Halk Demokrasileri Tarihi

1.CİLT STALİN DÖNE
Üç Büyük Devletin Pençe
Doğu Avrupa
Yeniden Yapılanma Ve De
Reformlar Dönemi
Kominform Ülkelerinin 1940 Sc
Gelişimi
Halk Demokrasilerinde 194
Toplumsal Yapılara Bir
Stalinizmin Doruk Noktası ve

KAY

HALK DEMOKRASİLERİ TARİHİ 1

Ferenc Fejtö

Kavram Yayınları
59
Birinci Basım: Şubat 1995

ISBN 975 366 053 7
1.cilt ISBN 975 366 054 5
2.cilt ISBN 975 366 055 3
Kitabın yayım hakları Kavram'dadır.
Dizgi: Kavram, Baskı ve Cilt: Günay Ofset
Kavram, Başkurt Sk. 41/2 Cihangir 80090, İstanbul
Tel: (0-212) 244 02 85, Fax: 245 25 22

DOĞU AVRUPA HALK DEMOKRASİLERİ TARİHİ

(1.CİLT)
STALİN DÖNEMİ

FERENC FEJTÖ

Macarca'dan çeviren: Tarık Demirkan

KAY RAM

Ferenc Fejtö, yazar, gazeteci, tarihçi ve sosyalist hareketin tanınmış bir ideoloğudur. Macar asıllıdır. 1938'den bu yana Fransa'da yaşıyor. Doğu Avrupa konusunda dünyaca kabul edilen bir uzmandır. Şimdilerde aktif politikadan çok araştırmalara yönelmiştir.

***Tarık Demirkan**, 1980 öncesi gençlik mücadelesi içinde uğradığı bir saldırı sonucu tedavi için gittiği Macaristan'da uzun yıllar yaşamış ve özellikle sosyalist ülkeler tarihi, Stalin, destalizasyon üzerinde yoğunlaşmıştı. Türkiye'ye döndükten sonra sendika uzmanlığına başlamıştır. Bitirilmemiş Devrim (1988), Devrim Devrim Diye Diye (1989) yayımlanmış kitaplarıdır.*

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin notu 7
Önsöz 9
Giriş 13

1.CİLT STALİN DÖNEMİ

1.Bölüm ÜÇ BÜYÜK DEVLETİN PENÇESİNDE DOĞU AVRUPA

Yaltadaki Uzlaşma 19
İlk "Deney" Polonya 33
İkinci "Deney" : Yugoslavya 45
Sakin Bir Ülke: Çekoslavakya 71
Almanya'nın Üç Müttefiğinin Kaderi 79
Barış Konferansı 99

2.Bölüm YENİDEN YAPILANMA VE DEMOKRATİK REFORMLAR DÖNEMİ

Dualist Bir Sistem 113
Savaşın Mirası Olan Yıkım ve Yeniden Yapılanmanın Başlaması 121
Tarım Kanunları 131
Ekonomik Hayatta Devletleştirmeler ve Sovyet Etkisi 143
Kısa Vadeli Planlar 153
Yugoslavya'da Beş Yıllık Plan 157

3.Bölüm DÖNÜŞÜM

Dünyanın Paylaşılması 167
Marshall Planı 173
Enformasyon Bürosu (Kominform) 183
İttifak Antlaşmaları ve Balkan Devletleri Federasyonu Planı 191
Sosyalist Partilerin Dağıtılması 197
"Prag Darbesi" 201
Kominformda Bunalım: Yugoslavya'nın İhracı 215

4.Bölüm KOMİNFORM ÜLKELERİNİN 1940 SONRASI SİYASİ GELİŞİMİ

Komünist Partilerin Bolşevikleşmesi 237
Yugoslavya'ya Karşı Soğuk Savaş 249
Rajk Davası ve Sonuçları 253
Bulgaristan ve Polonya'da Temizlik Hareketleri 263

Stalinizasyonun Tipik Örneği; Slansky Davası 271
Romanya'da Siyasi Bunalım 279
5.Bölüm HALK DEMOKRASİLERİNDE 1948 SONRASI TOPLUMSAL YAPILARA BİR BAKIŞ
Planlı Sanayileşme ve Üretimdeki Niceliksel Artışa Verilen Olağanüstü Önem 285
Tarımın Kolektivizasyonu 301
Kiliselerin Denetim Altına Alınması 317
Önceden Planlanan Kültür Hayatı 325
Epilog STALİNİZMİN DORUK NOKTASI VE GERİLEMESİ 337
EK 1. Doğu Avrupa Ülkelerinin Nüfus ve Yüzölçümü Bakımından 1948'deki ve Savaş Öncesi Durumu 352
2. Kişi Başına Düşen Gelir 352
3 .Doğu Avrupada Kırsal Kesimlerdeki Yoğunlaşma 353
4. Ortak İşletmeler 353
5. Doğu Avrupa Kalkınma Planları ve Planların Öngördüğü Yatırımlar 357

2.CİLT STALİN SONRASI

1.Bölüm Yeni Stratejik Çizgi, Kolektif Yönetim ve Beriya'nın sonu
2.Bölüm Sovyetler Birliği ve Sosyalist Ülkeler Arasındaki İlişkilerin Düzenlenmesi
3. Bölüm SBKP 20. Kongresi
4.Bölüm Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetimler ve Destalinizasyon
5.Bölüm 1956 Ekim Devrimleri
6.Bölüm Revizyonizme ve Ulusal Komünizme Karşı Kutsal İttifak
7.Bölüm Sovyet-Çin Anlaşmazlığı ve Halk Demokrasileri
8.Bölüm Kuruşçev Döneminde Liberalleşme
9.Bölüm Kruşçev'in Ardından Halk Demokrasileri
10.Bölüm İkinci Yugoslavya Devrimi
11.Bölüm Çekoslovakya Trajedisi
12.Bölüm Prag'dan Sonra
13.Bölüm Sosyalist Sistemin Çelişkileri
14.Bölüm Halk Demokrasilerinde Muhalefetler
Epilog Bunalım Yılları

20. YÜZYILIN tarihsel gelişmeleri arasında insanlık tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek öneme sahip iki toplumsal süreçten söz etmek olasıdır: Bunlardan biri 1917'yle başlayan *sosyalist yapılanma* süreciyse, ikincisi de 1989'da zirveye ulaşan reel sosyalizmin çöküş sürecidir.

Bu süreçlerle ilgili olarak kafalarda *iki temel* soru beliriyor. Bunlardan ilki; 1989'dan itibaren başlayan ve bir kartopu gibi büyüyen çözülme ve yıkılış süreci gerçekten çok insanın düşündüğü gibi *sürpriz* (veya konjuktürel) bir olay mıdır? Yoksa onyıllardır bu toplumlarda içten içe güçlenerek gelişen, kimi zaman güce başvurularak bastırılan, kimi zamansa bir takım tavizlerle önü alınmaya çalışılan toplumsal muhalefetin uygun mikro ve (özellikle de) makro koşullara kavuşmasıyla kabaran *beklenen* (veya yapısal) bir olay mıdır? Tarihsel bilgiler bu gelişmenin ikinci tipe uygun olduğunu ortaya koyuyor.

Elinizdeki kitap Doğu Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan sosyalist yapılanmayı eleştirel açıdan, ama tarihsel olarak ele alıyor, gelişmeleri ülkeler arası etkileşim faktörünü de ele alarak bütünsel olarak değerlendiriyor. Bazı ek bölümleriyle 1989'a kadar uzanan eser, konuyla ilgilenmek isteyen okuyucuya ciddi bir bilgilenme sağlayacak, ve konuyu daha ayrıntılı incelemeyi arzulayan araştırmacılara ise kaynak olabilecek zenginlikte bilgi birikimine ulaşma imkanı sunacaktır.

Konuyla ilgili olarak beliren *ikinci soru* şudur: 1989'da başlayan Doğu Avrupa ülkelerindeki toplumsal deprem kimi ülkelerde neden

kanlı direnişlerle (Romanya ve kısmen Doğu Almanya ve daha sonra da özellikle Yugoslavya), kimi ülkelerden neden yumuşak geçişlerle (Çekoslavakya ve Macaristan), kimi ülkerden de neden kurumsallaşmaya varamayan yüzeysel değişikliklerle (Bulgaristan) gündeme geldi? Bu sorunun yanıtı da aslında tarihin derinliklerinde gizli. Kitap 1945 sonrası gelişmeleri tarihsel perspektifte bölge ülkeleri bütünlüğü içinde ele alıyorsa da, aynı zamanda gelişmeleri tek tek ülkelerin maddi-tarihi koşulları içinde de değerlendirdiğinden bu soruya da ışık tutuyor. Eser toplumsal gelişmenin değişik düzeylerinde sosyalist yapılanına sürecine dahil olan, tarihsel geçmişleri toplumsal-kültürel birikimleri ve değer yargıları farklı, din ve mezhepleri özdeş olmayan, azınlıklara sahip ülkelerin, tek tip gelişme modeline zorlanmalarının ülke kaderlerine olan dramatik ve yıkıcı etkisini ele alıyor.

Kitabın yazarı olan *Ferenc Fejtö* (Ferents Feytö diye okunur) yazar, gazeteci, tarihçi ve sosyal demokrat hareketin tanınmış ideologlarındandır. Macar asıllı olan Fejto 1938 yılından bu yana Fransa'da yaşıyor. Dünyanın en tanınmış Doğu Avrupa uzmanı olarak bilinir.

Kitabın birinci cildinin ilk baskısı 1953'te Paris'te yayınlandı. İkinci cildin yayımlandığı tarih 1979'dur. Her iki cilt defalarca ayrı ayrı veya tek tek basılmış çok çeşitli dillere çevrilmiştir. Benim çeviride temel aldığım 1991 Budapeşte baskısı yazarın 1989 tarihli gözden geçirmelerini ve aynı tarihte kaleme alınan 60 sayfalık bir sonuç değerlendirmesini de içeriyor.

Tarık Demirkan
Haziran 1994. İstanbul

SEUİL Yayınlarının *Halk Demokrasileri Tarihi*; Stalin'den Sonraki Dönem adlı kitabımla birlikte, bundan neredeyse on beş yıl önce kaleme aldığım ve çoktan tükenen bu kitabın da yeni baskısını yapmak istediğini duyduğum anda çok zor bir seçimle karşı karşıya kaldığımı hemen kavradım: ya 1952 yılından bu yana gerçekleşen olaylar, gün ışığına çıkan bilgiler nedeniyle kitabımı yeniden gözden geçirecektim (ki bu artık başka bir kitap olurdu), veya olduğu gibi bırakacak, o zamandan beri olup bitenlerin ışığında çok daha kapsamlı bir eser bekleyen okuyucuları hayal kırıklığına uğratmayı göze alacaktım.

Belli bir süre devam eden kararsızlıklar sonucu, ama bu arada konuyla ilgili bazı arkadaşlarımdan görüş de isteyerek, ikinci seçenekte karar kıldım. Bunun nedenlerini şöyle açıklayabilirim:

İlk olarak; umarım kendimi beğenmiş olarak nitelenmem– *Halk Demokrasileri Tarihi* adlı kitabım bu kadar zaman sonra bile "kendini iyi koruyor." Sonuçta, ele alınan olgular, bunların yorumlanması, öngörülen perspektifler ve çıkarılan dersler itibarıyla kitapta bazı şeyleri değiştirmek, öz açısından yenilemek gerekmiyor. 1952'de yaptığımız bir saptama vardı: Doğu Avrupa ülkelerinin politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel güçlerinin faaliyetleri, bu ülkelerin özgürlüklerine kavuştukları ilk aylardan itibaren, Tahran, Yalta ve Postdam anlaşmalarının kendine Orta ve Doğu Avrupayı "denetleme" hakkını verdiğini düşünen bir büyük ülke tarafından açık veya üstü örtülü bir şekilde etkileniyordu.

O zamanlar da saptadığım gibi, aslında yaklaşık üç yıl boyunca Stalin kendinde bulduğu bu hakkı belli esneklikle, sabırla ve toleransla uyguladı. Bu durum Doğu Avrupa halklarında ve onların yöneticilerinde; iç savaş, terör ve geleneksel değerlerin yıkımı olmaksızın sosyalizme ulaşılabileceği ve "yeni ve özgül yollardan" geçilebileceği umudunu yeşertti. Ama Temmuz 1947'den itibaren Kremlin'in bu liberalizminin Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa hükümetleri arasında ciddi görüş ayrılıkları doğuncaya kadar süreceği açık ve net bir şe-

kilde ortaya çıktı. Beliren görüş ayrılıkları ve çatışmalar öz itibarıyla, Sovyet hükümeti açısından, egemenlikleri altına aldıkları devletlerin denetimlerinden çıkması tehlikesini de taşıyordu. Bu konuyla ilgili olarak, her ne kadar Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmak gibi bir niyet taşımasalar da, savaşın yıkımına uğramış bazı Batı Avrupa ülkeleri gibi, ekonomik kalkınmalarına yardımcı olması amacıyla Marshall yardımı almak isteyen bazı komünist liderlerin Stalin tarafından ikaz edilmiş olmasının taşıdığı önemi vurgulamıştık. Stalin Gottwald'a; "Marshall yardımının kabul edilmesi Sovyetler Birliği ile olan dostluğa ve Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına aykırı bir adımdır," diyordu.

Bu andan itibaren bu zorlayıcı dostluk çerçevesinde süren ilişkilerin amacı, dolaylı egemenlikten, açık ve her alana yayılmak isteyen bir egemenliğe geçişti. Ve bu sürecin temel kilometre taşları şunlardı: Kominform'un kuruluşu, *Prag* darbesi ve sonuçları, "hainlerin generalinin" (Renaud de Jouve milyonlarca tiraj yapan kitabında Tito'yu böyle niteliyordu) farklı bir yola girmesi, Rajk ve Kostov davaları, temizlik hareketleri, tarım alanındaki kolektivizasyon ve kültür hayatının Ruslaştırılması. Ambargo, boykot ve "roll back" politikalarının Sovyetler Birliği açısından demir perdenin indirilmesi için nasıl bahane olarak kullanıldığını, kendine bağımlı hale getirdiği bu ülkeleri dünyadan nasıl yalıtladığını da ele almıştık. Moskova tarafından uygulanan blok politikasının Doğu Avrupa ülkeleri açısından ana sonuçlarının neler olduğundan da bahsetmiştik; Sovyet istihbarat uzmanları tarafından yönetilen siyasi polis teşkilatlarının partiden bile yüksek etkiye sahip olduğunu, ulusal yönetici kadrolar arasında istihbarat ağları kurduğunu, yönetim kademelerini de bölüp korku yarattığını ele almıştık. Doğu Arupa ülkeleri için sosyalist cennete giden tek yol olarak *Sovyet modelinin* siyasi, ekonomik ve toplumsal mekanizmaları acımasızca zorunlu kılınmıştı ve bu yapılırken, bu ülkelerin çoğu zaman hegemonya kurmak isteyen güçten daha gelişmiş olan düzeyleri, gelişmişlikleri, özgüllükleri hiç ama hiç dikkate alınmamıştı.

Bu sürecin birkaç özgüllüğü o zamanlar dikkatimizi çekmemişti (örneğin Çeksolavakya'da ve Macaristan'da baskının ne kadar yoğun olduğu). Bu, 1953 sonrası başlayan büyük boyutlu destalinizasyon ve bağımlılığın ortadan kaldırılması sürecindeki hareketlenmelerde or-

taya çıktı ve sonuçta Polonya işçilerinin 1956'daki hareketlenmelerine, 1956 Macar ayaklanmasına, Romen özerklik çabalarına ve Prag Baharına kadar dayandı. Ama bu süreçlerin değerlendirilmesi *Halk Demokrasileri Tarihi, Stalin'den Sonraki Dönem* adlı kitabımın konusunu oluşturuyor, ve işte beni kitap üzerinde hiçbir değişiklik yapmamaya iten ikinci neden de budur. Sovyet egemenliğinin ve bunun sonuçlarının gerçek kritiğini, özsel kritiğini tarihin kendisi yazdı. Bu kritiği, Stalinizmin zorbalığının ulusal egemenlikleri üzerinde ve onurlarında ne kadar derin yaralar açtığının, kendi ekonomik toplumsal ve kültürel yapılarının ne kadar büyük engellerle kilitlendiğinin farkına varan ve bunu gerçek aydınları yardımıyla dile de getiren halklar yazdılar.

Bazı yerlerde sonradan değişiklikler yaparak, daha sonra çok derinlerden gelecek olan bilinçlenmenin sanki önceden farkında olduğumuz gibi bir imaj yaratmak yerine, tarihin hareketlerine ve kendi düşüncelerimizin buna bağlı olarak değişmesine saygı göstermeyi çok daha dürüst bulduk.

Bu kitap, vardığımız sonuçlarda dikkatli olduğumuz da göz önünde bulundurulursa, henüz kapanmamış süreci dikkatle izleyen bir kişinin düşünce dünyası olarak değerlendirilmeli. Bu süreç daha bitmedi, son söz daha söylenmedi, bir çok sorunun daha yanıtı bulunamadı, hareket geçmişin parçası olarak fosilleşmedi ve dönüşümlerin canlılığına Soğuk Savaşın mantığı haklılık kazandırmasa da, bir anlamda açıklama getiriyor. Bu arada geçen zaman sürecinde halklar birbiri ardından harekete geçtiler; gelecekleri için mücadele veriyor, geçmişi mahkum ediyor, geçmişi izah etmeye ve aşmaya çalışıyorlar. Böylece bu kitap, 1952'de yazılan kitabın sadece devamı olarak değil, organik bir parçası olarak algılanmalı. Bu kitabı başından sonuna kadar, Doğu Avrupa halklarının eylemleriyle devlet sosyalizmi olgusunun ardına nasıl soru işareti koyduğunu incelemeye ayırdık. Kitapta, bir yandaki Stalinist yapıyla öte yandaki 1947'den beri baskı altında tutulan ve ezilen Doğu Avrupa halklarının demokratik ve bağımsızlık yanlısı hareketleri ve reform deneyleri arasındaki çelişkilerin ortaya çıkması sürecini ele aldık.

Ferenc Fejtö, 1969

GİRİŞ

Robespierre'in yandaşları ve düşmanları size yalvarıyoruz.
Tanrı aşkına söyleyin, nasıl biriydi Robespierre?
Marc Bloch

MARC BLOCH gibi biz de bir tarihçinin toplumsal gelişme, hürriyet ve toplumsal adalet davasına, ancak tarihçilerin en büyük özelliği olan "kavrama özelliğini" kaybetmediği ve bunu sınırlamadığı sürece yararı olabilir kanısındayız. Yaşadığımız tarihsel dönemin bir kesitini, yedi Doğu Avrupa ülkesinin İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmesini "olguları gerçekte nasıl ise, öyle görmek isteyen" (Heredotos'un dediği gibi; ton conta) bir araştırmacının bakış açısından değerlendirmeye çalıştık..

Araştırmalarımız, bu gelişmeye dair artık kemikleşmiş görüşleri olanlar tarafından tabii ki hoş karşılanmayacaktır. Doğu Avrupa'nın, iyi ve kötü arasında süren büyük mücadelenin savaş alanı olduğunu sanan, ve herkesin de, kendi iradesince *iyi*nin ya da *kötü*nün kim olduğuna karar verebileceğini düşünenler bu araştırmadan memnun olmayacaklardır. Biz, harekete geçmeden önce düşünmeyi adet edinen insanlar için hazırlıyoruz bu araştırmayı; propaganda söylemlerinin, mitosların, sloganların dumanı ardında olayların gerçek yüzünü, tarihin gerçek hareketlerini yakalamak isteyenlere sesleniyoruz.

Bu araştırmaya başladığımızda amacımız olguları, onları çevreleyen hayaller ve kolektif rüyalar sisinden kurtarmak ve bu alanı, bizim sahip olduğumuzdan çok daha geniş bilgilenme imkanına sahip olacağını düşündüğümüz geleceğin tarihçileri için araştırmaya hazır hale getirmekti.

Bu amacı saptadığımız an, aslında araştırmamız boyunca attığımız her adımda ne gibi zorluklarla karşılaştığımızı da söylemiş oluyoruz. Bunların başında gelen subjekif nitelikli zorluklardı: kendi de bir Doğu Avrupalı olan, dünyanın bu bölgesini kendi vatanı gibi

yakından tanıyan, bu bölgenin ümitlerini ve hayal kırıklıklarını kendi benliğinde hisseden, bazen "gerçeğin" yanında, bazen yanılgıların kurbanı olarak bu bölgedeki mücadelenin içinde yer alan yazarın bildiğini sandığı her şeyi unutması, duyduğu acılardan kendini kurtarması, olup biteni anlayabilmesi için olgularla kendi kişiliği arasında bir uzaklık yaratması gerekliydi. Bunun ne kadar başarılı olup olmadığına okuyucular karar verecek. Öbür yandan, araştırdığımız konunun içerdiği hassaslıklar nedeniyle objektif zorluklarla da karşılaştık. Çünkü ele aldığımız Doğu Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşının ardından, iki büyük devlet olan Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği arasında yeni dünya dengesini yaratma mücadelesinin araçları ve hedefleri durumuna gelmişlerdi. Büyük devletler arasındaki çelişkiler, dünyanın diğer bölgelerinde de olduğu gibi, Doğu Avrupada da güçlü dalgalanmalar yarattılar, karmaşık çıkarlar yansıtan ve fanatizmleriyle din savaşlarının fanatizmini anımsatan parti ve sınıf hareketleriyle bütünleştiler. Alman egemenliğinden kurtulmalarının hemen ardından Doğu Avrupa halklarının gösterdikleri ulusal, toplumsal ve ekonomik çabalar, kendilerinden çok daha güçlü çıkarlarla çarpıştılar ve durakladılar. Bu koşullar altında olup bitenlerin gerçek yüzünü ortaya koyabilmek çok güçleşmişti, çünkü tüm bu süreçler birbiriyle kolayca kıyaslanamayacak güçlerin karşılıklı etkileri sonucu doğuyordu. Aslında döneme "tanıklık edenler" yeteri kadar vardı; hatıralar, ifadeler, görgü tanıklarının anlattıkları oldukça fazlaydı ve bunları araştırmamızda kullandık. Ama bu belgeler çoğunlukla olgulara değil de, tanıkların sempatilerine veya antipatilerine dayanıyordu. Akla değil, heyecan ve hırsa, yani duygulara hitap ediyordu. "Demir perde"nin gerisindeki ülkeleri ya "dehşetin egemen olduğu" bir şeytan diyarı cehennem, ya da insanın gerçek benliğini yaratabileceği bir cennet olarak tasvir ediyorlardı. Ama biz belli bir bölgedeki cennete veya cehenneme ne yazık ki inanamıyoruz. Bizim bir tarihçi olarak görevimiz, bu süreçlerde rol üstlenen insanların yüzündeki, onları birer melek veya şeytan gibi gösteren maskeleri aralamak ve bu maskelerin gerisindeki gerçek insan mücadelelerini araştırmaktı. Bu nedenle olayları yaşayan insanların yazdıkları belgelerden, Tuna boylarını yurt edinen insanların benliğini kavuran ateşi ölçebilmekte yararlandık. Ve onların, kaderlerinin,

hem de hiçbir suçları olmadan içine düştükleri kaderlerinin bir sonucu olarak yaşadıkları acıların çığlığını kaydetmek istedik.

Resmi belgeleri de inceledik. Ama istatistiki veriler anlık gereksinimlere bağlı olarak çoğunlukla sahte verileri de içerdiğinden, sürekli ayrıntı hesaplar ve kıyaslamalar yapma zorunluluğunu da hissettik. Amaç gerçeği ortaya çıkarmak, ya da gerçeğin ne olabileceğine dair fikir edinmekti. Ama bu ödevi yerine getirme çalışmalarında çok olumlu yardımcılarla da karşılaştık: örneğin Londra'daki Royal *Institute of International Affairs*'in bazı yayımları, her şeyden önce de R. R. Bets'in yönetiminde Enstitüye bağlı bir grup araştırmacı tarafından hazırlanan *Central and South East Europe, 1945-1948* başlıklı dizi bunlardan biriydi. Konumuzu ilgilendiren bazı sorunlar üzerine yine aynı Enstitü'nün *World Today* adlı dergisinde ve Amerikan *Foreign Affairs* adlı dergide dürüst aydın düşüncenin izlerini taşıyan yazılara rastladık. Araştırmak isteyen kişiler için gerçek bir hazine olan *Documentation Française*'ın özellikle dış yayın özetleri ve belgeler arşivini de burada hatırlatmalıyım. Öte yandan bir diğer kaynak da *Agence France Presse*'in, objektif ve açık habercilik geleneklerini bazen çok zor koşullar altında da sürdürmekten geri kalmayan Balkan muhabirlerinin haberleriydi. Ve son olarak burada adını anmak istediğim bir diğer kaynak da merkezi Cenevre'de olan *Avrupa Ekonomik Komisyonu*'dur; bu kurumun analiz raporları ve özellikle de yıllık almanakları birçok konuda yardımcı oldular.

Şimdi bir de bu kitapta kullandığımız "Doğu Avrupa" kavramından ne anladığımıza değinmek istiyoruz. Bu terim coğrafi değil, artık aşağı yukarı günlük konuşmalarda da kabul gördüğü üzre, siyasi anlamlar taşıyor. Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği'nin Avrupadaki bölümlerini kapsamadığı gibi, 1939 yılından beri Sovyetler Birliği'ne bağlı olan Baltık Cumhuriyetlerini, Karpatlar Ukraynasını, Polonya Ukraynasını, Belorusya'yı, Besarabya'yı ve Bukovina'yı da kapsamıyor. Değerlendirmemizde Finlandiya'yı da Doğu Avrupa kapsamından çıkardık. Halbuki uzunca bir süre Finlandiya'nın kaderi Doğu Avrupa ülkeleri ile birleşmiş gibi görünüyordu. Çünkü Finlandiya, Macaristan, Romanya, ve Bulgaristan gibi Almanya'nın bağlı-müttefiklerinden biri değil miydi? Ayrıca 1947'de Kominform kurulduğunda Finlandiya'dan da, aynen Macaristan ve Romanya gibi,

geleceğin Halk Demokrasilerinden biri olarak bahsedilmiyor muydu? Ama her ne kadar Finlandiya ve araştırmamıza konu olan ülkeler arasında benzerlikler çoksa da, sonuçta Finlandiya, Sovyetler Birliği ve İskandinav bloğu arasında bir tampon ülke olarak kaldı.

Başta İngilizlerin ve sonra da Amerikalıların işgali altındaki Yunanistan ile, Sovyet işgali ya da hamiliği altında olan Balkan ülkelerinin (Yugoslavya 1948'e kadar) savaş sonrası gelişme grafiklerini incelemek son derece yararlı olur kanısındayız. Çünkü bu ülkelerin bu dönemin başlarında toplumsal ve ekonomik yapıları büyük benzerlikler göstermekteydi. Seton Watson *The East European Revolution* adlı çok ilginç eserinde böylesi bir kıyaslama denemesine girişiyor. Biz ise, biraz da konunun çok dallı budaklı olmasının getirdiği çekingenlikle, araştırma yapacağımız alanları genişletmekten çok azaltmaya özen gösterdik. İşte Doğu Almanya'dan biraz da ayrıntı olarak bahsetmemizin nedeni budur. Oysa "Demokratik Almanya Cumhuriyeti" de kurulduğundan bu yana Sovyet bloğuna bağlı diğer ülkeler modeline göre örgütlendi, ama yine de Sovyet bloğu ülkelerine çok sıkı bağlarla bağlansa da, Doğu Almanya'nın kaderini Batı Almanya'dan ayırmak mümkün olmasa gerek. Doğu Almanya'nın özel durumunu Doğu bloğunun resmi lisanı da kabul ediyor; bir taraftaki ülkeler "Halk Demokrasisi" olarak tanımlanırken, öbür taraftan "Demokratik Alman Cumhuriyetinden" söz ediliyor.

Yani sonuç olarak diyebiliriz ki, bizim kullandığımız terim olarak, Doğu Avrupa sadece "Halk Demokrasilerini" kapsıyor. Yani; ister Almanya'nın bağlaşığı olsun, isterse müttefik güçler cephesinde yer alsın, İkinci Dünya Savaşının ardından savaşın bir cilvesi olarak, kendi çabalarıyla veya büyük devletlerin anlaşmaları sonucu Sovyet nüfus bölgesinde kalan Avrupa'nın doğusundaki ülkeleri kapsıyor. Ele aldığımız ve incelediğimiz tarihsel dönem, bu ülkeleri Sovyetler Birliği'nin, kendi politik, ekonomik ve kültürel sistemine entegre etmesinin tarihidir. Tüm dikkatimizi bu gelişme sürecinin kendine özgü karekteristikliklerine konsantre etmeye çalıştık. Belki araştırmadaki bazı oransızlıkların (örneğin Yugoslavya ile ilgili bölümler) nedeni de burada aranabilir. Bu ülkenin Halk Demokrasilerinin ortaya çıkışındaki rolünün çok önemli olduğu kanısındayız. 1948'deki bölünme sonrası gelişimin incelenmesinde ise, asıl araştırma ko-

numuzdan, Yugoslavya'nın Sovyet bloğundan uzaklaşmasına paralel olarak uzaklaşmak durumunda kalacaktık... Bu zorluğun üstesinden gelebilmek için önümüzdeki dönemde Yugoslavya'nın daha sonraki gelişimini ayrı olarak ele alacak bir araştırma yapmaya da karar verdik. Bu nedenle bu araştırmamızın ikinci bölümünde Yugoslavya'dan, sadece Sovyet bloğuna bağlı Halk Demokrasilerine yaptığı etki oranında bahsedeceğiz.

Satırlarımı, kitabımın planını ilk olarak tanıyan ve o zamandan beri bana yol gösterici olan kişinin adını anmakla bitirmek istiyorum: bu kişi Emmanuel Mounier'di.

Ferenc Fejtö
Kasım 1949-Nisan 1952, Paris.

1. BÖLÜM

ÜÇ BÜYÜK DEVLETİN PENÇESİNDE DOĞU AVRUPA

YALTADAKİ UZLAŞMA

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN savaşa dahil olmasının hemen ardından büyük devletler arasında Doğu Avrupanın geleceği için görüşmeler başladı. Savaş sonrası dönemin gelişmelerini anlayabilmek için bu görüşmelerin başlıca aşamalarını hatırlamakta yarar var kanısındayız.

Başkan Roosewelt'in çalışma arkadaşlarından biri olan dinamik ve açık görüşlü Harry Hopkins, Almanların Rusya'ya saldırısından dört hafta sonra Londra'ya yaptığı ziyarette "İngiltere tarafından sunulan yardım önerisinin Stalin üzerinde pek etkili olmadığını" öğrendi. Eden'in Moskova gezisi sırasındaki gözlemlerini konuğuna anlatan Churchill şunları söylüyordu; "Stalin, işin başından beri bu zorunlu ittifakın siyasi yanları üzerinde duruyor. Sovyetler Birliği, varlığının bile tehlikede olduğu şu an silah yardımı konusundan çok, gelecekteki sınırlar ve nüfus bölgeleri konusunu görüşmek istedi".[1] Sovyetlerin kendi mantık sistemi içinde, savaşın nedenine dair bu anlaşılabilir merakı Anglo-Saksonların pragmatik yapılarına ters düşüyordu. Kaldı ki Almanların 1941 Haziran ve Temmuzunda Sovyetler Birliği'nde kazandıkları hızlı zaferlerin ardından Foreign Office ve State Department, Rusya'daki savaşın "en az bir, en çok belki de üç ay süreceği" sonucuna varmıştı. Ama, o zalim Rusya kışı Almanların kalıcı bir zafer kazanmasından daha önce bastırıverdi. Stalin artık giderek daha kesin bir şekilde dünyanın savaş sonrasında alacağı si-

yasi yapı üzerine somut bir anlaşmaya varılmasını talep ediyordu. Birleşik Amerika'nın yardıma hazırlığı ve desteği konusunda teminat vermek için Rusya'ya giden Hopkins'e Stalin şunları söylüyordu: "Uluslar, anlaşmalar çerçevesinde üstlendikleri görevlerini yerine getirmelidirler. Uluslararası yapı başka türlü oluşamaz." Stalin, Hopkins'i şunları dile getirerek kazanıyordu: "Etik ve ahlaki sorulara yanıt bulabilmek için ortak değerler gerekli, ve kaldı ki bunlar olmadan uluslar birlikte yaşayamazlar." Birleşik Amerika'nın idealist başkanının böylesi bir üslubu çok beğeneceği gayet açıktı.

Ama Roosevelt bu noktadan daha ileri gitmek istemiyordu. Onun açısından savaş sonrası durumla ilgili Amerikan tavrını Atlantik Çartası belirliyordu, ve Çarta sadece nazizm tarafından yok edilen insan haklarının yeniden uygulanmasını öngörüyordu. "Sınırlar konusu üzerinde genel olarak konuşmak mümkündü, ama bunlara ait somut anlaşmaları savaş sonrasına ertelemek gerekiyordu.[2] 7 Aralık 1941'de Eden'in Moskova gezisinden hemen önce Dışişleri Sekreteri Hull, Roosevelt tarafından da parafe edilen telgrafında İngiltere yöneticilerine Birleşik Amerika'nın, Büyük İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında sınır konularını içeren herhangi bir "gizli anlaşma"yı kesinikle tanımayacağını bildirdi –bu açıklama İngiltere yöneticileri arasında pek öyle hoşnutsuzluğa da yol açmadı–. Burada şunu da belirtelim ki, General Marshall ve Amiral Stark tarafından 11 Eylül 1942 tarihinde imzalanan (yani daha Pearl Harbour'dan önce) belgeye göre Birleşik Amerika'nın "başlıca ulusal amaçları" sıralanırken –kendi ülkesinin ve batı dünyasının korunmasının ve İngiliz İmparatorluğunun çöküşünün engellenmesinin ötesinde– şunlar sayılıyordu; öyle bir siyasi denge yaratılmalıydı ki, bu "ekonomik girişim özgürlüğüne ve insan haklarına imkan tanıyan sistemler ortaya çıkararak ve bu sistemleri destekleyerek Avrupa'da ve Asya'da ülkelerin siyasi istikrarını korusun, buralarda Birleşik Amerika'nın gelecekteki güvenliğini gözetsin."[3]

Stalin yeni müttefiklerinden Sovyetler Birliği'nin 1941 yılındaki sınırlarını tanımalarını istiyordu, ki bu sınırlar; Baltık Devletlerinin ve Polonya'nın doğu bölgelerinin Curson çizgisine kadar ilhakının ardından oluşan ve Alman-Rus antlaşması tarafından saptanan sınırlardı. Ama o dönemle ilgili olarak kaleme alınan bazı Amerikan ve İngiliz hatıralara göre (ne yazık ki görüşmelerle ilgili başka kaynak da yok) Stalin, talebinde bu noktada durmak niyetinde de değildi.

Şunları da öneriyordu: Büyük Alman İmparatorluğu dağıtılmalı, Avusturya'nın bağımsızlığı iade edilmeli, Bavyera'ya bağımsızlık tanınmalı, Rajna bölgesi, ya bağımsız bir devlet olarak ya da başka bir devletin himayesinde olacak biçimde Almanya'dan ayrılmalı, Doğu Prusya Polonya'ya bağlanmalı, Sudet bölgesi de Çekoslavakya'ya geri verilmeliydi. Bunların ötesinde: Yugoslavya yeniden oluşturulmalı, Birinci Dünya savaşı sonrası Yugoslavya'dan alınıp İtalya'ya bağlanan bölgeler Yugoslavya'ya geri verilmeli, Arnavutluk bağımsızlığına kavuşmalı, Romanya Sovyetler Birliğine bazı üsler (büyük ihtimalle Tuna Nehri deltasında) vermeli, bunlara karşılık olarak da Viyana Antlaşması sonucunda Macaristan'a bağlanan toprakları geri almalıydı.

Eden görüşmelerde Büyük İngiltere'nin gizli antlaşmalar imzalamayacağına dair Birleşik Amerika'ya söz verdiğini belirterek kesin bir tavır almadı. *Sumner Welles*'e[4] göre Rusların bu talepleri Amerikalılar için kabul edilemez nitelikteydiler. Amerikalılar Atlantik Çarta'sı tarafından kabul edilen ilkeden vazgeçmiyorlardı. Bu ilkeye göre: "Her halk, kendi yönetimini seçme hakkına sahiptir ve bunda tamamen özgürdür." Bu ilke teorik olarak Avrupa'nın paylaşılmasına ve nüfus bölgelerinin oluşturulmasına yönelik her türlü politikayı mahkum edecek nitelikte bir ilkeydi. Ama pratikte ise Amerikan politikası şu anlama geliyordu: Amerikalılar müttefiklerinin Avrupadaki çıkarlarını dikkate almak niyetinde değildiler ve Avrupa'nın geleceğiyle ilgili olarak hiçbir yapıcı öneri de getiremiyorlardı. Churchill Roosevelt'e göre daha anlayışlı idi. O Sovyetler Birliği'nin 1941 yılındaki sınırlarını kabul ettirmek için çaba sarfetmesine anlayışla yaklaşabilirdi. Ama buna rağmen 26 Mayıs 1942'de imzalanan İngiliz -Sovyet İttifak Antlaşması, sınırlara dair bir ek madde içermiyordu. Roosevelt çalışma arkadaşları tarafından gündeme getirilen; savaştan sonra ortaya çıkacak durumu incelemek üzere bir komisyon kurulması önerisini reddetti. O bütün enerjisini savaş üzerine yoğunlaştırmak istiyordu. Bu akıllıca bir iş miydi? Sumner Welles bunun çok zekice bir iş olmadığı fikrinde. Ruslarla daha Stalingrad öncesi bir anlaşma yapmak, Batı devletleri açısından ve belki de gelecekteki barış açısından çok daha iyi bir iş olurdu. Acaba Roosevelt gelecek üzerine sürdürülecek tartışmaların müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkaracağından mı endişe ediyordu? Ya

da savaş sonrasında, tüm gücüyle barış konusu üzerinde yoğunlaşabildiğinde, o dönemde var olan ve çözümsüz gibi görünen bazı sorunların daha kolay halledilebileceğini mi umut ediyordu?

"Rusya'yı uluslararası büyük devlet konumuna yükselten" Stalingrad zaferinden sonra, Churchill ve Roosevelt dünyanın geleceği ve özellikle de Avrupa'nın kaderiyle ilgili olarak sıkıntılı bir döneme girdiler. İngilizler açısından, Sovyetler Birliği'nin dev Kara Kuvvetleri karşısında Avrupa'da tek başlarına kalmak bile, başlı başına bir huzursuzluk kaynağıydı.. Sovyetler Birliği'nin düşmanıyla boğuşmaya başlamadan önce hangi hedeflere sahip olduğunu biliyorlardı. Savaştan zaferle çıkan Sovyetler Birliği'nin ne gibi talepleri olacaktı? Atlantik Çarta'sı tarafından kabul edilen ilkelerin asil ve yüce değerler üzerinde yükseldiği tartışma götürmezdi, ama Sovyetlerin gücünün artması batılı müttefikleri kendi çıkarlarını daha somut bir şekilde tanımlamaya itti. Bu çıkarlar, bir yandan prensiplerle diğer yandan da Rusya'nın çıkarlarıyla bağdaştırılmalıydı. Eden 15 Mart 1943'de Washington'da Roosevelt'le yaptığı görüşmede (bu görüşmeye Hopkins de katılmıştı) Rusların iki plana sahip olduklarını düşündüğünü söyledi. Bunlardan ilki; İngilizlerin ve Amerikalıların Sovyetler Birliği ile işbirliği yapacağı ihtimali temel alınarak hazırlanmıştı. Diğeri ise; Amerikalıların Avrupa'nın sorunlarından uzak kalması ihtimali halinde uygulamaya alınacaktı. Ama 1943 yılında Roosevelt, Rusların 1939 yılında düzenledikleri "referandum"a dayanarak Baltık Devletleri'nin, Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmesini kabul etmekten daha uzak görünüyordu. Polonya'ya gelince: Roosevelt, İngiliz dostlarıyla görüş birliği içinde Rusların bu konudaki taleplerinin haklı olabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle Londra'daki Polonyalı mültecilerin İngiliz ve Sovyetler tarafından gündeme getirilecek olan düzenlemeye muhalefet ettiklerini duyunca Roosevelt şunları söylemişti. "Sonuçta Polonya'nın neye sahip olacağına karar verme hakkı Büyük Devletlerindir."[5]

Ama neden sadece Polonya? Başkanın bu sözleri, "dünyanın geleceğinin sorumluluğu büyük devletlerindir" ilkesini tanıma yolunda ilk adım olarak değerlendirilebilir. Ama acaba bu ülkelerin yöneticileri ve kamuoyları bu ilkeyi kabul edecekler miydi? Bu ilke, tüm halkların "kendi kaderlerini tayin etmekte özgür oldukları" ilkesiyle

çelişmiyor muydu?

Şu söylenebilir ki, Amerikan ordu yönetiminin, aralarından Roosevelt'in danışmanlarının da çıktığı en üst kademeleri, savaş sonrası dönemin özgüllüklerinin ne olabileceğinin oldukça çabuk farkına vardılar. Bu çevreler tarafından hazırlanan ve Hopkins tarafından Québec konferansına sunulan belge şu görüşleri içeriyordu: Savaş sonrası Avrupa'da Sovyetler Birliği yönetici role sahip olacak. Almanya'nın yenilgisinden sonra Avrupa'da Rusların korkunç askeri gücünü dengeleyebilecek başka bir güç odağı kalmayacak. Büyük Britanya, Akdeniz bölgesinde Rusya'ya karşı Avrupa'daki dengenin korunması açısından da yararlı olacak pozisyonlara sahip olacak, ama görünen o ki, bu noktada bile Rusya'ya karşı direnebilmesi ancak başka yerden de yardım alabilmesiyle mümkün.[6] Bu "başka yerden" gelebilecek yardımın menşei sadece Birleşik Amerika olabilirdi, ve bu nedenle Birleşik Amerika'nın, Avrupa'daki çıkarlarının ve sorumluluklarının bir an önce farkına varması gerekiyordu. Amerikan ordu üst yönetiminin Rusya ile ilgili görüşlerinden kısa dönemli olarak çıkardığı ders; Rusya'nın dostluğunu kazanmak için her şey yapılmalı biçimindeydi, ve savaşın bitmesi için Japonya'ya karşı Rusya'nın işbirliğinin sağlanmasına özel bir önem verilmeliydi.

Tüm strateji açısından bakıldığında Japonya'nın kaderi ile Orta ve Doğu Avrupa'daki Sovyet etkisi arasında ciddi bir bağ vardı. Ama Roosevelt'e göre gelecekteki dengeyle ve büyük devletler arasındaki işbirliği ile ilgili düşünceler her şeyden daha büyük öneme sahipti. Roosevelt bu konuların, büyük devletler arasındaki güvensizliğin ortadan kaldırılmasında ve dünyayı ekonomik çıkarlar ortak paydası altında bir araya getirmede belirleyici olduğunu düşünüyordu. Bu noktadan hareketle Tahran toplantısında Stalin'e, savaş sonrasında Birleşik Amerika'nın ve İngiltere'nin ticari gemi kapasitesinin, bu iki ülkenin ihtiyaçlarından çok daha fazla olacağını hatırlattı. Roosevelt bu ticari gemilerin bir kısmını Sovyetler'in kullanımına bırakmayı düşünüyordu. Stalin bu öneriye olumlu baktı: "Rusya buna karşılık olarak" -diyordu- "çok büyük miktarda" hammaddeyi Birleşik Amerika'ya verebilir. Her iki taraf da, kapitalist ve toplumcu sistemlerin karşıtlıklarından doğan çelişkiler bertaraf edilebilir diye düşünüyorlardı.

Ama savaş devam etti, ve Sovyet askeri birliklerinin batı yönünde ilerlemeleri sürdü. "Sovyet askerlerinin Balkanlardaki ilerleyişi Nisan

1944'de Sovyetler Birliği ve Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler konusunu gündeme getirdi."[7] 1944 yazına girilirken Kızıl Ordu savaş harekatını Romanya'ya kadar genişletmişti. Churchill: "Rusların Romenlerle ve Bulgarlarla, İngilizlerin ise, hem eski müttefikleri olan ve kendi savaş bölgesinde bulunan Yunanlılarla ve hem de Yugoslavlarla ilgilenmeleri" doğru olur kanısındaydı. Churchill'in bu konuda görüşlerini istediği Roosevelt ise ihtiyatlı davranıyor, bu "salt askeri kararların sonuçta kesin bir şekilde Balkanlarda nüfus bölgelerinin doğması sonucuna varacağını" dile getiriyordu. Balkanlardaki durumu araştırmak üzere bir görüşme kurulu oluşturulmasını önerdi. Churchill böyle bir adımın inisiyatif kullanma ve harekete geçme olanaklarını geciktireceğini söyleyerek, "ayrıca neden sadece siz ve ben bu işi kontrolümüzde tutamayalım?" diyordu.

Bu net bir yanılgı idi. Açık ve ikircimsiz bir ön anlaşma, daha sonraki bir dizi karışıklığı daha başından önleyebilirdi. Sonraki dönemlerde öyle durumlar doğdu ki, siyasetçiler oldu bittilerle karşı karşıya kaldılar. Churchil'in dayatmaları sonucu, Amerika Başkanı Mayıs 1944'de Romanya ve Yunanistan üzerine varılan İngiliz Rus antlaşmasını kabul etti, ama bir koşulu vardı: yürürlüğe koyulmadan önce "üç aylık bir değerlendirme süreci geçmeliydi." Öte yandan State Department 1 Temmuz tarihli bildirgesinde Birleşik Amerika'nın daha önceki tavrını değiştirmediğini açıkladı, yani: "daha önce de belirtildiği gibi, bu sözü geçen antlaşmanın sonucu olarak nüfuz bölgeleri kurulamaz."dı.[8] Ama var olan koşullar içinde bu açıklama teorik bir nitelik taşımaktan öteye gidemiyordu.

Sovyet Ordusu, State Department'ın, Foreign Office'in ve belki de Kremlin'in Avrupa'nın yeniden bütünleşmesi üzerine proje geliştirmelerinden çok daha hızlı bir şekilde ilerliyordu.[9] 1 Ekim 1944'de Sovyet Ordusu Finlandiya'yı, Romanya'yı, ve Bulgaristan'ı ele geçirmiş ve Yugoslavya ve Macaristan topraklarına da girmişti. İngilizler de Yunanistan'daydılar. Ekim ayında Churchill ve Stalin Moskova'da bir araya geldiler. Somut bir Amerikan önerisi de olmadığından, iki taraf olarak Balkanlarda iki ülkenin ne kadar nüfuz sahibi olacaklarını -oldukça irkiltici bir yöntemle- yüzde üzerinden hesapladılar. Anlaşmaya göre Romanya'da, Bulgaristan'da ve Macaristan'da % 75-80 oranında Sovyet nüfuzu olacaktı. Yugoslavya Büyük İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında yarı yarıya paylaşılıyordu. Yunanistan ise ta-

mamen Büyük İngiltere nüfuzunda kalacaktı. Görüldüğü gibi ilerde tüm Avrupa'nın paylaşılmasının ilk adımı olan; Balkanların bölüşülmesine bu anlaşma olanak tanımıştır. Bu anlaşma ne sözü geçen ülkelerin özel çıkarlarını ve ne de tamamen farklı koşullarda bir gelecek tasarlayan Amerikan görüşlerini dikkate almıştır. Amerika'nın projesine göre, Amerika'nın yalıtlanma politikası (izolasyonizm) ve İngilizlerin denge-konsepti yerine "güvenilir dünya sistemi" çözümü oturtulmalıydı. Bu dönüşümün amacı -Stettinius'un dediği gibi- "şimdiye kadarki nüfuz bölgelerine verilen önemi azaltmaktı."

Yalta'da, Amerikan'ın gelecekle ilgili düşüncelerinin kaos içindeki Doğu Avrupa koşullarına ne kadar zor uyarlanabileceği ortaya çıktı. Stalin belirgin bir şekilde küçük ulusları küçümseyen bir üslupla açıklama yapıyordu. "Yugoslavya'nın, Arnavutluk'un ve benzer küçük ülkelerin görüşme masalarına oturma hakkı yoktur" diyordu Maraşal Stalin.[10] Churchill her ne kadar görüşmelerde Arnavutluk'un Büyük İngiltere kadar söz sahibi olacağına inanmasa da tedbirli konuşuyordu" kartal küçük kuşlara da ötme hakkı tanıyabilir, ve onlar da ötüyor diye tedirginliğe kapılmasına da gerek yoktur." Bu görüşler arasında acaba sadece ifade farklılığı mı vardı? Acaba İngiltere, Mısır'a kendi kaderini tayin hakkını Rusya'nın Romanya'da düşündüğünden daha fazla mı tanıyordu? Sorun iki ülke arasında değildi. Eski bir imparatorluk olan Büyük İngiltere ve yeni yükselen imparatorluk olan Rusya arasında bu konuda bir problem yoktu. Sorun Rusya ve Amerika arasındaydı. Çünkü birincisi, dünyanın paylaşılması düşüncesini keşfettiğinde, ikincisi kendi dev teknik, maddi ve mali gücü için, nüfuz bölgesi eski konseptini aşan yeni siyasi, stratejik ve ideolojik yollar arıyordu. Stalin, Roosevelt'in "küçük halkların" hakkı gibi eski kavramlar yardımıyla- ifade etmek istediği, Amerika'nın savaş sonrasında dünyanın nasıl olması gerektiği yolundaki çabayı modası geçmiş bir idealizm ya da riyakârlık olarak değerlendiriyordu. Sherwood bu durumu çok iyi tanımlamıştı: "Başkan Roosevelt'in politikasının temel halkası Birleşik Amerika'nın tüm dünyada olup bitenlere karşı ilgi göstermek zorunda olduğunun kabul edilmesidir."

Öyle anlaşılıyor ki Stalin ve ekibi Roosevelt'in psikolojisini iyi anlayamamışlardı. Onlar bir an önce Sovyet halkına pahalıya mal

olan bu zaferin meyvalarını toplamaya çalışıyorlardı. Amaçları, savunma hatlarını Almanya, ya da batıda Almanya'nın mirasını üstlenebilecek büyük bir devlet karşısında daha ileri sürmek, pozisyon kazanmaktı. Ruslar bu taleplerle ortaya çıkarken geleneksel diplomasinin genel kabul gören kurallarına göre davrandıklarını düşünüyorlardı. 1914'de İngiltere Rus Çarına müttefikliğinin karşılığı olarak İstanbul'u önermişti. Stalin bu kadar ileri gitmedi. Ama Sovyetler Birliği'nin ulaşmak istediği "güvenlik," ki bunu Stalin "cordon sanitaire'yi biraz değiştirip" Sovyetler Birliği'ni dostane hükümetlerle çevreleyerek sağlamak istiyordu, aslında güvenliğin azalması riskini taşımıyor mudu? Sovyetler Birliği kısa dönemli ve elle tutulur kazançlar uğruna dünyanın en büyük devletinin dostluğunu kaybetmiyor muydu? Stalin böylesine tarihi bir anda ayakları çok "yerde" düşünüyordu, halbuki şu an belirleyici olan biraz da "hayal gücüydü". O böyle bir dönemde hükümetler düzeyinde düşünüyordu, oysa şimdi artık önemli olan sahip olunan "sanayi kapasitesi" idi.

İngilizler ve Amerikalılar Stalingrad'ın ardından, açık bir şekilde Sovyet nüfuzunun Avrupa'da önemli ölçüde artacağını görebilmişlerdi. Ama o dönemde bu sadece bir öngörü olmaktan öteye gidemiyordu. Ocak 1945'de Sovyetler'in Avrupa'daki varlığı artık ciddi tehdit düzeyine yükselmişti. Batının ve Doğunun büyük devletleri artık doğrudan karşı karşıya gelmişler, boydan boya tüm Avrupa'da temas edebilir konumlarda karşılaşmışlardı. Bu durumda artık Sovyetler tarafından 1939'da gündeme getirilen İngilizler ve Fransızlar tarafından abartılmalı olarak nitelenen ve kabul edilemez görülen talepleri bile aşılmıştı ve herkes de bunun farkındaydı. Sovyet orduları 1940'ların sınırlarının çok daha ötesine taşmışlardı. Nerede duracaklardı peki? Sovyetlerin etki alanı nerelere kadar ulaşacaktı? Batı Avrupa ülkelerinde de Sovyetlerin daha kullanmadıkları önemli kozları yok muydu? Fransa'da ve İtalya'da işgalden kurtuluşun ardından devrim ateşinin parlaması. Kremlin'in bir onayına bakmıyor muydu? Görünüşe göre, Sovyetler hâlâ eski önerilerini savunuyorlardı, yani Doğu'daki çıkarlarının gerçekleşebilmesinin karşılığı olarak Batı Avrupa'da İngiliz-Amerikan etkisine göz yumacaklardı. Ama bu sadakat sürekli olacak mıydı? Bu bir tuzak olabilir miydi? Kremlin, Fransız ve İtalyan komünistlerine sakin olun çağrısını yapıyor, Yunan komünistlerine karşı ise ilgisiz kalıyordu, ama acaba gelecekte de

tavrı aynı mı olacaktı ?

Üç büyük devletin Yalta'da içine düştükleri durum tam bir terra incognita (meçhul ülke) idi. Gelecekle ilgili ortak bir barış stratejisi oluşturmak için, temel olarak alabilecekleri, geçmişten gelen hiçbir şeye sahip değildiler. Bu koşullar içinde olacak belliydi; var olan somut verilerden hareketle o an için olabilecek çözümlere ulaşılmaya çalışıldı, en önemli konuların tartışılması ise ertelendi. Avrupa'nın düzeni açısından en önemli konu Almanya'nın geleceğine ilişkin net bir antlaşmaya varılabilmek idi, çünkü Batı Avrupanın geleceği, hatta tüm avrupanın geleceği öncelikle buna bağlıydı. Ama düşünceler bu konu üzerinde bir türlü odaklanamadı, ve Polonya, Yugoslavya ve müttefik ülkelerin geleceğiyle ilgili derme çatma planlar yapılmaya çalışıldı... ve temel prensipler törensel bir şekilde ilan edildi.[11]

Sorunların üstüne gidilmemesinde, kalıcı çözümler aranmasının ertelenmesinde İngilizlerin pragmatizminin önemli payı vardı. İngiliz diplomasisinin Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği arasında görüş birliği oluşmasının önüne geçmesi gerekiyordu, çünkü böylesi bir durumda zararlı çıkan taraf İngiliz İmparatorluğu olurdu. Roosevelt belirli konularda Sovyetler Birliği'nin önemli stratejik çıkarlarını gerçekten göz önünde bulundurdu –örneğin boğazlar konusunda ve Baltık Cumhuriyetleri'yle ilgili olarak–, ve bu durum Churchill'in hiç de hoşuna gitmedi. Churchill Birleşik Amerika'nın anti–emperyalist ve anti–kolonyalist başkanının dikkatini İngilizlerin sahip oldukları pozisyonlardan uzaklaştırabilmek için çok çaba sarfetti. Churchill'in amacı Roosevelt'in dikkatini İngiliz pozisyonlarından, Sovyetlerin çıkarlarını korumak istedikleri Doğu Avrupaya doğru yönlendirmekti. Churchill, Almanya'nın yenilgisinden sonra Sovyetlerle birlikte gündeme gelebilecek bir Avrupa Konfederasyonundan hiçbirşeyden çekinmediği kadar çekiniyordu. Çünkü böyle birşeyin gerçekleşmesi halinde bunda kaybedecek taraf, konumları zayıflayan İngiltere olurdu. Bu tehlikenin bertaraf edilebilmesi için Birleşik Amerika'yı Balkanlara doğru çekmek ve onun ilgisini Avrupa'ya doğru yöneltmeye çalışmak gerekiyordu. Aslında koşullar da bu çabaya destek verir nitelikteydi, çünkü Birleşik Amerika -bir taraftan Sovyetler Birliğinden Japonya'ya karşı yardım almak istiyor, öte yandan da Uzak Doğu'daki Sovyet nüfuzundan rahatsız oluyor, onu sınırlamak istiyordu- kendisi için bir takas bölgesi olabileceğini düşündüğü Avrupa'ya bu nedenle

olumlu bakıyordu. Bu koşullarda, sonucu geleceğin sisli dönemlerinde belirsizleşen hassas bir oyun gündeme gelmişti. Oynanan bu oyunun doğrudan sonucu olarak Doğu Avrupa'da bir belirsizlik süreci başladı. Bu süreç artık uzlaşma gerekliliği ve karşıt çıkarların mücadelesi arasında gelgitler dönemiydi. Churchill'in bu dönemde ulaşmayı başardığı sonuç; 1942-1945 yılları arasında birbirleriyle uzlaşmaktan başka birşey dilemeyen Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği arasında ilerdeki soğuk savaşın bir habercisi sayılabilen bir düşmanlık yaratmayı başarmak, Churchill'in siyasi kariyerinin en parlak başarısı sayılabilirdi.

Churchill'in bu işi başarabilmesinde, kuşkusuz durumun sürekli bir değişim içinde olmasının, insancıl ilkeler ve stratejik amaçlar arasında gidip gelen deneyimsiz Amerikan diplomasisinin, ve Sovyet diplomasisinin de beceriksizliğinin de önemli payı vardı.

Moskova büyükelçisi Averell Hariman, 3 ve 4 Nisan 1945'de State Department'a gönderdiği raporlarda Sovyetler Birliğinin dış politikasında aynı anda var olan üç farklı eğilimi tespit ediyordu.[12] İlk olarak; Dünyadaki durumun yeniden düzenlenmesinde Birleşik Amerika ve İngiltere'yle işbirliği yapmak. İkinci olarak: Sovyet egemenliğinin komşu ülkelerde yayılmasıyla ülkenin çevresinde bir güvenlik şeridi oluşturmak. Ve Üçüncü olarak: Başka ülkelere komünist partilerin yardımıyla girebilmek. Birbirine karşıt olan ve birinin uygulanması sık sık diğerlerini saf dışı bırakan bu üç çelişkili eğilim Rusya'nın dış politikasında aynı anda gündemdeydi ve bütünsel bir politika haline gelemiyordu. Öte yandan Batılı müttefiklerin dış politikalarında da benzer çelişkilere rastlamak mümkündü: Bir yandan Sovyetler Birliği ile uzlaşmaya çalışıyorlar, ama öbür taraftan da komünist partilerin güçlenmelerini bir an önce engellemek için ellerinden geleni yapıyorlar ve bu iş için değişik anti-komünist güçlere dayanıyorlar, Doğu Avrupa'daki bu tür güçleri de çok doğal bir şekilde himayelerine alıyorlardı. Sovyetler Ekim 1944'de Churchill'le vardıkları antlaşmaya uymaya özen gösterseler de, (örneğin Romanya'da olduğu gibi,) Birleşik Amerika'nın bu antlaşmanın geçerliliğini tanımak istememesi, her şeyi belirsiz hale getiriyordu. Somut durumu pek değiştirmese de Balkanların Büyük İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında bölüşülmesine karşı çıkan Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilim giderek artıyor ve bu ge-

rilimin artmasına paralel olarak İngilizlerin ellerinde tuttukları konumlarına yönelik Sovyet ve Amerikan baskısı azalıyordu.

Sovyetlerin politikasının giderek esnekliğini kaybedip katılaşmasında, batılı ülkelerin oyununa geldiği hissine kapılması kadar, Batı üzerinde kazandığı büyük zaferin yarattığı sarhoşluğun da etkisi vardır. Sovyetler Birliği uğraştığı, emek verdiği, acı çektiği süreçlerin mükafatını elden kaçırmak korkusuyla, aslında güvenlik bölgesi olarak nitelenebilecek bölgelerin ötesinde de yığınaklarını güçlendirmeye başladı.

Yalta konferansında alınan kararların, "somut koşulları" genel prensiplerle uyumlulaştırmaya çalışan, durumu kurtarmaya yönelik anlık kararlar olduğu açıktı. Bu çok ciddi bir hata idi, çünkü savaşı yaşamış ve ağır hasar görmüş ülkeleri anlık kararlarla yeniden yaratmak ve yeniden inşa etmek mümkün değildi. Daha da kötüsü bu üç müttefik, ki çözüm bekleyen sorunların devasallığı onların yeteneklerini de aşıyordu, yaptıkları işbirliğinin gelişme şansını bu anlık kararların başarılarına bağlıyorlardı.[13]

Aslında ilerde de göreceğimiz gibi, "demokratik yeniden yapılanma" deneyi öylesine riskli ve Doğu Avrupa'daki durum öylesine gergindi ki başarı umudu, mutlaka büyük devletlerin tam güvene dayalı işbirliğini ve önceden varılan anlaşmaları gerektiriyordu. Müttefik güçler arasındaki işbirliğinin koşullarını denemek için, büyük devletler önce Tahran'da sonra da Yalta'da iki büyük hata yaptılar, en olumsuz koşulları tercih ettiler. İşbirliği koşullarını denemek için en isyankar iki ulus olan Polonyalı'ları ve Yugoslavları yabancı bir devletin yönetiminde yaşayıp yaşayamayacakları konusunda deneylik kobay gibi kullanmaya kalktılar. Ama bu iki olumsuz durumu bir yana bırakacak bile olsak, Yalta'da varılan uzlaşmalarda saptanan amaç; yani Doğu Avrupa'da hem gerçekten demokratik ve hem de *Sovyet yanlısı* hükümetleri işbaşına getirmek, çok iddialı bir hedefti ve ilerde birçok kargaşaya ve yanlış anlamaya neden olabilirdi.

Doğu Avrupa ülkelerindeki iç düzenlemelerle ilgili Yalta kararlarının temeli "halk cephesi" düşüncesiydi. Halk Cephesi ülküsü Sovyetlerin girişimiyle ve batılıların da onayıyla savaş döneminde değişik ülkelerde anti–faşist güçleri ve diğer direnişçi grupları bir araya getirmek amacıyla kullanılmıştı. Komintern, Sovyetler Birliği'nin savaşa girmesinin ardından Komintern'e bağlı tüm komünist

partilere gönderdiği direktifte onlardan direniş hareketinde yer alan tüm siyasi partileri ve hareketleri ulusal platformda birleştirmek için girişimlerde bulunmalarını, veya komünist partilerin iradesi dışında böyle bir oluşum zaten gerçekleşmişse, oraya katılmalarını istemişti. İngiliz– Amerikan –Sovyet ittifakının her Avrupa ülkesinde de benzer siyasi ittifaklar oluşturması, o ülkelerde, komünist partilerden Almanlara karşı olan sağ partilere kadar tüm güçleri bir araya getirmesi gerekiyordu.

Halk Cephesi politikasının amacı; partiler ve sınıflar arasındaki çelişkilerin, Batı ve Sovyet dostu akımlar arasındaki çekişmelerin engellenmesi, böylece savaştaki ortak düşmana karşı mücadelenin zaafa uğratılmamasıydı. Sovyetler Birliği direnişin iç savaşa ve devrime dönüşmesini engelleyerek müttefiklerine karşı sadakatının bir kanıtını sergilemiş oluyor ve aynı zamanda da kapitalist müttefikleriyle savaş sonrası da işbirliği politikasını sürdüreceğine dair niyetini dile getiriyordu. Buna karşılık olarak da İngilizlerin ve Amerikalıların milliyetçi güçler üzerinde, direniş hareketlerine komünistleri de alınaları yolunda baskı yapmaları gerekiyordu.

Bu ilginç formül Fransa'da ve İtalya'da başarıyla uygulandı ve burjuvazinin işine de yaradı. Çekoslavak mülteciler arasında da hayata geçirildi. Ama savaş öncesi komünist partilerin sistem dışı bırakıldığı baskıcı siyasi rejimlere sahip olan ülkelerde bu politikanın uygulanmasının ciddi zorlukları vardı. Bu ülkelerde Almanya'ya karşı direnişi mümkün kılan ulusal duyguların önemli ölçüde Sovyet karşıtı yanı da vardı ve bu ülkelerde direniş hareketlerinin liderleri sıradan bir Sovyet ajanı olarak gördükleri komünistlerle işbirliği yapma düşüncesini bile reddediyorlardı. Öte yandan komünistler de sağcı milliyetçiler olmadan da birşeyler yapabilecek kadar güçlü hissediyorlardı kendilerini. Bu birbirine karşıt siyasi partiler arasında en sıradan ve en küçük bir işbirliğinin yapılabilmesi bile hem Batılı müttefiklerin ve hem de Sovyetler Birliği'nin ciddi baskısı sonucu mümkündü. Bu nedenle incelemek üzere ele aldığımız dönemin başında, üç büyük devletin taleplerine uygun olarak oluşturulan koalisyonlar, batıdaki benzerlerine göre çok daha güçsüz ve realiteyi yansıtmayan koalisyonlar olacaklardı. Bu koalisyonları uzun bir dönem boyunca sadece büyük devletlerin sürekli müdahaleleri ile ayakta tutmak mümkündü. Bu müdahaleler ise genel kaosu daha da arttırıcı etki yapacak,

ulusal ve demokratik güçlerin birliğini pekiştireceğine, bu ülkelerdeki dağılma sürecini derinleştirecek, bu süreç içinde istisnasız her siyasi parti müttefiklerden birinin himayesini arayacak ve onun koruyucu kanatları altında yer alacaktı. Böylece yavaş yavaş bu ülkelerin siyasetcileri bağımsız siyasetçiler olma özelliklerini yitirecekler, barikatın şu veya bu yanındaki ajanlar haline geleceklerdi.

Sonuç olarak; Yalta'da bir araya gelen taraflar -geçici de olsa- uzlaşmaya vardıkları için değil, ama bu uzlaşmanın kendi içinde bütünsel değil, bölük pörçük olduğu için eleştirilebilirlerdi.[14]

İLK "DENEY": POLONYA

YALTA KONFERANSI döneminde Polonya'nın iki hükümeti vardı: Sovyetler Birliği tarafından denetlenen geçici hükümet ve Büyük İngiltere, Birleşik Amerika tarafından tanınan Londradaki hükümet. Londra'daki hükümet ülkedeki direnişçi grupların çoğunluğu tarafından da destekleniyordu. Müttefikler, Sovyet çıkarlarını ve taleplerini, müttefik güçlerin üstlendikleri sorumlulukla bağdaştırmak gibi övgüye değer bir çabayla, bu iki hükümeti ve birbirinden, üstesinden gelinemeyecek kadar nefret eden bu iki grubu birleştirme kararı aldılar.

"Özgür ve bağımsız bir Polonya yaratılmasına yönelik ortak niyeti" tekrar deklere eden Roosevelt, Churchill ve Stalin; "şu an Polonya'da faaliyet gösteren geçici hükümetin, hem Polonya'da yaşayan ve hem de yurt dışında ikamet etmek zorunda kalan ve Polonya yurtdaşları tarafından seçilen demokratik yöneticilerin bir araya getirilmesi ile ve bu hükümetin en geniş demokratik temellerde yeniden inşaası" yolundaki ortak dileklerini belirttiler. Ayrıca bu hükümetin "Ulusal Birlik Geçici Polonya Hükümeti" adını almasını da önerdiler.

Bu amaçla üç büyük devlet bir komisyon kurulması kararını aldılar. Bu komisyonun üyeleri Molotov ve Birleşik Amerika'nın ve İngiltere'nin Moskova büyükelçileri olan Harriman ve Sir A.Clark-Kert

olacaktı. Bu komisyonun görevi; "Polonya'daki ve Polonya dışındaki demokrat liderleri içine alacak bir şekilde hükümeti yukarda ifade edilen şekilde yeniden oluşturmak amacıyla, Geçici Hükümetin üyeleriyle Moskova'da görüşmeler yapmaktı." Yalta Deklerasyonuna göre Ulusal Birlik Geçici Polonya Hükümeti şu yükümlülükle karşı karşıyaydı; "en kısa zamanda herkese seçme hakkını tanıyan, gizli oyu esas alan özgür ve zorlamalardan uzak bir genel seçim tarihini saptamak. Bu seçimlerde her demokratik ve Nazi karşıtı siyasi parti, adaylarıyla temsil edilme ve seçimlere katılma hakkına sahiptir."

"Üç lider Polonya'nın doğudaki sınırının, belli bölgelerde 5-8 kilometrelik Polonya'nın lehine farklılıklarla Curzon hattını takip etmesini uygun görüyorlar. Üç lider Polonya'nın topraklarını kuzeyde ve batıda önemli ölçüde büyütmesinin gerekli olduğu konusunda hemfikirler. Polonya topraklarının büyütülmesinin ne ölçüde olacağı üzerine, zamanı geldiğinde konu Ulusal Birlik Geçici Polonya Hükümetiyle görüşülecek ve Polonya'nın batı sınırlarının son biçimi Barış Konferansında verilecek."

Ocak 1945'de iki Polonya, daha doğrusu Polonyalıların çoğunluğu ve Sovyetler Birliği arasındaki uçurumun gerçek derinliğini farkedebilmek için biraz gerilere gitmek gerekiyor.

1939 yılındaki askeri yenilgi Polonya devletinin sürekliliğine darbe indirmemişti. Bu yenilginin ardından Polonya'nın Almanya'ya bağlanan bölgeleriyle, Ribbentrop-Molotov hattı arasında kalan parçası Ana-Eyalet adını almıştı.[15]

30 Eylül 1939'da yurtdışında mülteci olarak yaşayan Polonyalılar Fransa'da yeni bir hükümet kurdular. Şikorski'nin başbakan olduğu bu hükümette bakanlıklar eski ana muhalefet partileri arasında dağıtılmıştı; Köylü Partisi, Milli Demokratik Parti, Sosyalist Parti ve Hristiyan İşçi Partisi bu hükümeti oluşturan koalisyonun üyesiydiler. Komünistlerin ve eski otokratik rejim temsilcilerinin dışlandığı, başbakan yardımcılığını da muhalefetteki Köylü hareketinden Mikolayczyk'ın yaptığı bu hükümete bağlı ordunun 84 bin kişilik bir gücü vardı. Fransa'da eğitim ve hazırlık yapan bu ordu Champagne'da, Narvik'de kahramanca çarpıştı ve Fransa'nın ateşkes antlaşmasını imzalamasından sonra da 24 bin kişilik silahlı gücünü İngiltere'ye taşıyarak müttefiklerin safında savaşın sonuna kadar çarpışmaya da devam etti.

Aynı siyasi platformu temel alarak ülkede örgütlenen direniş hareketi, Sosyalist Partili Puzak'ın liderliğinde bir nevi yeraltı parlamentosu (Ulusal Birlik Konseyi) kurmuş ve bu hareket kendini Londra'daki hükümetin organik bir parçası olarak ilan edip Şikorski hükümetini de tanımıştı. Koalisyonda yer alan dört parti ortak çalışmayla yerel yönetimler oluşturmuş ve güçlerini birleştirerek oldukça büyük güce sahip olan orduyu, ünlü adıyla Vatan Ordusunu kurmuşlardı .1 Ocak 1941 ve 30 Haziran 1944 arasında Vatan Ordusu 7000 lokomotif ve 19 bin tren vagonunu kullanılamayacak düzeyde tahrip etti, 732 treni raylardan çıkardı, 443 tren yaktı, 38 tren köprüsünü havaya uçurdu, 122 cephaneliğe sabotaj yaptı ve 5733 Alman subayını ve memurunu savaş dışı bıraktı.

Ülkedeki direniş hareketine ve sürgündeki hükümete aynen eskiden olduğu gibi dar görüşlü milliyetçilik egemendi. Savaş öncesi dönemin otokratik rejimine karşı duyulan hoşnutsuzluk, Polonyalı direnişçilerde, Almanlara ve Ruslara karşı duydukları tükenmez nefretle ve pek de saklamadıkları yahudi düşmanlığıyla tamamlanıyordu. Sovyetler'in 1939 yılında aldıkları tedbirlere rağmen (Sovyetler doğu Polonya'nın ilhakını haklı gösterebilmek için "yabancılara karşı kendi ırkından olanların güvenliğini üstlenmek" gibi bir gerekçe öne sürmüşlerdi) siyasi mülteci olarak yurtdışında yaşayan Polonyalı'lar ve ülke içindeki direnişçiler, Polonya'nın aralarında paylaşılması konusunda anlaşmaya varan iki komşu ülke arasında hiçbir farklılık görmüyorlardı. Bu noktada Polonyalı sosyalistler ve sağcılar arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktu. Onlar açısından Rusların toprak talebi Alman'ların talebi kadar haksız nedenlere dayandırılıyordu. Polonyalılar için Almanların saldırısı sonucu, ister istemez Rusların safında müttefik olarak yer almak çok ağır darbe anlamına geliyordu. Aslında 1939 yılı daha rahattı, çünkü o yılın olaylarının netliği içinde Almanlara ve Ruslara karşı nefretlerini açıkça dile getirebilme koşullarına sahiptiler. Mikolayczk hatıralarında -Polonya'lı demokratik, ama anti-komünist liderlerin düşünce yapısını tanımak isteyen herkese bu anıları okumalarını tavsiye ederim- şöyle diyor: "Ben Rusya ve Alman İmparatorluğu arasında bir savaş olabileceği ihtimalini düşünmüyordum bile."[16] Churchill, Eylül 1939'da, yani Rus ve Alman birlikleri Polonya'nın iki tarafından girip, ölümcül bir yara almış ve

dağıtılmış Polonya'yı bir uçtan bir uca katedip- karşı karşıya geldiklerinde bir falcı uzak görüşlülüğü ile "şu andan itibaren potansiyel olarak bir doğu cephesi vardır" tespitini yaptı. Londra'daki siyasi mülteci Polonya'lılar ise Churchill'in, Hitler'in sürekli büyük oynamaya çalışan bu politikası ve Rusların ihtiyatlı dinamizmi arasında çatışma olabileceği yolundaki öngörüsüne kesinlikle imkansız gözüyle bakıyorlardı. Şikorski ve yandaşları Rusların sadece Polonyalıların değil neredeyse tüm insanlığın düşmanı oldukları görüşüne hayli yatkındılar.

Sovyetler Doğu Polonya'ya ayaklarını basar basmaz bölgede çok hızlı ve acımasız bir Sovyetleştirme politikası başlattılar ve bu çabalarıyla Polonyalıların eski nefretlerine yeni gerekçeler de hazırladılar. Her türlü Polonya, Ukrayna, Belorusya ve Yahudi kökenli partiyi derhal yasakladılar. Sosyalist Parti ve Köylü Partisi üyesi binlerce kişiyi tutukladılar. Sosyalist Partiden Adam Ciolkosz, tutuklanıp toplama kamplarına gönderilen Polonya vatandaşlarının sayısının 1 milyon 230 bin civarında olduğunu tahmin ediyor. Tabii bu sayıya Polonya Ordusunun tutuklanan ve ardından toplama kamplarına kapatılan 250 bin asker ve subayını da eklemek gerekiyor.[17] Almanlar Rusya'ya saldırılarının ardından bu kamplardaki Polonyalılar serbest bırakıldılar, ama aralarından 200 bin kişinin izi kaybolmuştu. Polonya siyasi hayatının önde gelenlerinden bazıları 1941 yılında serbest bırakıldı, ama ardından bir kısmı yeniden tutuklandı. Bunlar içinde en önemlileri kısa adı Bund olan Yahudi Sosyalist Partisinin iki lideri Henryk Erlich ve Viktor Alter idi. Bu iki politikacı Eylül 1939'da Varşova'yı terkederek Doğu Polonya'ya geçmişlerdi. 1941 yılında Erlich ve Alter Sovyet Hükümetinin isteği üzerine uluslararası bir anti-faşist yahudi komitesi oluşturmak için çalışmalara başlamayı kabul ettiler. Bu komitenin faaliyetleri üzerine bir yönetmeliği de Stalin'e tanıttılar. Ekim 1941'de Moskova'nın boşaltılmasının ardından iki yahudi sosyalistini Kuybişev şehrine gönderdiler ve orada General Stalin'in cevabını beklemelerini söylediler. 3 Aralıkta ise tutuklandılar. Batı'da mülteci olan arkadadaşları 1943'e kadar haber alamayınca devreye girip American Federation of Labour başkanının İngiliz ve Amerikan işçi örgütleri adına bu iki işçi liderinin kaderi hakkında bilgi istemelerini sağladılar. Bunun üze-

rine Litvinov şu açıklamayı yaptı: "Erlich ve Alter serbest bırakılmalarının ardından Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir faaliyet içine girmişlerdi. Hatta bu faaliyetlerinde Sovyet birliklerine Almanlarla savaşı bırakıp bir barış anlaşması yapmayı önerecek düzeyde ileri gitmişlerdi... "Bu nedenle" -dedi Litvinov- "bir savaş mahkemesinin ölüme mahkumiyet kararının ardından Aralık 1941'de infaz edildiler. "Polonya sosyalist hareketinin bu iki eski neferini ve onların geçmişteki çalışmalarını yakından tanıyanlar arasında doğal olarak Litvinov'un bu iddialarının hiçbir inandırıcılığı yoktu. Buna benzer olayların giderek artması Polonya'daki sol kesimle, Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin düzeyini iyileştirmedi, aksine daha da bozdu.

Sovyetlerle İngilizler arasındaki ittifak, siyasi mülteci ve direnişçi Polonyalılar açısından çetin bir deneydi. Londra'daki Polonyalılar, Sovyet hükümetinden "demokratik ve liberal bir hükümet" olarak bahsedilmesine tahammül edemiyorlardı. Ruslara gelince; onlar da neredeyse, ister sosyalist, ister Alman düşmanı isterse demokrat olsun, her Polonyalıyı Sovyet düşmanı olarak, hatta uluslararası karşı devrimin önde gelen temsilcileri olarak görmeye yatkındılar. Kaldı ki, Polonyalıların çoğunluğu Curzon Hattını[18] Polonya ve Sovyetler Birliği arasında kesin bir sınır olarak kabul etmiyordu. Sürgündeki Polonya hükümetinin başbakanı Şikorski'nin 4 Aralık 1941'de Moskova'da Stalin'le bir yemek görüşmesinde, Stalin sınır konularını tartışmayı önerdi. Şikorski'nin yanıtı hazırdı; "Polonya savaş öncesi sınırlara geri dönmek gerektiği kanısındadır." Stalin başını iki yana sallayarak "bence bu sınırlarda bazı değişiklikler yapılmalı" dedi.[19]

Sovyet-Polonya ilişkilerinin daha da kötüleşmesinde Katyn olayı önemli bir faktör olmuştur. Bu karmaşık olayın tarihsel olarak gerçek payı ne olursa olsun, şu kesin ki, 1943'de Alman propagandası müttefikleri birbirine düşürmek için bu olaydan yararlanmayı denemiştir. Polonya mülteci hükümeti kitle katliamı ile ilgili olarak Almanların öne sürdüğü iddiaların gerçeklik payını araştırması ricasıyla uluslararası Kızılhaç örgütüne başvurmuş, bu başvurunun sonucu olarak da Sovyetler Birliği ve Polonya arasındaki diplomatik ilişkiler kopmuştur.[20] Sovyet hükümeti Moskova'da Wanda Wasilevska tarafından kurulan Polonya Yurtseverler Birliğine açık bir şekilde des-

tek veriyordu. Bu grup, komünistler ve Sovyet yanlısı solcu aydınlar tarafından kurulmuştu. Bu sürece paralel olarak işgal altındaki Polonya'da, Polonya İşçi Partisi (PPR) kurulmuş ve bu parti Komünist Partisinin yerini almıştı. Komünist Partinin dağıtıldığı 1938'de Komintern tarafından açıklanmıştı, çünkü bu partinin ülkelerinden uzakta mülteci olarak yaşayan lider kadrosunun büyük bir kısmı "Troçkistlere" ve "Buharinistlere" karşı başlatılan kampanyalar sırasında kaybolmuşlardı.

Yurtseverler Birliği önceleri Rusya'daki Polonyalılar arasından, daha sonraları da Almanlar'dan geri alınan topraklardaki halktan asker toplayarak kurduğu askeri birlikleriyle Kızıl Ordunun saflarında savaşa katıldı.

Sovyet ordularının Polonya sınırına yaklaşmasıyla birlikte Sovyet-Polonya antlaşmasının imzalanmasının gerekliliği giderek artıyordu. Churchill ve Roosevelt 14 Temmuz 1943'den beri, uçak kazası sonunda ölen General Şikorski'nin halefi olan Mikolayczk'ı, Stalin'in tekliflerini kabul etmesi için ikna etmeye çalışıyorlardı. Churchill Mikolayczk'a şöyle diyordu: "Polonya güçlü, bağımsız ve özgür olmalı... Curzon hattından Odera'ya kadar."[21] Stalin Sovyetlerin Polonya'yı Sovyetleştireceğine dair iddiaları reddediyor, Tahran'da yaptığı bir açıklamada "Sovyetlerle iyi ilişkilere sahip olabilecek güçlü ve bağımsız Polonya"dan olumlulukla sözediyordu.[22] Bu nedenle Sovyetler Birliği'ne bağlandığı için Polonya'nın kaybettiği toprakların yerine Polonya'ya Batıdan tazminat verilsin, Doğu Prusya, Danzig ve Yukarı Silezya Polonya'ya bağlansın diye öneriyordu. Churchill bu öneriyi destekliyordu ama bu durum Londra'daki mülteci Polonya'lıların hiç de hoşuna gitmiyordu. Onlar sözü geçen batıdaki toprakları istemekle birlikte doğudaki topraklardan da vazgeçmek istemiyorlar, tazminat ilkesini de kabul etmiyorlardı. Washington'daki resmi görüşmelerden birinde Polonya sorunu gündeme geldiğinde Eden, Roosevelt'e Şikorski ve yandaşlarının savaş sonrası döneme yönelik olarak çok cüretkâr planlar hazırladıklarını söylüyordu: "Diyorlar ki yıkılmış bir Almanya ve zayıflamış bir Sovyetler Birliği arasında dünyanın bu bölgesinde en güçlü devlet Polonya olacak. "Bu noktada Mikolajczk'ın gözü, en az selefi kadar yukarlardaydı; "Almanya'nın silahsızlandırılmasının garanti edilmesi

Polonya'nın batı sınırının yeniden saptanmasını gerekli kılıyor" diye yazmıştı 16 Kasım 1943'de Churchill'e gönderdiği bir mektupta.

Savaş sonrası dönemle ilgili olarak ülkedeki direniş hareketi de "Polonya için batı ve kuzey sınırlarının yeniden saptanmasında denizlere açılabilecek geniş alanlar" talep ediyor ve devamla "doğu sınırlarının dokunulmazlığının kabul edilmesini" koşul olarak saptıyordu. Polonya İşçi Parisi (PPR) ile ilişki kurmayı her zaman reddetmiş olan ve ülkedeki direniş hareketine katılan dört parti, 15 Ağustos 1943'de savaş sonrasında uygulanacak politika üzerine anlaşıp bunu bir program halinde açıkladılar. Program "müttefik ülkelerde giderek artan Sovyet etkisine karşı uyanık olma" çağrısı yapıyor, ve şunu öneriyordu: "totaliter Sovyet komünizminin barış hedeflerinde gizli olan tehlikeleri sürekli bir şekilde hatırlatmak gerek!" Ülkedeki direniş hareketinden güç alan Mikoljczky, Churchill'in uyarılarına kulak asmıyor, Königsberg'i ve Doğu Prusya'nın yukarı bölgelerini Sovyetler Birliği'ne bırakmayı hedefleyen plana sert bir şekilde karşı çıkıyordu. Vilnius'u da talep ediyordu. Oysa Churchill, Büyük İngiltere'nin Litvanya başkentinin Polonyalılara bırakılmasına sonuna kadar karşı çıkacağını belirtmişti.

Bu arada Polonya'daki direniş hareketi (daha doğrusu birbirine karşı da müthiş bir mücadele veren iki ayrı direniş hareketi) Wehrmacht'a karşı eylemlerine devam ediyor, Wehrmacht da bu suikastlara karşı giderek daha vahşi cevaplar veriyordu. Nisan 1943'de Varşovada yaşayan 400 bin yahudiden geri kalan ve şehrin diğer sakinlerinden tamamen yalıtlanmış (Varşova halkının yahudilere karşı tavrı da olumlu değildi) bir şekilde Varşova Gettosunda yaşayan 100 bin yahudi ayaklandı. Savunmadan yoksun ve silahsız bu insanların çaresizlikten doğan isyanı soğukkanlı bir sadizmle bastırıldı. Bu olay yakın tarihimizin en karanlık sayfalarından biridir.

Kızıl Ordunun yaklaşmasıyla birlikte Sovyet ve Polonya paraşütçüleri partizan çeteleri örgütlemek ve sabotaj eylemleri gerçekleştirmek için gruplar indirmeye başladılar. Vatan Ordusu da büyük bir ihtimalle Kızıl Ordunun ajanlarıyla ve paraşütçüleriyle hiçbir durumda çatışmaya girmeme emrini almıştı. Ama Vatan Ordusuna bağlı olmayan, NHS (Ulusal Silahlı Güç) adını taşıyan bir grup, Polonya İşçi Partisi (Komünist) ve Solcu Sosyalist Hareket saf-

larındaki kadrolardan oluşan partizan gruplarına karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Polonya İşçi Partisi ve Solcu Sosyalist Hareket ise güçlerini birleştirip Polonya Halk Ordusunu kurdular ve bu ordunun başına da Pilşudski'nin generallerinden olan Rola-Zymierski getirildi. Bu hareket Ulusal Parlamento'yu (KRN) kurdu, Moskova'da faaliyet gösteren Polonya Yurtseverler Birliği ile ilişkiye geçerek Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi'ni oluşturdu. Bu komite daha sonraları Lublin Komitesi olarak tanındı, çünkü merkez olarak daha sonraları kurtarılan Lublin'i seçmişti. Bu komiteye daha sonra birçok solcu sosyalist katıldı: örneğin Osobka-Morawski ve Köylü Partisiyle Demokrat Partinin birçok üyesi de komitede yer aldı. Böylece Lublin Komitesi demokratik bir koalisyon görünümüne kavuştu.

Polonya direniş hareketinin üzerinde en ciddi olarak tartışılan eylemi 1 Ağustos 1944'de başlatılan Varşova Ayaklanmasıdır. Burada 50 bin Polonyalı'nın, hem sayısal hem de ateş gücü bakımından daha üstün durumdaki Alman ordusuna karşı verdiği kahramanca ama ümitsiz mücadelenin ayrıntılarına girebilmek mümkün değil. İsyan Ulusal Birlik Konseyi'nin onayı alınarak Londra'daki Polonya hükümetinin emriyle başladı. Bu konuda Sovyet Ordu Kumandanlığına bilgi verilmemişti. Bu ihmalin siyasi nedenleri açık; Varşova Direnişi (aynen Paris'teki gibi) gücünü göstermek, daha kurtarıcı ordular gelmeden önce, bağımsızlığa olan istemini vurgulamak istiyordu. Bu bir hata idi. Mikolayczk, Vatan Ordusu Genel Kumandanı General Bor'un (Komorowski) Marşal Rakossovski'ye sadece 11 Eylül'de bilgi verildiğini ve, Almanların bir karşı saldırısıyla doğu ve kuzey-doğu cephelerinde Varşova'dan 60 kilometre kadar uzak düşen Sovyet ordusundan yardım istediğini söylüyor. Müttefikler önce İtalya'daki üslerinden, 18 Eylülden sonra da Sovyetler tarafından izin verilen üslerden hareket ederek hava indirme yoluyla silah yardımında bulundular, ama çok pahalıya mal olan bu yardımlar ayaklanmanın kaderini etkileyebilecek önemde olmadı. Ruslar Varşova'nın banliyölerinden Varso Praga'yı ele geçirdiler ve oradan Alman cephesini ateş altına aldılar, ama doğrudan bir saldırı başlatmadılar. Bu beklemenin nedeninin siyasi olması mümkündür, çünkü Polonyalılar da ayaklanma öncesi politik nedenlerden ötürü planlarını Ruslarla paylaşmamışlardı. Burada iki inatçı ve geri adım atmayan politikanın

çarpışmasına tanık olundu ve bu çarpışma Polonya'ya pahalıya mal oldu. 3 Ekimde General Bor, 6 generali, 942 subayı ve hayatta kalan 11 bin askeri ile silahları bırakarak teslim oldu. Varşova Alman uçak ve topçu ateşiyle yerle bir edildi. Barikatlarda ve yıkıntılar altında hayatını kaybetmeyen Varşova halkı toplama kamplarına gönderildi. Olağanüstü güce sahip Polonya illegal direniş hareketi daha Ruslarla karşılaşmadan yok oldu.[23]

Sonuç olarak Varşova ayaklanması, Varşova halkının trajedisiyle ve direniş hareketinin yenilgisiyle sonuçlandı. Polonya hükümeti ve direniş hareketi buna rağmen yayınladıkları ve dünya halklarına ithaf ettikleri bir bildiride ayaklanma hareketinin Polonya için taşıdığı tarihi önemi vurguladılar. O Polonya ki, "Doğu ve Batı arasındaki geçitlerin anahtarlarını tutmaktadır, yüz yıllar boyunca Prusya devletinin doğudaki yayılmacılığını engellemiştir, bu arada da Batı kültürünü ve uygarlığını doğunun barbarlığına karşı korumuştur," deniyordu bu bildiride.

Burada şunu belirtmekte yarar var; Polonyalı dostlarının romantik emperyalizmi, bazen Churchill'i son derece kızdırsa da, onun büyüsü altından kendini tam olarak da kurtaramıyordu. Mikolayczk Eylül 1944'de Sovyet liderlerle görüşmek üzere gittiği Moskova'da Churchill'le gerçekleşen bir buluşmasını anlatıyor: Churchill önce Tahran Antlaşmasının Polonya'yla ilgili maddelerinden bahsettikten sonra şunları söylemişti; "Geçenlerde sizin Generallerden Anders'le görüştüm, anladığım kadarıyla o müttefiklerin Almanya'yı yola getirdikten sonra Rusya'yı da dize getireceklerini ümit ediyor. Bu çılgınlık..." Daha sonra Churchill şöyle devam etti; "Siz 25 milyon insanın hayatına mal olabilecek bir savaş başlatmak istiyorsunuz... Sizin hükümetiniz, hükümet değil... Siz aklını yitirmiş insanlarsınız, Avrupayı mahvetmek istiyorsunuz ... ve liberum vetosuyla müttefikler arasındaki antlaşmaları sabote emeye çalışıyorsunuz." [24]

Mikolayczk sonunda Amerikan ve İngiliz baskısı karşısında pes etti: Köylü Partili politikacı Haziran 1945'de çalışma arkadaşları arasında dışlanma pahasına, Yalta Antlaşması uyarınca kurulan bir Komite tarafından hazırlanan anlaşmayı kabul etti. Bu anlaşmaya göre Köylü Partisi (SL), Merkezi Ulusal Konsey'de (Geçici Parlamento) üçte bir oranında temsil edilme hakkına sahip olacak, ve yeni Ulusal

Birlik Hükümetinde de sandalyelerin üçte birini alacaktı. Zutawski'nin liderliğindeki Londra'daki Sürgün Hükümetine sadık sosyalistler bu yolda Mikolayczk'i izlemediler. Onlar partinin iki yöneticisi olan Puzak ve Pajdak'ın Rusların çağrısı üzerine görüşmelerde bulunmak amacıyla illegal olarak saklandıkları yerlerden çıkmalarının ve Moskova'ya gitmelerinin ve ardından, Şubat 1945'de partinin 14 yöneticisiyle birlikte Ruslar tarafından tutuklanmalarını affetmemişlerdi.

Tahmin edilebileceği gibi Polonya'daki ortam Haziran 1945'de imzalanan anlaşmanın uygulanabilmesi için hiç de elverişli değildi. Büyük devletlerin ısrarı karşısında bir masada toplanmak zorunda kalan insanlar bundan böyle de birbirlerinin azılı düşmanları olarak kaldılar. Birbirlerini, karşılıklı olarak gerçekte işbirliği niyeti taşımadıklarını farkedecek kadar iyi tanıyorlardı. Hepsi ellerindeki kozları iyi kullanmak istiyor, bunlarla diğerinin prestijini azaltmaya uğraşıyordu. Mikolayczk köylü yığınların, kilisenin, orta sınıfların, sayıları 200 bine ulaşan, çağrı üzerine illegaliteden çıkıp gelen, böylece normal hayata geri dönen direnişçilerin desteğine sahipti. Direnişçilerin bir kısmı buna rağmen hükümet tarafından örgütlenen güvenlik organlarına karşı gerilla savaşı sürdürmek niyetiyle illegaliteye geri döndü. Mikolayczk'ı destekleyenler arasında da bu kesimler sempati ve hatta destek bulabiliyorlardı ve bu da Mikolayczk'ın işini hiç de kolaylaştırmıyordu.

Komünistler, popüler olmamalarına karşın ciddi kozlara sahiptiler. Mikolayczk işbirliği yapma konusunda geç karar verdiği için, komünistler pozisyonlarını güçlendirmişler, polis kuvvetlerinin ve ordunun yönetim mekanizmalarını tutmuşlardı. Komünist hareketin kadrolarından Gomulka'ya daha önce Almanya'ya bağlı olan bölgelerde yerel yönetimlerin örgütlenmesi, ve istikrarın sağlanması görevi verilmişti. Bu bölgeler Almanlardan boşaltılacaktı. Diğer partiler arasında, geleceğe dair nasıl bir politika izlenmesi gerektiği üzerine bir görüş birliğine varılamaması bu partilerin kadroları arasında moral çöküntüsüne neden oluyor ve bundan da en fazla Komünist Parti yararlanıyordu. Komünistlerin de çabalarının bir sonucu olarak sözü geçen partiler – en azından onların yöneticileri – ikiye bölünmüş durumdaydılar. Mikoljczky Varşova'ya döndüğünde iki ayrı Sosyalist

Parti (her ikisi de Polonya Sosyalist Partisi adını taşıyordu), iki Köylü Partisi, iki Demokat Parti vardı, her parti asıl partinin kendisi olduğunu iddia ediyordu. Bunlardan bir bölümü Komünist Partiyle işbirliği yapılması gerektiğini savunurken diğer bölümü bu işbirliğine karşı çıkıyor veya böylesi bir işbirliği için ağır koşullar öne sürüyordu. Komünistler ise bu ayrılıklardan her yolu deneyerek yararlanma konusunda çok becerikli olduklarını kanıtlıyorladı.[25] Her ne kadar Komünist Parti çok üyeye sahip olmasa da ve üyeleri ülkede pek tanınmasa da, birlik olmaları ve siyasi hasımlarının programlarından da yararlanarak oluşturdukları yapıcı program nedeniyle Komünist Partisi güçleniyordu.

Mikolayczk'ın tüm umutları seçimlerdeydi; Seçimlerde Komünist Partiden kurtulabileceği sonuçlar alabileceğini düşünüyordu. Komünistler ise pozisyonlarını böyle kolayca terkedecek gibi görünmüyorladı. Öte yandan Ruslar Mikolayczyk'in kendilerine karşı nasıl bitmez tükenmez bir nefret duyduğunu her geçen gün daha iyi kavrıyorlardı. Giderek daha çok savunmaya çekilen Polonya'nın siyasi lideri ise kendi çevresinde, biçimsel de olsa uzlaşmazlık duvarları örmeye çalışıyordu, ama bu tavrın hayata geçirilmesi için elinde çok az araç vardı. Ülkenin yeniden inşaası da dahil olmak üzere Komünist Partisinin her alanda akıllı bir politika izleyerek girişimlerde bulunması, proje üretmesi Mikolayczyk'ın elini kolunu bağlıyordu. Savaş sırasında değişik cephelerde ve ülke topraklarındaki savaşlarda 800 bin askerini yitiren, kamplara toplanan, sürülen, öldürülen rehin alınıp katledilen toplam 6 milyon vatandaşını kaybeden bu ülkenin yaralarının sarılabilmesi, binalarının yeniden yapılabilmesi yollarının yeniden düzenlenebilmesi için barışa, düzene, sakinliğe ihtiyaç vardı. Mikolayczyk de aynen diğer demokratik, antisovyet ve anti-komünist parti liderleri gibi, özgürlükten, serbest seçimlerden ve bağımsızlıktan sözediyordu. Ama bu arada komünistlerin ve taraftarlarının sloganları; ekmek, iş, düzen, sanayinin kurulması ve batıdaki yeni yerleşme merkezlerine insanların yerleştirilmesi idi. Hükümetin Komünist Partisi yanlısı çoğunluğu şöyle bir öneri geliştirmişti; sürekli ertelenen genel seçimler yerine akıllıca saptanan sorular çerçevesinde düzenlenecek bir referandumla halkın tavrı belirlenmeliydi; Senato fesih mi edilmeli, veya faaliyetine devam mı et-

meli? Toprak reformu nasıl olmalı? Devletleştirme olmalı mı olmamalı mı? Batı'daki sınır kabul edilmeli mi? Her ne kadar Mikolayczyk daha önceleri kendisi de Senato'ya karşı tavır almış olsa da bu referandumda, ülkede sahip olduğu desteği ortaya çıkarabilmek için kendini destekleyen seçmenlerden Senato'nun ortadan kaldırılmasına karşı oy kullanmalarını istedi. Referandumun sonucunda, referandumun bu ilk sorusunda Mikolayczyk'e karşı hükümetin önerisi halktan yüzde 63 destek aldı. Köylü Partisi lideri seçimlerin hileli olduğunu ileri sürerek polisin birçok bölgede seçime müdahale ettiğini ileri sürdü.

1946'nın bu yaz aylarında Mikolayczyk ve komünistler arasındaki ölüm kalım savaşını, tüm seçim süreci boyunca süren bu mücadeleyi tekrar ele alacağız. Bu süreçte birçok kez Amerika ve İngiltere duruma müdahale etmek ve gelişmeleri protesto etmek durumunda kaldılar. Bu iki ülke Rusları ve onların Polonya'da desteklediği siyasi güçleri Yalta ve Potsdam Antlaşmalarını ihlal etmekle suçluyorlardı. Gerçekte bu antlaşmaları tüm taraflar ihlal ettiler. İlk günden itibaren ortaya çıkan gerçek şuydu; Polonya'da Sovyetler Birliği'ne karşı dostça duygular besleyen demokratik çoğunluğun, ve Finlandiya'dakine benzeyen demokratik ve realist bir hükümetin oluşturulması şansı yoktu ve böylesi hedefler ütopik olmaktan ileri gidemiyordu. Polonya'da iki rejim alternatifi vardı; ya milliyetçi, rövanşist ve Sovyet karşıtı (demokratik) bir rejim oalcaktı bu, ya da Rusların denetlediği bir rejim. Coğrafi nedenlerle ve dönemin stratejik koşullarının belirlediği ortamda sorunun ikinci seçenek yönünde çözülmesi gayet doğaldı.

İKİNCİ "DENEY": YUGOSLAVYA

1944'DE CHURCHİLL dostu ve müttefiği Mikolayczyk'a "siz bir savaş başlatmak istiyorsunuz" diye sitem etmişti. SBKP Polit Bürosu da Tito'ya yazdığı ünlü mektuplardan birinde Tito'yu aynı şekilde suçluyor, Triest nedeniyle Sovyetler Birliği'ni bir savaşa sürüklemek sorumsuzluğuyla itham ediyordu.[26] Daha sonra bu konuya geri dönüp gerçeklik payının olup olmadığını irdeleyeceğiz, bu noktada biz sadece bu tür suçlamaların olduğunu belirtmekle yetinelim. Bu suçlama gösteriyor ki iki büyük devletin, yani İngiltere ve Rusya'nın işbirliği açısından Polonya ve Yugoslavya benzer sorunlar yaratmıştır. İki ülkenin geleneklerindeki, tarihi koşullarındaki farklılıklara karşın, her iki ülke de büyük devletlerin kendi gelecekleriyle ilgili kurdukları planların uygulanmasını, isyankâr ulusal karakterleriyle, haklı ya da haksız ama taleplerinden taviz vermemekle engellediler. Bu talepler çoğu kez büyük devletlerin çıkarlarıyla denk düşmüyordu. Mikolayczyk uzun süre İngiliz ajanı olarak nitelendi, Tito da Batı'da 1948'e kadar hatta daha sonraları da Kremlin'in kuklası olarak tanımlanıyordu. Gerçekte her iki politikacı ve onların dayandığı siyasi parti ve hareketler bağımsızlık yanlısı, hatta genelde bakıldığında, gereğinden de çok bağımsızlık yanlısıydılar. Sovyet karşıtı Polonya'lılar ve Sovyet dostu Yugoslavlar, ulusal karekterlerinin bir sonucu olarak "başkaları adına hesabı ödemek istemedikleri için", "bir-

takım pazarlıklarda kullanılmayı reddettikleri için" ve "bazı çıkar grupları arasında süren siyasi oyunların bir aracı olmak istemedikleri için" büyük devletler arasındaki güvensizliği derinleştirerek, istemeseler de bu devletler arasındaki iyi ilişkilerin bozulmasına katkıda bulundular.[27] Polonya Batılıları, Yugoslavya ise Sovyetleri daha önceleri kendileri tarafından kabul edilen sınırları aşmaları için harekete geçirmeye zorlayacaktı. Tito'nun Yugoslavya'sı Sovyetler için sonu tahmin edilemeyen bir macera niteliğiyle, tam anlamıyla kontrol edilemeyen bir devrim girişimi olarak Sovyetleri bazen öfkelendiriyor, bazen tahrik ediyordu. Anglo-Saksonlar açısından ise Mikolayczyk ve özellikle de Anders döneminin uzlaşmaya karşıtı Polonya'sı, planları süreki olarak altüst eden, daima bir dış askeri müdehale havasını gündemde tutan bir ülke niteliğindeydi. Ama aslında milliyetçi Polonyalılar ve Stalinist Yugoslavlar büyük devletlerin kendi aralarında var olan ve faaliyet içindeki çabaların maddeleşmesinde, somutlan-masından başka bir şey değildi; Polonya, Sovyetler Birliğinin bağrına saplanmış bir hançer, Yugoslavya ise Doğunun Batıya uzanan koluydu...

Bu durum aslında Sovyetlerin isteklerinin de ötesinde bir durum yaratmıştı. Sovyet-Alman görüşmeleri sırasında Sovyetler Birliği Yugoslavya'ya karşı büyük bir ilgi göstermemişti. Bu görüşmelerde Sovyet tarafı, Almanlara, her ne kadar bu iki ülkeye karşı tam ilgisiz olmasa da Yugoslavya ve Yunanistan'ın kendi güvenlik şeridinin dışında kaldığını net bir şekide ifade etmişti. Bu nedenle 27 Mart 1941'de Belgrad'daki Cvetkoviç hükümetini deviren ayaklanmanın hemen ardından, artık savaşın eşiğinde Sovyetlerin Simoniç hükümetiyle dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalaması genel bir şaşkınlık yaratmıştı.[28]

Ruslar kendi tepelerinde dolaşan fırtınayı başka bir ülkenin üzerine itelemeye mi çalışıyorlardı? Amaç bu olmasa da Balkanlardaki savaş böyle bir etki yaptı. İtalyan ve Macar[29] ordularıyla desteklenen Alman silahlı güçleri gerçek bir yıldırım harekatında, sistemsiz direnmeye çalışan Yugoslav ordusunu yense de, 26 Nisanda Yunan ordusunu teslim olmaya zorlasa da, Almanların Balkanlarda girdiği bu savaş Rus'lara zaman kazandırmıştı ve bu kazanılan zamanın değeri çok büyüktü. Böylece Hitler daha önceki planlarının aksine Rusya seferine gecikmeyle başladı, bu nedenle Rusya'nın ünlü acımasız kışının bütün derdiyle de uğraşmak zorunda kaldı.

Bu trajik gelişmeler öncesi Yugoslav Komünistlerinin tavrı nasıldı? YKP'nin ülkede sahip olduğu güç ne kadardı? Bu konularda elimizde kesin bir veri yok, ama şunu hatırlatmakta yarar var ki, Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Orta ve Doğu Avrupanın en güçlü komünist partisi YKP idi. Bolşevizm bu ülkede en büyük Slav devletine karşı geleneksel olarak duyulan sempatiyi Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler, işçiler ve aydınlar arasında çok iyi kullanmayı başarmıştı. 1918-1920 arasında bu ülkede devrimci sendikaların 300 bin üyesi vardı ve bu sayı böylesi bir geri kalmış ülke için çok yüksek bir sayıydı. 1921 yılındaki seçimlerde Yugoslavya Komünist Partisi sandıktan üçüncü parti olarak çıktı. Ama partinin gelişmesini frenleyen etken, korkuya kapılan burjuvazinin parti üyelerine karşı estirdiği terör ve partinin yasaklanması değil, parti içinde çok yoğun bir şekilde süren fraksiyon mücadeleleri olmuştu. Tito 1948'de partinin V. Kongresi öncesi şu düşünceleri dile getiriyordu: "İyi bir parti yönetimi 1918-1920 yılları arasındaki devrimci dönemi iyi kullanır, proleterya diktatörlüğünü zafere ulaştırabilirdi" Bu mümkün, ama o yıllarda Yugoslav Komünist Partisinin sahip olamadığı sadece "iyi parti yönetimi" değildi. Partinin o yıllarda ulusal sorunun nasıl halledebileciğine dair programı da yoktu. Yugoslavya gibi bir tarım ülkesinde köylü yığınlarla kayda değer ilişkisinin olmaması da partinin önemli dezavantajları arasındaydı. Parti ideolojik karmaşa, polis baskısı ve fraksiyon mücadelesi nedeniyle içine düştüğü bunalımdan 1937'lerde kurtulmaya başladı. 1937'de parti liderliği Jasıp Broz'a, yani Tito'ya verilmişti.

Tito o zaman 45 yaşındaydı. 1892'de Hırvatistan'daki Kumrovec köyünde doğmuştu. Babası zanaatkârdı. 1914'de Avusturya ordusuna alınan Tito 1915'de Karptlar'da Rus'lara esir düştü. Bu genç Hırvat Rusya'da Bolşeviklere katılarak 1918 ve 1919'da Omsk şehrinde Kızıl Ordu saflarında savaşa katıldı. Daha sonra ülkesine dönen Tito Hırvat Komünist Partisinin kurucu üyeleri arasındaydı. 1922 yılında parti militanlarının çoğu gibi illegaliteye geçti, ardından yakalandı, tutuklandı, hapse atıldı. Hapishane Tito için - diğer Doğu Avrupa Bolşevik liderleri için de olduğu gibi- komünist ideolojinin, disiplinin ve konspirasyonun geliştirildiği bir okul işlevi gördü. 1934-1936 yılları arasında Tito'yu tekrar Moskova'da buluyoruz. 1937'de Dimitrof tarafından (yani daha sonra iddia edileceği gibi Kostov tarafından değil)

Yugoslavya Komünist Partisini kurma görevi verildi. Bu arada Tito, Bronzev adıyla Paris'te bir yıl yaşayarak İspanya iç savaşında Cumhuriyetçi Ordunun saflarında çarpışmak isteyen Yugoslav gönüllülerin İspanya'ya geçme işlerini organize etti. Yugoslavya'ya döndükten sonra Tito Moskova'da öğrendiği yöntemleri kullanarak parti saflarını acımasız bir şekilde temizlemeye başladı. Tito tarafından kullanılan yöntemler hakkında düşüncelerimiz ne olursa olsun, şurası bir gerçek ki, bu yolla bütünlüğünü sağlayıp, etkili bir araç haline getirdi partisini. Ribbentrop 21 Haziran 1941'de Sovyet Hükümetine gönderdiği notada savaşın nedenleri arasında, Sovyetler Birliği'nin birçok ülkede bu arada Yugoslavya'da da Nazi düşmanı propaganda yaptığını sıralarken büyük bir ihtimalle (bilmeden, çünkü Tito'nun daha adından bile habersizdi), aslında Tito'nun faaliyetlerinden bahsediyordu. Aynı gün Völkischer Beobachter 23 Ağustos 1940'da Slovanya'da bir dergide yayımlanan ve Yugoslav Hükümeti'ni "Almanya ve İtalya'nın imparatorluk planlarının peşine takılmakla "suçlayan bir makaleyle uğraşıyordu.

Yugoslav komünistleri 1939 ve 1941 yılları arasında pasif değillerdi, ama bu faaliyetlerden yola çıkılarak 7 Mayıs 1948'de bir makalesinde Milovan Dilas'ın öne sürdüğü gibi, Cvetkoviç'e karşı düzenlenen darbede belirleyici rolü olduğu iddiası doğru kabul edilemez. 27 Mart darbesi, Yugoslavya'da müttefik devletlere karşı sempati duyan ve Yugoslavya'nın Almanya'nın savaşına gönüllü olarak katılan bir ülke olmasına karşı çıkan Sırp subaylar tarafından örgütlenmişti. Belgrad'da Almanlara karşı gösteri yapan yığınlar arasında komünistler de vardı tabii, ama sloganlar farklıydı: Simoviç taraftarları "Anlaşmaktansa savaş, esaret yerine ölüm" sloganı atarken komünistler "ordu millet elele" sloganıyla bağırıyordu.[30]

Rusya-Yugoslavya Antlaşmasının imzalanmasının ardından YKP ve Simoviç hükümeti arasında bir işbirliği doğabilirdi, ama ansızın başlayan Alman saldırısı böylesi yakınlaşmalara zaman bırakmadı. Doğu Avrupa üzerine bir kitabı olan Hamilton Fish Armstrong o dönemde Belgrad'da Yugoslav komünistleri tarafından yayımlanan iki çağrıyla karşılaştığını ileri sürüyor. Bunlardan ilkinde, 15 Nisan 1941, yani ordunun silahları bıraktığı gün yayımlanan çağrıda parti halkı teslim olmamaya, "şu an için sayısal

üstünlük taşıyan düşman tarafından yenilmiş olsak da nihai zafer için kavgaya devam" etmeye çağırıyor. 1 Mayıs'ta yayımlanan ikinci belge ise "ülke savunmasını ihmal eden Belgrad hükümetinin politikasını" mahkûm ediyordu.[31]

Yugoslavlar'ın teslim olmaları ve Sovyetler Birliği'ne karşı Alman saldırısının başlaması arasındaki iki ay YKP için ulusal bir ayaklanmanın hazırlık ayları idi. 1941 Mayıs başlarında YKP Merkez Komitesi Zagreb'de bir toplantı yaptı. 27 Haziran 1941'de Tito Belgrad'da genel karargâhını kurdu. Ve bu dönemde Orta Sırbis-tan'da ilk partizanlar örgütlenmeye başladılar.

Yugoslaya'daki direniş hareketini örgütleyenlerin içinde bulundukları zorlukları betimleyebilmek için o dönemi, yani Hitler'in yıldırım harekâtıyla yenilgiye uğrayan Yugoslavya'ya egemen olan kaosu biraz anlatmakta yarar var. Almanya 27 Mart 1941'de Yugoslavya'nın artık bağımsız bir devlet olma hakkını yitirdiğini düşünüyordu. Böylece Yugoslavya parçalanmış ve dağıtılmıştı: Kuzey Slovenya Alman işgali altına girmişti, Slovenya'nın kalan bölümü İtalya'ya verilmiş, Başka, Muraköz ve Murasziget arasında kalan üçgen Macaristan'a verilmişti. Banat bölgesinin bir bölümü Alman ordusunun yönetimine devredilmişti. Resmen deklare edilmemekle birlikte, Yunanistan'dan Batı Trakya'yı, doğu Makedonya'yı Tasos ve Samothrake adalarını koparan Bulgaristan, Yugoslav Makedonya'sını da işgal etmiş ve aktif bir Bulgarlaştırma politikasına başlamıştı. Hatta bu paylaşımdan İtalyan yönetimi altında yaşayan Arnavutluk'a da pay düşmüş, bu küçücük ülke de, ne zamandır göz diktiği verimli Kosova'yı topraklarına katmıştı. Karadağ ayrı bir devlet olarak ilan edilip İtalya'nın denetimine bırakıldı. Son olarak daha önce Slovakya'ya karşı yaptıkları gibi, Almanlar Hırvatistan'a bağımsızlık tanıdılar, ama bu bağımsızlık tamamen biçimseldi. Vatikan'ın onayıyla bir İtalyan prensinin devletin başına kral olarak ilan edileceği Hırvatistan çoğunluğu ortodoks ve müslüman nüfusa sahip olan Bosna-Hersek'i de kapsayacak, ama İtalyanlar'a Dalmaçya'yı verecekti. Hırvat Quisling, ve kral Şandor'un katili Ustaşa örgütünden Ante Paveliç faşist ve terörist bir rejim kurdular. İtalyan'ların silahlarını bırakmalarından sonra Almanlar bir yandan Slovenya'yı ve Arnavutluk'u işgal ederken Hırvatistan'a da Dalmaçya'yı topraklarına katma yetkisi verdiler.

Parçalanan Sırbistan'da Almanlar bir süre bekledikten sonra başına general Nebiç'i getirdikleri sivil bir hükümet kurdular. General Nebiç'in "bu çok acı çekmiş halkın sorunlarını hiç olmazsa biraz azaltmak" diye formüle ettiği amaçları ne kadar takdire değer olursa olsun, pratikte Nebiç, Lioviç'in liderliğindeki faşist partinin milisleriyle ve müttefiği Çetnik'lerin bir fraksiyonuyla birlikte Partizanlara karşı savaşta Almanlar'ın sadık ve uysal bir aracı oldu.

Eski devlet yapısının parçalanması, ve buna bağlı olarak eski Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün ortadan kalkmış olması ve bu arada bu bölgelerde her türlü siyasi ilişkideki kopukluk ulusal direnişin örgütlenmesi çalışmalarını son derece zorlaştırmıştı. Ama Tito'ya ansızın şans tanıyan faktör de bu oldu.1941'de Komünist Partisinin sahip olduğu güçler sayıca ne kadar az ve önemsiz olursa olsun, bu andan itibaren parça parça edilen ülkenin tüm bölgelerinde birimleri olan siyasi örgüt olarak yanlızca Komünist Partisi kalmıştı. Eski büyük -Sırp merkezli Yugoslavya'dan, merkezi yerel yapılardan, ordudan, siyasi kurumlardan geriye kala kala bir tek Komünist Partisi kalmıştı.

Orta Sırbistan dağlarında Draza Mihayloviç'in komutanlığında eski Yugoslav Silahlı kuvvetlerinin bir bölümünün varlığını korumayı başarmış olması ilk bakışta yukardaki tezle çelişiyor gibi görülebilir. Ama bu sadece bir görüntüydü; 1942 yılı Ocak ayından itibaren Yugoslav Hükümetinin savunma bakanı olan, sonra genç kral Peter'le birlikte Atina'ya sığınan, arkasından Kudüs, ve Kahire'den sonra Londra'da karar kılan Mihayloviç, kralının sadık ve içten bir kuluydu, ama üstlenmesi gerektiği işlevi omuzlayabilecek, önüne çıkan politik ve askeri sorunları çözebilecek yeteneklere sahip değildi. Daha sonraları Tito Hükümeti tarafından mahkemeye verilen Mihayloviç kendi trajik kaderiyle ilgili olarak mahkemede şunları söylüyordu: "Altından kalkamayacağım çok büyük bir görev üstlendim, olayların akışına kapıldı" Bu görev insanlardaki Yugoslavların yurduna olan inancı yeniden uyandırmak, Yugoslav vatanını halkın kanıyla sulayarak yeşertebilmekti. Ama Mihayloviç ve askerleri önce *Sırp* sonra *Yugoslavdılar*. Onların bilincinde hâlâ ordunun pan-Sırp gelenekleri, ve yine bir sırp özelliği olan hanedana karşı sadakat yaşıyordu. Onlar bu çok karmaşık ulusal soruna çözüm bulamadılar. Mihayloviç ise

siyasi ve stratejik yeteneklerinin ve ufkunun darlığını çabuk ispatladı; 1941 yılının sonbaharından itibaren Tito'nun partizanları gibi Mihayloviç'in askerleri de Sırbistan ve Karadağ bölgelerinde Alman işgalcilere karşı savaşıyorlardı. Tito bu dönemde Mihayloviç ile üç kez görüştü ve direniş hareketinin koordinasyonu konusunu gündeme getirmeye çalıştı. Ama Sırp Kralının sadık generali Batı Sırbistan'ın bir kısmını kurtarıp orada devrimci ilkelerle yerel yönetim kuran Tito'nun politik koşullarını kabul etmeye yanaşmadı.

Mihayloviç ve Tito arasındaki çelişkiler sadece politik ilkeler nedeniyle değildi. Mihayloviç Alman'ların sivil halk üzerindeki acımasız intikam saldırılarını görmüş (Almanlar Kraguyevac'da 6 bin kişiyi katletmişlerdi, bunların içinde 15 yaşında öğrencilerden ve yaşlı öğretmenlerden oluşan liseli bir sınıf da vardı,) bu nedenle daha temkinli bir politika izlemeye ve Almanları proveke etmemeye karar vermişti. Onun bu temkinli tavrı, mücadeleyi hiç ara vermeden, her ne pahasına ve hangi araçla olursa olsun sürdürmeye niyetli olan partizanların pek hoşuna gitmiyordu. Bu koşullarda Mihayloviç'in birlikleri ve Tito partizanları arasında da çatışmaların gündeme gelmesi kaçınılmazdı. Kaldı ki, Tito'ya bağlı partizanlar bazen aşırılıklara da düşüyorlar, bazı yerlerde işbirlikçilerle birlikte Mihayloviç'e bağlı milliyetçileri de "likvide safdışı" ediyorlar ya da - özellikle Karadağ'da olduğu gibi - yerel sovyetler kuruyorlardı. Öte yandan Mihayloviç'in bazı subayları kendi denetimlerindeki bölgelerde astığı astık kestiği kestik diktatörler olarak bölgeyi idare ediyor, Tito'nun partizanlarını Alman ve İtalyan'lardan daha tehlikeli düşmanlar olarak görüyor ve öyle mücadele veriyorlardı. Bu özellikle bazı uzak bölgelerde, örneğin Dalmaçya'da Mihayloviç'e bağlı görünen ama bu arada İtalyan'larla işbirliği yapan Çetnik yöneticilerin bölgelerinde rastlanılan bir olaydı.

Son olarak Mihayloviç'in, Paveliç'in Ustaşa'larına karşı başlattığı çarpışmalar da prestij kaybına neden olan bir gelişimdi. Ustaşa'lar Bosna Hersek'teki müslüman halkın dini fanatizmini körükleyerek ve onlara dayanarak bölgedeki ortadoks halka karşı saldırı başlatmışlar, bu katliamlarda ortadoks halktan yüzbinin üstünde insan yaşamını yitirmişti. Buna karşılık olarak Çetnik saldırıları başlamış, Mihayloviç'in kumandanlarından Dengiç'in yönetimindeki

bir grup Çetnik de birkaç bin Hırvat ve müslümanı katletmişti. Böylece bu andan itibaren savaş bu bölgede uluslar ve dinler arasındaki savaşa döndü. Cephenin bir yanında ortadoks sırplar öbür yanında da katolik hırvatlar ve müslümanlar vardı. Çetnik liderin maddeleştirdiğini sandığı Yugoslav Ulusal Birliği prensibi *bellum omnium contra omnes*'in (herkesin savaşı herkese karşı) kan denizinde yok olup gitti!

Bu koşullar altında Yugoslav uluslarının eşitliğini ilan eden, komünist enternasyonalizmi ve federalizmi savunan Tito ve partizanları öyle bir platform yaratmışlardı ki, bu platformda Yugoslav ulusal birlik ülküsünü hâlâ savunmak mümkündü. Tito'nun karargahında ve kurmayları arasında değişik uluslardan ve farklı toplumsal katmanlardan insanlar vardı. Bu insanları silah arkadaşlığı ve ortak devrimci hedefler bir araya getirmişti; Tito'nun kendisi Hırvattı, Edvard Kardeli Sloven, Milovan Dilas ve Arso Yovaniç Karadağlı, Koça Popovic ve Rankoviç Sırp, Moşa Piyadeviç ise Sırp yahudisiydi. Churchill'in Tito'nun partizanları arasındaki ilk temsilcisi olan Fitzroy Maclean bu insanları böylesine heyecanlandıran ve bir araya getiren ulusal duygular ve Yugoslavya'nın yeniden yaratılabileceği yolundaki inanç nedeniyle şaşırmıştı. 1943 yılında ise şu soruya yanıt bulmaya çalışıyordu; Acaba Tito'da komünist kişilik, toplumsal radikalizmi kolayca gerçekleştirebilmek için mi milliyetçilik kisvesi ardına gizleniyordu? Ya da acaba komünizm her türlü yerelliğin üzerinde bir ulusal cephe yaratabilmek için kullanılan sadece bir araç mıydı?[32] Tito'nun önde gelen Sırp hasımları Tito'yu saldırı birliklerini özellikle Hırvatlardan, Boşnaklardan, Makedonlardan oluşturmakla suçluyor ve Tito'nun Sırbistan'la fazla ilişkisi olmadığını öne sürüyorlardı. Hırvat milliyetçileri ise Tito'yu Büyük-Sırp ideallere yakın olmakla itham ediyorlardı. Bu arada Tito'nun ne Hırvat ve ne de Sırp olduğu, Sırp dilini de Rus aksanıyla konuştuğu söylentileri de yayıldı. Aslına bakılırsa Partizan Ordusunun ilk birlikleri Sırbistan ve Hırvatistan'daki Sırplar arasından kurulmuştu. Daha sonra bu ordu Bosna'ya çekilmek zorunda kalınca ordunun yapısı daha karışık hale geldi. Ayrıca YKP Merkez Komitesi 27 Haziran 1941'de, yani ulusal ayaklanma çağrısının ilan edilmesinden sonra, tüm üyelerini acil bir şekilde partizan birliklerine katılmaya çağırdı, ve bu tür

birlikleri Dalmaçya'dan Makedonya'ya kadar ülkenin her bölgesinde örgütlemeye başladı.

Askeri yenilgiler partizanlar arasında moral çöküntüye yol açmadı. Partizanlar hem gerilla savaşında ve hem de yerel yönetimlerin örgütlenmesinde çok becerikli olduklarını kanıtlıyorlardı. İşbirlikçilerle hiçbir şekilde uzlaşmadıkları gibi, ikircimli olanlara karşı da tavizsizdiler. Bu eylemleri dağ halklarının doğal kabalığını tamamen ortaya çıkarıyordu. Eski belediye kurumlarının yerine Halk Komiteleri kurdular, Jandarma'nın işlevini ise Halk Milisleri üstlendi. Partizan Birlikleri Genel Kumandanlığı 21 Aralık 1941'de Ulusal Özgürlüğün Birinci Proletar Muhafız Birliği'ni kurdu. Bu birlikte Yugoslavya'daki her halktan askerler vardı. Daha sonra başka bölgelerde de kurulan birliklere bu model örnek oldu. Ocak 1942'de Mihay-loviç'in Savunma Bakanı olarak atanmasına yanıt olarak Partizanlar ve Gönüllüler Ulusal Kurtuluş Ordusu kuruldu. 1942'de, bütün bir yıl boyunca, özellikle Bosna, Hırvatistan ve Slovenya'da - partizanlardan kurulu bu örgüt ve düşman güçleri arasında yoğun çarpışmalar yaşandı. O yılın sonunda Lika, Kordun, Bosna ve Dalmaçya bölgesinde birbiriyle bağlantı içinde olan büyük bir alan Almanlar'dan kurtuldu. Ayrıca Slovenya'da ve Sırbistanda da kurtarılmış bölgeler vardı. 1942 yılı sonunda Ordu Genel Kumandanlığı Bihaç'ta bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya ülkenin kurtarılmış bölgelerinden ve işgal altındaki yörelerden, her bölgeden delegasyonlar geldi. Bu delegas-yonların çoğunluğu komünistti, ama aşağı yukarı güçleri temsil eder biçimde diğer partiler de katılım imkanı bulmuşlardı (Hırvat Köylü Partisi, Bağımsız Demokrat Parti). Delegasyonlar gizli parlamento olan; Yugoslav Ulusal Kurtuluş Antifaşist Konseyini (AVNOJ) kurdular ve bu konseyin Yürütme Komitesi de hükümet işlevi üstleni-yordu. Böylece 1943 yılından itibaren savaş sonrası Yugoslavya'nın temel yapısı da ortaya çıkmış oluyordu: bu aynı zamanda merkezileştirilmiş ve federal, askeri ve ulusal bir yapı idi. Konsey, büyük bir olasılıkla Komintern'in etkisiyle ılımlı bir toplumsal program kabul etti; "özel mülkiyetin dokunulmazlığını" ilan ederek, "özel mülkiyetin sanayide, tarımda ve ticarette desteklenece ği" vaadinde de bulundu.

Tito yeni bir devlet yapısı -toplumsal yapıdaki yenilik gündeme gelmese de- oluşturma girişimlerine başlayarak ve askeri alanlardaki aktifliğini arttırarak müttefik devletleri bir oldu bittiyle karşı karşıya

bırakmayı hedefliyordu. Bir zamanların Komintern yöneticisinin kazandığı başarılar Sovyet yöneticileri için de sürpriz niteliği taşıyordu. Tito'nun kazandığı bu başarılar diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki Komünist hareketlerin içinde bulundukları olumsuz koşullarla taban tabana zıttı. Tito Moskova'ya ilk olarak 1942 Şubatında başvurdu ve o zaman bile amacı danışmak ya da teorik yardım değil, Yugoslavya için askeri araç ve mühimmat elde edebilmekti. Genel Kumandanlık o zaman Foça'da üsleniyordu. Tito Moskova'ya gönderdiği mesajda: "Sizin göndereceğiniz yardımın moral ve politik etkisi çok büyük olacaktır" diyor ve şöyle devam ediyordu: "eğer yeteri kadar silah gönderebilirseniz, biz 100 bin asker daha örgütleyebiliriz."[33]

100 bin asker, Kremlin'in temkinli yöneticilerinin inanamayacağı kadar büyük bir rakamdı. Ama Tito'nun bu mektubu Sovyet yöneticilerin hayal gücünü harekete geçirmiş gibi görünüyordu, çünkü mektubun ardından Komintern'deki Yugoslav temsilcisi kanalıyla Partizanlar Genel Karargahına ulaştırılan Sovyet mesajı Yugoslavlar'a, baskı altında tutulan halklara yönelik, öncelikle de Fransızlar'a ve Çekoslavak'lara çağrı yapmayı öneriyor, işgalcilere karşı silahlı mücadele yapılabileceğinin propagandasını güncelleştirmelerini istiyordu. Tito bu öneriyi hemen sahiplendi. Böyle bir çalışma başlatmak politik ve mali destek sağlayabilir, bu da silaha ihtiyacı olan askerlerinin sorunlarını hafifletebilirdi. Bu nedenle partizan güçlerinin faaliyetini anlatan ayrıntılı raporlar hazırlayıp Stalin'e gönderdi, amacı Stalin'i yardım konusunda ikna etmekti. Ama rapor istenilenin tam tersi etki yapmış, Rusları partizan hareketinin aşırılıkları konusunda ürkütmüştü.

Cevap olarak Tito'ya 5 Mart 1942'de gönderilen mektupda şunlar yer alıyordu: "Sizin gönderdiğiniz rapor doğrultusunda oluşan görüşümüze göre, İngiliz ve Yugoslav hükümetlerine yakın siyasetçilerin, partizan hareketinin giderek komünistleştiği ve Yugoslavya'yı Sovyetleştirmeyi amaçladığı yolundaki kuşkuları (nedensiz değil[34]).[35] Örneğin bir Proleter Muhafız Alayı kurulmasının gerekçesi nedir? Şu an en önemli hedef tüm Hitler karşıtı güçlerin bir araya getirilmesi ve işgalcilerin ülkeden kovulmasıdır." Kremlin'in mektubu partizanlar ve Çetnik'ler arasındaki kardeş kavgasını da mahkum ediyordu. Tito daha önce mektubunda Çetnik'lerin silahlı güçlerinin işgal kuv-

vetleriyle işbirliği yaptığını öne sürmüştü. Moskova'nın bu mektubu Tito'nun bu hiç de inandırıcı gelmeyen iddiasını reddederek, Tito'nun sözünün güvenirliğini de sorgulamış oluyordu. "Burada ciddi bir yanlış anlama olmalı" deniyor ve Tito'dan "Hitler ve Mussoli'nin düşmanı olan herkesin Yugoslavya'da gerçek bir halk cephesi saflarında buluşturulması için gerekli olan her şeyin yapılıp yapılmadığı" hakkında kişisel olarak da emin olması isteniyordu.

Bu mektup Moskova'nın "Halk Cephesi" stratejisini harfi harfine uygulamak istediğinin gerçek bir kanıtıydı. Tito'nun 11 Mart 1942 tarihli mektubunda Dilas'a izah etmeye çalıştığı gibi: "Büyükbaba'nın (partizanlar kendi aralarında Stalin'e bu adı takmışlardı) çevresinde İngiltere ve Amerika ile olan ittifak düşüncesine çok önem veriliyor, ve bu ittifak ruhuna zarar verebilecek hiçbir şeye meydan vermemek istiyorlar." Oysa Komintern'i dağıtmaya hazırlanan Moskova'nın Yugoslavya'nın geleceğiyle ilgili olarak bir stratejisi yoktu. 1942 Mart'ının başlarında gönderilen bir mektupda Kremlin'e göre; Yugoslav Komünist Partisinin bunu anlayışla karşılaması, ve Fransiz komünistlerinin, Gaulle'istlerin, Çekoslavak komünistlerinin de Beneş'in iradesini kabul etmesi gibi, Yugoslavya'da Komünist Partisinin Kral yanlısı hükümeti tanıması gerekiyordu. Kremlin Tito'dan şunları istiyordu: "Savaşı sadece ulusal değil, uluslararası kriterleri de göz önüne alarak değerlendirin, bu değerlendirmede İngiliz-Amerikan-Sovyet ittifakı olgusunu gözden kaçırmayın. Ulusal Kurtuluş mücadelesindeki pozisyonlarınızı her imkanı kullanarak güçlendirin." Aynı mektupda şu cümleler de vardı: "Aynı zamanda çok büyük politik esneklik de gösterin, manevra yapabilme olanağını mutlaka elinizde tutun."

Kremlin'in mektubunda biraz övülerek, biraz da azarlanarak yola getirilmeye çalışılan bu "keskin" militanların esneklik konusunda pek usta olmadıkları açıktı. Moskova Tito'ya silah ve mühimmat gönderme karşılığında Tito'dan Londra'daki hükümetle olan ilişkilerini düzenlemesini istiyordu. Ama bu tarihe kadar Tito ve Çetnik'ler arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştu. İki taraf arasındaki çatışmalarda çok kan dökülmüştü. İtalyanlar'dan aldıkları bol miktarda silah ve mühimmatla rahat bir durumda olan Mihayloviç'in birlikleri ve silahlarında genellikle üçten fazla kurşun bulunmayan par-

tizanlar arasında Karadağ'da çok yoğun çarpışmalar sürüyordu. Moskova'ya gönderilen ve acil yardım talep eden mesajlar giderek sıklaşmaya başladı. Ama Kremlin Tito'un öne sürdüğü, partizanlar ve Çetnikler arasında işbirliği olduğu tezlerine hâlâ pek inanmıyordu. Ağustos 1942'de Moskova, Yugoslavya'nın kraliyet elçisini büyükelçi düzeyine yükseltti. Bu jest karşısında hiddetlenen Tito tekrar şu noktaları vurguluyordu: "Yugoslav hükümeti İtalyan'larla açık, Alman'larla ise gizli bir şekilde işbirliği yapıyor. Halkımıza ve Sovyetler Birliği'ne ihanet ediyor. Ve bizler bu politikanın İngiliz istihbarat servisi tarafından desteklendiğine de eminiz."

Ama Kremlin ikna olmak istemiyordu. Kremlin'in politikasını iyi anlayabilmek için burada şu çok ilginç gelişmeyi de hatırlatalım: Yugoslavya Kraliyet Hükümeti nezdinde Sovyetleri temsil eden elçi A.Bogomolov ve Kral Peter'in atadığı başbakan olan Slobodan Yovanovitç arasında 16 Mayıs 1942'de geçen bir konuşmada Bogomolov şunları söylemişti: Sovyet hükümeti "Komintern'in faaliyetleriyle ilgili olarak hiçbir şekilde sorumluluk üstlenmiyor" ve Mihayloviç ile partizanlar arasındaki ilişki sorununu bir "iç iş" olarak değerlendiriyor ve bu soruna karışmak istemiyor. Londra'daki Yugoslav yetkililer doğal olarak bu açıklamayı kabul etmek istemediler, çünkü onlar Tito'nun milliyetçilere karşı sürdürdüğü mücadelenin Kremlin'in direktifleri doğrultusunda olduğundan emindiler. Ama bu gelişmelere paralel olarak -biraz önce Moşe Piyade'nin aktardığı yayında da belirtildiği gibi- Sovyet hükümeti Komintern aracılığıyla partizanlara baskı yapmaya ve onları Mihayloviç ile görüşmeye zorlamaya çalışıyordu. Kraliyet Hükümeti nezdindeki elçinin, büyükelçi rütbesine terfi ettirilmesi bir jestti ve bu jestle hem İngilizler'le barışılmaya çalışılıyor, hem de Tito'nun dikkati çekilmek isteniyordu. Daha sonraları Sovyet hükümeti Slobodan Yovanoviç'e yüksek rütbeli subaylardan oluşan bir heyeti Mihayloviç'in genel karargahına göndermek isteğini iletti. Sovyet tarafı bu öneriyi getirirken büyük bir olasılıkla Yugoslavya'da olup bitenleri yakından tanımak ve bunun ardından da Çetnikler ve partizanlar arasında arabuluculuk yapmak niyetini taşıyorlardı. Bu nedenle, sürgündeki Yugoslav yetkililer böyle bir askeri heyetin Yugoslavya'yı ziyaret edebilmesi yönündeki Rusların bu isteğini onların kabul edemeyeceği koşullara bağlayarak as-

lında Tito'ya yardım etmiş oldular. En sonunda kanat gerdikleri Yugoslav'ların bağımsız tavır alma konusundaki girişimlerine tahammül edemeyen İngilizler, içsavaşı sona erdirmek için Molotof'la doğrudan görüşmelere başlamayı deneyen Yugoslav Kraliyet Hükümetinin Dışişleri bakanı Ninçiç'i görevinden aldırttılar.

Kasım 1942'den itibaren Tito'nun durumu güçlenmeye başladı. Birlikleri başarı üstüne başarı kazanıyorlardı; Bosna'da, Hırvatistan'da, Dalmaçya'da her biri üç alaydan oluşan sekiz tugayı vardı. Bu güçler giderek yoğunlaşan çarpışmalarda artık gerilemeye başlayan İtalyanlar'dan yağmaladıkları olduça iyi ateş gücüne sahip silahlarla donanmışlardı. Kremlin hâlâ yardım göndermiyordu, ama Tito'ya karşı diyetini öder gibiydi: Moskova radyosu partizanların eylemlerini haber yapmaya başlamıştı. Tito da kendi payına Kremlin'in "enternasyonalist" kanadına tavizler veriyor, hareketin "ulusal" ve "demokratik" yanını vurgulamaya özen gösteriyordu.

Buna rağmen: "Mihayloviç haindir ve Çetnikler işgalcilere karşı savaşmıyorlar!" diye açıklama yapmayı da sürdürüyordu. Müttefiklerden ortak delegasyon göndermelerini ve iddialarını yerinde kontrol ederek gerçekleri görmelerini istiyordu. Bu iddialar da gerçekten objektif olmaya başlamıştı. Ruslar Yugoslavya'nın İngiltere'nin nüfus bölgesine dahil olduğunu düşünüyor (partizanların görüşleri de bu doğrultudaydı. Onlar da Çetnik'lerle İngilizleri özdeşleştirmişlerdi) ve ilk olarak Tito'yla görüşme hakkını İngilizlere bırakmak istiyorlardı. Tito, Churchill'in elçisini güvensiz ve biraz da huzursuz bir tavırla kabul etmişti. 20 Temmuz 1943'de Moskova'ya gönderdiği bir mektupda; "gözümüz bu beylerin üzerinde ve dikkatliyiz. Sovyetler Birliği'nin de bir delegasyon göndermesini içten arzuluyoruz" diye yazıyordu. Bu arada İngiliz Elçisi Fitzroy Maclean partizanların 150 bin kişilik bir orduya sahip olduklarını ve bu ordunun düşmanın cephe gerisindeki bölgelerine her yerde ağır darbeler indirdiğini tespit ediyordu. Churchill'e gönderdiği raporda da General Mihayloviç'i tanımlarken: "O ise Almanlara karşı oldukça güçsüz bir direniş gösterebiliyor. Birlikleri disiplinsiz, subaylarının büyük bir kısmı ise açık bir şekilde düşmanla işbirliği yapıyor." Mihayloviç aslında karşıtlarının eline en iyi kozu kendisi veriyordu; İngiliz karargahından gelen stratejik bir köprüyü havaya uçurması önerisini uygulamayı red-

detmiş, gerekçe olarak da bu eylemin gereğinden çok askerin hayatına mal olacağını, oysa aynı işin İtalya'dan havalanan İngiliz uçaklarıyla kolayca gerçekleşebileceğini söylemişti. Bu noktada Mihayloviç'in kaderi, eski müttefiğini feda etmek istemeyen ve Sovyet etkisini yaymaya çalışan komünistlerle görüşmeye de eli varmayan Churchill'e rağmen belli olmuştu. Bu Tito'nun zaferiydi. Üç yıl boyunca hiçbir dış yardım almadan Almanlara, İtalyanlara, ayrıca Nediç, Paveliç ve Mihayloviç'in askerlerine karşı çarpışmış, altı Alman-İtalyan saldırısını geri püskürtmüş ve yedincisinin arefesinde İngilizler'den yardım vaadini almıştı.

Bunun ardından Yugoslav partizanları kendilerine olan güveni artmış bir şekilde konuşmaya başladılar. 1943 yılının 13 ve 30 Ekim günleri arasında Moskova'da gerçekleşen Müttefik Ülkeler Dışişleri Bakanları (Molotof, Eden ve Cordel Hull) konferansına Yugoslav partizanları bir bildirge ilettiler. Bu bildirgede partizanlar; Kralı ve Londradaki hükümeti tanımadıklarını, onların Yugoslavya'ya geri dönmesine izin vermeyeceklerini (çünkü geri dönmeleri iç savaşa neden olacaktır) deklare ederek, halkın büyük çoğunluğunun demokratik bir Cumhuriyet arzuladığını, ülkede tek meşru yönetim organının Ulusal Kurtuluş Komiteleri olduğunu bu komitelerin de anti-faşist konseylerin denetiminde olduğunu belirtiyorlardı. Kasım 1943'de Jajce'de toplanan Anti-Faşist Konsey'in II. Kongresi de (liderlerinin örgütlenme alanında gösterdiği başarının ödüllendirilmesi olarak ona Maraşal rütbesinin verilmesinden sonra) bu doğrultuda kararlar aldı: yeni Yugoslav devletinin temellerini halkçı demokratik ve devrimci cumhuriyet olarak tespit etti. Savaş sonrası dönem için alınan Sovyet kararlarına tamamen aykırı olan ve Balkanların nüfus bölgelerine ayrılmasını planlayan tasarılara pek kulak asmayan bu kararlar Moskova'da Sovyetler'in "arkadan hançerlenmesi" olarak nitelendi.[36] Sovyetler Birliği yöneticileri Tito tarafından yaratılan bu fiili duruma karşı İngiltere ve Birleşik Amerika'nın fazla tepki göstermediğinin anlaşılmasının ardından Tito'yla görüşmek üzere delegasyon göndermeye karar verdiler.

Partizanların "diplomasi" alanındaki faaliyetlerinin bundan sonraki kısmı yakından biliniyor. 1943 yılı sonundan itibaren partizanlar İngiltereden ve Birleşik Amerika'dan sistemli bir şekilde yardım al-

maya başladılar. Nisan 1944'de Sovyetler Birliği de birkaç uçak ve biraz mühimmat gönderdi.

1944 yılı ilkbaharında partizanlar yeniden bunalımlı bir döneme girdiler. Almanlar bu tarihte çarpışarak Yunanistan'dan geri çekilmeye başlamışlardı. Aslında partizanlara bu dönemde Sırbistan'ı Mihayloviç ve Nediç'in kuvvetlerinden geri almayı planlıyorlardı. Mayıs ayında Tito ve kurmayları Bosna'daki Drvar kentinde Randolph Churchill'le görüşürken Almanlar hava güçlerini ve paraşütçülerini kullandıkları geniş bir harekatla baskın düzenlemişler, partizan lideri ele geçirip, bu hareketi yok etmek istemişlerdi. Almanların planı az kalsın başarıya da ulaşıyordu. Tito'nun baskından sağ kurtulması bir yandan Lika'daki subay okulu öğrencilerinin bir an önce baskına müdahale etmeleriyle, öte yandan da Sovyet pilotu binbaşı Kalinkov'un, Tito'yu Viş adasına kaçırabilmesiyle mümkün olmuştu. Ardından gelen müttefik uçakları yaralıları toplamış ve Tito'nun kurmaylarını ve Yugoslavya Anti-Faşistler Konseyi üyelerini de Viş adasına nakletmişti.

Tito Viş adasında Sürgündeki Hükümetin yeni başbakanı Şubaşicty ile de görüştü. İngilizlerin yakın adamı olan Hırvat kökenli Şubasicty Tito ileYugoslavya'nın geleceği üzerine görüşmelerde bulunmak üzere gelmişti. Aslında bu görüşme "Üç Büyüklerin" bir yandan Kral Peter'i, diğer yandan da Tito'yu, Yugoslavya'da bir nevi "karma" hükümet kurma konusunda zorlamaları üzerine gerçekleşmişti. Tito daha sonraları "batı'lı müttefiklerimizin bizi zorlamaları üzerine bu konuda ikna olmak zorunda kalmıştık" diye açıklayacaktı bu buluşmayı. Şubaşicty ve Tito arasında varılan antlaşmaya göre Ulusal Kurtuluş Komitesi ve Sürgün Hükümeti arasında ortak çalışma başlatılacaktı. Ama bu arada Sürgün Hükümeti ilerici güçlerin de katılımıyla yeniden organize edilecekti. Partizanlar gerekliliği üzerine hemfikir olmadıkları bu antlaşmayı kabul ettiler, ama kendi tezlerini yeteri kadar kararlı şekilde savunmayan Sovyetler Birliği'ne karşı kırgınlıklarını da dile getirdiler. "Kendi gücümüzün farkında olduğumuz için, halkın büyük çoğunluğunun bizi desteklediğini bildiğimiz için, biz bu antlaşmayı kabul ettik... Ayrıca karşı tarafın, gerçek gücü hakkında hiçbir fikir sahibi olmadığı çok güçlü bir ordumuz da vardı." Gerçekten Tito ve Kraliyet Hükümeti arasında 8 Ağustos

1944'de imzalanan antlaşmanın ardından ordu en önemli etken haline geldi. Tito'nun gelecekteki iktidarının temeli, "ülkeyi sadece sınırlarda korumak değil, halk hareketinin kazanımlarını korumak ve halkın sahip olduğu hakları da kollamak"[37] da olan, disiplini ve ideolojik olarak da hazırlıklı olan ordu idi. Yugoslavya'nın savaş öncesi tarihinin de kanıtladığı gibi Balkanlarda yasaları dikte eden taraf her zaman için elinde silah olan taraf olmuştu. Ama dünya 1926'dan bu yana çok değişmişti: Krala sadık olan kesim artık bir orduya sahip değildi. Mihaylovic'e bağlı birlikler Almanların ardından Sırbistan'dan partizanlarla çarpışarak geri çekiliyorlardı. Böylece onların çekilmesiyle, Tito'nun partizanlarının karşısında eski düzeni koruyabilecek tek güç de meydanı boşaltmış oluyordu.

Yugoslavya'nın Alman işgalinden kurtulmasında aktif olarak yer alan Kızıl Ordunun da Yugoslavya'nın bolşevikleşmesinde payı olsa gerekti. En azından genellikle kabul gören bir görüştü bu, oysa durum çok daha karmaşıktı. Partizanlar Sovyetler Birliği'ne fazlasıyla minnettar kalabilecekleri duruma düşmek istemiyorlardı.[38]

Ekim 1944'de Yugoslavya Kurtuluş Ordusunun öncüleri Sırbistan'ın Velikaplana yöresinde Bulgaristan'dan yukarıya doğru ilerleyen Kızıl Ordunun birlikleriyle karşılaştılar. Tito'nun emri uyarınca Belgrad'ın kuşatılması işinde görev almak üzere 9 tugay hazırlanmaktaydı.[39] İki ordu arasındaki görüşmelerin ilki Suplikamanyev'de gerçekleşti. Birinci Yugoslav Ordusunun Kumandanı ve Siyasi Komiseri Peko Papçeviç ve Miyalko Todoroviç, Sovyet generali Jdanov'a emirleri altında bulunan silahlı kuvvetlerin gücü ve bileşimi üzerine bilgi verdiler. Ama ortak harekat üzerine soru sormaya başladıklarında Jdanov'dan şu yanıtı aldılar: "Ben kendi savaş planıma göre hareket ederim, siz de kendi planınızı uygulayın." Acaba Jdanov Belgrad'a tek başına girmesi yolunda bir talimat mı almıştı? Kafalarda beliren bu soru Tito'nun subaylarını dehşete düşürmüştü : "Burada bir devrim oluyor!" dediler Jdanov'a, "biz bu ülkeyi tek başımıza kurtardık ve Belgrad'ı yani Yugoslavya'da geleceğin başkentini de biz kurtarmak istiyoruz." Jdanov bunun üzerine "Pekala" dedi, "yarın sabah sizleri Belgrad'da çaya davet ediyorum."

Bunun üzerine Yugoslav Kuvvetleri Genel Kumandanlığı, silahlı kuvvetlerine, bulundukları her bölgeden Sovyetlerin Ordusundan bağımsız olarak var güçleriyle Belgrad'a doğru harekete geçmeleri, hiç-

bir durumda Sovyet tank birliklerinden geri kalmamaları emrini verdi. Öyle de oldu; Yugoslav askerleri birliklerinin öncüleri Sovyetlerin motorize birlikleriyle yarış içinde, Sovyet tanklarıyla aynı anda Belgrad önlerinde mevzilendiler. Subaylarının emriyle neredeyse hiç dinlenmeden 40 kilometre koşan Yugoslav askerleri zaman kaybetmemek için yemek yemeyi bile reddetmişlerdi. Birinci Proleter Alayının bir birliği koşar adım bir Sovyet motorize birliğini geçtiğinde Yugoslav Birliğinin kumandanı Vovo Abramoviç: "Onlara müttefiğimiz olarak saygı duyuyoruz, verdikleri tanklar ve yardımlar için de teşekkür ediyoruz, ama Sovyet Kızıl Ordu birliklerinin bizden önce Belgrad önlerine varmalarına da izin veremem. Bu onur Birinci Proleter Brigad'ın birliklerinin olmalıdır," diyordu.

Her iki ordu Belgrad'ı sonunda birlikte kurtardı.[40] Ama biraz önce anlatılan, kahramanca olduğu kadar komik de olan bu olay, Yugoslav direnişçilerinin kurtuluş günlerinde içinde bulundukları psikolojik durumu gayet iyi anlatıyor. Onlar ülkelerini tek başlarına, kurtarmış olmanın gururunu hissediyorlardı. Bu anekdot Yugoslav Devleti'nin daha sonraki dönem içinde yaşayacağı gelişmeleri anlayabilme konusunda da yardımcı olacaktır. Bu şunu da gösteriyordu: Tito'nun insanları Stalinist, enternasyonalist, işçiler, köylüler, aydınlar ve kaba partizanlar olarak, ayrıntılı ve ustaca siyaset yapmaktan anlamayan sıradan insanlardı. Ve bu insanlar: Sırplar, Hırvatlar, Karadağlılar, Boşnaklar, Dalmaçyalılar, Slovenler, Makedonlar olarak ortak acılar, ortak ümitler ve ortak mücadelelerin ateşinde üç yıl boyunca (farkına varsalar da varmasalar da) ortak ulus yaratan insanlar haline gelmişlerdi. İkinci Dünya Savaşının beklenmeyen bir sonucuydu bu: yeni bir ulus doğuyordu. O çelişkili, mantıksız, kahramanca ve absürd koşullar arasında, 20.yüzyıl Avrupasında böyle yeniden bir doğuşun karmaşık koşulları arasında sürpriz bir gelişmeydi bu.

Yugoslavya yöneticileri için Yunanistan'da ELAS'ın (Yunan Halk Kurtuluş Ordusu) ve EAM'ın (Ulusal Kurtuluş Cephesi) başına gelenler ibret alınacak derslerdi. Bu örgütler Yugoslavya örneğini izleyerek savaşın sonuna doğru illegal bir devlet aygıtı kurmuşlar ve eski devlet aygıtının yerine bu yeniyi oturtmanın çalışmalarına girişmişlerdi. Ama İngiliz kuvvetleri acımasız şekilde onları bastırırken Sovyet Ordusu ise (nüfuz bölgeleri anlaşmasına uya-

rak) onları korumak için kılını bile kıpırdatmamıştı. Bu gelişmelerin de etkisiyle Yugoslavlar dosta düşmana taviz vermeden ilerlemeye devam ediyorlardı.

Yugoslav komünist hareketinde sıradan parti üyelerinin çoğunluğu ortodoks Sovyet yandaşıydı. Yöneticilere gelince; onlar 1941 yılından itibaren kendi görüşleriyle Sovyetlerin resmi politikası arasında çelişki olduğunun farkına varmaya başlamışlardı. Yugoslavya'nın geleceğiyle ilgili olarak kendi geliştirdikleri devrimci ve milliyetçi formülle, Balkanların payedilmesini öngören Sovyet-İngiliz planları arasında da çelişki vardı. Ama bu çelişkiler, başlarda çözülemeyecek çelişkiler gibi görünmüyorlardı. En azından Anglo-Saksonlarla aralarında var olan ideolojik karşıtlık ve çıkar çelişkilerinden daha hafiftiler. Yugoslav yöneticileri, yukarıda ifade edilen çelişkilere rağmen Sovyetleri "Yugoslav halklarının belli anlamda en içten ve en yakın dostları"[41] olarak gördüler. Ve aynen İngilizlerin, haber vermeden Sovyetlerle anlaşmaya varmasını hazmedemeyen Polonya'lı Mikolayczyk'ın bu nedenle kendi ittifakını bozmadığı gibi, Yugoslavlar da kendi müttefiklerinden vazgeçmediler. Ama Yugoslav yöneticiler, (aynen ideolojik olarak aralarında büyük uçurum olan Londra'daki mülteci Polonyalılar gibi) büyük devletlerin kararları önünde boyun eğmemeye kesinlikle kararlıydılar. İç ve dış politikadaki inatçılıklarının uluslararası platformda ne gibi sorunlar yaratabileceği onları hiç ama hiç ilgilendirmiyordu. Bu nedenle, antikomünist Polonyalıların düşmanlığı gibi, Yugoslavların dostluğu da Kremlin'e sıkıntı vermeye başlıyordu. Sovyet'lerin Balkanlarla ilgili planlarını çok iyi bilen ve partizanların taviz vermez inatçılıklarının da farkında olan Churchill'i, Yugoslavya'daki İngiliz etkisinin artık sona erdiği, himayesine aldığı Şubaşiç ve yandaşlarının Yugoslavya'dan atılmalarının artık kesin olduğu şu dönemde tek birşey teselli ediyordu: Yugoslavlarla ittifak kurmak Sovyetleri çok zor durumda bırakacaktı.

Üç büyük devlet Yalta antlaşmasında şu öneriyi kabul etti; "Maraşal Tito ve Şubaşiç, aralarında kabul ettikleri anlaşmayı derhal hayata geçirmeliler ve yeni hükümeti bu anlaşma uyarınca kurmalılar.

"Yeni hükümet şu konuları deklere etmeli;

"1) Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Anti Faşist Konseyi (AVNOJ) en son Yugoslav Parlamentosunun (Skupçina) düşmanla işbirliği ya-

parak kendini lekelememiş üyelerinin de katılımıyla genişletilmeli, böylesi bir katılımla oluşacak olan organ Geçici Parlamento olarak adlandırılmalıdır.

"2) Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Anti Faşist Konseyi tarafından oluşturulan kanunlar daha sonra tekrar onaylanması amacıyla Anayasal Ulusal Meclis'e sunulmalıdır."

Ama Londra'dan ülkeye dönerek Mart 1945'den itibaren Belgrad hükümetine katılan politikacıları (Şubaşiç, Groll, Şutey), Yugoslav komünist hareketinin yöneticileri, batı burjuvazisinin ülkeye tekrar girebilmek için kullandıkları, salt bu nedenle aralarına soktukları "truva atı" olarak görüyorlardı. Ama buna rağmen Yalta antlaşmasının maddelerine komünistler geçici olarak uydular; Konsey değişikliği önerisini kabul ettiler, Halk Kurtuluş Cephesi'nin adını, Halk Cephesi olarak değiştirdiler. Komünist olmayan yeni üyelerle cephenin genişletilme konusu da kabul gördü. Ama Komünist Partisi, neredeyse yarı illegalite koşullarında Cephenin perde gerisindeki örgütü olma özelliğini koruyordu. Polis teşkilatındaki (OZNA ve daha sonra UDB), ordudaki ve halk milislerinde elinde tuttuğu pozisyonları terketmemekte de kararlıydı.

Şubaşiç ve yandaşları "eski normal koşullara geri dönülmesini" talep ediyorlar, komünistler ise bu önerinin "bazı değişikliklerle eski sisteme geri dönmek"ten başka anlama gelmediğini savunuyorlardı. Partizanlar "eski sisteme" geri dönmemekte kararlıydılar. Onların yürüttüğü mantığa göre; Yugoslavya'nın yarınıyla ilgili projeler onların bu konudaki şu inancıyla artık özdeşleşmişti; Yugoslavya'yı yönetme işi artık tek bir kesimin elinde olabilir, bu kesim direnişçilerdir. Bu kesim savaşın ateşinde doğan yeni asiller olarak da tanımlanabilirdi. Hükümeti, savaş döneminde mücadeleye katılmak istemeyen, bu dönemi Hırvatistan'daki güvenlikli geri cephede geçiren, yandaşları arasından birçoğunun Paveliç'i desteklediği köylü lideri Maçek'e teslim etmek, partizanlar için kesinlikle kabul edilemeyecek bir olaydı. Maçek 1945'de Paris'e sığınmıştı ve Sosyalist Partili Topaloviç, Demokrat Partili Piribiççeviç ve Slovenyalı lider Krek'le gibi göçmen olarak yaşayan diğer bazı politikacılarla tavır birliğinde Tito-Şubaşiç hükümetini tanımıyor, müttefiklerden Yugoslavya'ya askeri güç gönderip düzeni kurmalarını, hür seçimleri gerçekleştirmelerini, tarafsız bir ordu ve polis teşkilatının kurulmasında

yardımcı olmalarını talep ediyorlardı. Bu taleplerle aslında, müttefiklerden 800 bin kişilik ve savaş deneyimi çok zengin olan bir orduya saldırmalarını istiyorlardı.

Önce Groll, ardından da Şubaşiç ve Şutey olup bitenlere gerçek bir etkilerinin olamayacağını farkına varmalarının ardından istifa ettiler. Ağustos 1945'de Kral Peter Belgrad'la ilişkilerini kopardı. Groll ve Radikallerin bir zamanki lideri Trifunoviç "demokratik bir muhalefet" oluşturmaya ve tarihi kasım ayı olarak saptanan seçimlere Halk Cephesinden bağımsız adaylarla katılmaya karar verdiler. Seçim mücadelesi ülkede hararetı yükseltmişti. Tito'nun asker olarak örgütlenen partizanları, kapitalizmin ajanları olarak tanımladıkları kesimlerden gelen hiçbir eleştiriyi kabul etmiyorlardı. Ülkede de durum oldukça karışıktı, daha barış sağlanmamıştı: yer yer Çetnik'lerin, "haçlı seferi artığı" haline gelen Ustaşa'ların, Sloven beyaz çetecilerinin saldırıları hâlâ gündemdeydi. Din kavgası, katolik kilisesinin de desteklediği Hırvat ve Sloven ayrılıkçılarla birlikte yerel ayrılıkları ve dini çatışmaları körüklüyordu. Partizanlar burjuva demokratlarını ve karşı devrimcileri aynı kefeye koyuyorlardı. Muhalefetin toplantıları saldırıya uğruyor, gazeteleri toplanıyor ve yasaklanıyordu. Seçim gününün arefesinde Groll ve Trifunoviç seçimleri boykot etmeye karar veriyor ve yaptıkları açıklamayla da yandaşlarını sandıklardan uzak kalmaya çağırıyorlardı. Seçimler 11 Kasım tarihinde gerçekleşiyordu: Seçme hakkına sahip olan 8.020.671 seçmenin % 88,6'sının oy kullandığı seçimlerde oyların % 90.48'ini Halk Cephesi alıyordu. 14 Aralık tarihli Times gazetesinde çıkan haberine göre seçimler herhangi bir karışıklığa meydan verilmeden, "halkın kendiliğinden gelen bir coşkuyla katıldığı ortamda" gerçekleşmiş ve Ağustos 1945'de çıkan seçim kanununa göre iki kamaralı; Federal Konsey (Skupçina) ve Ulusal Konsey'den oluşan Millet Meclisini Yugoslavya'ya armağan etmişti." Phyllis Auty Yugoslavya'nın savaş sonrası durumunu incelediği yazısında şunları dile getiriyordu: "Şu açık bir şekilde tespit edilebilir ki, Yugoslavya'da Tito, Halk Cephesi programı ve partizanlar, ülkenin her yöresinde Yugoslav insanlarının büyük çoğunluğunun desteğine sahipler. Bu açıdan bakıldığında savaş sonrası Doğu-Avrupa tarihi açısından Yugoslavya'daki seçimler ayrı bir öneme sahiptir."[42] Ama buna karşın

mülteci olarak yaşayan Yugoslav siyasetçileri, başlarında eski başbakanlardan Slobodan Yovanoniç olmak üzere, 22 Kasımda müttefiklere gönderdikleri mektuplarında ülkedeki seçimlerin yasallığını tanımadıklarını açıklıyorlardı. Ama müttefiklerin protestolarına aldırmayan yeni Anayasal Ulusal Meclis, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti. Tito 1948'de; halk iktidarı o andan itibaren "kararlı bir şekide" gelişmeye başladı ve partizanların ülkedeki egemenlikleri arttı diyecekti. Tito hükümeti geniş çaplı devletleştirmelere ve temizlik harekatlarına başladı. Mihayloviç ve Stepinac mahkum edildi, Halk cephesi listesinde seçilen Köylü Partisi lideri Dragolyub Yovanoviç gibi Sovyetlere sıcak bakan siyasetçiler bile politika sahnesinden uzaklaştırıldı. O, İngilizlerin kışkırtması sonucu Halk Cephesi içinde fraksiyon örgütlemeye çalışmakla suçlanmıştı.

Bu yeni durum, -yani güçlü, dinamik konumlara sahip devrimci Yugoslavya'nın varlığı Balkanlardaki güçler ve nüfuz dengesi üzerine yapılan planları altüst etti

Yugoslavya'da içte var olan dinamizm dışarıya yönelik yayılmacı eğilimlerle de birleşti. Ulusal sorunun Leninci-Stalinci çözüm yollarını benimseyen partizanlar, otonom ve ayrılıkçı eğilimleri, ulusal azınlıkların gündeme getirdikleri taleplerini programlarına alarak frenlemeye çalıştılar. Bu nedenle Yugoslavya'daki her halkın, Belgrad'ın yönetimini kabul ederse kazanacağı şeylerin, eğer federal yapının dışında kalırsa sahip olacaklarından daha fazla olduğu konusunda ikna olması gerekiyordu. Böylece Tito'nun federal yapılanması İstria'daki Sloven çıkarlarla ve Karintia'daki Makedon çıkarlarla özdeşleşti onları savundu. Oysa bu tavır Yugoslavya'nın hem Batılılarla ve hem de dostu Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde gerginlik yaratıyordu.

Bir zamanlar Ayusturya-Macaristan İmparatorluğunun sahip olduğu Triest limanı Orta Avrupanın doğal denize açılma şeridiydi. Daha 1943 yılında Jajce'de toplanan partizanlar geçici parlamentosunun "tarihi" oturumunda Yugoslavya'nın liman ve çoğunlukla Slovenlerin oturduğu tüm bölge üzerinde hak iddia edeceği karar altına alınmıştı. Müttefikler bu konuda karar almak istememiş, bu sorunun çözümünü Barış Konferansı görüşmelerine bırakmayı planlamışlardı. Ama

Nisan 1945'de Yugoslav birlikleri Almanlara ve "beyaz" Sloven güçlere (otonomistler) karşı verdikleri çok ağır çarpışmalar sonucunda Triest'e girmeyi başardılar ve ardından Po ovasından kendilerine doğru ilerleyen Yeni Zelandalı birliklerle karşılaştılar. Yugoslav birlikleri ve müttefik güçleri arasındaki ilişki çok kısa zamanda kötüleşti. Yugoslavlar Yeni Zelandalıları kendilerine ait, hak sahibi oldukları bölgeye sokulmaya çalışan yabancılar olarak görüyor ve onları İtalyanların çıkarlarını gözetmekle itham ediyorlardı. Triest'i "Sovyetlerin yandaşına" bırakmak istemeyen İngilizler ve Amerikalılar ise Tito'ya gönderdikleri bir ültimatomla askeri birliklerini geri çekmesini ve şehri değişik işgal şeridi bölgelerine ayırmak üzere görüşmelere başlamasını talep ettiler. Tito ise tam o sırada (Nisan 1945) Moskova'da Sovyetler'le karşılıklı yardım ve işbirliği antlaşması imzalamakla meşguldü. Sovyetlerin bu duruma müdahale etmesini sağlamaya çalıştı, ama başaramadı. Bu arada Sloven halkı arasındaki huzursuzluk da tehlikeli şekilde artıyordu; Avusturya'nın güney-doğu bölgelerinden (Karintia ve Stayer bölgesi) Yugoslav birliklerinin geri çekilmesinin ardından bölge halkı, yine bölgede oturan Tito yandaşı Slovenlere karşı harekete geçmişler, değişik yörelerde saldırılara başlamışlardı. Yugoslavya'nın prestiji tehlikede idi. Yugoslavya Başbakanı 21 Mayıs 1945'de Sovyet-Yugoslav ittifakı nedeniyle düzenlenen törenlere katıldığı Zagreb'den Slovenya'ın başkenti Lyubliyana'ya geçerek, Karintia'daki Slovenlere karşı uygulanan saldırıları protesto eden bir konuşma yaptı; "ezenlerin sırtında başka uniforma olsa da, bizim insanlarımız orada Gestapo'nun terörüne benzer bir teröre maruz kalıyorlar." Tito'nun bu ünlü konuşmasında o zamanlar çok az insanın dikkatinden kaçmayan ilginç bir bölüm de vardı. Batı basınının; Tito Triest'i aslında kendi için değil, müttefiği olduğu Sovyetler Birliği için istiyor suçlamalarına karşı şunları söylüyordu: "Hakkımızda ne söylerlerse söylesinler, biz bundan böyle kimseye bağlı olmak istemiyoruz... Bazı takaslarda birşey karşılığında verilen bir başka şey olmak istemiyoruz. Kimbilir kimler arasında süren nüfuz bölgesi siyasi oyunlarında yer almaya niyetimiz yok."

Yugoslavya'nın daha birkaç hafta önce antlaşma imzalayarak ittifak kurduğu ve izlediği politikanın her şeyden önce "nüfuz bölgeleri" temeline oturduğu açıkca bilinen bir ülkeyi ima ederek, böyle açıklamalar yapmasının ağır sonuçlara yol açacağı belliydi. Bu açık-

lamanın hemen ardından Sovyet hükümetinin derhal Tito'ya bir protesto gönderdiği çok sonraları çıktı ortaya.[43] Kardeli'nin konuyla ilgili ilk açıklamaları Moskova tarafından yeterli görülmemiş olsa ki, Tito'nun Belgrad'dan uzakta olduğu bir tarihte Sovyetler Birliği'nin Belgrad büyükelçisi Sadçikov Kardeli ile görüşerek ülkesinin, Tito'nun Lüblüyana'daki konuşmasını "Sovyetler Birliği karşısında düşmanca bir tavır" olarak nitelediğini söyledi. Sovyetler Birliği, eğer Tito "Sovyetler Birliği'ne karşı bir kez daha benzer tutum içine girerse" Sovyet hükümeti tarafından resmen ve açıkça mahkum edilecekti. Kardeli bu görüşmede Sovyet tarafını sakinleştirmeye çalışıyor, Tito'nun ağır bir hata yaptığını ve bu hatanın kaynağının da "Yugoslavya hiçbir ülkeye muhtaç değildir" düşüncesinde yattığını söylüyordu. Tito da Belgrad'a dönmesinin hemen ardından Anti-Faşist Konsey önünde "küçük ülkelerin haklarının ve bağımsızlıklarının üzerine titreyen" büyük kardeş ülke ve Yugoslav halkı arasındaki dostluğu vurgulayan bir konuşma yaptı. Böylece bu tatsızlık kapanmıştı. Bu arada geçen süre içinde Yugoslavlar Triest'den, Pula'dan ve Triest-Gorizia arasında kalan bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardı. Müttefiklerin artan baskısı karşısında Yugoslavlar (müttefiklerin Akdeniz bölgesindeki askeri güçlerinin başkumandanı olan kişinin adıyla anılan) Moran Hattı'nın gerisine çekilmeyi kabul etmişlerdi. Ama Tito bir an için bile Triest'den vazgeçmek niyetinde değildi, onun bu tavrı İtalyan komünistlerini çok zor durumda bırakıyordu. İtalyan komünistler bir yandan komünist dayanışma göstermek istiyorlar, ama öte yandan Yugoslavya'nın bu siyasetini savunulamaz görüyor, bu zor seçim koşulları içinde milliyetçilik çizgisini aşma konusunda zorlanıyorlardı.

Makedon sorununun halledilmesi de en az Triest problemi kadar zordu. Bu sorun, Yugoslavya'yı, Yunanistan'ı ve Bulgaristan'ı aynı oranda ilgilendiriyordu, çünkü bir zamanların Türk eyaleti olan bu bölge Birinci Dünya Savaşı sonrası bu üç ülke arasında paylaştırılmıştı. 1941'de Bulgaristan, Almanların da kışkırtmasıyla (Yugoslavya'daki) Vardar-Makedonya'yı işgal etmişti. Bu andan itibaren bölgede geleneksel olarak güçlü konuma sahip olan komünistler iki ayrı kampa bölünmüşlerdi: liderliğini Charlot'un (Şatarov) yaptığı bir grup Bulgarlara yaklaşıp, Bulgar Komünist Partisi'yle işbirliği yap-

mayı savunurken, öbür grup Yugoslav Komünist Partisine yakınlaşıyor ve savaş sonrası için bu Güney-Slav halkların kuracağı federatif devletin içinde bir Makedon Cumhuriyeti oluşturmayı amaçlıyordu. Komintern'de önemli roller üstlenen ve savaş sonuna kadar Moskova'da yaşayan yaşlı Makedon lideri Dimitar Vlahov da böyle düşünüyordu. İki Makedon grubu arasındaki bu saflaşma Yugoslav ve Bulgar Komünist Partileri arasındaki ilişkiyi de olumsuz olarak etkiledi. Bu konuda ilk adımı atan taraf Bulgar Komünist Partisi oldu ve 1941 yılı sonlarında Makedon Komünist Partisi yöneticileri ile görüşmek üzere bir delegasyon gönderdi. Bulgar delegasyonu, parti içindeki Bulgar yanlısı görüşleri savunan gurubu destekleyerek, Yugoslavların önerdiği askeri birlikler kurma fikrine karşı çıktı. Giderek büyüyen anlaşmazlık sonunda Komintern'e kadar yansıdı. Büyük bir ihtimalle Moskova'da yaşayan Vlahov'un da etkisiyle Komintern Yugoslavya tarafını haklı buldu. Kremlin ise bu tartışmada taraf olmaktan çekiniyor, komünist ideoloji görüntüsü altında Bulgar ve Yugoslav milliyetçiliğinin (her iki taraf da karşı tarafı şovenistlikle suçluyordu) bu mücadelesinin dışında kalmaya çalışıyordu. Sonuçta 1943 yılında Yugoslav Komünist Partisi, en enerjik ve çalışkan yöneticilerinden Vukmanoviç Tempo'yu Şkopye'ye gönderme kararını aldı. 1948 yılında Tito'nun dediği gibi, "böylece gerçeklere uymayan tavırların kararlı bir şekilde üzerine gidilmeye" başlandı; Şatarov partiden atıldı, ve diğer Yugoslav eyaletlerinde olduğu gibi Makedonya'da da silahlı direniş hareketini örgütlemeye başladılar.[44]

Makedonya'nın Yunanlıların tarafında kalan bölgesinde, yani Ege Makedonyası'nda ise durum çok daha karmaşık, çıkar zıtlıkları ve duygusal karşıtlıklar çok daha belirgindi. Bu bölgedeki, Yunanlılara göre sayıları 70 bin, Yugoslavlara göre ise birkaç yüz bini bulan Slav kökenli nüfus savaş sırasında iki kampa bölünmüştü; bunlardan biri Almanlar'ı desteklerden, diğeri EAM'dan yana tavır koyuyordu.Yugoslav direnişçileri EAM'lı partizanlara destek ve yardım veriyor, onlar ise savaş sonrası Yunan Makedonyasını bu yardımlara karşılık olarak Yugoslavya'ya bırakma vaadinde bulunuyorlardı. Ama Yunan komünistleri, kamuoyu baskısının da etkisiyle EAM'ı ulusal çıkarlara ihanet etmekle suçlayınca, sonunda 1944'de vaadler geri çekildi ve Yugoslav komünistleriyle olan ilişkiler koptu. Yunan Ma-

kedonyası'ndaki Slavların Yugoslav Makedonyası'na göçlerinin birinci büyük dalgası o zaman başladı. İkinci büyük göç dalgası ise EAM'ın yenilgisinin ardından Yunan "monarşist-faşistlerinin" Makedonya'nın Yugoslavya ile birleşmesini savunan Slavlara karşı saldırılarının yaşanmaya başlamasıyla gerçekleşti.

Yugoslavya'nın izlediği aktif politika Arnavutluk'la olan ilişkilerinde de belirgindi. Yugoslav komünistleriyle savaşın başladığı andan itibaren, büyük kardeşin küçüğe karşı duyduğu şefkat duygularıyla Arnavutluk komünistlerini himayelerine almaya çalıştılar. YKP deneyimli militanlarından Miladan Popoviç, Duşan Mugoha ve Blazo Yovanoviç'i sayıları az olan ama mücadeleyi göze alan Arnavutluk komünistlerine yardım edip, orada direnişi örgütlemek amacıyla Arnavutluk'a gönderdi. Arnavutluk'ta direniş aynı temellerde örgütlendi, ve Yugoslavya'dakiyle benzer evrelerden geçerek gelişti. Eylül 1942'de Güney Arnavutlukta kurulan Ulusal Kurtuluş Cephesinde Enver Hoca'nın komünistleri etkindi.[45] Bu gelişmelerle aynı tarihlerde İtalyanlara, Yugoslavlara, komünistlere karşı olan ve Yugoslavya'ya bağlı olan Kosova'nın ilerde Arnavutluk'a verilmesi hedefini de önlerine koyan tutucu ve milliyetçi güçler Balli Kombetai adı altında bir Ulusal Cephe kurdular. Bu iki Cephe aynen Yugoslavya'daki Çetnikler ve partizanlar gibi, birbirlerine karşı da savaşıyorlardı. İtalyanların kapitülasyonundan sonra, İngilizlerin de baskısıyla bu iki örgüt ortak düşmana karşı savaşmak amacıyla anlaşmaya vardılar. Ama Almanların İtalyanların mevzilerine yerleşmelerinin ardından saflar yeniden ayrıldı. Almanlar ustaca bir siyasetle anti-komünist ve milliyetçi güçleri hükümet oluşturmaya ikna etmiş ve liman kentlerinde, stratejik noktalarda ve Wehrmact'ın cephe gerisinde düzeni korumaları şartıyla Arnavutluk'un tarafsızlığını ilan etmesine de izin vermişlerdi. Ulusal Kurtuluş Cephesi bu uzlaşmayı kesinlikle reddederek, Yugoslav partizanlarının da aktif desteğiyle hem Almanlara ve hem de hükümet güçlerine karşı mücadeleyi sürdürdüler. Hükümet güçleri Hoca'nın partizanlarına ve Tito'nun askerlerine karşı verdiği iki cepheli savaşta çok çabuk güçten düştüler.

Ekim 1944'de Almanların ülkeyi terketmesinin ardından, Arnavutluk Enver Hoca'nın eline geçti. Tito'nun yardımıyla, önce Anti-Faşist Komite Başkanı ve sonra da Geçici Hükümetin Başbakanı ola-

rak ülkede hayatı yeniden örgütlemeye çalışan Enver Hoca, attığı her adımın Yugoslavya'daki gelişmelere uygun olması için olağanüstü bir çaba harcıyordu. Yugoslavya'yı 1946 ve 1948 yılları arasında Sovyet komünizminin Balkanlarda büyük bir heyecanla ve dinamizm içinde uygulanan modeli olarak tanımlarsak, Arnavutluk da Yugoslavya'nın küçük bir versiyonu idi. Büyük Kardeş'in yaptığı gibi Arnavutluk da Batıya karşı tavizsiz ve kapalı idi. Yugoslavya'daki seçimlerin ardından birkaç hafta sonra Arnavutluk da kendi seçimlerini düzenledi; sonuçlar burada da yaklaşık oranları yansıtıyordu; oyların % 93'ünü Demokratik Cephe (Yugoslavya'daki Halk Cephesinin benzeri) aldı. Arnavutluk Ulusal Meclisi cumhuriyet ilan etti ve Yugoslav Anayasasından pek farklı olmayan ülkenin yeni anayasasını hazırladı. Korfus'daki olayın ardından (Korfu'da bir İngiliz muhribi mayına çarpıp batmıştı ve İngilizler bu işin Enver Hoca'nın direktifi üzerine ya da en azından bilgisi dahilinde gerçekleştirildiğini öne sürüyorlardı) 1946'da Arnavutluk'un İngilizlerle arası bozuldu.

1948 öncesi Arnavutluk, neredeyse gücünü aşar bir şekilde ona yardım eden Yugoslavya'nın uzantısı görünümündeydi. 1947'de Kominform kurulurken Arnavutluk'un ayrıca davet edilmesine gerek duyulmamış, Arnavutları Yugoslavlar temsil etmişlerdi. Bu olayın Arnavutlar'ı ne kadar kızdırdığı ve ne derin iz bıraktığı, 1948'de Arnavutluk'un "hami"sine karşı başkaldırmasıyla anlaşılacaktı.

SAKİN BİR ÜLKE: ÇEKOSLAVAKYA

TAM BİRBİRİNİN zıddı nedenlerle de olsa Yugoslav komünistleri ve Polonya milliyetçileri var güçleriyle üç büyük devletin kararlarına karşı çıkıyor uygulanmasını engelliyorlardı. Buna karşın Çekoslavaklar Yalta kararlarının uygulanmasına harfi harfine uydular. Polonya'nın doğudaki topraklarını Sovyetler Birliği ile dostluk uğruna feda etmek istemeyen Mikolaycz ve bazı takas oyunlarında birilerinin elinde koz olmak istemeyen Tito'nun aksine, Londra'da ve Moskova'da mülteci olarak yaşayan Çekoslavak siyasi liderler Doğu ve Batı arasında gerçekleşebilecek bir antlaşmaya tamamen güveniyorlardı. Ama bunda yanıldılar. Sadakat gösteren Çekoslavakya da aynen isyankâr Polonya gibi özgürlüğünü kaybetti. Sağduyu sahibi Beneş ve sadakatinden kimsenin kuşkusu olamayacağı Clementis aynen Mikolayczk ve Tito gibi vatan haini ve yabancı burjuvazinin uşağı ilan edildi... Ama madalyonun diğer yüzünü de incelemek gerek.

Alman işgalinden kurtulduğu anlarda Çekoslavakya neredeyse tamamen komünistlerin denetimindeydi, komünistler polis örgütünü, milisleri ve ülkedeki Ulusal Komitelerin tümünü de kontrolleri altında tutuyorlardı. "Kızıl Ordunun gücü her yerde hissediliyordu. Kaos içindeki ve harap düşmüş ülkede tek örgütlü güç Komünist Partisi

idi."[46] Sürgünde yaşayan Hristiyan Demokrat politikacı İvo Duçhaek'e göre "...komünistlerin bu ülkede iktidara el koymalarını ertelemelerini sadece ve sadece uluslararası konjoktür ve Kremlin'in istemleri sağlayabilirdi." Başka biçimde söyleyecek olursak; 1945'de Çekoslavakya'da komünistler, komünist devrimi mi gerçekleştireceklerine veya burjuvaziyle ve onun değişik ideolojilere sahip olan gruplarıyla anlaşmaya mı varacaklarına tek başlarına karar verdiler. Sayısal anlamda baktığımızda 1945'de Çekoslavakya'da komünistler Yugoslav komünistlerden daha fazlaydılar. Çekoslavak komünistlerinin silahlı gücü ve savaş deneyimi her ne kadar Yugoslavya'daki komünistlere göre daha geri düzeyde olsa da, ileri derecede sanayileşmiş olan Çekoslavakya'nın tüm önemli merkezlerini denetimleri altına almayı başarmışlardı. Savaştan sonraki ilk genel seçimlerde Çek ve Morva bölgelerinde komünistler oyların % 43'ünü aldılar. Bu, diğer partilerin dağınık ve parça parça olduğu bir siyasi ortamda çok önemli bir orandı.

Sonuç olarak, 1945'de, partisinin politikasını Sovyetler Birliği'nin çıkarları doğrultusunda belirlemeye hazır olan Gottwald'ın durumu, en az Tito kadar güçlüydü. Sözü geçen çıkarlar 1945'de Batı devletleri ile anlaşmayı ve işbirliğini gerektiriyordu. Çekoslavakya'da verilen taviz -bu, Kominüst Partisinin kendisi için son derece elverişli koşullardan yararlanmayacağı yönündeydi- küçümsenebilecek bir taviz değildi.

Devrim açısından bakıldığında Sovyetlerin Çekoslavaklar üzerinde nasıl manevi baskı uyguladıkları daha iyi anlaşılacaktır; Çekoslavak komünistleri pasif kalmayı kabul ederek, toplumsal devrimin belki de geri getirilemeyecek anını kaybettiler ve bunu Rusya'nın dış politikasının çıkarları gerektiriyor diye yaptılar. Sovyetler Birliği ise hiçbir zaman devrim koşullarının gereklerini kendi büyük devlet çıkarlarının önüne koymadı. Bir yandan Gottwald her konuda Sovyetler Birliği'ne boyun eğerken, Beneş ise hem Sovyetlere hem de Batı'lı müttefiklerine kafa sallıyordu ve bu durum Çekoslavakya'nın coğrafi koşulları da düşünülürse, ülkenin siyasi geleceğinin tamamen Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerin alacağı biçimlere bağımlı hale gelmesine neden oluyordu. Batı'yla işbirliği koşullarının korunup devam etmesi üzerine ümit olduğu sürece Sov-

yetler Birliği'nin çıkarı, elindeki güçlü koz olan; Çekoslavakya'daki Komünist Partisinin konumunun korunmasını gerektiriyordu. Bu ümidin ortadan yok olduğu anda Çekoslavakya'nın Doğu Blokunun sıradan bir ülkesi haline gelmesi kaçınılmazdı. Yani aslında söz konusu olan Hubert Ripka'nın dediği gibi "önceden hazırlanmış"[47] devrim değil, geciktirilmiş devrimdi.

Çekoslavakya'da Sovyet modeli komünist devrim, aslında, sakin ve çalışkan ülke halkı önünde Batı'nın prestijini sıfırlayan ve ülke siyasetçilerini demoralize eden Münih Antlaşmasından bu yana olgunlaşmaktaydı. Çekler Münih Antlaşmasının ve ardından Mart 1939'da ülkelerinin uğradığı işgalin yarattığı şaşkınlığı olağanüstü bir hızla atlattılar. İlk kendine gelen, ülke aydınları oldu. 28 Ekim 1939'da, yani Cumhuriyetin ilanının yıldönümünde aydınlar Prag'da gösteri düzenlediler. Almanların ateş açtığı gösterilerde bir kişi hayatını yitirdi. Yapılan cenaze töreni Almanları çılgına çeviren protesto gösterilerine dönüştü. Bunun sonucu üniversiteler kapatıldı, yüzlerce öğrenci tutuklandı, aralarından dokuzu kurşuna dizildi.

Almanların Sovyetler'e de saldırmasının ardından burjuva demokratları ve aydınlar tarafından sürdürülan direniş hareketine komünistler de katıldı. Çek ve Morva bölgelerinde ülkenin coğrafi koşullarıyla ve bölge insanlarının ulusal karekterleriyle de ilintili olarak, direniş hareketi öncelikle sabotaj, iş yavaşlatma ve suikast eylemlerine yöneldi. Hareket kısa zamanda Londra'daki hükümetle bağlantı kurdu. 26 Mayıs 1942'de bir İngiliz uçağından paraşütle ülkeye gelen bir militan, Neurath'dan sonra göreve gelen Alman İmparatorluğu Bölge Valisi Reinhold Heidrich'e bombalı bir saldırı düzenledi. Heidrich suikasttan bir hafta sonra öldü. Onun yerine göreve atanan SS generali Daluege olağanüstü hal kurallarını tüm ülkede sürekli hale getirdi. Ardından uygar dünya, yediden yetmişe erkek sakinlerinin istisnasız katledildiği Lidice (Çek Ordaur) soykırımını dehşetle öğrendi.

Çekoslavak Cumhuriyeti'nin hukuki anlamda devamlılığını müttefiklere kabul ettirmeye çalışan, öte yandan da ülkedeki değişik direniş gruplarını bir araya getirmek için çaba harcayan Beneş'in ve sürgündeki yandaşlarının prestiji ülkedeki direnişin yükselmesine paralel olarak artıyordu. Beneş becerikliliği ile her türlü sorunun üstesinden gelmeyi başarıyordu. Haziran 1940'da Büyük Britanya,

Beneş geçici hükümetini resmen tanıdı. Sovyetler Birliği'nin savaşa dahil olmasının ardından Beneş Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmak için de harekete geçti. 12 Aralık 1943'de içeriği ve metni daha önceden üç dışişleri bakanı; Hull, Eden ve Molotof tarafından onaylanan bir Sovyet-Çek anlaşması Beneş tarafından Moskova'da imzalandı. Bu nedenle Beneş ve Münih atlaşmasından bu yana ona saldıran komünistler arasında politik bir uzlaşmaya varıldı. Komünistler her ne kadar hükümette yer almaya yanaşmasalar da Ulusal Konsey'e (sürgündeki parlamentoya) katılmayı kabul ettiler. Beneş üç büyüklere savaş sonrası Sudet havzasından Almanların sürülmesi önerisini kabul ettirmeyi de başardı. Beneş'in bu acımasız kararı, Nürnberg mahkemeleri sırasında Hitler'in Çek halkını tamamen ortadan kaldırma planının ortaya çıkmasının ardından, hem ahlaki hem de siyasi bakımdan haklı bir karar olarak görülüyor.[48]

Slovak sorununun çözümü Beneş için çok daha çetin bir cevizdi. Çekoslavakya'da, İrlandalıların durumuna benzeyen (Yugoslavya'daki Hırvatların durumu da böyle idi) konumlara sahip Slovaklar'ın çoğunluğu, 1940'daki Prag'dan ayrılma ve bağımsızlığa kavuşma kararını sevinçle karşıladılar. Hlinka Çetesinin üyeleri ve Tişo'nun yandaşları Yahudilere ve Çeklere karşı hiçbir ayırım gözetmeksizin aynı zulmü uyguladılar. "Bağımsız" Slovakya devletinin yöneticileri eğer Almanların gözüne girebilirlerse, Viyana Antlaşması sonucu Macaristan'a verilen, çoğunlukla Macarların yaşadığı Güney-Slovakya'yı geri alabileceklerini düşünüyor, bu nedenle onlara hizmette kusur etmiyorlardı. Slovak sorununu karmaşıklaştıran bir diğer faktör de Birleşik Amerika'da kapalı topluluklar halinde, tutucu, geleneksel değerlere sadık ve ayrılıkçı 2 milyon kadar Slovak göçmenin yaşıyor olmasıydı. Amerika'daki bu Slovakların çoğunluğu Tişo'nun işbirlikçi rejiminine karşı sempati besliyordu. Tişo Vatikan'ın desteğini de sağlamıştı. Çünkü Vatikan Prag'daki ateist hatta daha da kötüsü Husist siyasetçilere hiç güvenmemişti zaten. Ama Beneş'in en büyük avantajı da Slovakya'da halkın hiç de azımsanmayacak bir kısmının Almanlara karşı olması ve ülkede ilan edilen bağımsızlığa da karşı çıkmasıydı. Bu azınlık, Hristiyan'lığın Protestan mezhebine bağlı kentli ve köylü tabakalardan oluşuyordu ve bu kesim 1938 öncesi de o zamanların Çek'lere yakınlık duyan Tarım Partisinin çekirdeğini oluşturuyordu.

Ama Slovakya'da direniş ancak 1944'den itibaren etkili olabilecek boyutlara ulaştı. Çünkü bu tarihten itibaren Almanların talepleri artınış, müttefiklerin zafer şansı büyümüş bunlara bağlı olarak da yerel yönetimlerin ve ordu kademelerinin bir bölünü ve sayısı hiç de az olmayan oportünistler direniş hareketine girmeye başlamışlardı. Hatta bu dönemde öyle bir an geldi ki, Tişo'nun ordüsunun genel kumandanı General Çatlos Kızıl Ordu temsilcileri ile görüşmelere başlamıştı.

1943 Ağustos'unda patlak veren Slovak ayaklanmasına dair birbiriyle çelişen bilgilere sahibiz. 1951 yılında hazırlanan resmi açıklamalara göre ayaklanma "sayısı az ama çok iyi örgütlü" Sovyet partizanlarının ülkeye gelmesinin ardından başlamıştı. Bu partizanların giriştikleri eylemler komünistlere "onbinlerce Slovak vatandaşını silahlı direnişe kazanma fırsatı vermiş, başlatılan eylemlerle burjuva milliyetçileri olan Huşak, Novomeski ve kliğinin tehlikeli politikası etkisiz hale getirilmiştir.."[49] Çekoslavak hükümetinin eski başbakan yardımcılarından Sosyalist Partili Bohumil Lausman'ın savunduğu bir başka teze göre ise[50] ayaklanma, Londra'da ve Moskova'da daha önce alınan bir karar ve hazırlık olmaksızın kendiliğinden başlamıştı. Ayaklanmanın hazırlayıcısı tüm anti-faşist parti ve güçleri bir araya getiren Slovak Ulusal Konseyi idi. Partizanların geniş bölgeye yayılan faaliyetleri sonucu Tişo 29 Ağustosta Almanlardan olaya müdahale etmelerini talep etti. Bunun ardından Alman güçleri ülkeyi istila etti. Aralarında düzenli askeri birliklerin de bulunduğu isyancılar ise çarpışarak ülkenin kuzey bölgesine geri çekilerek orada, aralarında Alman savaş esiri kamplarından kaçan Fransız askerleri tarafından kurulan bir birliğin de olduğu partizan gruplarıyla birleştiler. Sovyet yardımı bekleyen Slovak partizanları bu arada çarpışmaya da devam ediyorlardı. Alman işgalinden kurtarılan Slovak topraklarında Besterccbanya merkez ilan edilerek yeni bir yönetimsel yapılanma örgütlendi. Öte yandan Slovak Sosyalist Partisi komünistlerle birleşirken, Ursin ve Şobar'ın liderliğindeki anti-faşist grup da Tarım Partisinden ayrılıp Demokrat Partiyi kuruyordu. Direnişin geçici parlamentosu niteliğinde olan Ulusal Konseyin çekirdeğini de bu iki parti oluşturuyordu. Bu Konsey'in yürütme organı da Komiserler Kurulu adını taşıyordu.

Dikkat edilirse "bakanlar" değil "komiserler" kuruluydu bu organın adı. Slovak direnişçileri ister komünist olsunlar ister farklı dünya görüşüne sahip olsunlar, ortak özellikleri o dönemde Ruslara olan yakınlıklarıydı. Slovak Komünist Partisinin, ülkenin, federal sosyalist yapı içinde üye cumhuriyetlerden biri olarak Sovyetler Birliği'ne katılmasını isteyen bazı fanatik üyeleri bile vardı. Bu istemde bir art niyet olarak Çekle're karşı durulan karşıtlık da vardı ve sonuçta öneri Ruslar uygun bulmadığı için reddedildi. Sonuçta Slovak komünist ve demokrat parti delegasyonunun Londra ziyareti sırasında Beneş'le gerçekleşen görüşmelerde Slovak siyaseçiler ülkeleri için Çekoslavakya devlet yapısı içinde geniş kapsamlı bir otonomi istemekle yetindiler.

1944 yılında imzalanan özel bir Çekoslavak-Sovyet antlaşmasına göre, Kızıl Ordu Çekoslavakya topraklarındaki harekatları esnasında denetimi altına aldığı bölgeleri kademeli olarak Londra'daki Çekoslavak hükümetinin yönetimine bırakacağına dair bir yükümlülük saptanmıştı. Ama işler bu antlaşmanın maddelerine uyacak şekilde gelişmedi. Kızıl ordu kumandanlığı kurtarılan bu bölgeleri Sürgün Hükümetinin yetkililerinin gelmesinden çok daha önce Komünist Parti üyelerinin idaresine bıraktılar. Bundan amaçlanan, Komünist Partisinin, daha hükümet organları idareyi ele almadan bu bölgelerde Ulusal Komiteler örgütlemek, yerel idareyi kendi inisiyatifinde hayata geçirmek, böylece de hükümeti, daha sonra değiştiremeyeceği bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakmaktı. Bu arada Karpatlar Ukraynası'nda doğan huzursuzluklarda Kızıl Ordunun parmağının olması ihtimali de vardı. Çekoslavakya'nın bu doğu bölgesinde, bölgenin Alman işgalinden kurtulmasının hemen ardından doğan huzursuzlukların nedeni, Karpatlar Ukraynasının Sovyetlere bağlanması talebiydi. Sovyetler bu talebini etnik nedenlere dayandırıyordu ve bölge halkının çoğunluğu Ukraynalılardan oluşuyordu. Sovyetler açısından bu dağlık ve yoksul bölgenin sadece stratejik önemi vardı, çünkü bu bölgeyi elinde tutan devlet Karpatlardan Slovakya ve Macaristana doğru ilerleyen geçitleri kontrol altında tutabiliyordu. Sovyetler Birliği bu bölgeye el koyarak Macaristan'la doğrudan sınır komşusu oldu. Londra'daki Çekoslavakya Sürgün Hükümetinin temsilcilerinden Frantişek Nemec bu bölgedeki durumu görüşmek için Moskova'ya gitmeden önce, Beneş'e bölgenin Sovyetlere bırakıl-

masının kabul edilmesini öneriyordu. Çünkü eğer böyle yapılırsa "Slovakya'da, Karpatlar Ukraynası'ndakine benzer bir hareketin doğmasının önüne geçilebilir"di.

27 Mart 1945'de Slovakya'nın kurtarılan şehirlerinden Kaşşa'da Çek ve Morva bölgelerinin dört partisi; Halk Partisi, Ulusal Sosyalist Parti (Beneş'in partisi), Sosyal Demokrat Parti ve Komünist Parti, Slovak Bölgesinin iki partisi; Demokrat Parti ve Komünist Parti düzenledikleri konferansta bir program kabul ettiler. Bu programa göre; Çekoslavak devleti iki Slav ulusu olan Çek ve Slovak uluslarının temellendireceği yeni bir yapılanmayla oluşacaktı. Alman ve Macar ulusal azınlıkları yaşadıkları bölgelerden sürülecekti. (Macarlarla ilgili karar Slovakların talebiydi.) Toprak reformu gerçekleştirilecek, ana sanayi kolları devletleştirilecekti. Dış politikada da Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa Slav halklarıyla dostluk ilkesi kabul edilmişti, ama bu dostluk Batı devletleri ile iyi ilişkileri dışlamayacaktı.

Kaşşa programının sol-merkez konumlardaki Beneş'le radikal Gottwald arasında bir uzlaşma anlamına geldiği açıktı. Bu süreçte Mikloyczyk ve Bierut'un olup biteni etkileme şansları yoktu ve durumu kabul etmek zorunda kalmışlardı. Kaşşa'da oluşan geçici hükümetin 25 üyesinden 8'i Komünist Partisi üyesiydi. İçişleri, Tarım, Haberleşme ve Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlıkları komünistlerin denetimindeydi. Klement Gottwald ve Slovak Komünist Partisinden Vilem Şiroki Başbakan Yardımcısı, Vlado Clementis ise cumhuriyetin kurucusu Masaryk'in oğlu Jan Masaryk'ın yanında Dışişleri Bakan yardımcısı oldu. Başbakanlığa ise komünistlere karşı yakınlığını hiçbir zaman saklamayan sosyal demokrat Fierlinger getirildi. Bu noktada şunu belirtmekte yarar var; Kaşşa programına göre gerçekleşecek olan siyasi rejim muhalefet partilerinin kurulmasına izin vermiyordu. Siyasi iktidarın sahibi kesin bir şekilde yukarda sıralanan partileri bağrında toplayan Ulusal Cephe idi. Ama 1946'da Slovak Sosyal Demokrat Partisi'nin yeniden oluşmasına ve Slovak Özgürlük Partisinin kurulmasına izin verildi. Kurulmalarının ardından bu partiler de Ulusal Cephe'ye katıldılar.

5 Mayıs 1945'de Prag halkı Alman'lara karşı ayaklandı. Dört gün süren kanlı sokak çarpışmalarında bitkin düşen Prag halkı şehri kurtaracak orduları beklemeye başlamıştı. Churchill şehrin batılı müt-

tefik güçler tarafından kurtarılmasını istiyordu. Ama Pilzen şehrini ele geçiren General Patton ordu birliklerini harekete geçirmiyordu; bunun nedeni Eisenhower'den Çekoslavakya'nın Başkentinin kurtarılmasının Kızıl Orduya bırakılması emrini almış olmasıydı. Amerikalıların bu cömert jesti direnişçilere pahalıya mal oldu, ama bundan en büyük zararı gören Çek demokrasisi olacaktı. 9 Mayıs'ta Konyev'e bağlı tank birlikleri şehre girdi. Birkaç gün sonra da Geçici Hükümet Prag'a geldi. Gottwald büyük yankı toplayan konuşmasında Çekoslavakya'da "Yeni Tip Demokratik Rejim'in kurulduğunu" ilan ediyor ve bu rejimin amacının "şimdiye kadar sağladığı olanakların tam anlamıyla kullanılamadığı, ulusal ve demokratik bir devrim" olduğunu söylüyordu. Değişik kelimelerle ifade etmeye çalışırsak; Gottwald parti diktatörlüğünü ve Yugoslavya'da artık gerçekleşmeye başlayan toplumsal devrimi reddediyordu.

Çekoslavakya bir istisna olarak, Yalta Antlaşmasını haklı çıkardı. Çekoslavakya'da komünistler, İngiliz ve Amerikalıların bağımsızlığına kavuşan Fransa'da yaptıkları gibi, demokrasinin oyun kurallarına saygı gösterdiler. Seçimler tamamen temiz bir şekilde gerçekleşti ve komünist olmayan partiler de serbestçe çalıştılar. İki yıllık ekonomik planın amaçları Ripka'ya göre de gerçekçiydi. Hükümet ve Ulusal Konsey arasındaki işbirliği üretken ve verimli sonuçlara olanak tanıyordu. 1947'ye kadar Çekoslavakya parçalara ayrılmış Avrupa'nın en sakin ülkesi görünümündeydi.[51]

ALMANYA'NIN ÜÇ MÜTTEFİĞİNİN KADERİ

ALMANYA'NIN o yıllardaki güney-doğu Avrupa'daki üç müttefiğinden ikisi; Macaristan ve Romanya Slav halkı değildi. Sadece biri, yani Bulgaristan Slav kökenli halktı. Bu müttefikler arasında Slav asıllı olan devlet Sovyetler'e karşı savaş ilan etmedi. Diğer ikisi ise Sovyetler Birliği'ne karşı, özellikle Stalingrad'a kadar, pek zorlamaya da gerek kalmadan savaşta yer aldı. Ama bu süreç içinde Macaristan ve Romanya zaman kaybetmeden Batı'lı müttefiklerle anlaşabilmenin yollarını aramaktan da geri kalmadılar. Bu ülkelerin hükümetleri uzunca bir süre, Alman İmparatorluğu ve müttefikler arasında iki tarafın da zafere ulaşamadan varabileceği bir barış anlaşmasının mümkün olduğunu ümit ettiler.

Bu üç ülke üzerinde İtalya hissedilir bir etkiye sahipti. Bu ülkelerin siyasi liderlerinin hesaplarına göre Almanya'nın ekonomik ve politik nitelikli yayılmasını İtalya'nın güçlenmesi dengeleyebilirdi. Her üç ülkenin baskıcı ve reaksiyoner hükümetleri açısından da daha az mistik, daha ılımlı ve daha az ırkçı İtalyan faşizmi Almanların Nazizmine tercih edilirdi. İtalyan faşizminin, zaman açısından Rusların Ukrayna'da kazandıkları büyük zaferle aynı döneme denk düşen çöküşü bu üç ülkenin yöneticilerinin konumlarını çok ciddi bir şekilde yeniden değerlendirmelerini sağladı. Bu andan itibaren Almanya'nın

müttefiği olan üç ülkede, hükümetlerin bütün umudu, onları Rus işgalinden ve onun yaratacağı sorunlardan kurtarabilecek tek çare olarak gördükleri Amerikalıların ve İngilizlerin Balkan çıkarmasındaydı.

İlk olarak Miklos Kallay yönetimindeki Macar hükümeti Almanya'nın müttefikliğini terketmeyi denedi. Araç gereç ve yönetim olarak yetersiz subayların denetiminde bulunan Macaristan ordusunun Vorones'de yok oluşunun ardından Kallay, tarafsız ülkelerde görev yapan Macar diplomatlarının aracılığıyla, batılı müttefiklerle bağlantı sağlamaya çalışıyordu. Bu arada içerde de, 1943'de aralarında Macaristan'ı savaştan çıkarma konusunda ittifak kuran Almanya karşıtı ve demokrasi yanlısı iki büyük muhalif parti olan Küçük Üreticiler Partisini ve Sosyal Demokrat Parti'yi desteklemeye başladı. Ama ne hükümet ve ne de muhalefet partileri, Almanya'nın Macaristan'ın işgal etmesi olasılığına karşı ciddi bir hazırlık yapmışlardı. Bu nedenle, 17 Mart 1944'de Naib Horty Hitler'in yanına çağrılıp, iki gün sonra da sabah Buda Kalesi, başkentin hava limanları ve Sosyal Demokrat Parti binası SS birliklerinin eline geçtiğinde, ordu, polis ve hükümet hiçbir direnişte bulunamadı. Tehditler sonucu Horty Macaristan'ın Berlin'deki büyükelçisi Almanya yanlısı Sztojay'ı başbakan olarak atadı. Muhalefet partileri kapatıldı, parti yöneticilerinin çoğunluğu da tutuklandı, toplama kamplarına atıldı ve savaş ise devam etti.

Üç ülkede de savaş hükümetlerini devirmek ve silah bırakma koşullarını görüşmek amacıyla komünistler belli başlı muhalefet partileriyle ittifaklar kurmaya ve halk cepheleri oluşturmaya çalışıyorlardı.

Romanya'da komünistler daha 1943'de Maniu ve diğer muhalefet temsilcileri ile görüşmelere başlamışlardı. Ama bu görüşmeler Besarabya konusu nedeniyle bir sonuca ulaşmadan kesilmişti. O zamanlar Köylü Partisi muhalefeti, Besarabya'nın Sovyetlere bırakılmasına karşı çıkıyordu. Yaşlı bir politikacı olan Maniu Sovyetler Birliğine karşı Mikolayczyk'a benzer bir tutum içine girmişti. O Amerikalıların ve İngilizlerin Romanya'daki petrolle ilgili ekonomik çıkarlarını kesinlikle feda etmeyeceklerini, bu nedenle gerekirse Sovyetler Birliği'nin haklı talepleri karşısında bile Romanya'yı destekleyeceklerini düşünüyordu. Ama komünistler buna rağmen Tran-

silvanya'lı Averescu, eski bakanlardan Groza ve birkaç muhalif Köylü Partili ve liberal tanınmış şahsiyeti bir araya getirip Yurtsever Cepheyi kurdular. Ama "tarihsel" partilerin yöneticilerinin: Maniu ve Bratianu'nun uzak kalışı bu siyasi odaklaşmanın önemini hissedilir bir şekilde azaltmıştı.

Macaristan'da da durum aynıydı. Küçük Üreticiler Partisi ve Sosyal Demokrat Parti yöneticileri sayılarının çok az olduğunu bildikleri komünistlerin Alman işgalinden önceki güçbirliği çağırılarını reddetmişlerdi. Sonraları, işgalin ardından kendileri de illegal Komünist Partisiyle benzer koşullara düşünce Komünist Partisiyle anlaşmaya karar verdiler ve küçük, ama radikal Ulusal Köylü Partisi'ni de aralarına alarak Macar Cephesini kurdular.

Bulgar komünistleri Macar ve Romen yoldaşlarından daha şanslı durumdaydılar. Çiftçiler Birliği Partisi, sosyalistlerle ve Zveno adını taşıyan milliyetçi ama sol konumlardaki grupla birlikte Yurtsever Cepheyi kurdular ve bu cephe 1944'den itibaren ülkede çok aktif bir faaliyet başlattı. Komünistlerin bu başarısının birinci nedeni illegal komünist hareketin ülkede güçlü konumda olmasıydı. İkinci neden ise Bulgar milliyetçiliğinin geleneksel olarak Rusya yanlısı bir özellik taşımasıydı.

Sovyet ordusunun Romanya'ya doğru hızlı ilerleyişi Almanya'nın yanında savaşa giren üç ülkede ayrışma sürecini hızlandırdı. Maniu bir dostunu (Prens Stirbey'i) Kahire'ye göndererek (-bu adımından Diktatör Antonescu'yu da haberdar etmişti-) savaşı "uygun koşullarda" terkedebilme konusunda görüşmelerde bulunmasını istemişti. Ama artık batılı devletler, Sovyetlerin kendilerine karşı olabileceği kuşkusuna kapılacakları herhangi bir konuda girişimde bulunmak konusunda tedbirliydiler. Stirbey'e sıralanan ateşkes koşulları içinde bir tanesi Romen ordusunun Sovyet orduları önünde silahlarını bırakmalarıydı, çünkü bu bölgede askeri anlamda sorumlu ve yetkili olan taraf Sovyetlerdi. Antonescu bu koşulları reddetti, çünkü bu koşulları kabul etmesi onun kendi ölüm kararını imzalaması ile özdeşti. Kahire'deki görüşmelere paralel olarak Yurtsever Cephe temsilcileri ile de görüşen Maniu'da bu konuda tereddüt içindeydi. Bu konunun karara bağlanması General Malinovskiy ve General Tolbuhin'in kumandanlığındaki Sovyet askeri birliklerinin Romanya'nın kalbine doğru başlattığı askeri harekatın çok kısa sü-

rede başarı kazandığı günlere kadar ertelendi. Bu harekat başarı kazanınca Yurtsever Cephe, Maniu, Bratianu, Ordu Genelkurmayı ve Kralın danışmanları arasında nihayet bir anlaşmaya da varılabildi. 23 Ağustosta Kral Mihail sarayına çağırdığı Antonecu'yu tutuklattı ve ardından yaptığı bir radyo konuşmasında Romanya'nın Müttefiklere karşı savaşı bıraktığını açıklayarak Romanya ordularına Sovyetler'e karşı çarpışmalara son vermeleri emrini verdi.

Bundan bir hafta sonra Bulgaristan'daki Bagryanov hükümetinin temsilcileri de Kahire'ye gittiler. Bu görüşmeden Müttefikler Genel Karârgahında görev yapan Sovyet temsilcileri de bilgilendirilmişlerdi. Bu arada Ağustos 1943'de ölen Kral Boris'in yerine vekalet eden Kraliyet Konseyi müttefiklerle anlaşmaya varabilmek amacıyla hükümette değişikliğe gitti. 2 Eylülde kurulan yeni hükümetin başı sağcı Köylü Partisinden Murayev idi, ve bakanlar Demokrat Partinin ve Çiftçiler Birliği Partisinin ılımlı üyeleri arasından seçilmişlerdi. Ama Sovyetler Bulgaristan'daki *ancian régime*'in savaşı terketmeye yönelen bu girişimlerini boşa çıkardılar. Orduları büyük bir hızla Bulgaristan'a doğru ilerleyen Sovyetler Birliği 5 Eylülde Sofya'ya savaş ilan etti. Murayev Rusların güvenini tekrar kazanabilmek için (çünkü daha önce "Rusların doğrudan görüşmeler yapılsın" teklifini reddederek onları kızdırmıştı) son bir girişimde bulundu: Almanlara savaş ilan etti. Ama her şey boşunaydı. Moskova bu jesti dikkate almadı. 8 Eylülde Sovyet askerleri Bulgaristan sınırını geçti. Ertesi gün gerçekleşen ve olağanüstü büyük kitleler tarafından kutlanan bir darbeyle Yurtsever Cephe iktidara elkoydu.

Acaba Romanya'da -23 Ağustos formülüyle- uzlaşmayı kabul eden Ruslar, Bulgaristan'da olayları neden hızlandırmışlardı? Bunun birden fazla nedeni vardı. İlk olarak; Kral Mihail, Romen Genelkurmayı, Maniu ve Bratianu, her ne kadar uzun bir tereddüt dönemi geçirseler de, komünistlerle bir anlaşmaya varmışlardı. Ama Bulgar Devleti yöneticileri Rusları değilse bile, onların ülkedeki dostlarını dikkate bile almadan içine düştükleri bu beladan kurtulabileceklerini sanmışlardı. İkinci olarak Romanya'da komünistler ve müttefikleri tek başlarına bir hükümet oluşturabilecek, ülkede düzeni sağlayacak ve ateşkes anlaşması imzalayabilecek prestije sahip değildiler. Ordunun sadece ateşi kesmesi değil, Almanların çağrılarına kulaklarını tıkayarak (Almanlar Romenleri kendi taraflarında

tutabilmek için var güçleriyle çalışıyorlardı) silahlarını eski müttefiklerine karşı çevirebilmesi için ülkede tüm ulusu temsil eden bir hükümetin olması ve Genelkurmayın da bu hükümetin emirlerine uyması gerekiyordu. İşte 23 Ağustosta iktidara gelen hükümet böyle bir hükümetti: bu her şeyden önce başında General Sanatescu'nun olduğu askeri bir hükümetti. Hükümette dört eski muhalefet partisi de temsil ediliyordu: Köylü Partisinden Manyu, liberal Bratianu, Sosyalist Titel Petrescu ve komünist Patrascanu hükümet üyesiydiler. Bulgaristan'da ise Komünist parti daha güçlüydü. Onlar tarafından oluşturulan Yurtsever Cephe temsili bir organdı, ve isyancı güçler ordunun desteğini de sağlamışlardı. Bu nedenle savaştan sonraki ilk Bulgar hükümeti, Sanatescu hükümetinden çok daha sol konumlardaydı. Komünistleri direniş hareketinin iki lideri, Tarpesev ve Yugov, Köylü Partisini ise N. Petkov temsil ediyordu. Yeni hükümetin başbakanı 1934 yılındaki askeri hükümette de başbakanlık yapan General Kimon Georgiev, Dışişleri Bakanı ise daha önceleri karşı devrimci konumlardayken daha sonra devrim yanlısı haline gelen, ve halk arasında ve ordu kademelerinde içten yurtseverliği nedeniyle çok popüler olan Binbaşı Velcev idi.

Sovyet ordularının yaklaşması üzerine Naib Horty de Romanya gibi Macaristan'ın da savaşı terkedebimesi için girişimlerde bulunmaya karar verdi. 29 Ağustosta Stojay'yı görevden alarak yerine başbakanlığa General Lakatos'u atadı ve Macar Cephesi yöneticisi Bajcsy-Zsilinszky, sosyalist Szakasits, komünist Rajk ve Ulusal Köylü Partisinden İmre Kovacs ile gizli görüşmeler başlattı. Ama Horty Budapeşte işçilerine silah dağıtma konusunda kararsızdı. 1944 Ekim ayı başlarında General Lakatos başkanlığında bir delegasyonu Moskova'ya ateşkes anlaşması koşullarını görüşmek üzere gönderirken, Alman karşıtı ve demokratik partilerden hiç kimseye bu delegasyonda yer vermemişti.

15 Ekimde, ittifaklarına sadık bir devletin temsilcisi olarak Alman Büyükelçisine Macaristan'ın ateşkes çağrısında bulunduğunu açıklamasının ardından bir radyo konuşması yaptı. Siyasi bir dönüşüm böylesine kötü hazırlanamazdı! Her ne kadar inanılmaz gibi gelse de, danışmanları Horty'nin güvenliğini sağlamak ve ordunun işlerliğini korumak için hiçbir tedbir almamışlardı. Böylece ülkede tüm stratejik noktaları derhal ele geçirmek, Horty'yi ve yakın çalışına arkadaşlarını

tutuklamak Almanlar için hiç de zor olmadı. Horty görevinden istifa etmeye zorlandı, ama istifa etmeden önce faşist Nyilas-Kereszt Partisi lideri Szalasi'yi başbakanlığa ataması gerekiyordu. Ordu birlikleri Almanlara ve Szalasi'nin faşist milislerine karşı hiçbir direnme göstermedi. Askerden kaçanların sayısı giderek artıyordu, ama birliklerin ezici çoğunluğu Almanların tarafında savaşı sürdürüyordu. Horty'nin bu trajik yenilgisi ülkeye felaket getirdi, yüzbinlerce kişinin hayatına mal oldu. Bajczy-Zsilinsky ve birkaç subay askeri bir ayaklanma başlatma girişiminde bulundular, ama SS tarafından derhal bastırıldı. 23 Kasımda Macar Ulusal Ayaklanma Kurtuluş Komitesi yöneticileri Moskova'ya bir delegasyon gönderme hazırlıkları içindeyken tutuklandılar. İçlerinde Bajczy-Zsilinszky de olmak üzere komitenin dört yöneticisi kurşuna dizildiler. Macar yahudilerinin yığınlar halinde Auschwitz'e gönderilmesine Ağustos 1944'de son verildi, (Macar katolik ve protestan kiliseleleri yöneticileri, maalesef geç kalarak, ama sonuçta harekete geçip bu işin durdurulması için Horty ile görüşmeler yapmışlardı) ama Szalaşi'nin milisleri iktidara gelişlerinin ardından Budapeşte'de ve taşrada kalan yahudilerin peşinde acımasız bir sürek avı başlattılar. Ülkede kanlı bir kargaşa başladı. Macaristan'ın General Vororsilov tarafından Alman işgalinden kurtulan Doğu bölgesinin en büyük şehri olan Debrecen'de Aralık 1944'de Geçici Hükümet kuruldu. Rusların desteğiyle kurulan bu hükümet yapısı itibarıyle Sanatescu başkanlığında kurulan Roman hükümetine çok benziyordu. Almanlara karşı olan Miklos Bela Dalnoki'nin başbakanlığında kurulan bu kabine Bağımsızlık Cephesinin dört partisinin katılımıyla oluşmuştu. İmre Kovacs *D'une occupation a l'autre* (Bir İşgalden Diğerine) adlı kitabında[52] bu ilginç "yeniden başlama" sürecine dair çok etkileyici bir tablo çiziyor. Bu süreç yağmalamalar, ırza tecavüzler, dehşet ve vicdansızlıkların korku verici ortamında oturtulmaya çalışılıyordu. Eldeki kaynakların tümü sefererber edilerek, ülkenin birbirinden ayrı parçalara bölünmüş ve arada irtibatın da kesilmiş olduğu bölgelerinde, gelecekte yönetimleri oluşturmada birim olabilecek Ulusal Komiteler kurulmaya çalışılıyordu. Başlarda Debrecen hükümetinin en sıradan bir köydeki Ulusal Komiteden daha fazla yetki ve itibarı yoktu. Henüz dumanı tüten enkazların, yollardaki insan cesetlerinin ve hayvan leşlerinin günlük görüntüler olduğu ülkede siyasi yaşam çok yavaş kuruluyordu ve bu

süreç de gerçek anlamda, Şubat 1945'de çok büyük çarpışmalar pahasına Budapeşte'nin Alman işgalinden kurtulmasının ve Geçici Hükümetin başkente taşınmasının ardından başladı.

Rusya'nın ve komünizmin, diğer yandan da uygarlığın diğer kutbu olan Amerika'nın çekiciliği sanki aradaki uzaklıkla doğru orantılı bir şekilde artıyordu. Bu tarihsel bir paradokstu ve ilerde trajik sonuçların doğmasına neden olacaktı. Bu çelişkinin bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşından sonra komünizm özellikle İngiliz nüfuz bölgesindeki Yunanistan'da geniş yığınlar arasında yaygınlaşırken, antikomünizm de en büyük ölçüde Doğu Avrupanın Polonya ve Romanya gibi Rusya'yla sınır komşusu ülkelerde etkili oluyordu. Ilımlı güçler her iki kutbu oluşturan ülkelerde sağduyuyu harekete geçirmeye çalışıyorlardı, ama aşırı uçlar silahlıydılar. Büyük devletlerin amaçlarını hayata geçirmelerinin tek bir yolu kalıyordu; toplumsal ve ulusal anlamda kendilerine karşı olan güçleri silahsızlandırmak ve ortadan kaldırmak. Yunanistan'da Churchill İngiltere emperyalizminin stratejik ve siyasi çıkarlarını korumak için liberal Sofulis'in başbakanlığındaki ılımlı hükümetin kurulmasını engelledi ve ordu birliklerine Yunan direnişçilerine karşı savaşma emrini verdi. Bu trajik gelişmeden birkaç hafta sonra İngiltere başbakanı Yalta'da biraz da sinik bir ifadeyle tereddütlerini ifade ederek şunları dile getiriyordu: "Yunanistan'da zaten değişik kesimleri temsil eden bir hükümet kurulamazdı. Çünkü partiler birbirlerinden nefret ediyorlar."[53] Gerçekten Polonya'da Romanya'da ve Bulgaristan'da siyasi partiler arasındaki ilişki birbirlerinden nefret düzeyine ulaşmıştı. Bu ülkeler Sovyetler Birliği'nin etkinlik bölgesi olarak tanımıyorlardı ve buralarda Sovyetler Birliği ılımlı siyasi gruplaşmalara güvenemezdi. Bu nedenle Moskova var gücüyle bu ülkelerde komünist Partileri güçlendirmeye, anti-komünist ve Sovyet karşıtı siyasi odaklanmaların dağıtılması işini Komünist partilerden beklemeye başladı. Bu hedefleri Yalta Konferansının temel ilkeleri ile, Rossevelt'in dilinden düşürmediği "halkların kendi kaderlerini tayin edebilecekleri" ilkesi ile bağdaştırmak güçtü. Aslında Roosevelt doğrudan çıkarlarının olmadığı bir bölge olan Doğu Avrupa'da gözü kara bir idealist olabilirdi. Zor halledilebilecek bir işe sıvadı kollarını; bir yandan Sovyetler Birliği'nin bölgedeki çıkarlarını da dikkate almak istiyordu, öte yandan bir arabuluculuk rolünü de üstlenmek niyetindeydi. Sovyetler

Birliği'nin siyasetinde arka arkaya gelen; ateşkes anlaşmalarıyla ve Yalta antlaşmasıyla çelişkili (anlaşmaları kağıt üzerinde ihlal etmeyen, ama ruhunu yadsıyan) müdehaleler ve İngilizlerle Amerikalıların tepkisi sonucu verilen tavizler bu nedenle sürekli birbirini izledi. Sovyetler tarafından işgal edilen Doğu Avrupa ülkeleri, Yalta'da başlayan, ana durakları Potsdam konferansı, Dışişleri Bakanları zirveleri ve Paris barış görüşmeleri olan bir süreçte, tarafların elinde üzerine pazarlık edilen kozlar haline geldiler. Ama bu pazarlık süreci aslında tüm dünyaya yayılmış bir şekilde sürüyordu: Tarafların düşünce yapılarında Romanya'nın geleceği doğal şekilde Japonya'nın veya Kore'nin geleceğine bağlı kılınabiliyordu. Veya savaş tazminatları konusu, Berlin'in dört devletin ortak denetimi sorunuyla birlikte ele alınabiliyordu. Yahut Triest sorunu İtalyan sömürgelerinin kaderiyle paralel olarak, Polonya sorunu Montreux Antlaşmasının üzerindeki değişikliklerle birlikte veya, İran sorunu Tuna nehrindeki gemi trafiğini düzenleyen kurallarla birlikte tartışma masasına gelebiliyordu.

Stettinius'un aktardıklarına göre San Francisko'da Eden ona "Yalta Konferansı'ndan bu yana Moskova'da bazı şeylerin olduğunu" düşündüğünü söylemişti.[54] Foreign Office yöneticinde şöyle bir düşünce belirmişti: Acaba Yalta Konferansından sonra danışmanları Stalin'e "eğer Doğu-Avrupa'da gerçekten serbest seçimlere gidilirse, bunun sonucunun Komünist Partilerin iktidarlardan uzaklaşması olacağını" mı söylemişlerdi? Acaba Stalin de aynı kaygıları mı taşıyordu? Ama öte yandan aynı değişiklik Batılı müttefiklerde de yaşanmıyor muydu? Aynen Stalin'in Doğu Avrupa'da İngiliz Amerikan etkisinin artmasından korktuğu gibi, onlar da kendi nüfuz bölgelerinde gündeme gelebilecek bir serbest seçim olayından, oralarda komünistlerin ağırlığının artabileceği nedeniyle çekinmiyorlar mıydı? Faaliyet gösterdikleri her alanda sonunda çıkarların kesişmesi eski müttefiklere, etki güçlerinin sınırlarını da göstermeye başlamıştı. Ve artık düşman kampda (çünkü artık bu kelimeyle ifade etmek doğru olurdu) gerektiğinde yanlarına alabilecekleri siyasi güçleri de tesbit etmeye başlamışlardı. Mikolayczyk ve Maniu İngilizlerin ve Amerikalıların elindeki koz haline gelirken, bu oyunda Sovyet stratejistleri Thorez, Togliatti ve EAM yöneticileri kozlarını kullanmaya hazırdı. Saint-Just'un bir zamanlar dediği gibi "olguların egemenliği" in-

sanların sağduyusunun ve mantığının önüne geçmeye başlamıştı bile. Büyük devletler küçük devletlerin uzlaşmaz inatçılıklarını her ne kadar reddetmeye çalışırlarsa çalışsınlar bu onlara da bulaşmaya başlamıştı: Molotov ve Byrnes kısa sürede Mikolayczyk ve Bierut gibi birbirlerine hakaret etmeye başlamıştı bile. Stalin Hopkins'e (Polonya'yı kasdederek) "bir devletin küçük olması onun mutlaka masum olduğu anlamına gelmez" diyordu. Kısa zamanda, büyük devletlerin, küçüklerden hiç de daha hümanist ve sağduyulu olmadıkları anlaşıldı. Çok kısa süre içinde Doğu Avrupa'da öyle bir durum doğdu ki, bu ortamda birbirinin karşısında saflaşan siyasi partiler sadece Beneş-Gottwald hükümetine benzer ulusal bir koalisyon oluşturmak için ortak noktalar bile bulamamakla kalmıyor, bunun da ötesinde diğer siyasi partilerin üstesinden gelebilmek için var güçleriyle dışardan yardım arıyorlardı. Örneğin Romanya'da Komünist Partinin halk üzerindeki etkisi ülkede Sovyetlerin baskısının artmasına paralel olarak arttı. Bu gücün karşısında Maniu'nun Amerikalıların ve İngilizlerin müdehalesinden başka çaresi kalmıyordu. Her parti siyasi hasmını yabancı devletlerin ajanlığını yapmakla suçluyor ve her parti de giderek bu damgayı daha çok hak ediyordu. Büyük devletlerin giderek yoğunlaşan karşıtlığı birçok Doğu Avrupa ülkesinde daha önceki rejimler döneminde başlayan "ulusal dağılma sürecini" hızlandırdı. Doğu Batı dünyalarının sınır boylarında yaşamak şansızlığına sahip olmaktan başka suçları olmayan bu uluslar, onları ulus olarak bir araya getiren ortak karekterlerini kaybetmeye başladılar.

Ruslar Balkan ülkelerinde polis örgütünü ve idari mekanizmayı elinde tutan hükümetlerin, seçimler görünüşte demokratik bile olsa seçimlerden kesinlikle galip çıkacağını farketmişlerdi. Bu nedenle bu kurumlarda denetimi ellerine almak için çabalarını yoğunlaştırdılar. 23 Ağustosdaki dönüşümde şehri Almanlardan kurtarmak için verilen mücadelede Bükreş işçileri silahlandırılmıştı. Apararea Patriotika adını taşıyan bu işçi milisi örgütü daha sonraları Komünist Parti iktidarının temel gücü haline geldi. Bulgaristan'da da olaylar aynı evrelerden geçerek gelişiyordu; polisin ve Jandarmanın silahsızlandırılmasına paralel olarak komünistler silahlanıyorlardı. Bu iki ülkede ve daha sonra da Macaristan'da temizlik hareketleri ve Almanların ülkeden sürülmesi komünistler tarafından gündeme getirilecekti. Komünist Partiler halk arasında devrime yönelik huzursuzluk

yaratıyorlardı. Ama şunu da eklemek gerek ki, bu gelişimlerin olabilmesi koşullarını bu ülkelerde daha önce iktidarda olan baskıcı, yolsuz ve terörist rejimler mükemmel şekilde hazırlamışlardı.

Romanya'da komünistler tarafından kışkırtılan ve arkasında Sovyetlerin olduğu sanılan yığınların içten içe hareketlenmesi arka arkaya siyasi bunalımlar yaratıyordu. Kasım 1944'de Şanatescu yeni bir hükümet kurmak zorunda kalıyor ve bu hükümetine Maniu'nun partisinden üç üye, liberallerden üç, sosyalistlerden üç ve komünistlerden de bir üye alıyordu. Daha sonra Şanatescu faşistleri korumakla suçlandığında, ki bu bazı durumlarda gerçekten olmuştu, çünkü Romanya'da diktatör Antonescu ve Maniu'nun yandaşları arasındaki ayrım çizgisi hiçbir zaman kesinlikle netleşmemişti, istifa etmek zorunda kaldı ve yerini yine anti-nazi bir başka subay olan General Radescu'ya bıraktı. Komünistler Radescu'nun kendilerine olumlu baktığını düşünüyorlardu. Ama komünistlerin, o zamanlar artık sayıları yedi bin kişiye ulaşan işçi milislerinin genel kumandanlığını yükümlenmesi önerisini reddedince, Radescu'nun iyi niyetinin sınırları da ortaya çıkmış oldu. Bu arada toprak reformunun ertelenmesi için elinden geleni yapıyordu. Radescu genel olarak Maniu ve Bratianu'nun siyasi görüşlerini paylaşıyordu. Halbuki Sovyetler siyasi yaşamdan bu iki siyasetçiyi ve çevresindeki insanları uzaklaştırmaya gayret ediyordu.

7 Ocak 1945'de Anna Pauker ve Komünist Partisi genel sekreteri Gheroghiu-Dej'in Moskova'dan Romanya'ya dönmesinin ardından komünistlerin denetimindeki basın ve radyo Radescu'ya karşı yoğun bir kampanya başlattı. Bunalım Şubat ayında Yalta Konferansından da cesaret alan Radescu'nun ülkede serbest genel seçimlere gidilmesini planladığını açıklamasıyla birlikte derinleşti. 24 Şubatta komünistler ve müttefikleri Bükreş'te ve taşradaki şehirlerde "daha demokratik bir hükümet" talebiyle büyük çaplı gösteriler düzenlediler. Bükreş'te içişleri bakanlığı yakınlarında gösteriler sırasında silahlar da patladı, birçok kişi hayatını yitirdi. Komünistler olaylar nedeniyle Radescu'yu suçladılar. General ise otopsi sırasında cesetlerden çıkarılan kurşunların da gösterdiği gibi, olayda kullanılan silahların güvenlik güçlerininn silahlarından çıkmadığını öne sürüyordu. Bir radyo konuşmasında Vasile Luca ve Anna Pauker'i "tanrıya inanmaz

vatan hainleri", "vicdansız leş kargaları" diye niteliyor ve onları kargaşalara neden olmakla suçluyordu.[55] 27 Şubatta, yani Yalta Antlaşmasının açıklanmasından iki hafta sonra Vişinski Bükreşe geldi. Romanya kralı ile olan görüşmelerinde Vişinski Radescu'nun düzeni sağlayamadığını belirterek, görevden alınmasını talep etti. Bu arada Kızıl Ordu birlikleri Romen ordusunun genel karargahını ele geçirmişler ve Bükreş'teki Romen birliklerini silahsızlaştırmışlardı. Kral Mihail ise Batı'lı devletlerin olaya müdahale edebilmesi için zaman kazanmaya çalışıyordu. Ama Bükreş'teki Amerikan büyükelçisi Burton Berry'nin çabaları sonuç getirmiyor, diplomat Vişinski'ye bir türlü ulaşamıyordu. Ülkede dalga dalga genişleyen gösterilerde halk "Radescu'ya ölüm; sloganları atmaya başlamıştı. Vişinski'nin Kral üzerindeki baskısı da yoğunlaşıyordu; görüşmelerde masayı yumrukladığı, kapıları çarptığı söyleniyordu. Sonuçta Radescu 28 Şubatta istifa etti ve İngiliz askeri ateşeliğine sığındı. 6 Martta Ulusal Demokratik Cephe hükümetinin kurulduğu açıklandı. Başbakan olarak da Saban Cephesi'nin lideri Groza atanmıştı. Yeni hükümette İçişleri Bakanlığı (Gheorghescu), Adalet Bakanlığı (Patraşcanu), Ulusal Ekonomi Bakanlığı (Gheorghiu-Dej) Komünist Partisine verilmişti. Dışişleri Bakanlığına Kral Karoly'ın dostu ve çalışma arkadaşı, 1907'deki gösterilerin kanlı bastırıcısı, 1927'deki katliamın sorumlusu, *Demir Brigad*'ın destekçisi, Liberal Parti eski yöneticisi Tatarescu getirilmişti. Ama hükümette Maniu'nun ve Bratianu'nun yakın çevresinden kimse yoktu. Ruslar Groza hükümetinin ülkede itibarını arttırmak için önemli tavizler de verdiler; Transilvanya'da yönetimi Romenlere devrettiler, tüm ülkede karayolları denetimini hükümete bıraktılar ve ateşkes koşullarını da hafiflettiler.

Bükreş'teki gelişmeler Washington'da belli bir tedirginlikle karşılandı. Roosevelt Romanya'da Üçlü Komisyonun kurulmasını ve bu komisyonun kurtarılmış Avrupa üzerine kabul edilen ilkelerin Romanya'da ne oranda uygulandığını kontrol etmesini talep etmeye başladı. (İngilizler ise Balkanların paylaşılması üzerine Ekim 1944'de varılan Anlaşma uyarınca sessiz kalmayı tercih ediyor, bu konudaki girişimleri Amerikalılara bırakıyordu.) 17 Mart tarihini taşıyan bir mektubunda Molotov (askeri gerekçeler ve Kızıl Ordunun lojistik destek rotalarının savunulması gibi nedenler öne sürerek) Roosevelt'in pro-

testolarını reddetti. Amerikan diplomasisi bu gelişme üzerine üslup değiştirdi, daha dikkatli bir dille Rusları, Groza Hükümetinin daha geniş bir yapıda yeniden kurulması konusunda ikna etmeye çalışmaya başladı. Ve Amerikanın hükümeti tanımasının bu gelişmeye bağlı olduğunu da açıkladı.

Komünistlerin daha önce de değinildiği gibi, Georgiev Hükümetinde güçlü pozisyonlara sahip olduğu Bulgaristan'da durum daha stabildi. Burada asıl kavga Sofya'da değil, Komünist Parti ile Çiftçiler Birliği Partisi arasında kırsal kesimde sürüyordu. Çiftçiler Birliği Partisi lideri G.M.Dimitrof sürgünden ülkeye dönüp partisini yeniden örgütlemeye başladığında, komünistlerin yoğun saldırılarına hedef oldu. Komünist Parti, eğer Dimitrof güçlenirse, kendilerinin köylüler üzerindeki etkisini yitireceklerinin farkındaydılar. Komünistler Dimitrof'a karşı kampanya başlattılar, tehditler, damgalamalar ve İngiliz ajanlığı suçlamalarıyla istifasını talep ediyorlardı. Dimitrof bu suçlamalar karşısında paniğe kapıldı (Bulgaristan'da suçlamaların ardından mutlaka kovuşturma gelirdi) tekrar ülke dışına çıktı ve Birleşik Amerka'dan siyasi iltica talebinde bulundu. Bu kırsal kesim örgütünün başına daha ılımlı olmakla tanınan ve savaşın sonlarına doğru Sovyetler Birliği'ne karşı yakınlığını açıkca dile getirmiş olan Petkov geçti. Ama bağımsız bir Çiftçiler Birliği Partisinin - gururlu ve inatçı bir liderle birlikte kendileri için düşman bir örgüt olabileceğini düşünen insanlar için, onun Sovyetler'e yakınlığının kanıtları pek birşey ifade etmiyordu. Her ne pahasına olursa olsun yenilgiye uğratılmalıydı!

Siyasi çatışmaların çok yoğun olduğu Bulgaristan ve Romanya karşısında Macaristan'a baktığımızda, bu harabe haline gelmiş ülkede çok daha iyimser bir tablo çıkıyor karşımıza. Karşı devrimciliğin sadece orta katmanlar arasında değil, halk arasında da oldukça güçlü olduğu bu ülkede, Moskova'dan dönen (Rakosi, Revai, Gerö, Zoltan Vas ve İmre Nagy) çok enerjik ve akıllı komünist ekip, (daha sonra ülke içindeki Rajk ve Kallai gibi kadroları da aralarına almışlardı) şanslı durumdaydılar. Çünkü karşılarındaki demokratik partilerin başlarında Küçük Üreticiler Partisinden ve aynı zamanda Geçici Hükümet başkanı Tildy gibi, Sosyal Demokrat Parti başkanı ve Başbakan Yardımcısı Szakasits gibi, zayıf ve yerlerini dol-

durmayan siyasetçiler vardı. Savaş yıllarında bu iki parti eski ve deneyimli liderlerini kaybetmiş, örgüt yapıları da dağılmıştı. Bu yeni koşullarda ancak işgal ordularının ve komünistlerin imkan tanıdıkları ölçüde partilerini yeniden örgütleyebiliyorlar, hükümette de sadece nakliyat ve haberleşme işlerini denetimleri altında tutabiliyorlardı. Öte yandan demokratik hareketlerin özerk ve bağımsız gurupları şunu iyi kavramışlardı ki, savaş sonrasının enkaz yığını haline gelen, devlet örgütü ve ekonomik yaşamı paramparça olmuş ve işgal ordularının kontrolündeki Macaristan'da ülkeyi yeniden inşaa süreci, ancak Ruslarla ve komünistlerle varılacak uzlaşmalarla mümkündür. Yani sonuçta halkın ve ülkenin çıkarı bazı parti liderlerinin kifayetsizliğiyle ve ilkesizliğiyle aynı doğrultuya denk düşüyordu. İşte siyasi çevrelere hakim olan ve bazı yönlerden Çekoslavakya'dakine benzeyen bu "işbirliği ruhu"nun nedenleri bunlardı.

Bu konuyla ilgili olarak şu da eklenmeli ki, Macaristan'da ekonomik konularda çok katı olan Sovyet yetkilileri, siyasi konularda son derece liberal ve tolerans sahibiydiler. Büyük bir ihtimalle de bunun nedeni, o zamanlar güvenlik şeridinin dışında kalıyor diye düşündükleri Macaristan'ı, Romanya ve Bulgaristan'da uygulayamadıkları Yalta Antlaşmasının hükümlerini hayata geçirdikleri örnek bir ülke olarak göstermek istemeleriydi.

Potsdam Konferansı Mikolayczyk'ın Polonya'da hükümete dahil olmasını öngören Moskova anlaşmasını kabul etti ve Polonya hükümetini de resmen tanıdı.[56] Bu karardan cesaret alan Romen Kralı Mihail de Sovyet, İngiliz ve Amerikan hükümetlerinden Groza Hükümetinin genişletilmesini ve Groza'nın da başbakanlıktan istifa etmesini talep etti. İsteğinin reddedilmesinin ardından Romanya kralı Sinai'ye inzivaya çekilip hükümetin kararnamelerini imzalamamaya başladı. Bu arada danışmanları ve dostları olan Maniu ve Bratianu, Batılı hükümetlere arka arkaya mektuplar göndermeye, Groza Hükümetinden yandaşlarına yönelik baskıları şikayet etmeye devam ediyorlardı. Ağustos 1945'de Bulgaristan'da Petkov da karşı atağa geçti. Petkov artık, hiçbir inisiyatifinin kalmadığı hükümette göreve devam etmesinin anlamsızlığını kavramış, sosyal demokrat Kosta Lulçev'le birlikte hükümetten istifa edip Yurtsever Cepheden ayrılmıştı. Partileri onların ardından yöneticilik olarak komünist yönlendirmeye razı politikacıları getirdi.

Bu andan sonra Bulgaristan'da saflaşma gizlenemez hale geldi. Polis ve milis örgütleriyle, mükemmel düzeyde örgütlenmiş Komünist Partisiyle mücadele etmek zorunda kalan Petkov ve muhalefetteki arkadaşlarının tek umudu Müttefikler Denetim Konseyinin İngiliz ve Amerikan üyeleriydi. Batılı devletlerin çabalarıyla daha önce 26 Ağustosta yapılması planlanan genel seçimleri ileri bir tarihe erteletmeyi başardılar. Her koşulda Bulgar hükümetinin resmen tanınmasını isteyen Ruslar üç büyük parti olan; Çiftçiler Birliği Partisine, Sosyal Demokrat Partiye ve Demokrat Partiye yasal güvenceler tanıyacaklarını vaad ettiler. Ama bu vaad edilen güvencelerin gerçekleşebileceğine inanmayan muhalefet partileri 18 Kasım 1945'deki genel seçimleri boykot etme kararı aldı. Seçimlerde, oyların % 86 gibi gerçek olduğuna pek inanılamayacak kadar büyük bir oranını aldı hükümet ve İngilizler'le Amerikalılar'da derhal seçimlerde hile olduğuna dair kuşkularını dile getirdiler. Öte yandan Macaristan'daki seçim sonuçlarının yasallığı İngilizler ve Amerikalılar tarafından hemen tanınmıştı. Bu seçimlerde, Ferenc Nagy'ın başkanlığındaki Küçük Üreticiler Partisi (General Vorosilov'u kızdıran bir şekilde) parlamentodaki sandalyelerin % 57'sini ele geçirmişti.[57] Ama elde edilen bu seçim sonuçlarının önemini azaltan bir faktör vardı; genel seçimler öncesi Bağımsızlık Cephesine üye partiler *seçim sonuçları ne olursa olsun* her koşulda koalisyon hükümetinin yapısını değiştirmeden birlikte çalışmaya karar vermişlerdi. Bu nedenle yeni hükümette de komünistler kendi açılarından en önemli bakanlık olan içişleri bakanlığını ellerinde tutmaya devam ettiler.Yeni hükümet seçim galibi partinin yöneticisi rahip Zoltan Tildy'nin başkanlığında kuruldu.

Matyas Rakosi Macar Emekçiler Partisi'nin (MDP) teorik yayın organında geçmişe yönelik bir değerlendirme yazısında (Tarsadalmi Szemle Şubat-Mart 1952), ülkenin Alman işgalinden yeni kurtulduğu dönemde partisinin "kısa adı AVO olan siyasi polis üzerindeki tam denetimi alınaya karar verdiği" itirafında bulunuyordu. "Bu bizim üzerinde tek başımıza denetim sağlamak istediğimiz tek kurumdu. Diğer partilerle, güç dengesine uygun bir şekilde ortak denetim yapılması yolundaki önerileri kesinlikle dikkate almayacaktık." Macar Emekçiler Partisi genel sekreteri komünistlerin diğer partilerin özellikle de Küçük Üreticiler Partisinin ordu üzerinde herhangi bir etki

sağlamasının engellenmesi için her yolu denediklerini de açıkladı. Bu çabalar sonucu ve bu amaca ulaşabilmek için dönen dolapların bir sonucu olarak "ordudaki asker sayısını ateşkes antlaşmasında ve barış konferansında izin verilen sayının da altında tutabilmek mümkün olmuştu. Böylece Macar ordusu bu dönemde uluslararası anlaşmaların izin verdiği 70 bin yerine 12 bin askerden oluşuyordu ve bu askerler de ülkenin değişik yerlerine küçük birlikler halinde dağıtılmıştı. Budapeşte de askeri kışla yoktu." Rakosi "Kızıl Ordunun ülkedeki sağlam konumları Komünist Partinin ordu üzerinde denetim kurmasının mücadelesinin önemini azaltıyordu" saptamasını yapıp yazısında devamla şunları dile getiriyordu: "Macar ordusunun güçlendirilmesi çalışmaları 1948'den sonra, Komünist Partisinin Güvenlik Bakanlığı üzerinde denetim kurmasından sonra başlamıştır." Görünüşteki liberal tutumların aksine Komünist Parti altan alta ve çok sistemli çalışmalarla iktidarı ele geçirmenin hazırlıklarını yapıyordu. Diğer Doğu Avrupa ülkelerinde de durum benzer şekilde gelişiyordu; ama Macaristan'ın farkı bu ülkede olayların biçimine dikkat edilmesi, uluslararası anlaşmaların maddelerine görünüşte uyulmaya çalışılmasıydı.

Batı devletleri Macaristandaki seçimlerden sonra kurulan hükümeti derhal tanıdılar.Yeni Romen ve Bulgar hükümetlerini tanımayı ise erteliyorlardı. Oysa barış anlaşmalarının yapılabilmesi, bu ülkelerin Birleşmiş Milletlere alınabilmesi için bu zorunluydu.

Görüşmeler Potsdam Konferansından sonra da devam ediyordu. Harriman Eylül 1945'de Londra'daki Dışişleri Bakanları zirvesinden önce Romanya'daki ve Bulgaristan'daki gelişmeleri ele almak için Stalin'i ziyaret etmişti. Bu konuların görüşülmesi sırasında da Stalin Japonya üzerindeki denetim konusunu tartışmak istemişti. Daha sonraları Byrnes'in Londra konferansının sonuçsuz kalmasının nedeni olarak öne sürdüğü teze göre "Sovyetler Japonya sorunun çözümü konusundaki görüşlerinin yeteri kadar dikkate alınmadığı hissine kapılmışlardı." Almanya'nın eski müttefiklerinin ve hatta Almanya'nın kaderi, gerçekten de Uzak doğu'daki sorunların çözümüyle birlikte ele alınıyor, İkinci Dünya Savaşı sonrası müttefik devletler arasında süren tüm dünya üzerinde devam eden pazarlıklar konusunun bir parçası olarak değerlendiriliyordu. Bu çerçeve dahilinde, üç ay sonra

Moskova'da gerçekleşen Dışişleri Bakanları zirvesinde büyük devletler arasındaki ilişkilerde yumuşama ve normalleşme gerçekleşti. Sovyetler Birliği bu kez Romen ve Bulgar hükümetlerine, Romanya'da Köylü Partisinin ve Liberal Partinin, Bulgaristan'da da Çiftçiler Birliğinin ve Sosyal Demokrat Partinin katılmasını kabul etti. Moskova'daki Konferans kararlarının uygulanması sırasında Bulgaristan'da da Polonya'daki sorunların çözülmesi amacıyla kurulan komisyona benzer bir kurula görev verilmesi de gündeme geldi. Ama bu komisyonun kurulması uzun görüşmelere bağlıydı; Groza hükümeti Bratianu ve Groza tarafının adayı olan Mihalachea'nın komisyona katılmasını reddetti. Sonunda Vişinski, İngiltere elçisi Sir Archibald Clark-Kerr ve Amerikan elçisi Averell Harriman'dan oluşan Üçlü Komite'nin adayı olan Köylü Partisinden Hatieganu ve Liberal Romniceanu üzerinde mutabakata varıldı. İngiltere ve Birleşik Amerika 4 Şubat 1946'da Romen hükümetini resmen tanıdı, ama hükümet de genel seçimlere gitme, basın yayın propaganda ve toplantı hakkını her kesime tanıyacağı konusunda garanti verdi.

Bulgaristan'da ise Moskova anlaşmasının uygulanması görevini doğrudan Vişinski üstlendi. 9 Şubat 1946'da Sofya'ya gelen Vişinski Petkov'dan ve Sosyal Demokrat Lulçev'den komisyon için adaylarını saptamalarını isteyerek, hükümetin de daha sonra bu adaylar arasından seçim yapacağını belirtti. Ama muhalefetin iki lideri bu koşullarda işbirliğini reddediyorlardı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu gelişmeyi haber alınca konuyla ilgili tavrını belirten resmi bir nota gönderdi. Buna göre; "muhalafet temsilcilerinin çalışmalara katılmaları, hem hükümetin ve hem de muhalefetin tereddütsüz kabul edeceği koşullarda olmak zorundadır."[58] Sovyetler ise 7 Mart tarihli cevabında Amerikan tarafının bu tavrının Moskova konferansının kararlarıyla ters düştüğünü belirtiyor ve yazı şöyle devam ediyordu; bu tavır "muhalefet partilerini kararlara karşı tavır koyma konusunda cesaretlendiriyor."

Kararların nasıl yorumlanması gerektiği üzerine tartışmalar birkaç hafta devam etti. 1946 yılının Mart sonlarına doğru muhalefet ve hükümet nihayet anlaşmaya varmış gibiydi. Buna göre, yeni ve genişletilmiş bir hükümet kurulacak, bu hükümette adalet ve içişleri bakanının iki yardımcısı muhalefet tarafından atanacaktı. Üzerinde

uzlaşılan bu anlaşmanın imzalanma aşamasına gelinmişti ki, olağanüstü bir gelişme oldu; 28 Mart'ı 29'a bağlayan gece Vişinski Başbakan Georgiev'le bir görüşme yaptı ve ona anlaşmadan geri çekilmesini söyledi. O gece sabah saat 04 civarında yeni hükümet açıklandı. Hükümette Çiftçi Birliği Partisinin sadece Yurtsever Cephede temsil edilen kanadına yer verilmişti. Ama belli ölçüde Amerikan tarafının istekleri de dikkate alınıyor, onların istemlerine de uyularak, muhalefetin de katılabileceği seçimlere gidilmesi kararı açıklanıyordu.

Seçimler Bulgaristan'da 27 Ekim, Romanya'da 18 Kasım tarihinde yapılacaktı. Seçim kampanyaları her iki ülkede de kanlı çatışmalarla birlikte sürüyor, muhalefet kendine karşı yönelen "tehditler ve terör ortamı"nı protesto eden açıklamalar yapıyordu. Bulgaristan'da seçim çalışmaları sırasında Çitçi Birliğinin 24 üyesi öldürülmüştü. Romanya'da seçimlerin arefesinde askeri bir mahkeme aralarında ünlü liberal politikacının yeğeni Cintilla Bratianu'nun da bulunduğu bir grup muhalifi "terörist örgütlenme" suçlamasıyla mahkum etmişti. Kullanılan oyların sayımı sırasında, -hükümette hangi partinin olduğuna bağlı olmaksızın Balkan ülkelerinde her zaman olduğu gibi bu kez de yolsuzluklar oldu. Acaba yapılan sahtekarlıklar Bulgaristan'da mı yoksa Romanya'da mı daha büyüktü? Bu konuda seçim sonuçlarına bakmak gerekir: Romanya'da hükümette temsil edilen partiler kullanılan oyların % 71,80'ini aldılar. Böylece 414 kişiden oluşan parlamentonun 348 sandalyesine de sahip oldular. Maniu'nun partisi 32 sandalye kazanırken, Ulusal Liberaller de meclise 3 sandalyeyle temsil edilme hakkına kavuştular. 21 Kasım'da Hatieganu ve Romniceanu "seçim sonuçlarında yapılan sahtekarlıkları protesto ederek" görevlerinden istifa ettiler. Bulgaristan'da 22 Ekim'de gerçekleşen seçimlerde Yurtsever Cephe oyların % 78'ini aldı (bunun % 55'i komünistlerindi.) Muhalefetin oyu ise % 22 idi. Yeni parlamentoda sandalye dağılımı şöyleydi: Komünistler 277, Cephe'nin diğer partileri; 87, muhalefet 101. Seçimlerin ardından yeni hükümet kuruldu. Başbakan Kasım 1945'de ülkesine dönen, Komintern'in önde gelen ve en etkili yöneticilerinden Georgi Dimitrof idi. Birleşik Amerika ve İngiltere, aynen Ocak 1947 Polonya seçim sonuçlarını tanımadığı gibi seçimde alınan sonuçları tanımadığını resmen açıkladı. Bu protesto muhalefeti direnmeye teşvik ediyordu. Ama neredeyse

her yönetim kademesinin komünistlerin elinde oluşu böylesi bir direnişi riskli hale getiriyordu.

Eylül 1946'da, yani daha seçimler öncesi Bulgaristan'da referanduma gidildi ve referandumdan çıkan sonuca uygun olarak Bulgaristan'da kraliyet kaldırıldı, Cumhuriyet ilan edildi. Romanya parlamentosu, pratikte 1945 yazından itibaren siyasetle ilgisini kesen Kral Mihailin kraliyetine son vermek için bir yıl kadar daha bekledi. Böylece Doğu Avrupa'daki son monarşi de tarihe karıştı. Macaristan'da Parlamento Ocak 1946'da çıkardığı bir kanunla cumhuriyeti ilan etmişti. İlk Cumhurbaşkanın Zoltan Tildy olurken, ondan boşalan başbakanlığa Küçük Üreticiler Partisinden Ferenc Nagy gelmişti.

Macar komünistleri için en büyük tehlike Küçük Üreticiler Partisi, Sosyal Demokrat Parti ve Ulusal Köylü Partisinin İmre Kovacs tarafından yönetilen bağımsız kanadı arasındaki yakınlaşmaydı. 1945 seçimlerinde toplam oyların % 85'ini alan bu partiler rahat şekilde aralarına komünistleri *almadan* bir hükümet kurmak için anlaşabilirlerdi. Bu düşünce bu partilerde üyelerin çoğunluğu tarafından rağbet de görüyordu. Somut durum kritik bir noktadaydı; eğer parti yöneticileri ve parti üyesi yığınlar kararlı bir tavır içine girebilirlerse, ülkenin içişlerine karışmama politikası izlediğini kanıtlamaya çalışan Sovyet ordu kumandanlığı doğrudan bir müdahale yolunu izlemeyebilirdi veya müdahele alternatifini seçer ve böylece elindeki kozları açığa çıkarırdı.

Bu tehlikenin farkında olan komünistler böylesi bir gelişmeye meydan vermemek için ellerindeki yasal ve yasa dışı her olanağı kullanıyorlardı. İlk amaçları komünistlere karşı bir koalisyon oluşturması olası partileri birbirine düşürmek, ve Küçük Üreticiler Birliği Partisinin birliğini parçalamaktı. Aslında bu partinin birliği çok net de değildi. Bu ikircimli yapı, savaş sonrası Fransa'da Cumhuriyetçi Halk Hareketi'nin (MRP) durumuna benziyordu. Küçük Üreticiler Partisi aslında demokratik, reformist ve ılımlı bir hareketti. Ama net bir şekilde muhalif konumunu deklare edebilen tek bir parti bile seçimlere katılamadığından, *anti komünist ve milliyetçi* akımların herbirinin yandaşları oylarını bu partiye verdiler. Partinin seçimlerde kazandığı büyük başarının sırrı burada yatıyordu ve bu durum doğal olarak par-

tinin sağa kaymasına da neden oldu. Bu çok önemli bir dönüm noktası idi, komünistlere ve Sovyetler Birliğine muhalif olan, bağımsızlıklarını korumaya çalışan gerçek demokratlar da bunun yaratabileceği tehlikelerin farkındaydılar.

Komünistler karşı tarafın duyduğu değişik endişelerden yararlanmanın yollarını bulma işinde çok ustaydılar. Romen komünistlerinin Radescu'yu devirme işinde kullandığı yöntemin aynısını onlar da denediler; Bağımsızlık Cephesinin bünyesinde, Komünist Partinin, Sosyal Demokrat Partinin, Ulusal Köylü Partisi'nin yanısıra sendikaları da bir araya getiren Sol Bloku kurdular. Ayrıca enflasyon, karaborsa ve yaşam sıkıntılarının burgacında kıvranan işçileri harekete geçirdiler. Budapeşte'de 400 bin işçinin katıldığı bir gösteride Küçük Üreticiler Partisi'nin başkanı Ferenc Nagy'ı, partinin parlamento grubundaki faşist ve reaksiyoner olarak niteledikleri 21 parlamenteri ihraç etmeye zorladılar.

Çok saygın bir insan olan, ama taktik mücadeleden pek anlamayan Ferenc Nagy olağanüstü birlik havası taşıyan bu büyük sol gövde gösterisinin etkisiyle Mart 1946'da parti saflarını gözden geçirip temizleyeceği vaadinde bulundu ve bunun ardından da aldıkları bir kararla Dezsö Sulyok, Küçük Üreticiler Partisinden ihraç edildi. Sulyok partiden atılmasının hemen ardından Özgürlük Partisini kurdu ve partisinin fırtınalarla dolu tarihi süresince, kapatıldığı 1947'ye kadar birçok kez komünistlerle kavgaya girdi.

Bu gelişmenin ardından Küçük Üreticiler Partisi, komünistlerin sürekli hedefi haline geldi. Rakosi'nin dediği gibi artık "bu partideki reaksiyoner kesimler ifşa edilmeli, yalıtlanmalı, ve parti dışına itilmeliydi. "Komünistler uyguladıkları taktiği "salam taktiği" olarak adlandırıyorlardı. Bu taktiğin özü; karşı tarafı sürekli baskı altında küçük parçalara ayırmak ve ondan sonra bu parçaları halletmekti.[59] Bu arada komünistler sadece Küçük Üreticiler Partisinde değil, Sosyal Demokrat Parti ve Ulusal Köylü Partisi saflarında da yönetim kademelerine kadar sızmışlardı. Belli ölçüde gerçeklik payı da olan darbe hazırlıkları (bunlar seçim zaferlerinden gerektiği gibi yararlanamamamın huzursuzluğu içinde olan Küçük Üreticiler Partisi tarafından gerçekleştiriliyordu), Sovyet askerlerine karşı girişilen suikastler, Miskolc kentindeki sokak çatışmaları, Kiskunmadaras

kasabasındaki soykırım gibi gelişmeler komünistlerin Küçük Üreticiler Partisi üzerindeki baskılarını artırabilmelerinin gerekçesi oluyordu. İspanya iç savaşına katılan, Alman işgali döneminde Komünist Partisinde genel sekreterlik görevini yapan "sert tavır yanlısı" Laszlo Rajk içişleri bakanı olmuştu ve o koalisyon içindeki, dışındaki muhalefeti bir an önce ortadan kaldırmaya niyetliydi.[60]

BARIŞ KONFERANSI

BÜYÜK DEVLETLER Haziran 1945'de Potsdam Konferansı için biraraya geldiklerinde, konferansın atmosferine Doğu ve Batı arasında giderek derinleşen görüş ayrılıkları egemendi. Yalta Konferansında henüz süren işbirliği ruhu, yerini başka bir anlayışa terkediyordu: "Birleşik Amerika ve Rusya arasında stratejik pozisyonların ve dünyanın değişik bölgelerinde denetimin ele geçirilmesi mücadelesi gündemdeydi artık."[61]

Potsdam Konferansında Doğu Avrupa üzerinde çok duruldu. Byrnes Molotof'a şu açıklamayı da yaptı; "Birleşik Amerika Sovyetler Birliği'nin dost ülkelerle çevrelenmesini gerçekten arzu ediyor." Ama Molotof bununla ilgili olarak kuşkularını dile getiriyordu "Radescu hükümeti" diyordu Molotof, "Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tavır içindeydi, ama buna rağmen İngiltere ve Birleşik Amerika tarafından desteklendi. Ama dostca bir tutum içinde olan Groza hükümeti bu desteği alamadı..." [62] 10 Ekim 1945 tarihli *New York Herald Tribune* şu noktaları vurguluyordu: Konferansa katılan temsilcilerinin oturdukları koltukların üstünde artık atom bombasının sliieti sallanıyordu ve konferansın başarısız sonuçlanmasının bir nedeni de buydu belki. Amerikalılar bu korkunç silahın sahipleri olarak güç dengelerini kendi lehlerine çevirebileceklerini düşünüyorlardı. Yani Sovyetler'in bu olguyu dikkate alıp, ona göre isteklerini frenlemeliydiler. Truman ve danışmanları, Yalta'da verilmek zorunda kalınan tavizlerin artık gerçek güç dengesine uygun olmadığını dü-

şünüyorlardı. Ruslar ise bu konuyu dikkate alacağa benzemiyorlardı. Bazı tavizler vermeye hazırdılar, ama bu tavizler karşı tarafın vereceği başka tavizlere karşılık olabilirdi ancak. Görüşmeler giderek sertleşen üslupla sürüyordu; soğuk savaş yavaşça ortaya çıkıyordu.

Potsdam Konferansı Doğu Avrupa'nın geleceğiyle ilgili en cari alıcı sorunları yanıtsız bıraktı ve Polonya'nın batı sınırları konusunda da geçici nitelikli çözüm getirdi. Nihai bir çözüm üzerinde anlaşmaya varıncaya kadar; Baltık Denizinden başlayıp Swinemünd'den hemen batıdan geçen, daha sonra Odera boyunca devam eden, Batı Neisse deltasına varan ve sonra da Neisse'yi takip ederek Çekoslavak sınırına kadar ulaşan hattın doğusunda kalan ve daha önce Almanya'ya ait olan topraklar Polonya devletinin denetimine bırakılıyordu. Polonya'ya bırakılan bölgeler Doğu Prusya'nın Sovyet yönetimine bağlanmayan tüm topraklarını ve devamla bir zamanların bağımsız şehri olan Danzig'i ve yöresini de kapsıyordu. Bu şu anlama geliyordu; 16 Ağustos 1945'de imzalanan anlaşma gereğince tüm topraklarının yaklaşık üçte birini (180 bin km^2 Sovyetler Birliği'ne bırakmak zorunda kalan Polonya, bir nevi tazminat olarak, geçici nitelikte de olsa, bir zamanlar Polonya toprağı olan, ama geçen yıllar arasında Almanlaşan, 101 bin km^2 toprağa sahip oluyordu. Böylece Polonya Baltık denizi kıyısında, Szczecin (Stettin) ve Gdansk (Danzig) gibi iki önemli limanın da olduğu 500 km.lik bir sahil şeridine de sahip oluyordu. Bu batı bölgelerinin Polonya'ya bağlanmasıyla birlikte Polonya'nın kömür madenleri % 66, çinko ve kurşun yataklar % 100 elektrik üretme kapasitesi ise % 30-50 artıyordu.

Potsdam Konferansı öncesi kökleri eskilere dayanan Çek-Polonya düşmanlığı yeniden nüksetmiş, Teschenn'in, Silezya'daki bazı bölgelerin, Kladsko'nun(Glatz), Ratibor'un, Hlubcice'nin kime bağlı olacağı üzerine çıkan tartışmalar neredeyse silahlı çatışmalara dönüşmüştü. Çekoslavaklar Polonya'nın Ekim 1938'de Teschen'i işgal etmelerini affedemiyorlardı. Polonya ise General Rola Zymierski tarafından 19 Haziran 1945 tarihinde tekrar ele geçirilen bu bölgeden vazgeçmek niyetinde değildi. Sovyetler Birliği'ne karşı Mikolayczyk ve yandaşlarına göre milliyetçi olmadıklarını sürekli vurgulayan komünistler ise, Almanya veya Çekoslavakya'ya yönelik Polonya talepleri söz konusu olduğunda milliyetçilikte herkesi geride bırakıyorlardı. Çekoslavak komünistlerinin durumu da farklı değildi.

Karpatlar Ukraynasından vaz geçmek zorunda kaldıkları için, Macaristan ve Polonya karşısında kesinlikle hiçbir tavize yanaşmıyorlardı. Hamiliğini yaptığı iki ülke arasında silahlı bir çatışmaya meydan vermek istemeyen Sovyetler Birliği, Çekoslavak ve Polonya temsilcilerini acilen Moskova'ya çağırdı. Üç taraf arasında dokuz gün boyunca süren görüşmeler sonucu Karpatlar Ukraynası nihai bir şekilde Sovyetlere bağlandı. Çekoslavak birliklere ise Teschen'in Çekoslavak bölgesine girme izni verildi. Çekoslavaklar bu sözü geçen bölgeyi 6 Temmuz 1945'de kendilerine bağladılar.

29 Temmuz ve 15 Ekim 1946 tarihleri arasında, barışın kurulmasına yönelik sorunların ele alındığı Paris Konferansı da var olan durumun gerçekçi çözümüne yönelik somut bir ilerleme sağlayamadı. Bu toplantıya 24 müttefik ülkenin temsilcisi, Almanya ve savaş sırasında Almanya ile ittifak kuran ülkelerle yapılacak olan barış antlaşmalarının koşullarını görüşmek üzere bir araya gelmişti. Konferans temsilcilerinin tartışmasına sunulan barış planları eksiklikler içeriyordu, çünkü dört büyük devlet çeşitli konularda kendi arasında da henüz görüş birliğine varabilmiş değildi. Bu nedenle konferans batılı devletler ve Sovyetler Birliği arasında tavır farklılıklarını azaltacağına, var olan ayrılıkları netleştirdi, yüzeye çıkardı. Konferansın tartışmaları yer yer son derece sert bir üslupla sürüyordu, bazı tarafsız gözlemciler şu değerlendirmeyi yapıyorlardı; "durum öyle görünüyordu ki, bazı müttefik devletler bir yandan eski düşmanlarıyla barışırken, öte yandan galipler kampından kendine yeni düşmanlar yaratıyordu."[63] Konferans neredeyse her görüşülen konuda iki ayrı kampa bölünüyordu. Bir tarafta; Sovyetler Birliği, Ukrayna, Belorusya, Polonya, Çekoslavakya ve Yugoslavya vardı. Öbür kampı ise; Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa ve diğer galip ülkeler oluşturuyordu. İzerinde en yoğun tartışılan konular da şunlardı; Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki sınır, Arnavutluk'un durumu, İtalya ve Yugoslavya arasındaki sınır, Triest'in statüsünün ne olacağı, Tuna nehri üzerindeki serbest gemicilik konusu, İtalya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a ödeyeceği savaş tazminatları ve savaşta yenilen ülkelerin Birleşmiş Milletlere ödeyeceği tazminatların miktarı.

Zaten gergin bir ortamda süren konferansın atmosferi Birleşik Amerika ve Çeksolavakya ve yine Birleşik Amerika ve Yugoslavya arasında gelişen iki olay nedeniyle daha da gerinleşti. Konu Çe-

koslavakya'nın daha önce kararlaştırılan Birleşik Amerika'dan alacağı ve bunu Amerika'dan mal ithalatında kullanacağı 50 milyon dolarlık kredi ile ilgili olarak gelişti. Konferans sırasında Byrnes Çekoslavakya'nın bu kredinin bir kısmını (10 milyon dolarını) Romanya'ya vermek istediğini, eğer bu iş gerçekleşirse kredi üzerinden Çekoslavakya'nın Romanya'dan önemli bir faiz geliri elde edeceğini öğrendi. Aslında olayın o kadar büyütülecek bir yanı yoktu, ama State Department'ın şefi bu olayı duyduğu anda iki Çekoslavak delegesinin bir davranışına da tanık oldu: Çekoslavaklar tam o sırada konuşma yapan ve Birleşik Amerika'yı "sağa sola sadakalar dağıtarak dünya üzerinde egemenlik kurmak istemekle" suçlayan Vişinski'yi coşkulu bir şekilde alkışlıyorladı! Byrnes Washigton'a bir mesaj göndererek Çekoslavak'lara verilen kredilerin derhal durdurulması direktifini verdi. Daha sonra Çekoslavakya Dışişleri Bakanı Jan Masaryk, Byrnes'e dil dökerek bu olayda Çekoslavakya'nın kötü bir niyeti olmadığına onu inandıracak ve kredi akışı yeniden başlayacaktı.[64]

Amerikayla Yugoslavya arasındaki çatışma noktası çok daha ciddiydi. 9 Ağustosta iki Yugoslav avcı uçağı Yugoslavya toprakları üzerinden geçen bir Amerikan uçağına saldırıp onu zorunlu iniş yapmaya zorlamışlardı. 19 Ağustosta bu kez de Yugoslav avcı uçakları bir Amerikan nakliye uçağına mecburi iniş yaptırdılar. İki ülke arasındaki ilişki zaten artık iyice bozulmuş durumdaydı. İngilizler ve Amerikalılar yoğun şekilde Yugoslavya üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlar, Hırvatistan'da anti Komünist Partizan birliklerine arka çıkıyorlar, gazetelerinde Yugoslavya yöneticilerine giderek daha hırçın bir şekilde saldıran yazılar yayımlıyorlardı. Bu süreç içinde Amerikalılar 176 kere Yugoslav hava sahasını ihlal etmişler, Yugoslavların 14 resmi protestosuna Amerika yanıt bile vermemişti ve Amerikan uçakları hava sahasını ihlal etmeye de devam ediyordu. Tüm bu olaylara karşın yine de hırçın taraf Amerika idi; Byrnes sert bir konuşma yaparak, eğer tazminatlar konusunda Yugoslavya Amerikaya yeterli bir cevap vermemeye devam ederse Amerika'nın bu işi Güvenlik Konseyi'ne götüreceği tehdidinde bulundu. Yugoslavlar bu ültimatoma boyun eğdiler ama bunun nedeni Birleşik Amerika'yla yeni bir sorun yaratılmasını istemeyen Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya üzerinde yaptığı baskıydı.

Yugoslavlar Konferansın "enfants terribles"i olarak tanımlanıyorlardı. Konferansın kapanış bölümünün hazırlıklarını bile altüst ettiler; Triest'le ilgili talepleri anlaşma metnine gerektiği gibi girmediği için İtalya'yla olan barış anlaşmasını imzalamayı reddettiler. Daha sonraları dört büyük devletin New York'da düzenlenen dışişleri bakanları zirvesinde, o zamana kadar Yugoslavlar'ı taleplerinde destekleyen (aslında Yugoslavlar bu desteğin yeterli olmadığı kanısındaydılar) Molotof, sınırların batılı devletlerin istediği şekilde çizilmesini kabul etti. Bunun üzerine çaresiz kalan Yugoslavlar da antlaşmayı imzaladılar; ama "etnik olarak kendilerinin olan bölgelerde" hak iddia etmeye devam ettiklerini de vurguladılar.

New York'da üzerinde son düzenlemeler yapılan anlaşmalar 10 Şubat 1947'de Paris'te Quai d'Orsay saat salonunda imzalandı.

En kötü sonuca katlanmak zorunda kalan ülke Macaristan oldu. Çok becerikli olmasalar da ülke diplomatlarının yoğun çabalarına rağmen Macaristan, daha önce iki kez düzenlenen toplantılarda alınan Viyana Kararları sonucu gerçekleşen ve haklı nedenlere de dayanan sınır değişikliğinden kesin bir şekilde feragat etmeye zorlandı. Böylece Macaristan, 1940 yılında Macaristan'a bağlanan ve bir milyon Macar'ın ve bu sayıdan daha az Romen'in yaşadığı Batı Transilvanya'nın tümünü Romanya'ya bırakmak zorunda kaldı. Halbuki Dışişleri Bakanı Janos Gyöngyöi'nin başkanlık ettiği Macar delegasyonu Paris'e belli ümitlerle gelmişti. Konferansın başladığı tarihten kısa bir süre önce Ferenc Nagy'ın başkanlığında bir hükümet delegasyonu Moskova'ya gitmiş, Stalin'le olan görüşmelerinde Transilvanya'nın geleceği konusu da ele alınmıştı. Macar delegasyonu Maraşal Stalin'den Macaristan'ın Barış görüşmeleri masasına götürmek istediği talebi; yani Transilvanya'nın 22 bin kın.²'lik ve çoğunlukla Macarların yaşadığı bölgenin Macaristan'a verilmesini onaylayıp onaylamadığını öğrenmek istiyordu. Macar delegasyonu taleplerini gerekçelendirmek için 1944 yılında imzalanan ateşkes anlaşmasının 19. maddesini gösteriyorlardı. Bu madde aynen şöyleydi: "Transilvanya veya onun büyük kısmının Romanya'ya geri verilmesi gerekmektedir." Ferenc Nagy Stalin'e, önerdikleri sınırı harita üzerinde gösterdi. Stalin kesin bir cevap vermemekle birlikte, Macaristan'ın konuyu Barış konferansı görüşmelerine götürmesinin bir mahsurunu görmediğini belirtti. Bu noktada Ferenc Nagy ve çalışma

arkadaşları hayalleriyle gerçekliği birbirine karıştırdılar ve Macaristan'a dönüşlerinin ardından Macaristan'ın bu davasına Sovyet yöneticilerinin desteğinin kazanıldığı yolunda açıklamalarda bulundular. Daha sonra Paris Konferansında olayın böyle olmadığı ortaya çıktı.[65]

Sovyetler Macaristan'ın karşısında Çekoslavakya'yı da destekliyordu. Bu tavrın bir sonucu olarak, Çekoslavaklar ülkeden Almanların ve Macarların ülke dışına göç ettirilmeye zorlanacağını açıkladığı zaman da Sovyetler sessiz kaldılar. Slovakya'da yaşayan 500 bin Macar'ın kanunların garantisi altında olmadığı ilan edildi ve bunların içinden 25 bini hemen o yıl içinde ülkeden çıkarıldı. Bu davranışlarına gerekçe olarak Çekoslavakya, Macar asıllı vatandaşların çoğunluğunun, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Çekoslavakya devletine karşı sadık olmayan bir tutum içine girdiğini öne sürüyordu. Slovakya'daki Macarların çoğunluğunun Macaristan'la yeniden birleşmek taraftarı olduğu açıktı, ki onlar bunu saklamıyorlardı da, ama 1939'da Slovakya Prag'dan ayrıldığı zaman, Slovakların ezici çoğunluğunun bunu zafer şenlikleri içinde kutladığı da henüz belleklerden çıkmamış bir gerçekti. Tüm bunlar olup biterken, milliyetçilik konusunda da siyasi hasımlarının gerisinde kalmak istemeyen Slovak Komünist Partisi ülkeden göçe zorlanması gereken Macarların sayısının en az 400 bin olduğunu ilan ediyor ve bunun da Macaristan'da yaşayan kendince 400 bin kadar Slovak'a karşılık olabileceğini öneriyordu. Oysa Macaristan'daki en son genel sayımlarda ülkedeki Slovakların sayısının 100-150 bin arasında olduğu anlaşılmıştı.

Bu soruna bir çözüm bulunabilmesi amacıyla Aralık 1945'de Macaristan ve Çekoslavakya arasında görüşmeler başladı, Şubat 1946'da anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre her iki ülkeden de aynı sayıda ulusal azınlık göçmen olarak kabul edilecekti. Paris Konferansında İngilizler ve Amerikalılar bu konudan uzak kalmaya çalıştılar. Sonuçta Konferans sorunun iki ülke arasında doğrudan görüşmelerle çözümlenmesi yöntemini kabul etti. İki ülke arasındaki sınırın saptanmasında da Macaristan ve Çekoslavakya arasındaki 1938 yılındaki sınır hattı temel kabul edildi. Ama Çekoslavakların bazı nedenlerle ısrarla istediği Bratislava civarındaki üç kasaba da Çekoslavakya'ya bırakıldı.

Slav devletleri bloğu tarafından desteklenen Bulgaristan'a karşı olan tavır daha tavizkardı. 1941 yılında Romanya'dan Bulgaristan'a geçen 7 556 km^2 'lik Güney Dobruca'nın geri iade edilmesine gerek olmadığı kararına varıldı. Bu bölgenin dışında Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı da kaybeden Romanya ise tüm Transilvanya'yı elinde tutabildiği için seviniyordu. Çekoslavakya'nın sınırları 1938 öncesinin sınırları olarak kabul edildi. Burada tek istisna 12 bin km^2'lik Karpatya Ukranya'sının Sovyetler Birliği'ne bırakılması idi. Böylece Ukranyalılar tek bir devletin sınırları içinde toplanmış oluyorlardı.

Yugoslavya Karintia ve Triestle ilgili taleplerinde reddedilmiş de olsa, sınırların batı bölgelerinde genişletmeyi başardı ve 7763 km^2'lik bir alanı topraklarına kattı. Daha önce İtalya'ya bağlı olan bu bölge Pola, Rovigno, Caporetto kentlerini ve İstria'daki civa ve boksit madenlerini içeriyordu.

Paris konferansı çok uzun süren ve zaman zaman sertleşen tartışmalar sonucunda Almanya'nın yanında savaşa katılan ülkelerin ödemesi gereken savaş tazminatları konusunda da karar aldı. Buna göre savaş tazminatı olarak Macaristan Bulgaristan ve Romanya 300'er milyon dolar ödeyeceklerdi. Bunun dışında Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'ya 125 milyon dolar ödeyecekti. İtalya'nın ise Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan için 100'er milyon dolar ödemesine karar verilmişti.

Son bir değerlendirme yapacak olursak; Bu anlaşma (imzalandığı tarih olan 15 Eylül 1947'den altı ay sonra yürürlüğe girecekti), büyük devletlearin kendi aralarındaki sorunları çözmesine, Almanya'nın geleceğiyle ilgili olarak mutabakata varılmasına, yani gerçek bir istikrar yaratılmasına yetmedi. Ama Doğu Avrupa ülkelerinin geçici nitelikte de olsa kendilerine bir çeki düzen verebilmelerinin koşullarını yarattı. Avusturya'ya doğru uzanan yolların güvenliğinin sağlanması amacıyla (çünkü Avusturya'daki birliklerin silah ve erzak zollarıydı bular) Macaristan ve Romanya'daki Sovyet askeri birliklerinin kalmasına, ama diğer ülkelerdeki yabancı askerlerin geri çekilmesine ve bu sürecin 90 gün içinde başlanmasına karar verildi. İşgal kuvvetlerinin kısmen bile olsa ülkelerden çekilmesi olasılığının belirmesi, bu ülkelerdeki anti-komünist siyasi grupla malarda, işgalci güçlerin dayatmaları sonucu kabul etmek zorunda kaldıkları bazı partnerlerden

nihayet kurtulabilecekleri ümidini yarattı. Buna paralel olarak, bu tehlikenin derhal farkına varan komünistler ise durum değişmeden önce, işgal kuvvetlerinin varlığından yararlanıp, siyasi olarak geri dönülemeyecek bir durum yaratmaya çalışıyorlardı. Yani barış anlaşmalarının imzalanması bu ülkelerde ekonomik olarak teşvik edici bir etki yaparken, öte yandan siyasi partiler arasındaki iktidar savaşını da kızıştırmıştı. İşte barış anlaşmasının onaylandığı yıl Doğu Avrupa tarihinde bu nedenlerle "dönüm noktası yılı" haline geldi.

1. R.E.Sherwood, *Le Mémorial de Roosewelt* I,181.1
2. Stettinius , Yalta, 11.1
3. Sherwood, agy. 271.1
4. S. Welles: "Two Roosevelt Decision" *Foreign Affairs*,1951 Ocak.
5. Sherwood agy.246 1.
6. Agy. 283.1
7. Stettinius, agy.13.1
8. Stettinius, agy.14.1
9. Bu noktada şu küçük açıklamaya gerek var. Matyas Rakosi'ya göre (Tarsadalmi Szemle Nisan l952) o zamanlar daha Moskova'da yaşayan ve daha sonra sosyalist ülkelerde yönetici olacak olan kişilere 1942'den itibaren, kendi ülkelerindeki siyasi gelecekle ilgili projeler geliştirme görevi verilmişti. Bu planların çıkış noktası Dimitrov tarafından 1935'de başlatılan "Halk Cephesi" politikası idi.
10. Stettiunius agy.111 ve 435.1
11. Yalta konferansı sonunda açıklanan bir bildirge tüm halkların Atlantik Çartası tarafından tanınan hakkını, yani her halkın kendi seçtiği yönetim biçimi içinde "yaşayabilme hakkına" sahip olduğunu bir kez daha deklare etti. "Üç ülke hükümeti, bağımsızlığına kavuşturulan Avrupa devletlerini veya Almanya'nın eski müttefik ülkelerinin halklarını, tüm koşulların da dayattığı doğrultuda şu konularda beraberce destekleyecek:
    a) Ülkelerindeki iç barışın sağlanması doğrultusunda,
    b) Açlığın pençesinde kıvranan yurttaşlarına yardım etmek için gerekli önlemlerin alınması doğrultusunda,
    c) En kısa zamanda genel seçimlere giderek serbest seçimler yardımıyla halkın iradesine uygun bir hükümet organı kurmayı hedefleyen, halkın tüm demokratik kesimlerini de geniş bir yelpazede temsil eden geçici yönetim organlarını oluşturabilmeleri doğrultusunda,
    d) Gerek görülen her yerde genel seçimlerin gerçekleşmesine ön ayak olmak yolunda.
    Üç hükümet diğer kurumlarla; Birleşmiş Milletlerle, Avrupadaki geçici yönetim organlarıyla, Avrupadaki hükümetlerle, onları doğrudan ilgilendiren her konu gündeme geldiğinde doğrudan görüşeceğini taahhüt eder.
    Üç hükümet burada deklare eder ki, eğer Avrupada bağımsızlığına kavuşturulan herhangi bir ülkede, veya Almanya'nın eski müttefiklerinden herhangi bir ülkede koşullar yukardaki önlemlerden herhangi birini gerekli kılarsa, üç hükümet, burada belirtilen şartların yerine getirilmesi konularını görüşmek ve gerekli önlemleri almak üzere vakit geçirmeksizin bir araya gelmeyi taahhüt ederler. (Denes Halmos: Nemzetközi Szerzödések.Budapest 592.1)
    Burada şunu da belirtelim ki, Almanya'nın 3 eski Doğu Avrupalı müttefiği olan; Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ın durumu daha Yalta Konferansı öncesi, ateşkes antlaşmaları sırasında ele alınmış ve durum de-

ğerlendirmesi yapılmıştı.

Buna göre Romanya (12 Eylül 1944), Bulgaristan (22 Ekim 1944) ve Macaristan da (22 Ocak 1945) Sovyetler Birliği'nden savaş sırasında ülkelerine taşınan malları geri iade etmeyi ve aşağıdaki savaş tazminatlarını ödemeyi kabul ve taahhüt ettiler: Romanya Sovyetler Birliği'ne 300 milyon Amerikan doları ödeyecekti. Macaristan'ın ödemek zorunda olduğu savaş tazminatı da 300 milyon Amerikan dolarıydı ve bunun 200 milyon dolarını Sovyetler Birliği'ne, kalan 100 milyonu ise yarı yarıya Çekoslavakya ve Yugoslavya'ya verecekti. Son olarak Bulgaristan'ın ödeyeceği savaş tazminatı 70 milyon dolar olacaktı ve bunun 25 milyonu Yugoslavya'ya, 45 milyonu da Sovyetler Birliği'ne ödenecekti. Bu ülkeler devamla; ülkelerindeki, müttefiklerin işgal ordularının giderlerini karşılamak, ve topraklarındaki Alman malı olan her şeyi Sovyetler Birliği'ne devretmek zorundaydılar. Savaş tazminatları 1938 yılı fiyatları baz olarak alınarak, mal üzerinden de ödenebilecekti. Antlaşmalara göre "ateşkes dönemi boyunca bu ülkelerde Müttefikler Denetim Komitesi oluşturulacak ve bu komiteler ateşkes koşullarının uygulanmasını denetim altına alacak. Bu komiteler Müttefik Askeri Güçler Genel Kumandanlığının (Sovyet) temsilcisinin başkanlığında ve Büyük Britanya ve Birleşik Amerika temsilcilerinden oluşacak"tı. Ama Komitenin Sovyet olmayan iki üyesinin Sofya, Bükreş ve Budapeşte'de etkinlikleri, örneğin Italya'daki Sovyet etkisi kadar azdı. İşgal altındaki ülkelerde tüm yönetim işleri İşgal Kuvvetleri Genel Kumandanlığının yetkisi dahilindeydi.

12. Stettinius, agy.292.1
13. Hopkins 1945'de Stalin'e şunları söylemişti: "Polonya'da olup bitenler Birleşik Amerika'da, ülkelerimiz arasındaki iyi ilişkinin gelişebilmesinin "deneyi" olarak değerlendiriliyor.
14. Daha sonraları Roosevelt Yalta'da hayati önemde tavizler verdiği ve bu tavizlerle daha sonra Rusya'nın Avupa'da hakim duruma gelmesinin önünü açtığı için eleştirildi. Bu suçlamalar çok ağır ve haksız suçlamalardır. Yalta konferansının düzenlendiği günlerde Ruslar, Baltık devletlerine, Romanya'ya ve Bulgaristan'a hükmediyorlardı, Polonya ve Macaristan topraklarının önemli bir kısmını ele geçirmiş, Belgrad'ı zaptetmiş, Berlin, Prag ve Viyana'ya doğru ilerliyorlardı, artık öyle bir durumdaydılar ki zaten Avrupa'ya hakim olabilirlerdi. Sovyetlerin kara kuvvetlerinin olağanüstü gücü karşısında Roosevelt'in ve Churchill'in önündeki alternatif açıktı; ya savaş ya da uzlaşma. Oysa o dönemde –sallantı içinde olan Almanya yaralı bir vahşi hayvan gibi savunma yaparken, Japonya Amerikan-İngiliz güçlerine karşı direnirken ve daha atom bombası da atılmamışken– savaş yoluyla Rusları geri püskürtmeyi denemeyi düşünmek bile akıl kârı değildi. Tek etkili yol uzlaşma idi.
15. Eski "Prusya Polonyası"ından daha büyük yüzölçümü olan Ana-Eyalet önce 5 vilayete ayrıldı. Başkent olarak da Krakkov saptandı. Sovyetlere saldırı başladığında Galiçya da Ana Eyalete bağlandı. 1939'da ayrılan bölgenin

kalan bölümleri Rusya'nın yönetimi altına girdi.

16. Mikolajczyk, *Le Viol de la Pologne* , Paris 1949.
17. In; *The Curtain Falls-The Story of the Socialists of Eastern Europe.*, London 1951
18. Curzon hattı 1919 yılında Rusya ve Polonya arasına çekilen ateşkes hattıdır. Bu hattı tespit eden komisyona İngiliz Dışişleri Bakanı Curson başkanlık ediyordu. Bu sınır anlaşması, -ki Polonya daha sonraları Rusya'nın içinde bulunduğu zorluklardan yararlanıp bu hattı aşmıştı- çoğunlukla Ukraynalıların yaşadığı doğu bölgelerini Rusya'ya bırakmıştı.
19. Mikilajczyk, *Le Viol de la Pologna.*
20. Bu karanlık olayla ilgli olarak geniş değerlendirme için Josef Czapski'nin *Unmenschliche Erde* adlı kitabına başvurulabilir. (*Kiepenhauer und Witsch*, Köln-Berlin,455-468 1.) Sovyetler Birliği'nde kaybolan Polonyalı savaş esirlerinin kaderini araştırmak üzere yürütülen ve Polonya mülteci hükümetinin 1941'de başlattığı resmi çalışmalarda kendi de görev alan Czapski, araştırmasında sıraladığı delillerle kesin sayılabilecek bir şekilde, Nisan l943 tarihinde Katyn'de Almanlar tarafından toplu mezarlardan çıkarılan 4143 Polonyalı subay ve yedek subayın, l941 yılında Wehrmacht'ın bölgeyi ele geçirmesinden hemen önce Sovyet güçleri tarafından katledildiğini kanıtlıyor. Czapski'nin değerlendirmesine göre kitle kıyımına yönelik böyle bir emir ancak en yüksek Sovyet makamından, doğrudan Stalin'den gelebilirdi. *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*, Berlin Ağustos l943; La Vérité sur Katyn (rapportde la comission spécial du gouvemement soviêtique) Moskova, Ocak 1944; *Le Crime de Katyn* General Anders'in önsözüyle, Paris France-Empire, 1949. Rivayete göre Kruşçev iki kere Gomulka'dan bu suçla ilgili olarak Stalin ve Beriya'nın sorumluluğunu kamuoyuna açıklamasını istemiş. Daha sonraları, 1965'de öğrencilerin gönderdiği bir delegasyon Gomulka'dan Hür Avrupa radyosu tarafından tüm dünyaya tanıtılan bu olayda gerçekleri açıklamayı neden reddettiğini sordu. Gomulka: "böyle bir haber eski yaraları yeniden kanatabilirdi ve ülkede Sovyetlere karşı nefret dalgası yaratabilirdi" diye yanıtladı.
21. Mikolajczyk, agy. 63.1
22. "Ama Stalin, Polonya mülteci hükümetinin bir gün böyle ideal bir hükümet haline gelebileceği üzerine hiçbir zaman kesinlikle olumlu düşünmedi." diyor Churchill (*Mémoires*, 5.bölüm, Figaro 1951)
23. Ciolkos çarpışmalarda yer alan güçlerin dağılımını şöyle özetliyor: Vatan Ordusu 46 bin kişi, Ulusal Silahlı Güçler (aşırı sağ) 800 kişi, Halk Ordusu (komünist) 570 kişi, Polonya Halk Ordusu (solcu sosyalistler) 120 kişi. Ayaklanmanın tarihi Bor-Komorowski'nin *Histoire d'uno armèe secrete* adlı kitabında Polonya milliyetçileri açısından değerlendiriliyor.
24. Mikolajczyk, agy. 121.1
25. Böylece Yalta Antlaşmasının prensipleri değil ama maddeleri uygulanarak, Köylü Partisine verilmesi gereken 7 bakanlıktan ikisi Mikolajczyk'a (bir baş-

bakan yardımcılığı ve tarım bakanlığı), üç bakanlık partideki diğer gruplara ve iki bakanlık da bölünmeyle oluşan öteki partiye verildi. Bu yöntem uygulanarak 21 kişiden oluşan bakanlar kurulunun 14 üyesi Komünist Parti saflarından çıkmıştı.

26. 4. Mayıs 1948. *échange de letters*, Le Livre Yugoslave 85.1 Paris
27. Agy. Tito'nun konuşması. Lüblüyana Mart 1945.
28. Bu antlaşma 6 Nisan 1941'de Moskova'da parafe edildi.
29. Yugoslavya İtalya'yla 1937'de, Macaristan'la ise 1940'da Dostluk Antlaşması imzalamıştı.
30. Burada bir İngiliz araştırma ekibinin görüşüne yer vermekte de yarar var: Yugoslavya'da 1942'den 1945'e kadar üst düzey istihbarat ajanı olan James Klugman, Stapinec davası üzerine bir kitap yazan Betty Wallace, Doreen Earriner ve K.Zilliacus 1947'de yayımladıkları *Yugoslavia Faces the Future* adlı araştırmalarında şunu belirtiyorlardı; "17 Mart 1941'in taşıdığı önem General Şimoviç'in yönlendirdiği bir avuç subaydan değil, Almanya ve müttefiklerine karşı yönelen yığınsal protestolardan kaynaklanıyordu."
31. *Tito and Goliat*, Gollancz Londra 1951. 23,1. Louis Adamic, *The aegle and the Roots* adlı ilginç kitabında (New York 1952 428-429 1.) 1949 yılında Belgrad'da duyduğu bazı bilgilere yer veriyor; O zamanlar Belgrad'da yayımlanan bildiriler Haziran 1941'de Moskova'ya ulaştığında Kremlin'de tedirginlik yaratmışlardı; Moskova Almanya'ya karşı zaman kazanmak istiyor bu nedenle de Almanların düşmanca diye niteleyebileceği, dolaylı olarak da olsa ucu Moskova'ya uzanacak işlerden müthiş çekiniyordu.
32. L. Maclean'ın Yugoslavya anılarını yazdığı ilginç kitabı: *Eastern Approaches*, Jonathan Cape, Londra.
33. 1942-1944 yılları arasındaki Sovyet-Yugoslav ilişkilerinin değerlendirilmesinde Moşa Piyade'nin ilginç kitabı olan *La Fable de l'aide soviétique l'insurrection Yougoslave'den* (Le livre Yougoslave, Paris l950) çok yararlandık. Her ne kadar bazı bölümleri belli ve anlaşılır nedenlerle polemiğe yönelik olsa da, bazı belgesel ve başka yerde yayımlanmamış ve doğruluğu kanıtlanmış görünen bölümler kitabı çok ilginç kılıyor.
34. Bu deyim net okunamıyor (yazarın notu).
35. Başka kaynaklardan edindiğimiz bigilere göre Londra'daki Yugoslav hükümeti ve İngiliz hükümeti Kasım 1941'den itibaren birçok kez Sovyet hükümetine resmen başvurararak partizanların Mihajloviç'in birliklerine karşı saldırılarını durdurmaları için müdahale etmelerini istemişlerdi. General L.A. Knezeviç 1945'de bu konuda Londra'da bazı belgeler yayımladı: *General Mihajlovitch and U.R.S.S.* Öte yandan YKP Merkez Komitesinin parti içinde, Troçkist olarak nitelenen ve oldukça aşırı uçta yer alan bir gruba karşı (özellikle Sırbistan'da, Karadağ'da ve Bosna-Hersek'te) mücadele verdiği ve sonunda bu grubu zor kullanarak dağıtıp bastırdığı da biliniyor. L.Rankoviç'in YKP 5.Kongresindeki konuşmasından.

36. Tito, *Questtions actuelles du socialisme* (Paris) adlı derginin Ocak-Şubat 1952 sayısında yayımlanan "L'armée populaire dans la guerra et la révoulationé" başlıklı çalışmasında (sayfa 60.1) Jajcea'de alınan kararların Sovyetler'de "şaşkınlık ve hiddetle" karşılandığını belirtiyordu.
37. Tito'nun bu satırların da yer aldığı makalesi, Ordu'nun yayın organında 20 Ekim 1945'de yayımlandı.
38. Burada şu hatırlatmayı yapmakta yarar var: Tito Eylül 1944'de (o sırada Yugoslavya' da bulunan İngiliz delegasyonuna da haber vermeden) Moskova'ya gitti. Tito (28 Eylül l944 tarihli TASS haber ajansının açıklamasına göre) "Sovyet askeri kuvvetlerinin Macaristan sınır bölgelerinden geçici olarak Yugoslavya topraklarına girmelerine" izin verdi. Bu konuyla ilintili olarak, Sovyet Ordu Kumandanlığı, askeri kuvvetlerinin görevlerini yerine getirdikten sonra geri çekileceği vaadinde bulundu.
39. Borba, 20 Ekim l944.
40. L.A.Krutikov: *La Granda Guerro patriotique de l'Union soviètique,* Moskova 1947,133,1.
41. L.Tito ; L'Armèe populaire agy. 60.1
42. *Cenral and South-East Europe* 1945-1948 a Royal Institute of International Affairs yayını, s.59.1.
43. Èchanges de letters, agy. 86.1.
44. Vukmanoviç Tempo 1971 yılında Belgrad'da yayımlanan anılarında kendinin başkahramanlarından biri olduğu bu olayları bir roman havasında naklediyor, ve o zamana kadar bilinmeyen noktalara değiniyor. Anılar'ın değerlendirilmesi için bkz. *R.F.E Research reports* 4 Şubat 1971, s.10,11,12.
45. Enver Hoca bir aydın ailesinin çocuğu olarak 1908'de doğdu. Önce Montpellier'de sonra da Brüksel'de öğrenim gördü. Trianon'da bir lisede Fransızca öğretmenliği yaptığı dönemde Kral Zogu'yu devirmeye yönelik harekete katıldı, ardından İtalyanlara karşı direnişi örgütledi ve Kasım 1941'de Arnavutluk Komünist Partisi'nin kuruluşunda yer aldı. AKP'nin 1943'den itibaren Genel Sekreterliğini yaptı.
46. İvo Duchaek, *Foreign Affairs* Nisan 1950 içinde.
47. H.Ripka *Le Coup de Prague,* Plon Paris
48. Ulusal azınlığın ülke dışına sürülmesine karşı kitaplar arasında: V.Gollanc'ın *Our threatened values* hatırlatılabilir. Londra.
49. Karel bacilek,*7 anniversaire du soulevement populaire slovaque.* Parallèle 50.
50. Bkz. Figaro 7-8-9 Eylül 1951 tarihlerindeki yazılar.
51. F. Fejtö; *"Il y a vingt-cings ans a l'Est"* in; Le Monde 24-27 Ağustos 1969.
52. Calman-Lèvy 1949 *L. mèg Horty M iklos titkos iratai.* Budapest 1962.
53. Stettinius agy. 205.
54. Agy. 288 1.
55. Anna Pauker Beserabyalı bir yahudi ailesinin kızıydı. Vasile Luca ise Transilvanyalı bir Macardı.

56. Potsdam konferansına dair en iyi belge (her ne kadar eksik ve biraz taraflı olsa da) Byrnes'in *Cartes sur table* adlı kitabıdır.
57. Macaristan'daki seçimlerde komünist-sosyalist partilerin ve tarım alanında güçlü olan partinin aldığı oylarla Slovakya'da savaş sonrası yapılan ilk seçimlerde partilerin aldığı oylar arasında büyük bir benzerlik vardı. Macaristan'la Slovakya'nın toplumsal yapılarının ve kültürel düşünsel gelişimlerinin aşağı yukarı aynı olduğu düşünülürse, bir ülkenin uygarlaşma düzeyi ile siyasi kaderi arasındaki sıkı bağ daha iyi farkedilebilir.
58. 22 Şubat 1946 tarihli nota.
59. Bkz. Matyas Rakosi agy.
60. Rajk 21 Mart 1946'da İmre Nagy'ın yerine içişleri bakanı olarak atandı. Burada şu hatırlatmayı yapalım; bu dönemdeki Macar siyasi hayatındaki ilişkiler sistemini İstvan Bibo 1945-1947 arasında yazdığı yazı dizisinde çok ustaca ifade ediyor. Üçüncü Yol adıyla 1960'da Zoltan Szabo'nun giriş yazısıyla birlikte Londra'da yayımlanan bu makale dizisi, Macaristan dışındaki gelişmeler açısından paha biçilmez öneme sahip olsa da ne yazık ki başka dile henüz çevrilmedi.
61. Acheson; *U.S in World Affairs* 1947-1948 adlı kitabına girişten. (New York 1948)
62. Byrnes; *Cartes sur table* s.151 ve 196.1 "Atom diplomasisi"nin başlangıcıyla ilgili olarak , Géraud Jouve; Voici l'age atomique, Paris 1946.
63. Merleau- Ponty , "Bilan de la confêrence de Paris" *Informatıon et Documentation*, AFP 19 Ekim 1946.
64. Byrnes, agy. 184.1.
65. Bkz. Dezsö Sulyok'un tek taraflı ama ilginç kitabı: *Zwei Nachte ohne Tag* (Thomas Verlag, Zürih, 1948).

2.BÖLÜM

YENİDEN YAPILANMA VE DEMOKRATİK REFORMLAR DÖNEMİ (1945-1947)

DÜALİST BİR SİSTEM

EĞER 1952 öncesi dönemin Doğu Avrupasını değerlendirecek olursak, bu bölge ülkelerindeki gelişmeler, Komünist Partileri tarafından uygulanmakla beraber Kremlin'in stratejik planının hayata geçirilimesine denk düşen olgular gibi görünüyor. Bu plan, ki böyle bir planın varlığı Sovyetler Birliği'ne yakınlık duyan araştırmacı Doreen Warriner tarafından bile kabul ediliyor,[66] savaşın bitiminden itibaren tüm Doğu Avrupa ülkelerinin kademeli bir şekilde Sovyetler Birliği'nin ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel sistemine dahil edilmelerini öngörüyordu. Bölge ülkelerinde Yugoslavya ve Çekoslavakya dışında, sadece Kızıl Ordu ülkede bulunduğu için ve onun siyasi baskısıyla ilk kurulan hükümetlere girebilen Komünist Partiler ise, faşistlerden ve işbirlikçilerden işe başlayarak küçük burjuva hareketlerinden ve köylü hareketlerinden sosyal demokratlara kadar siyasette hasım olarak gördükleri güçleri sistemli bir çalışmayla eritip ortadan kaldırmaya çaba gösteriyorlardı. Sonunda siyaset sahnesinde tek başlarına kaldıklarında, planladıkları gibi, parlamenter demokrasiyi silip atacaklardı, proletarya diktatörlüğünü yani parti diktatörlüğünü ilan edeceklerdi, ve sonuçta Komünist Partiler özünde Sovyetler Birliği'nin bir aracından başka birşey de olmadığından, böylece "Doğu-Avrupa Harekatı" da sona ermiş olacaktı.

Genel hatlarıyla ve tümüne baktığımızda olayların gerçekten bu şemaya uygun olarak geliştiğini görüyoruz. Ama komünistlerin kendilerinin (örneğin Matyas Rakosi) olayların planlara uygun bir şekilde geliştiğini iddia ettiklerini göz önüne aldıktan sonra bile ta başlardan böyle bir planın var olup olmadığı aslında tartışılabilir.[67] Her ne kadar Ruslar işgal ettikleri her ülkede pozisyonlar ele geçirmeye, ve bunları güçlendirmeye özel bir önem verdilerse de, bu pozisyonların en azından bir kısmını daha sonra nihai hedefe doğru yönelmede köprü başı olarak düşünmedikleri de ortadaydı. Sözü geçen pozisyonların bir kısmı sadece gerektiğinde kulanılabilecek koz olarak elde tutuluyordu. Yugoslav'lar bu işin çabuk farkına varmış, ve memnuniyetsizliklerini de açık seçik dile getirmişlerdi.

Buna benzer bir önem sıralamasının Batılı devletlerin politikalarında da olduğunu görüyoruz, ama bu, Kominform temsilcilerinin öne sürdüğü gibi; "batılı devletlerin daha 1945'de tasarladıkları, Yunanistan'a benzer bir şekilde tüm Doğu Avrupa ülkelerinde monarşileri geri getirme planları olduğu" tezine katılmak olası değil. Batılı devletlerin stratejik olarak düzenledikleri önem sıralamasına dair bir fikrimizin olabilmesi için Romanya'da Maniu davası sırasında açıklanan bir belgeye değinmekte yarar var. Köylü Partili siyasetçi, İngiltere'yi, ülkesinde kendini de hedef alan komünist teröre karşı birşeyler yapması için harekete geçmeye çağırmıştı. Buna yanıt olarak İngiliz bakanlardan Holman, Maniu'ya "temkinli ol" çağrısını yapıyor buna gerekçe olarak da, İngiltere'yi öncelikle Akdenizin güvenliğinin, yani Yunanistan ve Türkiye'nin savunmasının ilgilendirdiğini, bunun ardından Almanya ve Avusturya ile uğraşılması gerektiğini, Romanya'nın ancak bunlardan sonra gündeme gelebileceğini söylüyordu. Amerikalılara gelince, onların stratejik çıkarları da Avrupa'da İngilizlerinkine denk düşüyordu.[68]

1945'den itibaren Sovyet'lerin "planının" olmadığını bile varsaysak, şu kesin ki Komünist Partilere gönderilen "direktiflerin" olduğu kesin; Komünist Partilerin Halk Cephelerine katılmaları, en fazla etki gücüne ulaşmaları gerekiyordu, ama bunları yaparken, Batı dünyası ile olası işbirlikleri göz önünde bulundurularak, parlamenter demokrasinin kurallarına da uyulması gerekiyordu.

Bu direktiflere tam anlamıyla ve harfi harfine uyuldu. Ama demokrasi oyununun kuralları daha en başından bozulmuştu: Ko-

münistler işgal kuvvetlerinin desteğini arkalarına alarak, polis teşkilatı içinde ve içişleri bakanlığındaki bazı anahtar mevkileri ellerine geçirdiler ve buraları bir daha da bırakmadılar.

Yani demokratik kurumsal işleyişte daha başından bir kandırmaca mevcuttu. Tüm Doğu Avrupa ülkelerinde siyasi yaşama arka arkaya müdahaleler oluyordu. Siyasi yaşama tam bir muğlaklık hakimdi. Bir yanda partiler örgütleniyor, kavgalar oluyor, tartışmalar, hakaretler birbirini izliyor, siyasi partilerin temsilcileri görüşlerini serbestçe parlamentoda, miting alanlarında, kahvelerde dile getirebiliyor, ama tüm bunlara rağmen halk yine de ülkede sanki gizli bir hükümet varmış gibi bir hisse kapılıyordu; asıl olan sanki onun alacağı kararlar ve kanunlardı. Genel seçimlerin sonuçları, halkın iradesi burada pek birşey ifade etmeyecekti.

1945-1947 döneminin siyasi yapısına, bir nevi düalizmin egemen olduğu söylenebilir; bir yanda komünist fraksiyonlar tarafından yönlendirilen iktidar, öte yandan ise batıdaki örneklerine üç aşağı beş yukarı benzeyen bir parlamenter demokrasi. Ve bu iki yapı iç içeydi.

Ama daha sonra Halk Demokrasileri olarak anılacak olan bu ülkelerde komünistlerin kazandıkları başarıları sadece onların polis teşkilatındaki konumlarına veya ülkedeki işgal güçlerinin onları desteklemek amacıyla uyguladıkları doğrudan veya dolaylı baskılarla açıklamak mümkün değil. Bu başarılarda siyasi hasımlarının çoğunluğuna egemen olan vasatlık, politikadan anlamazlık, büyük düşünememe, hayal gücü eksikliği gibi özellikler de etkili olmuştur. Maniu, Petkov, Kethly, Sulyok bu tür siyasetçilere örnek olarak gösterilebilir. Peki komünistlerin karşısında siyasette yetenekli, dürüst, cesur ve zeki siyasetçiler hiç mi yoktu? Elbette böyle insanlar da vardı, ama onlar kendi örgütleri içinde de yalıtılanmış durumdaydılar. 1947'de hapiste bir Macar sosyalistinin söylediği bir cümle, bu dönemi çok iyi ifade ediyor:" kitleler, kendi liderlerinden yüz kat daha ilerideydiler." [69]

Şurası da unutulmamalı ki demokratik partiler savaş döneminde büyük zararlar gördüler: Almanlar veya işbirlikçileri tarafından yöneticileri idam edildi, kamplara atıldı. Bu nedenle bu partiler komünistlerin karşısına yeni siyasetçilerle çıkabilmişlerdi. Önemsiz, moralsiz ve çaresiz siyasi hasımlarının karşısına Moskova'dan ül-

keye dönen veya illegaliteden çıkan komünistler, birlik içinde, disiplinli, örgütlenmiş merkezi yönetimli ve ellerinde "bilimsel" programlarıyla halkın önüne çıkıyorlardı. Polisin gücünü kullandıkları, korkutma, yıldırma ve tehdit yollarına sık sık başvurdukları kesin doğrudur, ama onların faaliyetleri bununla sınırlı değildi; Her şeyden önce işçi ve köylü yığınlarıyla ilişkiler yaratmak istiyorlardı, yerel yönetimlere sızmayı hedefliyorlardı. Akla gelebilecek her yerde sempatizan ve üye toplamaya çalışıyorlar ve en önemlisi de, kendilerini kamuoyu önünde birliğin ve ulusal yeniden doğuşun partisi olarak, girişim partisi olarak yansıtmaya özen gösteriyorlardı.

Doğu Avrupa'nın daha sonraki yıllardaki gelişimine damgasını vuracak olan en önemli etken buydu, yani komünistlerin inisiyatifi ele almak ve daha sonra da bunu elden bırakmamak için gösterdikleri olağanüstü çaba... Komünistler önde gelen demokratik partilerin ekonomik ve siyasi hedeflerini onlardan alıp doğrudan kendi hedefleri haline getirebilme işinde de çok ustaydılar (bunu, pratikte uyguladıkları politikayı sistematik bir şekilde önceden hazırladıkları için rahatlıkla yapabiliyorlardı). Bu hedeflerden ve ileriye dönük düşüncelerden sentezler oluşturuyor, bunları bir an önce gerçekleştirebilmek için dur durak bilmeden çalışıyorlardı. Savundukları politikadan, ekonomi ve siyaset alanında bazı sınırların ve gerekli reformların ötesine de geçmek istedikleri doğrultusunda kanıtlar çıkarabilmek mümkün değildi. Örneğin Macaristan'da Kızıl Ordunun ülkeye girişinden itibaren herkes artık özel mülkiyetin bittiğini düşünürken, komünistler teker teker ülkedeki sanayicilerle kontak kuruyor, onları tekrar fabrikalarının başına geçmeye, üretime bir an önce başlamaya ikna etmeye çalışıyorlardı.

Romanya'da Patraşcanu işbirlikçilere karşı fazla tölerans göstermekle suçlanırken kendini şöyle savunuyordu: "tüccarlara ve sanayicilere ihtiyacımız var." Dimitrof 1946 yılında şu açıklamayı yapıyordu: "Bizim şu andaki amacımız sosyalizmin gerçekleştirilmesi ve bir nevi Sovyet sisteminin ülkede kurulması değil, demokratik ve parlamenter yapının güçlendirilmesidir."

Komünistlerin bu reformistliği diğer siyasetçiler arasında sıkıntı yaratıyor, kamuoyu da bu işi pek anlamıyordu. Komünistlere inanmamakla birlikte getirdikleri ve savundukları önerilere itiraz da edi-

lemiyordu. Eğer diğer partilerin liderleri komünistler tarafından getirilen önerileri, sırf komünistler tarafından gündeme getirildi diye reddedecek olsalardı, bununla kendi programlarının ciddiyetini yitirmesine neden olacaklar ve reaksiyoner partilerin arasına katılmak zorunda kalacaklardı.

Sonuçta diğer partiler girişim inisiyatifini komünistlerin elinden çekip alacak güç ve beceriye sahip olamadıklarından, bu partiler ve arkasındaki yığınlar gözleri kapalı bir şekilde komünistlerin peşine takıldılar. Birçok eski sosyal demokrat bu yolla Komünist Partisine katıldı. Onlar şöyle diyorlardı; Komünist Parti diğer partilerden hiç de daha az demokrat ve reformist değil, ama bunun da ötesinde onların avantajı genç ve dinamik bir parti olmaları. (Bu sosyal demokratlar çok geçmeden Komünist Partiyi terk edeceklerdi.)

Tüm bu nedenleri de dikkate alarak bir değerlendirme yapacak olursak; Doğu Avrupa ülkelerinde 1945-1947 arası gerçekleştirilen reformlar, tüm demokratik partilerin kısmen aktif, kısmen samimi desteğiyle ve ulusal birlik ruhu içinde gerçekleşen reformlar olarak nitelendirilebilir. Daha önce belirtilen o "gizli hükümet"e dair düşünce, yabancı askeri güçlerin varlığı, partiler arasında kıyasıya süren iktidar mücadelesi, ve geleceğin belirsizliği yeniden yapılanma sürecine gölge düşürüyordu. Ama buna rağmen değişikliklerin yönü yaşamın talep ettiği ilerleme doğrultusuyla denk düşüyordu. Ve bu durumu, komünistlerin, ulusal birlik oyununda üstlendikleri rolden mümkün olduğunca çok kazanç elde etme çabaları da değiştirmiyordu.

Kamuoyu önünde komünistlerin üzerlerinden atamadıkları bir yük vardı; Sovyetlerle olan aşırı yakınlıkları ve işbirlikleri. Onlar da bunun farkında oldukları için, vurguyu giderek daha büyük oranda "yurtseverlik" üzerine yapıyor, ulusal duygulara seslenmeye çalışıyorlardı. Bu taktik aslında tamamen rol ve demagoji de değildi. Çünkü ülkelerini işgal edenlere karşı verdikleri mücadele, Ruslar da ulusal niteliklere bürünmüş, Cermen ırkından olanlara karşı Slavların savaşı haline gelmişti. Sovyet Yazarlar Birliği'nin Hitler'in ordularının Sovyetlere saldırmasından yanlızca iki ay sonra Moskova'da düzenledikleri toplantıyı anımsayalım: bu toplantının adı "Faşizme Karşı Slav Halklarının Kardeşçe İttifak" idi. Bu andan itibaren Slav halkları arasında dayanışma ilkesi Çekler ve Yugoslavlar

arasında büyük itibar gördü, destek buldu. Bu ülkelerde komünistler biraz gerçekten inandıklarından, biraz da bu işin ilgi göreceğini bildiklerinden halk arasında bu görüşün propagandasını yapmaya başladılar. Ama "Slav halkları dayanışması" görüşü aşırı geniş ve muğlak bir ilkeydi ve üzerinde genel uzlaşma sağlanabilecek bir ilke gibi de görünmüyordu. Çoğunluğun en az Almanlara karşı olduğu kadar Ruslara ve Çeklere de karşı olduğu Polonya'yı dikkate almasak bile, Almanların yenilgisinden sonra Sırplar ve Bulgarlar arasında ciddi anlaşmazlık varlığını sürdürüyordu ve Slovaklar ise Prag'tan otonomi talep ediyorlardı.

Komünistler her türlü, birbirinden farklılıklar ve hatta zıtlıklar da gösteren değişik milliyetçi akımlara uyum göstermeye çalışıyorlardı. Bu tavır aslında kitlelerden asla kopmamayı öngören ilkelerine de denk düşüyordu. Kitlelerden kopmamaya, onların heyecanını hatta hatalarını özümsemeye özen gösteriyorlardı ki, halkın enerjisini istedikleri yönde harekete geçirebilsinler. 1945'de ve 1946'da Çek, Slovak, Polonya ve Yugoslav komünistleri milliyetçiler içinde de en milliyetçilerden sayılıyorlardı. Alman kökenli olanların bu ülkelerden zorla göç ettirilmesi talebi en çok komünistler arasında yükseliyordu. Hem de bu göç sadece Slav ülkelerinde de olmamalı, Alman kökenliler Macaristan ve Romanya'dan da sürülmeliydiler! Polonya'da tekrar Polonya'ya bağlanan topraklara Polonya kökenlilerin yerleştirilmesi görevi komünist Gomulka'ya verilmişti.[70] Slovakya'da Clementis ve Hışak ülkedeki Macar azınlığın ülkeden sürülmesi konusunda en az milliyetçi liderler kadar kararlı ve tavizsizdiler. Rumen komünisti Patraşcanu Transilvanya'daki Macar azınlığa karşı uygulamaya koyduğu yaptırımlarla Sovyet makamlarının tepkisini çekmişti.

Komünistlerin savaş sonrasında, ülkelerinin Almanlar'dan kurtuluşunun hemen ardından yoğunlaştıkları bir diğer nokta da savaş suçlularının cezalandırılması olayıydı. Almanların hem devlet dairelerinde hem de ekonomik yaşamda birçok kişiyle işbirliği yaptığı Doğu Avrupa ülkelerinde sistemli bir temizlik gerekli idi. Komünistler bu konuda inisiyatifi hemen ellerine aldıklarından, temizlik hareketlerini kendileri için uygun bir şekilde sürdürme hakkına sahip oldular. Cezalandırma ve temize çıkarma işlemlerini parti çıkarları doğrultusunda uygulayabildiler. Böylece birçok masum insan cezalandırılırken, bazı suçlular da mah-

keme önüne çıkmaktan kurtulabildiler. Bu da diğer siyasi gruplaşmaların kararsızlığının ve güçsüzlüğünün bir sonucuydu.

Temizleme hareketleri, belki de ulusal karektere bağlı olarak, en acımasız şekilde Bulgaristan'da uygulandı. 1945'de 131 halk mahkemesi 18.197 kişiyi mahkum etti. Bu kararlardan 2000'i idam cezasıydı. 1940 kişi ise 20 yıl hapse mahkum oldu. Büyük bir ihtimalle hiçbir mahkeme kararı olmadan "safdışı edilenlerin" sayısı bunun çok daha üzerindeydi. Çeksolavakya'da Ekim 1946'ya kadar 20 bin kişi halk mahkemeleri önüne çıkarıldı. Bunların sadece üçte biri Çek'di. 362 kişi idam edildi ve bunların da 205'i Alman asıllıydı. Macaristan'da 1945'in baharından 1948'in sonbaharına kadar halk mahkemeleri 19 610 kişiyi mahkum etti. Bunların arasından ölüme mahkum edilenlerin sayısı 420 idi. Halk mahkemelerinin duruşmaları ve idamlar tiyatrosal görünümler içinde gerçekleşiyordu. İmre Kovacs'ın dediği gibi, "komünistler kararların sorumluluğunu halkla nasıl paylaşılması gerektiğini iyi biliyorlardı." Ekonomik hayatta da girişimler Komünist Partinin inisiyatifindeydi. Ülkede işgalci güçlerin keyfiliğinin neden olduğu, isteseler de istemeseler de sorumluluğunu kendilerinin de üstlenmek zorunda kaldıkları olumsuzlukları halka unutturabilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Uzun yıllar boyu süren çarpışmalar sonunda saflarında disiplinin azaldığı Kızıl Ordu mensupları tarafından gerçekleştirilen keyfiliklerden ve yağmalardan belki de en çok komünistler rahatsız oluyorlardı. Her yerde enkazların kaldırılması, toprakların dağıtılması, tarımın, sanayi üretiminin yeniden başlaması komünistlerin girişimiyle ve inisiyatifiyle gündeme geliyordu. Kitleleri bir anlığına bile boş bırakmıyorlar, onları sürekli harekete itmeyi, bitmek tükenmek bilmeyen enerjilerini halka hissettirmeyi birincil görevleri sayıyorlardı. Onların sahip olduğu bu dinamizm kararsız, içten içe düşman unsurları bile harekete geçiriyor, onlar bile komünistlerin gösterdiği yönde ilerlemek zorunda kalıyorlardı. Çıkarları gerektirdiğinde sabırlı ve bağışlayıcı olmayı da başarabiliyorlardı. Olağanüstü esnek olma konusunda da becerikliydiler. Gerektiğinde, yetkinliklerine çok değer verdiklerini hissettirip, işinden anlayan uzmanların bilgisinden yararlanmada da ustaydılar. Ulusal enerjiyi harekete geçirdiler. Bu arada başkalarının düşündüğü akıllıca projeleri

de gözlerini bile kırpmadan kendilerinin gibi gösterebiliyorlardı. Ne yazık ki diğer akımların, çoğu kez onlardan çok daha iyi düşünebilen temsilcileri ulusal birlik hareketinin doğmasında hep ikincil planda, hep alt kademelerde kaldılar. Bu süreci böylece komünistler yönlendirdi.

SAVAŞIN MİRASI OLAN YIKIM VE YENİDEN YAPILANMANIN BAŞLAMASI

TÜM DOĞU Avrupa ülkeleri ikili bir yıkıma uğramışlardı: Almanlar tarafından yağmalanmış, ve savaş tarafından harabeye çevrilmişlerdi.

1944'e kadar Almanya, müttefiği, olan Slovakya'ya, Macaristan'a, Romanya'ya ve Bulgaristan'a karşı özel bir statü uyguladı. Almanya'nın ekonomik kan dolaşımına bağlanan bu ülkeler, Alman uzmanlar tarafından hazırlanan planlar uyarınca Almanya için tahıl, hayvan yemi ve yağ gibi tarım ürünleri üretmekle yükümlüydüler. Buna karşılık Almanya'dan makineler, suni gübre ve teknik yardım alıyorlardı. Ama bu ülkelerdeki seferberlik ve göçler iş gücünün önemli bir bölümünü topraklardan uzaklaştırdı. Bu da planların gerçekleşememesi anlamına geliyordu. Bu arada benzin, tohumluk ve uzman kadro eksikliği de gündeme gelince tarım üretimi Almanların istediğinin çok altına düşmeye başladı. Kısa süre içinde Almanlarla süren ticari ilişkiler tamamen tek yönlü bir hal aldı.

İşgal altındaki ülkelerde ve Almanya'nın müttefiği olan ülkelerde Almanya'nın ekonomik etkisi önemli boyutlara ulaştı. Çekoslavakya'da Almanlar 125 milyon mark tutarındaki Yahudi mülklerine el koydular. Polonya'da Yahudi varlığının dışında, devletin mülkiyetini oluşturan her şey altın rezervleri de dahil Almanların oldu. Almanya Doğu Avrupa'daki tüm ülkelerde banka sistemlerini de denetimi al-

tına aldı. "Hermann Göring İşletmeleri" Skoda işletmesini, Brünn'deki büyük silah fabrikalarını, Polonya'nın Silezya bölgesindeki ağır sanayi işletmelerini ve maden ocaklarını, Romanya'daki demir madenlerini, neredeyse Romanya'daki çelik üretim kapasitesinin tümünü, Sırbistan'daki maden ocaklarının önemli bir kısmını kontrolü altına almıştı.[71] Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'da kimya sanayinin örgütlenmesi ve petrol ürünleri sanayiinin kontrolü ise I. G. Farbenindustrie'nin sorumluluğu altındaydı.[72]

Almanya'ya karşı sürdürülen hava saldırıları öncelikle sanayi bölgelerini hedef aldığından, önemli sanayi dalları Çekoslavakya'ya ve batı Polonya'ya taşınmıştı. Almanlar Çek'leri, bir ulus olarak ortadan kaldırmayı veya başka bölgelere sürmeyi planlamışlardı. Oysa tam aksine savaş süresince Çekoslavakya'daki ağır sanayi üretiminin kapasitesini ellerinden geldiğince arttırdılar. Bu maksimum üretim her ne kadar makine ve cihazların yıpranmasına neden olsa da, özünde ülkede ekonomik entegrasyonun hızlanmasına, üretimde modernleşme ve rasyonalleşme süreçlerinin başlamasına da katkıda bulundu. Almanlar özellikle hafif metal, suni gübre üretimlerine, su enerjisi kullanarak elde edilen elektrik üretimine, tarım üretiminin makineleştirilmesine ve sanayide kullanılacak bitki üretimine öncelik veriyorlardı.

Bu alanlarda süren yatırımlar ve savaşa yönelik üretim 1944'den itibaren, Kızıl Ordunun yaklaşmaya başlamasıyla beraber durdu, yerini fabrikaların sökülüp götürülmesine, yağına ve yıkımlara bıraktı. Savaşın son yılı hem Almanya'nın düşmanlarına hem de dostlarına, mal ve can kaybı anlamında çok pahalıya mal oldu. En büyük kaybı Polonya vermişti; Polonya yarısı Yahudi olmak üzere 6 milyon vatandaşını yitirmişti. Ve bu sayıya ülkeden sürülen, toplama kamplarına gönderilen yüzbinler dahil değildi. 1945'de Almanya'ya toplama kamplarına gönderilen Polonyalı'ların sayısı 427 bindi. Avusturya'ya götürülenler 11 bini, savaşta sakat kalan Polonya vatandaşlarının sayısı da 700 bini aşıyordu. Yahudilerden sonra en büyük kaybı aydın kesimi vermişti: 12 900 Polonyalı doktorun yarısından fazlası savaşın sonunu göremedi. Çekoslavakya'da Almanlar 28 bin sivili rehin alarak katlettiler, 200 bin Çek vatandaşını, çoğunluğu bir daha geri dönmemek üzere kamplara kapattılar. 1944 so-

nunda ve 1945 başlarında Almanlar Macaristan'dan geri çekilirken, kendileriyle beraber zorla yüzbinlerce Macar vatandaşını da götürdüler. Binlerce kişi de Kızıl Ordunun önünden gönüllü olarak kaçtı. Mart ve Nisan 1944'de Macar jandarmasının da yardımıyla Almanlar 500 bin Macar Yahudisini ölüm kamplarına kapattılar.

Almanların neden olduğu ekonomik kayıpları şu rakamlarla somutlayabiliriz; Polonya'da köylerde tarım üretiminin % 16'sı durdu, atların % 70'i öldü, demiryollarının % 70'i harap oldu. Yugoslavya'da demiryolu köprülerinin ve tren tamir atölyelerinin % 34'ü yıkıldı, tren vagonlarının yarısı tahrip oldu. 1944'de tüm ülkede 200 tane kamyon kalmıştı. Dalmaçya'daki limanlardan sadece iki tanesi işler durumdaydı. Müttefikler Savaş Tazminatları Komisyonu Yugoslavyanın savaş nedeniyle uğradığı zararların toplamının 46,9 milyar dolara ulaştığını saptamıştı. (Bu rakam Yugoslavya'nın savaş öncesi yıllık milli gelirinin neredeyse 50 katına eşitti!)

Macaristan demiryolu köprülerinin % 90'ını, lokomotiflerinin % 69'unu ve taşıma işinde kullanılan nakliyat vagonların ise % 86'sını kaybetmişti. Macaristan'ın savaş kayıplarının toplamı 1945'de yapılan bir hesaba göre 22 milyar pengö idi (1938 yılı fiyatları temel alınarak yapılan hesaba göre). Bu tutar savaş öncesi yıllık milli gelirin 5 katı kadardı.[73] Çekoslavakya'nın maddi zararları bu kadar ağır değildi. Çekoslavakyanın en büyük kaybı ülkedeki sanayi ve tarım işletmelerindeki makinelerin kapasitelerinin üzerinde bir tempoyla çalışması sonucu doğan yıpranma ve ticaret sistemindeki dağılma idi. Tüm Doğu Avrupa ülkeleri arasında en az kayıpla savaşı atlatan Arnavutluk oldu. Ama diğer ülkelerde her şeye sıfırdan başlanması gerekiyordu; yüzbinlerce insan için konutlar inşa edilecekti, ne yapıp edip Yugoslavya, Polonya ve Macaristan'ın büyük şehirlerini tehdit eden açlıkların önüne geçmek gerekiyordu, ilaç üretimi bir an önce başlatılmalıydı, devlet hizmet sektörlerinin çalışmaları yeniden örgütlenmeliydi, sanayi üretimi başlatılmalıydı. Polonya ve Çekoslavakya'da bunlardan ayrı bir sorun daha vardı; Almanların sürülmesinden sonra boşalan topraklara insanlar nasıl yerleştirilecekti? Ve olağanüstü zorluklar taşıyan tüm bu işlerin gerçekleştirilmesi, deneyimsiz devlet memurları tarafından, savaşın bitmesinden sonra bile vatandaşlarının yüreklerinde daha barışın doğmadığı ülkelerde, böy-

lesine olumsuz koşullarda sağlanmak durumundaydı. Savaşın sona ermesinden sadece iki yıl sonra, yani 1947'ye gelindiğinde Doğu Avrupa'da üretimin koşulları yeniden örgütlenmiş ve üretimin düzeyi de savaş öncesinin düzeyine ulaşmıştı, bu neredeyse mucize gibi bir olaydı. Bu mucize her şeyden önce Doğu Avrupa insanlarının dayanıklılığının ve azimli olmalarının bir sonucu olsa gerekti. Bu mucizeyi geleceğin belirsizliğinden korkmayan, teknik araç-gereç yetersizliğini hiçe sayıp gerektiğinde çıplak elleriyle de ağır işleri becermesini bilen, uzmanlık konusundaki yetersizliklerini gerçekleştirme azimleriyle kapatan Doğu Avrupanın köylüsünün, işçisinin, aydınının bir eseriydi. Ve en önemlisi de onlar için, her türlü siyasi kaygıdan uzak bir şekilde yeniden yapılanma ve ülkelerinin yeniden inşaası onur meselesiydi.

Enkaz yığını haline gelen bu ülkelerin yeniden yapılanmaları sürecinde UNRRA'nın (Birleşmiş Milletler Yardım ve İmar Bölümü) ne kadar önemli bir işlev yüklendiğine değinmeden geçersek büyük haksızlık yapmış oluruz. Aslında UNRRA çok eleştirilen bir kuruluştu: yöneticilerinin değişik siyasi art niyetleri olduğu söyleniyordu, yolsuzluklara adlarının karıştığı ve aslında bu işlerden de anlamadıkları iddia ediliyordu, daha da önemlisi, mesleğinde uzman olmayan kişiler arasından seçildiği söylenen kadroları arasında, iddialara göre yardım konularıyla hiçbir ilgisi olmayan değişik ülkelerin gizli ajanları cirit atıyordu. UNRRA'yla ilgili suçlamaların ve yöneticileri üzerine Doğu Avrupa ülkelerinin resmi organları tarafından ortaya atılan bu iddiaların nedeni, olumsuz uluslararası atmosfer ve hemen savaş sonrası Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerin hızla bozulması olabilir. UNRRA öncelikle Amerikalıların çabaları sonucu kurulmuştu. Yardım alan ülkeler, Amerikalıların her gelen yardıma dair, bu yardımın nereden ve kimlerden geldiği üzerine resmi açıklamalarda bulunmasını gereksiz ve abartılı bir resmiyet olarak görüyor ve bunu dile de getiriyorlardı. Ama konuyla ilgili olarak Amerika da hoşnutsuzdu; Gomulka'nın başlattığı örneği izleyerek "UNRRA tarafından gönderilen yiyecek yardımlarının siyasi koz olarak kullanılmasını protesto eden" komünistlerin küstahlığı Yankileri çok hiddetlendirmişti.[74] Bu örgütle ilgili olarak komünistlerin aslında en büyük sıkıntısı, bu kuruluşa muhtaç olmalarıydı. Bu kuruluş ta-

rafından verilen yardımlar, Amerikalıların kibirli açıklamaları olmadan bile Amerikalıların varlığının bir kanıtı anlamına geliyor, onların egemenliğini ve yaşam düzeyini hissettiriyordu. Amerikalılar ise onları nankörlükle "yardım uzatan ele tükürmekle" suçluyorlardı. UNRRA'nın faaliyetlerine karşı en fazla kuşkuyla yaklaşan ülke Yugoslavya idi. Onlar sadece yardım malzemesi istemişler, uzman kadroya ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdi. Buna rağmen Nisan 1945 ve Haziran 1947 arasında Yugoslavya çok büyük yardımlar aldı UNRRA'dan. Alınan yardımın toplamı 415 miyon dolar tutuyordu. Bu da 2.700.000 ton malzeme demekti; bunun ise 135 milyon dolarlık kısmı (1.200.000 tonu) gıda yardımıydı. UNRRA Yugoslavya'ya 4000 traktör, (bu sayı Yugoslavya'nın savaştan önce sahip olduğu traktörlerin tümünden de fazlaydı), maden ocağı malzemeleri, elektrikli cihazlar, kamyonlar vb. yardımında da bulundu. Yugoslavlar kendi çabalarıyla ülkede ulaşım sisteminin yeniden yaratılması konusunda öylesine ileri sonuçlara ulaşmayı başardılar ki, UNRRA bilirkişilerinin özel takdirini de kazandılar. 1945 yılında tüm Yugoslavya'da kullanıma açık olan tek bir demiryolu hattı vardı; bu da Belgrad ve Niş arasındaydı. Ama iki yıldan daha az bir süre içinde ekonomik birliğine tekrar kavuşan Yugoslavya'nın demiryollarının artık % 90'ndan fazlası yeniden işlemeye başlamıştı. UNRRA'nın tarihçileri; "Yugoslavya doğru bir şekilde saptadığı hedefleri gerçekleştirebilmek için olağanüstü büyüklükte güçleri konsantre edip harekete geçirmeyi başardı" değerlendirmesini yapıyorlardı. Ulaşılan tüm bu sonuçlara rağmen 1946-1947 kış mevsiminde Yugoslavya yeniden açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmışsa da, bunun nedeni bir yandan arka arkaya iki yıl boyunca süren kuraklık, diğer yandan da Yugoslav yöneticilerin gereğinden fazla iyimser tahminlerde bulunmalarıydı. Çünkü 1946 yazından itibaren Yugoslav hükümeti kendine öylesine güveniyordu ki, Arnavutluk'a 10 bin ton, Romanya'ya 20 bin ton tahıl göndermişlerdi.

UNRRA'dan Polonya 481 milyon dolar, Çekoslavakya 261 milyon dolar, Arnavutluk ise 26 milyon dolar tutarında yardım aldı.

Enflasyon Doğu Avrupa ülkelerinin hepsinde güncel bir tehlikeydi. Almanların egemenliği ulusal para biriminin değerini yitirmesine neden olmuştu. 1945'de Çekoslavakların topraklarında üç para birimi piyasada yürürlükteydi: bunlardan biri Alman İmparatorluk

Mark'ı, diğeri Çek Kron'u üçüncüsü ise Macar Pengö'süydü. Yugoslavya'da ise piyasada kullanılan para birimlerinin sayısı beşdi: Paveliç tarafından piyasaya sürülen Hırvat "Kuna'sı", Sup Dinar'ı, Bulgar Leva'sı, Macar Pengö'sü ve Arnavutluk Lek'i. Bu nedenle Polonya, Yugoslavya vve Çekoslavakya'da daha 1945 yılı sona ermeden enflasyonu frenlemek için tedbirlere başvurulmuştu.

Bir zamanlar Almanya'nın safında savaşa katılan ülkelerde durum daha ağırdı. Özellikle UNRRA'dan yardım da alamayan Macaristan ve Romanya'da durum ciddiydi. Nisan 1945'de Macaristan UNRRA'dan acil yardım talebinde bulundu ve UNRRA da değerlendirmesinin ardından istenilen yardımla ilgili olarak olumlu bir tavra girdi, ama Müttefikler Denetleme Komisyonunun Sovyet başkanı "yardıma ihtiyaç yoktur" gerekçesiyle UNRRA'nın yardım önerisini reddetti. Bu, başlarda Rusların Macaristana karşı nasıl tavizsiz ve sert bir tavır içinde olduğunun da bir göstergesidir. Başbakan Tildy'ye resmen UNRRA'ya başvurması için izin ancak Ocak 1946'da verildi, ve Macaristan ancak bunun ardından çocuklar için gıda ve ilaç yardımı talebinde bulunabildi.

Savaşın sona erdiği dönemde içinde bulundukları koşullar açısından Doğu Avrupadaki iki ülke grubu arasında, yani; galip devletlerin müttefikleri (Polonya, Çekoslavakya, Yugoslavya) ve Almanya'nın safında savaşa katılanlar (Romanya, Macaristan ve Bulgaristan) arasında büyük farklılıklar vardı. İkinci gruptaki ülkelere, Alman boyunduruğundan kurtulmalarını bir ceza gibi hissettiriyorlardı. Ruslar Bulgaristan'a karşı özel bir duyarlılık gösteriyorlardı. Biraz Slav dayanışmasından, biraz da Bulgaristan'daki komünist hareketin güçlü olmasından kaynaklanan bu tavır Bulgaristan'ın durumunu biraz kolaylaştırıyordu. Ama 1944'ün sonbaharında Alman işgalinden kurtulan Romanya ve daha sonra adım adım Almanların ülkeden atıldığı Macaristan öylesine derin bir karanlığa, o kadar muazzam bir kargaşaya mahkum edilmişti ki, bu koşulların hiçbir yerde örneği görülmeyen korkunç ve acımasız ortamını ancak uzun tasvirlerle hissettirebilmek mümkündür.

Almanların ve Macar faşistlerinin (Nyilaş'lar) inatçı direnişi karşısında bitkin düşen Ruslar "Galiplerin Yasalarını" Macaristan'da, hiçbir başka ülkede örneği görülmemiş bir kararlılıkla uyguladılar. Almanların soğuk ve hesapçı sadizmlerinden farklı, çocuksu ve ilkel

bir barbarlık içindeydiler. İstediklerini, özel bir acı çektirme çabası içine girmeden, ama istedikleri zaman aldılar. Sadece sarhoşluklarında, ya da onların bazı şeyleri çalmaları veya kadınların ırzına geçmeleri engellenmek istendiği zaman adam öldürdüler. Piskoposluk binasına sığınan birkaç yüz kadını korumak isteyen Győr şehrinin piskoposu Vilmos Apor bu nedenle öldürüldü.

Daha sonra askerler sakinleşti, subayların, biraz da kasdi olarak işgalin başlarında gevşettikleri disiplini tekrar sıkılaştırmalarıyla Rus ordusunda düzen tekrar kuruldu. Ama bu süreç de kolay yaşanmıyordu: Kızıl Ordudan kaçan asker kaçakları şehirlerde ve kırsal alanlarda çeteler kurdular, yağmalara başladılar ve sonunda Vlasov ordusundan arta kalan birliklere katıldılar. Bu çapulcular uzun bir süre gece yarıları soygunlara devam ettiler.

Kızıl Ordunun resmi faaliyetleri de aynı oranda acımasızdı. Romanya'da Kızıl Ordu, hemen işgalin başlamasının ardından, Alman ve Macar azınlık arasından onbinlerce kişinin ülke dışına göç ettirilmesinde aktif görev aldı. Sürülenler arasında bir zamanlar Nazi Partisine üye olanlar olduğu gibi, masumlar da vardı. En emin yöntemi izleyip, ayırım yapmayıp hepsini birden sürmeyi kararlaştırmışlardı. Rounault Mon, ami Vassia adlı kitabında, basit kelimelerle, nefrete ve aşırılıklara düşmeden bu göçlerin kurbanlarının çektiği acıları dile getirir. Macaristan'da, özellikle de Budapeşte'de savaş esirlerinin sayısını yeterli bulmayan Ruslar, aralarında işçilerin çoğunlukta olduğu binlerce kişiyi tutuklayıp Rusya'ya götürmüşlerdi, resmi makamların bunu engellemek için yaptıkları girişimler ve protestolar da etkili olmamıştı.

Önce ateşkes anlaşmaları, ardından da 1947 Paris Barış Antlaşmaları, Almanya'nın müttefiği olan üç ülkenin büyük bir savaş tazminatı ödemelerini karar altına almıştı.[75]

Romanya taşınan malların geri iadesi adı altında derhal 100 bin ton tahıl, 261 bin büyükbaş hayvan, 550 vagon şeker, 286 lokomotif, 2600 traktör vb. ödemeye mahkum edilmişti. Macaristan da aynı gerekçelerle 50 milyon dolarlık mal gönderecekti. İlkeyi işgal altında tutan Rus askeri birliklerinin giderleri tahminlere göre, bu ülkeler açısından savaş tazminatlarından daha büyük bir yük oluşturuyordu. Artık ortamın çok daha normal olduğu 1947 yılında işgal kuv-

vetlerinin faturası,12 milyar forintlik Macaristan bütçesinin 500 milyonunu oluşturuyordu. E. D. Tappe savaş sonrasında Romanya'nın durumunu inceleyen ve belgelere dayanan araştırmasında[76] Sovyet Askeri birliklerinin Romanya'da üstlenmelerinin 1 Haziran 1948 tarihine kadar Romen devletine 1785 milyon dolara mal olduğunu ve bu tutarın Romanya'nın bu yıllardaki milli gelirinin % 84'nü oluşturduğunu belgeliyor.

Savaş tazminatının daha somut olarak nasıl ödeneceğine gelince; Romanya'nın ödeme koşulları şöyleydi: ödenecek miktarın % 54'ünü petrol ürünleri üzerinden, % 32'sini gemi, yük gemisi, lokomotif, vagon ve diğer sanayi ürünü olarak, % 18'ini ise ağaç ve ağaç ürünleriyle gıda maddesi olarak; Macaristan'ın tazminatının % 30'unu sanayi ürünü olarak, % 25'ini tahıl maddeleri üzerinden ve %30'unu da gemi, vagon, tren malzemeleri ve kalan kısmı da diğer mallar üzerinden ödenecekti.[77] Bu ödemelerin sekiz yıl içinde bölümler halinde gerçekleşmesi planlanmıştı. Her ne kadar daha sonraları Sovyetler Birliği bu tazminatların miktarının azaltılması ve hatta kaldırılması konusunu kabul ettiyse de, ödemeler daha 1951 yılında bile devam ediyordu. Burada şunu da belirtmek gerek; eğer tazminata mahkum olan devlet, planlanan malları göndermekte gecikirse ayda % 5'lik bir ceza da ödeyecekti. Tazminatların miktarı üzerine değişik kaynaklar çok farklı rakamlar ortaya atıyorlar. Paris Konferansında Amerika delegasyonundan bir üye 23 Haziran 1946'da Romanya'nın kurtuluştan konferans tarihine kadar tazminat adı altında 1 milyar dolar ödediğini, ve daha 950 milyon dolar ödemesi gerektiğini iddia etmişti. Şunu da kesin olarak biliyoruz ki, 1949 yılı Romanya bütçesinde tazminatlar için ayrılan bölüm 14 milyar Ley tutuyordu ve bu da Sovyetler Birliği'nin 1948'de tazminatların % 50 indirilmesini kabul etmesinden sonraki rakamdı. Macaristan 1946'da ülkedeki tüm üretimin % 65'ini tazminatların ödenmesi işinde kullandı. Bu oran bir yıl sonra, yani 1947'de bütçenin % 18'ine düştü.

Bu koşullar altında Macaristan'ın mali durumu hızlı bir şekide bozulmaya başladı ve bu da ülkede yeniden yapılanma sürecini sıkıntıya sokuyordu. Paranın değer kaybetme hızı inanılır gibi değindi: Kasım 1944'de tedavüldeki para miktarı 10.672 milyon pengö idi, ve bu rakam Şubat 1946'da 5.637.800 milyon pengöye yükseldi. Şubat

1946'nın ardından döviz ve altın fiyatları günde iki defa tespit edilir hale geldi. Pazarlar boşaldı. Paranın gücüne güvenmeyen köylüler mallarını piyasaya çıkarmamaya başladılar. Şehirlerden köylere konvoylar hareket etmeye başladı: şehir sakinleri kıyafetlerini, mücevherlerini, kahve değirmenlerini köylere götürüyor, bunlara karşılık köylerdeki üreticilerden birkaç kilo patates, havuç almaya çalışıyorlardı.

Macar hükümeti paranın değerini kaybetmesi sürecini durdurmak için hiçbir şey yapmamakla suçlanıyordu. Ama gerçekten ekonomide istikrar koşullarının eksik olduğu o ortamda elden gelen birşey olabilir miydi? İstikrara ulaşıldığında dolar fiyatı, dünya döviz tarihinde pek ulaşılamayacak bir rekor kırmıştı; 1 doların karşılığı 29.667.000.000.000.000 pengö idi.

Ekonomistler tarafından planlanan istikrar planının uygulanmasının başlaması için iyi bir zamanlama yapılmıştı: bir yandan tarımda çok iyi bir hasat alınmış, öte yandan devlet hazinesi de Amerikalıların geri verdiği 32 milyon dolarla zenginleşmişti. Yeni para birimi olan forint 1 Ağustos 1946'da yürürlüğe girdi. Hükümet daha işin başında halkın güvenini sağlayabilmek için 5 milyon forintlik tekstil maddesini kırsal kesimde tüccarlara dağıtarak, bunu çok az bir fiyatla köylere satmalarını sağladı. Ücretlerin ve maaşların düzeyi çok düşük tutulmuştu: böylece gelirler piyasada tüketime sunulan maddelerin tutarını hiç olmazsa aşmıyordu. Bu uygulama tehlikeli, ama gelecek açısından sonuca götüren bir kararın uygulanması idi. Ülkenin yeniden inşası artık başlayabilirdi.

Benzer nedenlerle Romanya'da da mali bunalım başlamıştı. Savaş öncesi Macaristan'dan daha zengin olan ve savaşın getirdiği yıkımın da daha az olduğu Romanya'nın para birimi olan ley pengöye göre daha iyi dayandı. Enflasyon ancak 1946 yılının sonbaharında hızlanmaya başladı. Mayıs 1947'de fiyat endeksleri (1939 yılını 100 olarak alırsak) 483.248 idi. Tedavüldeki kağıt paranın toplam değeri 1938'de 49 milyar ley iken, bu rakam Temmuz 1947'de 40.247 milyar leye yükselmişti.

Paranın yeni değerini düzenleyen kararname Romanya'da 15 Ağustos 1947'de yürürlüğe girdi. (Aynı gün Julius Maniu ve diğer muhalif siyasetçiler de tutuklandı.) Romen hükümeti o gün te-

davüldeki paraların üçte ikisine el koydu ve kalanlarını da 20.000 eski leye karşılık 1 yeni ley vererek değiştirdi. Böylece enflasyonla birlikte özel mülkiyetin önemli bir bölümü de saf dışı edilmiş oluyordu. Çok disiplinli bir kredi politikası sayesinde ülkede altın veya döviz olarak tutulan sermayenin büyük bir kısmını da ortaya çıkarmayı başardılar.

Almanya'nın bu iki eski müttefiğinde enflasyonun sonuçlarından biri de eski hakim sınıfların konumlarının zayıflaması, özel işletmelerin mali açıdan zayıflaması oldu. Özellikle ülkede faaliyet gösteren yabancı şirketlerin kendi rızalarıyla devletleştirilmeyi kabul etmelerinden başka çareleri de kalmamıştı.

Şimdi bu noktada Doğu Avrupa toplumlarının tarihinde dönüm noktası anlamına gelen bir olayı irdelemeye geçmek istiyoruz ki bu, Doğu Avrupada toprak mülkiyetinin dağıtılması, feodalizmin son kalıntılarının da ortadan kaldırılmasıdır.

SAVAŞ ÖNCESİ döneminin reaksiyoner rejimleri Doğu Avrupa ülkelerinin en büyük sorununu çözememişti; Bu, tarım sorunuydu. Bu sorun ciddi şekilde kendini verimlilik alanında hissettiriyordu. Bir Amerikan istatikçisinin araştırmalarına göre tüm Doğu Avrupa ülkelerinde 1931-1935 arasında tarım alanında, kişi başına düşen ürün miktarı, Batı Avrupa'da aynı dönemde kişi başına düşen miktardan dört buçuk kez daha azdı.[78] Hektar başına düşen verimlilik oranlarına baktığımızda da benzer sonuçlara ulaşırız: Macaristan'da bu oran Almanya'daki hektar başına verimliliğin ancak yarısı kadardı. Romanya, Bulgaristan, Polonya, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta ise verimlilik İsviçre veya Hollanda düzeyinin beşte birine bile ulaşamıyordu.

Verimlilik oranlarının düşük olmasını açıklayan temel neden bu ülkelerde, tarım alanında çalışan nüfusun ülke genel nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturmasıydı. Sadece % 38'lik oranıyla Çekoslavakya bu konuda istisna idi. Bu oran Macaristan'da 1930'da % 53, Polonya'da 1931'de % 65 idi. Hatta bazı ülkelerde ise üçte ikiden bile fazlaydı: Romanya'da 1930'da %78, Yugoslavya'da 1931'de % 79, Bulgaristan'da 1934'de % 80. Üretkenlik oranlarının böylesine düşük

olması, doğal olarak bu ülkelerde hayvan sayısının azlığını ve kırsal kesimde yaşayan insanların elinde gerekli üretim aracının ve makinenin ne kadar eksik olduğunu gösteriyor. Doğu ve Batı Avrupa arasındaki temel farklılıklar bu bölgelerde tarım alanlarında kullanılan gübreleme oranlarına baktığımızda daha da iyi anlaşılır.[79]

Bu nedenlerle bölge ülkelerinin ekonomik hayatlarında ciddi bir dönüşüm ve büyük çaplı sanayileşme olmadan, Doğu Avrupa tarımında gözle görülür iyileşme olamayacağı daha savaş öncesi dönemde farkedilen bir olguydu. Bu ülkelerde ancak hızla gelişen sanayi sektörü, tarım alanında 14 milyon olduğu tahmin edilen[80] işgücü fazlalığını oradan çekebilirdi (tarım sektöründeki toplam nüfus 68 milyon idi). Tarım alanındaki üretime ancak sanayi sektörü uygun krediler yaratarak ve ödenebilir fiyatlarla makineler, suni gübre ve başka araç gereç sağlayabilirdi. Ve ancak sanayi sektörü tarım için yeni pazar imkanları yaratabilirdi. Özetlenen durum şu nedenle ayrı bir önem kazanıyordu; Doğu Avrupa'da bu yüzyılın başlarından itibaren, Yagel Gluckstein'in çok uyan tanımlamasıyla "biyolojik devrim"in ilk dönemi yaşanıyordu. Bu ilk dönemde toplumdaki ölüm oranları önemli ölçüde azalır, ama bu azalış, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi doğum oranlarındaki azalışla dengelenmezdi. Doğu Avrupa'da her yıl işgücü ordusu 610 bin kişi daha kalabalıklaşıyordu. Oysa bölge sanayisi 1935-1937 arasında yılda ancak 270 bin kişilik artışla, istihdamı arttırma imkanına sahipti. Bu nedenle bölgede sanayi ve tarım alanındaki gizli işsizlik yıldan yıla artıyordu.

Feodal büyük toprak sahipliği sisteminin egemenliğini sürdürmesi, durumu ağırlaştıran diğer bir etkendi. Ama bu konu irdelendiğinde bazı Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki farklılıklara da dikkat çekmek gereklidir. Romanya, Çekoslavakya ve Yugoslavya'da Birinci Dünya Savaşının ardından önem taşıyan toprak reformları gerçekleştirilmişti. Bulgaristan'da 1882 ve 1985 yılları arasında ilk ciddi toprak reformuna gidilerek, Türk asıllı büyük toprak ağalarının mülkleri köylülere dağıtılmıştı. Polonya'da Birinci Dünya Savaşının ardından sınırlı bir reforma gidilmiş, Macaristan'da ise 1918 öncesinin toprak mülkiyeti sistemi ise neredeyse hiçbir değişikliğe uğramadan o yıllara kadar gelmişti.

Tarım sorunu, sıralamada belirttiğimiz son iki ülkede sayıları çok yüksek olan tarım işçileri nedeniyle daha da ağırlaşıyordu. Tarım iş-

çilerinin kırsal kesim nüfusu içindeki oranı Macaristan'da % 42'yi buluyor, Polonya'da ise % 45'e kadar ulaşıyordu. Büyük bir bölümünü mevsimlik işçilerin oluşturduğu tarım alanındaki bu kesimin yaşam koşulları son derece kötüydü. Ama bir karış toprağa bile sahip olmayan bu yoksul tarım işçilerinin çektiği açlık, tarım alanındaki bunalımın sadece bir etkeniydi. Diğer bir önemli etken de sahiplerine normal bir geçim sağlayabilecek büyüklükteki çiftliklerin sayısının az oluşuydu. Thirring'e göre Macaristan'daki toprak sahiplerinin ancak % 36'sı randımanlı üretim yapabilecek, yani mülk sahibinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek büyüklükte toprağa sahiptiler.[81] 100 hektardan daha az toprağa sahip olan 1.274.211 küçük toprak sahibi arasından 894 403'ü tarım, sanayi veya madencilik alanında da çalışmak zorunda kalıyor, topraklardan gelen gelire bu ek işten aldığı kazancı da ekleyerek geçimini sağlayabiliyordu. Polonya'da da durum Macaristan'dakine çok benziyordu. 1-2 hektar toprağa sahip olan küçük toprak sahiplerinin aslında hiç toprağa sahip olmayan tarım işçilerinden pek farkı yoktu. Romanya'da, Yugoslavya'da ve Bulgaristan'da ilk toprak reformu orta büyüklükteki zaten zengin olan toprak sahibinin durumunu kolaylaştırmıştı. Sayıları yüzbinlere varan küçük toprak sahibinin içinde bulunduğu koşullarda değişiklik yapmamıştı. Bu sırada toprak sahibi olabilen yoksul köylüler, tarım için gerekli olan hayvanlara, araç gerece sahip olmadıklarından önünde sonunda tefecilerin ağına düşmeye mahkumdular. Romen köylerindeki sefaleti hissettirebilmek için şu sayıları verelim; 1.800.000 Romen köylüsü iki karışlık toprağını sürebilmek için sapana bile sahip değidi! 3 milyon köylünün tek bir öküzü bile yoktu! 2 milyon köylünün tek bir domuzu, 500 bin köylünün ise tek bir tavuğu bile yoktu!

Bu koşullarda tarım alanındaki ortalama verimin çok düşük olması, kırsal kesimde yaşayan geniş yığınların hayat standartlarındaki ve kültür düzeylerindeki eksikdikler gayet anlaşılabilir bir olguydu. Bu kesimin hayat standartlarını kolaylaştırmak için kredi vermek ve kültürel-sosyal kalkınmayı hızlandırmak gibi bir çaba hiçbir zaman harcanmadı. Bu kesimin dayanılmaz sefaleti Macaristan'da o güne kadar görülmemiş yeni tür eleştirel sosyografi çalışmasını gündeme getirdi; bu, halkçı yazarlar köy araştırmaları hareketiydi. Hükümetler kırsal kesimlerde yaşam düzeyi yüksek olan mülk sahibi kesimler ara-

sında destek kazanmaya gayret ediyorlar, bununla yetiniyorlar ve yoksul köylülerin çaresiz yoksulluğu karşısında hiçbir tedbir almayı gündemlerine bile getirmiyorlardı. Köy araştırmaları yapan Macar yazar Zoltan Szabo'nun bir yazısında bahsettiği Tard köyü gibi köylere ta Slovakya'dan Besarabya'ya kadar her yerde rastlamak mümkündü. Şunları yazıyordu Zoltan Szabo; "Tard köylülerinin Tard köyünün ve köylülüğün çizdiği sınırlar içinde insanca bir hayat imkanları yok. Ama köylerinin ve köylülüğün dışında onlar için yer de yok bu dünyada. Bakıldığında insan fazla birşey farketmiyor; köy görünüşte neşeli, insanlar candan, dostluk yanlısı, elbiselerdeki kırmızı işlemeler konukların gözlerini kamaştırıyor. Ama evlerin kalın duvarları yemeklerin yoksulluğunu gözlerden gizliyor. Bas bas bağıran bir yoksulluk görmüyorsunuz; sefalet bu insanların inatçı gururlarınca gizleniyor."[82]

Birinci Dünya Savaşı öncesi deniz ötelerine ve Batılı ülkelere yönelen göçler aslında giderek çözümsüzleşen nüfus yoğunluğunun yarattığı soruna bir yanıt niteliği taşıyordu. Sadece Macaristan'dan bir buçuk milyon insan Birleşik Amerika'ya göç etti. Ama daha sonraları bu imkan ortadan kalktı. Tabii burada, olağanüstü yüksek sayıdaki bebek ölümlerinin ve giderek yükselen verem salgınlarının neden olduğu ölümlerin, toplumsal adaletsizliğin neden olduğu bu acımasız sorunu biraz "hafiflettiğini" de hatırlatmadan geçmeyelim. İki Dünya Savaşı arasında kırsal kesimlerdeki nüfuz, salgınlara ve savaşın getirdiği kayıplara rağmen, Polonya'da 4 milyon, Yugoslavya'da ise 2 milyon kadar arttı.

Giderek büyüyen yoksulluk ve tarım alanında sayıları hızla artan küçük topraklarda bölünen üretim Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomilerini hızla güçten düşürüyordu. Çünkü bu ülkeler, bazı yeraltı kaynaklarının dışında, sanayi ürünlerine karşılık piyasaya sadece tarım ürünlerini sürebilecek durumdaydılar. Hatta XIX. Yüzyıl sonlarından itibaren dünya piyasalarında denizötesi ülkelerin tahıl üretimi karşısında da geriliyorlar, sermaye azlığı ve uzun vadeli merkezi tarım politikasının da yokluğu gibi nedenlerle modern üretimin gereklerine uyum sağlayamıyorlardı. Tüm bu etkenlerin ortak bir sonucu olarak, Birleşik Amerika'da patlak veren ve 1929-1930'da Avrupa'yı da etkisi altına alan büyük ekonomik bunalım Doğu Avrupa'da çok

büyük sarsıntılara yol açtı. Sonuç olarak denebilir ki, bu ülkeler, bazı diğer siyasi etkenlerle birlikte, ama temel olarak bu bunalım nedeniyle nazizmin zehirine ve Alman yayılmacılığına karşı fazla bir direnme gösteremediler. Toprak sorununun üstesinden bir türlü gelemeyen hakim sınıflar, bir yandan baskı mekanizmalarını güçlendirirken, öte yandan da halkın memnuniyetsizliğini şovenizme ve Yahudi düşmanlığına kanalize etme yöntemini kendilerince çıkış yolu olarak seçtiler. Doğu Avrupa ülkelerinin Alman Savaş Ekonomisine bağlanması Doğu Avrupa ülkeleri ekonomilerinde belli bir rahatlama sağladı. Malum "clearing"lerin bir sonucu olarak bu ülkelerde tarım sektörü üretimi derhal pazar buldu. Ama toprak sorunu hâlâ çözümsüzdü.

Peki İkinci Dünya Şavaşının sona ermesinin hemen ardından komünistler tarım politikalarını saptamada hangi teorik kaynaklardan yararlandılar? Doğu Avrupa ülkelerinin komünistleri 1945'den itibaren toprak reformu talebini kendi inisiyatiflerine aldılar. Bu talep savaş öncesi dönemde Sosyal Demokrat Partinin de desteğiyle radikal Köylü Partilerinin sloganıydı. Romanya'da Saban Cephesi, Polonya, Bulgaristan ve Macaristan'da da köylü partileri tarafından ortaya atılan bu isteme sahip çıkan Komünist Partileri böylece toprak sorununun Leninci program çerçevesinde çözümünü de sahiplenmiş oluyorlardı.[83]

Komünistlerin teorilerine göre tarım devriminin iki safhada gerçekleşmesi gerekiyordu; birinci safha feodalizmin saf dışı bırakılması ve köylülere toprak dağıtılmasıydı. İkinci safha ise, ki bu safhanın propagandasını 1944-45'de pek yapmıyorlardı, tarımın kolektivizasyonu idi. Komünistlerin bu işden amacı öncelikle ekonomik değil, toplumsal ve politikti; amaç, eski hakim sınıfın belinin kırılması, daha şehirlerde siyasi iktidar mücadelesi sürerken köylülüğün tarafsızlaştırılmasıydı.

Alınan etnik grubuna bağlı insanların göçe zorlandığı Slav kökenli ülkelerde (ki ülkeden zorla göç ettirilen bu kitleler içinde on binlerce köylü de vardı,) Komünist Partiler toprak reformuna ulusal ve hatta milliyetçi bir özellik de vermek istediler. Aslında bu ülkelerde (Polonya'nın dışında) tek başına büyük toprak sahipleri sisteminin kırılması, artık köylülerin iştahını gidermeye yetmiyordu. İşte bu iş için Almanların da toprakları da vardı! Batı'da ülkeye yeni katılan

topraklara köylülerin yerleştirilmesi işi, Polonya'da Polonya'lı büyük toprak sahiplerinin topraklarının dağıtılmasıyla gündeme gelen toprak reformundan daha büyük öneme sahipti. Köylü yığınlarının devrimci enerjisini (ki bunun gerçekten olup olmadığı da tartışma götürürdü) ulusal duygu haline getirip, bunu sınıflar değil, uluslar arasındaki mücadele doğrultusunda harekete geçirdiler.

Macaristan'da 300 bin Alman asıllı yaşıyordu, ve bunların çoğunluğu küçük toprak sahibi olan köylülerdi. Ama Almanların topraklarının dağıtılacak olması kır sakinlerinde ulusal duyguları kıpırdatabilmek için yeterli bir perspektif yaratmıyordu. Macar köylüleri öyle acımasız uygulamalar karşısında kalmışlar, baskı ve kıyımlara uğramışlardı, bunalımlı yılların yağma ve el koymaları karşısında öylesine bunalmışlardı ki, 1945 yılında onların hissettiği sadece korku idi. Horty rejimi döneminde tarım işçilerinin ve çok küçük toprak sahiplerinin her türlü örgütlenmesi yasaktı. Sol partilerin, yani; Sosyal Demokratların, Küçük Üreticiler Partisinin ve Köylü Partisinin köylülerin arasında propaganda çalışması yapmasını engellemek için jandarma teşkilatı yoğun çalışma içindeydi. Köylüler, haklarında çok korkunç şeyler duydukları kömünistlerden çekiniyorlardı. Bu nedenle ilk komünist ajitatörler köylere gelip de köylülere çevrelerindeki toprak ağalarının topraklarının dağıtılmasını talep etmelerini salık vermeye başladıklarında, köylülerin ilk hissettiği duygu güvensizlik oldu. "Toprak ağaları" 1919'da bir kez kaçmışlar, ama daha sonra jandarmalarla geri gelmişlerdi! Şimdi jandarmalar da kaçmışlardı, ama geri dönmeyeceklerini kim garanti edebilirdi? Ama öte yandan, kim ne desin, köylüler toprağa, 1944 sonbaharından beri sürülmeyen, ekilmeyen ağa toprağına açtılar. Köylülerin ruh dünyası bu topraklara duydukları hasret ve daha sonra uğrayabilecekleri ceza korkusu arasında gidip geliyorlardı.

Toprak reformu köylülüğün ve Macar siyasi yaşamındaki sol partilerin bir eseri olmadı; sonunda toprak reformu Sovyet kumandanlığı tarafından emredildi. İmre Kovacs daha önce alıntı yapılan kitabında bu çok önemli olayın nasıl hazırlandığını heyecanlı ve sürükleyici bir üslupla anlatıyor. Kovacs reformu en içten savunan insanları bir araya getiren küçük bir parti olan Ulusal Köylü Partisinin yöneticilerinden biriydi. Budapeşte'nin Alman işgalinden kurtulduğu günlerde Kovacs Budapeşte'de kitapçı bir arkadaşının evinde kalıyordu. Bir akşam

evin önünde Rus askeri cipleri durdu. Araçlardan çıkan subaylar eve girip Kovacs'a kendileriyle gelmesi gerektiğini söylediler. Boydan boya şehri geçen konvoy sonunda Komünist Partisi'nin "pırıl pırıl ışıklar içinde yüzen" merkez binasına geldi. Oradaki askerler hiçbir şey sormadan onu "birinci kata çıkardılar ve büyük bir şaşkınlıkla tarım meselesi üzerine uzman sayılabilecek herkesin orada toplandığını gördü." O bunların hepsini tanıyordu, ve oradaki herkes istisnasız onun arkadaşıydı. Toplantının amacı Komünist Partili Ferenc Donath tarafından açıklandı; ertesi gün Debrecen kentinde partiler arasında toprak reformu üzerine bir konferans düzenleniyordu, oraya gidilecekti.

Grup halinde yola çıkıldı, şafak sökerken Debrecen'e ulaşıldı. Konferansta Geçici Hükümetin Tarım Bakanı olan Komünist Parti üyesi İmre Nagy, Sovyet Kumandanlığının saptadığı ilkeler temelinde hazırladığı toprak reformunu tanıttı: bu plana göre, kilisenin tüm topraklarına, 100 Hold'dan[84] daha büyük toprağa sahip olan toprak ağalarının ve 200 hold'dan daha fazla toprağı olan köylülerin topraklarının hepsine el konulacak ve bu topraklar dağıtılacaktı. Toplantıya katılan Küçük Üreticiler Partisi, Sosyal Demokrat Parti, Ulusal Köylü Partisi temsilcileri, savaş öncesi, partileri tarafından da toprak reformu taslakları hazırlandığını defalarca vurguladılar, ama onların önerileri bu toplantıda dikkate bile alınmadı.

Toprak reformu kararname olarak, 15 Mart 1945'de, yani 1848 Macar Devriminin yıldönümünde yürürlüğe girdi. Reformun nasıl uygulanacağı konusu köylülerin insiyatifine bırakıldı. Tarım işçilerinin ve küçük topraklı köylülerin "Toprak Talep Etme Komiteleri" oluşturmaları gerekiyordu. Bu komiteler daha sonra çalışma organları oluşturarak, toprak ağalarının topraklarına el koyma ve bu toprakları hak sahibi olacak tarım işçileri ve köylüler arasında dağıtma işini, bu organlar vasıtasıyla yürütecekti. Toprak reformunun uygulanması iller düzeyinde tarım komisyonları tarafından denetleniyordu. Toprak reformunu hızlandırmak amacıyla şehirlerden köylere işçi grupları geliyordu. Bu gruplar köylüleri cesaretlendirip, işçi köylü bağlaşıklığını ve dayanışmasını vurguluyorlardı. Ulusal Köylü Partisi üyesi olan, ama uzunca bir zamandır komünistlere olumlu yaklaşan köylü yazarı Peter Veres toprak reformunun uygulanmasını de-

netleyen en üst organ olan "Ulusal Toprak Mülkiyetini Düzenleme Konseyi'nin" başkanlığına getirilmişti. Ülkede tüm köylerde her yere insanların çok uzun zamandır özlemini duyduğu toprak reformunu duyuran afişler ve ilanlar asılmıştı, ama köylüler böyle bir şeyin olabileceğine hâlâ inanamıyorlardı. Ama sonunda propagandanın da etkisiyle köylüler yavaş yavaş hareketlenmeye başladılar. Ülkenin her yöresinde komiteler oluştu, ardından da toprak talep eden köylüler arasında canlı tartışmalar başladı; Çünkü toprak talep edenler, dağıtılacak topraklardan daha fazlaydı. Eylül 1945'e kadar toprak isteminde bulunan 750 bin köylü ailesinden 600 bininin talepleri gerçekleşmişti. Sonunda 5.7 milyon Hold toprak 640 bin köylü ailesi arasında dağıtıldı.

Romanya'da ve Polonya'da Kızıl Ordu konuya daha mesafeli yaklaşıyordu. Romanya'da Radescu ve komünistler arasındaki çekişmenin en önemli konularından biri toprak reformuydu. Groza hükümeti 6 Mart 1945 tarihinde kuruldu ve 22 Marta toprak kanunu ilan edildi. Kanun Alman savaş suçlularının ve 23 Ağustos 1945 tarihinden sonra ülkeyi terkedenlerin topraklarına elkonmasını öngörüyor ve toprak mülkiyetinin üst sınırını 50 hektar olarak saptıyordu (Vakıf mülkiyetindeki topraklar ve kolektif mülkiyet oluşturan topraklar bu yasa kapsamına alınmıyordu). Toprak reformunun uygulanması süreci içinde yaklaşık 1.6 milyon hektar toprak 800 bin köylü ailesine dağıtılmıştı.

Polonya'da Lublin Komitesi toprak ağalarının mülkiyetindeki topraklara el konulmasını daha 1944 yılının sonbaharında karar altına almıştı. 6 Eylül tarihli kararnamenin 1. paragrafı şöyleydi: "Polonya'nın tarım sistemi iyi gelir sağlayan ve sahiplerinin özel mülkiyetinde olan sağlam ve güçlü tarım birimlerinden oluşacaktır." Reform kapsamına alınması amacıyla belirlenen çiftliklerle ilgili olarak kararname bir yandan, Polonya'nın orta ve doğu bölgeleriyle batı bölgelerini (Poznan, Pomeranya ve Silezya illerini) birbirinden ayrı ayrı değerlendiriyor, farklı kategoriler içine alıyordu, orta ve doğu Polonya'da bulunan ve işlenebilir topraklarının toplam yüzölçümü 50 hektarı geçen her toprak mülkiyetini reform kapsamına alıp dağıttılar. Batı Polonya'da ise 100 hektarın üstündeki topraklara el koydular, ama bu bölgelerde topraklarda işlenebilirlik kaydı yoktu, önemli olan

toplam yüzölçümü idi. Polonya'ya yeni bağlanan bölgelerin sakinleri ve toprak sahipleri böylece bir avantaja sahip olur durumdaydılar. Almanlaşmaya karşı direnmiş olmalarının mükafatıydı bu. Alman etnik azınlığına bağlı olanların veya Alman vatandaşı olan Polonyalıların topraklarının tümüne el koydular. Polonya ordu mensuplarına ve savaşta direniş harektine katılıp ölenlerin yakınlarına bazı kolaylıklar sağlandı.

Polonya'ya yeni bağlanan topraklarda 4.5 milyon hektar toprak 440 bin aile arasında dağıtıldı. Bu ailelerin büyük çoğunluğu nüfus yoğunluğu yüksek olan diğer bölgelerden göçenlerden oluşuyordu. Bu ilginç ve bazı durumlarda trajik iç göçde yurtseverlik, ulusallık ve Alman karşıtlığı en önemli kriterlerdi. Pierre George'nin[85] saptamasına göre bu muazzam işi, yani Alman toprak ağalarının ellerindeki topraklara Polonyalıların yerleştirilmesi işini yönlendiren komünist Gomulka ideolojik değil, bazı pratik kriterleri dikkate almıştı. Eski Polonya'yı oluşturan illerde, ellerinde 3-5 hektarlık toprak bulunan, yaşama şanslarının olmayacağı daha işin başında belli olan onbinlerce küçük çiftçi ortaya çıkarken, batı Polonya'da daha istikrarlı bir tarım mülk sistemi yaratılmaya çalışılmıştı. Köylü ailelerine dağıtılan 7-15 hektarlık topraklarda daha rasyonal bir çiftçilik yapma şansı vardı. Sonuç olarak 17 Temmuz 1947 tarihli toplam istatistik veriye göre, 5.6 milyon hektar toprak dağıtılmış, ve bu sayede tüm Polonya'da 880 bin köylü ailesi toprak sahibi olmuştu.

Çekoslavakya'da 1945 yılı toprak reformu, aynı şekilde, öncelikle Sudet bölgesindeki Almanların, Macarların ve işbirliği yapmakla suçlanan Slovakların topraklarını gündeme getirdi. Yaklaşık 2.6 milyon hektar Alman toprağını ve diğer bölgelerden 900 bin hektar toprağı 200 köylü ailesine dağıttılar. Bu ailelerin yaklaşık 188 bini Göç Komitesinin yardımıyla diğer bölgelerden Sudet bölgesine taşınmıştı. 1948'de ikinci kez gündeme gelen toprak reformu sahip olunabilecek toprakların miktarını 50 hektar olarak saptadı. Yine bu karara göre eğer toprağa sahip olan kişi orada herhangi bir tarım işini yürütmek niyetinde değilse, bu toprağın sadece 4 hektarını elinde tutabilirdi.

Yugoslavya'da Tito Hükümeti toprak reformunu Ağustos 1945'de başlattı. Bu reform uyarınca bir zamanlar Alman etnik gurubuna ait olan 392 bin hektar toprak 50 bin köylü arasında dağıtıldı. Bu köy-

lülerin çoğunluğu Vajdasag bölgesinden ve Slovanya'nın çoraklaşmış topraklarından kopup gelmişlerdi. 1945'deki toprak reformu, toprağın kalitesine de bağlı olmak üzere ailelerin bölgeden bölgeye değişmek üzere en fazla 20-35 hektar toprağa sahip olabileceğini öngörüyordu. Yine kanun toprakların ilerde daha da bölünmesi tehlikesinin önünü almak amacıyla, 20 yıl boyunca yeni bir toprak reformuna gidilemeyeceğini de saptamıştı.

Küçük ölçekli çiftliklerin çok fazla olduğu Bulgaristan'da toprak talebinde bulunanların sayısı çok yüksekti, ama dağıtılmaya elverişli topraklar azdı. Buna rağmen 1945'de yasalaşan toprak reformuna göre 20 hektardan (Dobruca bölgesinde 30 hektardan) büyük yüzölçümlü çiftlikler yeniden değerlendirilecek ve işbirlikçilerle, topraklarında doğrudan çalışmayıp onu kiraya verenlerin mülklerine el konulacaktı. Böylece kanunun uygulanmasıyla 127 bin köylü ailesine toplam 200 bin hektar toprak dağıtıldı.

Küçük Arnavutluk'ta ise toprak reformu çok köklü değişiklikler yarattı. Savaştan önce tüm ülkede tarıma elverişli toprakların yaklaşık üçte biri toplam 200 ailenin mülkiyetindeydi. 1945 Ağustosunda ilan edilen toprak yasasına göre yüzölçümü 20 hektarın üzerindeki toprak mülkiyetlerine el konulacaktı ve bu topraklar topraksız köylüler arasında dağıtılacaktı. Toprak reformunun uygulanması sonucu 21 bin tarım işçisi toprağa sahip olurken, 30 bin köylü ailesi de topraklarını birazcık daha büyütebilme imkanına sahip oldu. Toplam nüfusun 1 milyonun da altında olduğu bir ülkede bu gelişme ulusal gelirin dağılımını ciddi olarak değişmesi anlamına geliyordu.

Tüm bu gelişmelerin ortak sonuçlarını ele alacak olursak; Doğu Avrupa'da 20 milyon hektar toprağa el konuldu ve bu toprakların 12 milyon hektarı 3 milyon köylü ailesi arasında dağıtıldı. Toprak reformunun en önemli sonuçlarından biri de slav bölgelerinde yaşayan Alman azınlığa bağlı toprak ağalarının ellerindeki pozisyonları yitirmeleri oldu. Bu anlamda; Doğu Avrupa'nın toprakları bu topraklara gerçekten sahip olması gereken ulusların eline geçti. Alman toprak ağalarıyla birlikte Polonya, Çekistan, Slovakya, Macaristan ve Yugoslavya'da yaşayan Alman köylülerin kaderleri de belli olmuştu. Romanya'da ve Slav ülkelerinde var olan ve yüzyıllar öncesinin Macar egemenliğini temsil eden, Macar asıllıların sahip oldukları topraklar da ya çok azaldı ya da tamamen ortadan kalktı. Tarihsel pers-

pektiften baktığımızda 1945 yılı toprak reformları biraz da Slavlarla Romenlerin, "toprak ağalarını oluşturan halklara" karşı intikamlarını gerçekleştirdikleri bir gelişme olarak da değerlendirilebilir. Bu gelişmeyle birlikte bin yıldır Doğu Avrupa'nın kaderine damgasını vuran bir sınıf da "safdışı" edildi. Geçmişte bir Eszterhazi, bir Radzivillek, Karoli, Peyaçeviç sınıfının dünyaya, düşünsel ve ahlaksal değerleri yüksek insanlar armağan ettiği doğruydu, ama XIX. yüzyıldan itibaren bu sınıfın bölgedeki egemenliği giderek anakronistik olmaya başlamış, bu sınıf bölgede kapitalizmin serbestçe gelişmesinin, toplumsal adalet mekanizmalarının olgunlaşmasının bölgedeki engeli olmaya başlamıştı. Doğu Avrupa'nın egemen sınıfı olan toprak sahipleri sınıfının, 1945'de Kızıl Ordu tarafından işgal edilen bu ülkelerde var olan geri kalmışlık ve toplumsal çözülmede ağır sorumluluğu vardı.

Bu ülkelerde gündeme gelen toplumsal devrimler ki, 1944-1945 toprak reformu da bunlar arasında sayılmalıdır, belki biraz da geciken reformların bir bedeli olarak değerlendirilebilir.

Toprakların dağıtılmasının, dolayısıyla büyük topraklarda süren üretimin küçük küçük tarlalara bölünmesinin tarım üretiminde ve özellikle de gıda maddeleri alanında ciddi sıkıntılar yaratacağını tahmin etmek zor değidi. Jenö Varga[86] toprak reformunu, tarım alanında savaş ekonomisi, ardı kesilmeyen çarpışmalar ve kuraklık gibi nedenlerle yıllardır süren ekonomik düşüşü hızlandıran "olumsuz" etkenler arasında değerlendiriyor. Tarım alanındaki üretim sürecinde, toprakların dağıtılmış olmasının yarattığı sarsıntı bir süre daha devam etti ve etkisi yavaş yavaş azaldı.

Öte yandan toprak reformu "ufak toprakların" sayısını da çok arttırmıştı. Toprak reformunun ardından ortalama sahip olunan toprak büyüklüğü 3 hektardan biraz daha küçüktü ve bu miktar, bölge ülkelerinde ailelerin kalabalık oluşu da dikkate alındığında, ailcyi ancak geçindirebilecek bir toprak miktarı anlamına geliyordu.[87] Reformun bölge ülkelerinde yarattığı bir diğer sıkıntı da toprakların dağıtılması sırasında yeni yerleşimleri yönlendirmek ve bu insanların gerek duyduğu şeyleri sağlamaktı. Örneğin sadece Macaristan'da 400 aileye yeni yuva gerekiyordu. Ev yapımı için düşünülen arazi de ekim alanlarıyla birlikte dağıtıldı. 1948 Ekim ayına kadar 50 bin yeni

ev inşaa edildi. Ama bunların sadece Ulusal Köy Konut İnşaatları Kooperatifi tarafından inşaa edilen 4000'i gerçekten ev kategorisine giriyordu. Diğerleri derme çatma kulübe veya toprak malzemeden yapılan inşaatlardı. Ama önemli miydi ki: eski hizmetkârlar, hizmetkârlık yaptıkları bölgeleri terkedip, toprak sahibi olabildikleri bölgede, uygun gördükleri alana, örneğin köy yakınlarına veya onlara tahsis edilen tarlaların ortasına başlarını sokacak bir şeyler inşaa etmişlerdi bile. Böylece yerden biten mantarlar gibi binlerce köy, mahalle, mezra doğdu ve bunların hiçbiri gerekli sağlık, temizlik koşullarına sahip olmadığı gibi, ulaşım ve yol imkanlarından da yoksundu. Bu, çok acınacak, ama aynı zamanda insanı çok duygulandıran bir görüntüydü; ormanların kıyılarında, bir zamanların toprak ağalarının konaklarının civarında, onların arazilerinin yollarının kenarlarında bugünden yarına inşaa edilen binlerce gecekondudan çıkan, çevresi her yaştan ve yoksul çocuk grupları ile dolu, zayıf, kıyafetleri harap kadın ve erkeklerin yüzlerinde çok farklı ve çelişkili ifadeler okumak mümkündü; birşeylere yeni sahip olmanın mutluluğu gururu ve gelecekten duyulan korku ve kuşku birbirine karışıyordu.

1944-45 toprak reformu Doğu Avrupa'da kırsal alanlardaki sorunları sadece iki kriter açısından halletti; bunlar ulusal ve sosyal kriterlerdi. Ama tarım alanındaki üretim süreçlerinin ekonomi açısından nasıl örgütleneceği sorusu hâlâ cevapsızdı ve üzerinde düşünülen en can alıcı sorulardan biriydi.

EKONOMİK HAYATTA DEVLETLEŞTİRMELER VE SOVYET ETKİSİ

TÜM AVRUPA ülkelerinde, hem Doğu hem de Batı Avrupa ülkelerinde savaş öncesi dönemde sol partilerin tümü, özellikle de sosyal demokrat partiler ve Komünist Partiler, temel sayılabilecek sanayi dallarının devletleştirilmesini talep ediyorlardı. Bu nedenle savaşın ardından bu sözü geçen iki işçi partisinin de koalisyon ortağı olduğu ve önemli-mevzileri elinde tuttuğu hükümetler, doğal olarak en önemli işletmeleri devlet denetimi altına almaya çaba gösterdiler. Bu gelişme, değişik nedenlerden dolayı kayda değer bir dirençle de karşılaşmadı. Devletleştirme kararlarını çıkaran ilk ülkeler olan Polonya ve Çekoslavakya'da en önemli işletmeler Almanların mülkiyetindeydi ve çoğunluğu zaten terkedilmiş vaziyetteydi. Onlara ait işletmeler derhal ve herhangi bir ödeme de yapılmadan devletleştirilebilirdi ve nitekim bu iş çok çabuk gerçekleşti. Çekoslovakya parlamentosu tarafından kabul edilen 24 Ekim 1945 tarihli stratejik nitelikli kanunlar arasında en önemlisi, anahtar nitelikli işletmelerin (maden Ocakları, bankalar ve sigorta şirketleri) devletleştirilmesi idi. Bu kanuna göre 100'den fazla işçi istihdam eden işletmelerin tümü devletleştirme kapsamına alınıyordu. Bu yolla devlet mülkiyetine alınan işletmeler bundan böyle de özerkliğini koruyacak ve kendi sermayesine sahip

olabilecekti. Mart 1946'da devletleştirme ile ilgili ek yönetmelik de kabul edildi. Bu tarihe kadar ülkedeki önemli 17 bin işletme arasından, sanayi üretiminin % 65'ini bünyesinde toplayan 2200 firma devletleştirilmişti. Çekoslavakya'da 1946'dan 1948'deki darbeye kadar geçen dönemde ekonomik ve siyasi gelişmelerin en önemli ve belirleyici etkenlerinden biri, sol partiler tarafından desteklenen devlet sektörüyle, Batı tarafından cesaretlendirilen, kararlı bir varlık kavgası verip koşullara mükemmel uyum yapabilen özel sektör arasındaki mücadeleydi.

Polonya'da devletleştirmeyle ilgili kanun Ocak 1946 tarihinde çıkarıldı. Bu kanuna göre Almanların mülkiyetindeki tüm işletmeler ve bir vardiyada 50'den daha fazla işçi çalıştıran işletmeler devletleştirilecekti. Polonya devleti bir anda eskiden Almanya'nın olup da daha sonra Polonya'ya bağlanan bölgelerdeki terkedilmiş binlerce büyük ve on binlercc de küçük işletmenin sahibi olmuştu. Çekoslavakya'da olduğu gibi Polonya'da da devlet sektörünün ve özel sektörün uzun bir dönem boyunca birlikte var olacağı hesapları yapılıyordu. Bu nedenle 3 Ocak 1946 tarihli yasaya göre, yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonra kurulan firmalar, vardiya başına 50'den fazla işçi çalıştırsalar da, kanun kapsamına alınmıyorlardı. Ocak 1947'de çıkan diğer kararnamelere göre ise, tamamıyla devletleştirilen sektörde faaliyet göstermemek kaydıyla, bazı işletmelere 200'den fazla işçi çalıştırma hakkı da tanınıyordu. Ama özel sektörü canlandırmaya yönelik tüm bu önlemlere karşın Polonya'da özel sektör 1945'den sonraki yıllarda hızlı bir gelişme gösteremedi ve bunun nedenleri de öncelikli olarak politikdi.

Yugoslavya'da her ne kadar resmen bir devletleştirme olayı gündeme gelmese de, devlet, ülkedeki neredeyse tüm sanayiyi kontrolü altına aldı. Edvard Kardeli[88] "bu atakta en önemli rol karşı devrimci vatan hainlerine karşı açılan davalara düşüyor" diyordu, "bu davaların sonucu genellikle kişinin sahip olduğu mal ve mülkün devletleştirilmesi oluyordu." Her ne kadar mahkeme kararlarının gerekçelerinde vatan hainliği olgusu vurgulanıyorsa da, genel bir devletleştirme kampanyasından önce gündeme gelen bu el koymalar Kardeli'ye göre "her şeyden önce sosyalist nitelikli önlemlerdi". Bunun birçok nedeni vardı ama en önemlisi, yine Kardeli'ye göre,

Yugoslav yöneticilerinin olaya bakışıydı: "mülke el koyma olgusunun temel nedeni olan vatan hainliğinin, sınıfsal çıkarları yansıtmasıydı." Şirketlerin hesaplarını devlet denetimine alma, el koyma pratiğinin yaygınlaşması sonucunda, sanayinin % 80'i, bankaların neredeyse tamamı ve tüm toptan ticaret bu sürecin etkisi altında kaldı. Mülkiyete el koyma olayı "sadece ülkenin vatan haini konumuna düşmüş burjuvalarına ve işgalci- yabancı asıllı burjuvaların mallarına ve mülklerine yönelik değildi. Müttefik ülkelerin işbirlikçi burjuvaları da bu sürecin hedefiydiler." İşte bu koşullar içinde 5 Aralık 1946'da çıkarılan yasa sadece formaliteyi yerine getirdi: küçük çanaatkârların ve tarımın dışında, ülkedeki üretim araçlarının tümü devletleştirildi. Daha önce Almanlar tarafından satın alınan bor ve Trbovlye maden ocakları tümüyle devlet mülkiyeti haline geldi.

Savaşta Almanya'nın müttefiği olan ülkelerde, ateşkes anlaşmalarına göre, bu ülkelerdeki Alman mülkiyetinde olan her şeyin Rus mülkiyetine geçecek olması, devletleştirme sürecini geciktirdi. Nicolas Clarion,[89] Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'daki Alman mülkiyetinde olup da Rus mülkiyetine geçecek olan mülkiyet biçimlerinin bir tasnifini yapmıştı.

Clarion bu konuda şöyle yazıyor: "Alman sermayesinin Almanya'nın müttefiği olan ülkelerdeki yayılması aşağıdaki biçimlerde olmuştur: Romen ve Macar bankalarında Fransız ve Belçika hisse senetlerinin satın alınması; ulusal hisse senetlerini satın alarak Alman sermayesinin sanayide ortaklıklar kurması; ulusal sermayelerle maden kaynaklarını işleten firmalar ve Alman lisansları doğrultusunda üretim yapan işletmeler bazında ortaklığa gidilmesi; petrol, nakliyat vb. alanlarda bazı işletmelerin birleştirilip merkezileştirilmesi."

Ruslar Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da bazı fabrikaları tamamen sökerek başladılar işe. Aslında bu işlem sadece Almanya'nın eski müttefikleriyle sınırlı kalmadı; Çekoslavakya'daki bir zamanlar Almanlara ait büyük fabrikaların bir kısmı ve savaş sonrası Polonya'ya bağlanan Alman bölgelerindeki fabrikaların % 25 -'30'unu, Sovyetler parçalara ayırıp kendi ülkelerine taşıdılar. Ama savaş tazminatı ve yağmalanan malların geri iadesi adı altında süren bu fabrika taşıma işlemi çok sürmedi. Ruslar işletmeleri ülkelerine taşımaktan vazgeçtiler ve sözü geçen ülkelerin hükümetleriyle anlaşarak işletmelerin üretimlerinden yerinde yararlanmaya başladılar. Sovyetler

Birliği kendi açısından bu yöntemi daha avantajlı buluyordu, savaşta yenilen ülkeler de sonuç olarak buna daha rahat katlanabiliyorlardı. Böylece bir dizi ortak işletme kuruldu. Bu işletmelerde sovyet tarafının mülkiyetini bir zamanların Almanların elinde bulunan veya savaş sırasında savaş ganimeti olarak Sovyetlerin el koydukları mal ve mülkler oluşturuyordu. Bu ortak şirketlerin çoğunluğunda Sovyet tarafının mülkiyetini oluşturan malların hesabı, diğer tarafın elindekine göre daha yüksek fiyatlardan yapılıyordu ve bu şirketlerin genel müdürü genellikle Rus idi.[90]

Romanya'daki petrol sanayini somut örnek alarak, Almanya'nın eski müttefiği olan ülkelerin ekonomik hayatlarındaki Sovyet etkisine bir göz atalım:

Ateşkes anlaşmalarının ardından Sovyetler Romanya'daki petrol yataklarını kontrolleri altına aldılar. İlk olarak taşınabilir malların tümünü kendi ülkelerine götürdüler. O zamanlar Ruslarla ilişkide olan bir İngiliz uzmanına göre[91] Sovyet bürokratları sanki "en kısa zamanda en fazla kâr edilebilecek faaliyeti gösterme" emri almış gibiydiler. Sovyetler üretilmiş petrol stoklarına ve işlenmiş petrol ürünlerine el koydular. Bunun dışında önemli miktarda petrol kuyu malzemesi götürdüler. Bunun bir sonucu olarak, savaş sırasında araç gereç eksikliği nedeniyle azalan petrol üretiminde daha ciddi bir düşüş doğdu.[92] İlişkide ikinci dönem Ocak 1945'de başladı. Bu tarihte imzalanan bir yıllık süreyle geçerli olan ticari bir anlaşma gereği, Romanya, petrol sanayi üretiminin tamamını Sovyetler Birliği'ne göndermeyi taahhüt ediyordu. Kaldı ki daha ateşkes anlaşması da Romanya'nın Sovyetler Birliği'ne 6 yıl süreyle, 1939 öncesi dünya piyasalarındaki fiyatlar üzerinden yılda 1,7 milyon ton ham petrol ihraç etmesini öngörüyordu. Ama ateşkes anlaşması buna rağmen Romanya'ya petrol ürünleri ihracı konusunda belli bir hareket özgürlüğü de bırakmıştı; Bir Romen ticari heyeti Ankara'yla tam bir ticari anlaşma imzalamak üzereyken Bükreş'e geri çağırıldı. Romanya'nın tüm ham petrol üretimini ve işlenmiş petrol ürünlerini Sovyetler Birliğine ihraç etmeyi taahhüt etmiş olması Romanya'nın çıkarlarını kesinlikle yansıtmıyordu. Çünkü Sovyetler Birliği buna karşılık olarak, Romanya için yaşamsal öneme sahip olan sanayi ürünlerini verebilecek durumda değildi.

6 Mart 1945'de Groza hükümetinin kurulmasının ardından Moskova'da uzun vadeli bir ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı. İşte bir dizi ortak işletmenin yanısıra, iki devlet arasında hükümetler arası paylaşımla kurulan *Sovrom-Petrol* şirketinin gündeme gelmesinin temelini de bu anlaşma yarattı. Sermayedeki Sovyet payını daha önceki Alman kaynaklı değerler oluşturuyordu, yani; işgal sırasında Almanların Fransa'dan ve Belçika'dan satın aldıkları hisse senetleri, ortak işletmede Sovyetlerin koyduğu pay olarak tanımlanmıştı. Romen hükümeti ise karşılık olarak Romen sermayesiyle faaliyet gösteren tek petrol şirketi olan Creditul Minier'in hisse senetlerini ve petrol yataklarını verdi ortak şirkete. Bunun dışında Romen hükümeti daha önceki bir yasa uyarınca, Romanya'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinin üretiminden hükümete düşen petrol miktarının % 75'ini de bu ortak şirkete devretmeyi de taahhüt etti. Sovyet hükümeti petrol şirketinin faaliyetlerinde kullanacağı makine ve araçların tedarikini üstlendi ve böylece daha önce, 1944'de Romanya'dan söküp taşıdığı malzemelerin bir kısmını geri verdi. 1947'de Sovrom-Petrol şirketine, yurtdışından sağlayabileceği makine ve araçları finanse edebilmesi amacıyla ihracat yapabilme hakkı tanındı. Bu ortak şirkete başka imtiyazlar da tanındı; örneğin maden ocakları vergisinden muaf tutuldu veya İngiliz ve Amerikan şirketleriyle rekabete girmesine gerek kalmadan yeni üretim sahaları elde edebildi.

Fransızların ve Belçikalıların petrol piyasasındaki paylarını önce Alınanlara ve dolayısıyle savaş sonrası da Sovyetlere kaptırmalarının ardından ham petrol üretim alanında ayakta kalan yabancı sermaye bağlantılı şirketler şunlardı: British Unirea (Phoenix), Astra-Romana (Shell), Steau Romana (Royal Dutch Shell) ve Romana Americana (Standard Oil).[93] 1945 yılından itibaren Romanya Hükümeti, Sovyet danışmanlarının önerileri doğrultusunda yürürlüğe koyduğu mali, ekonomik ve sosyal nitelikli önlemlerle bu şirketlerin faaliyetlerini zorlaştırmaya ve onları ekonomik hayattan dışlamaya çalıştı. Alınan bu önlemlerin başarıya ulaşmasında, Romanya'da ve Macaristan'da özel şirketleri arka arkaya iflasa sürükleyen enflasyonun da etkisi vardı.[94] Öte yandan hükümet 1942 yılında yürürlüğe giren bir yasayı dayanak gösterek yabancı şirketlere, eski alanlarda üretim yapma yerine yeni petrol yatakları bulma zorunluluğu koydu.Yabancı şirketler bu koşulları yerine getirmede zorlandıklarını belirterek, bunun ancak

eğer yaptıkları üretimi, karşılığında üretim ve rafine süreçlerinde kullanabilecekleri makine ve araçları alabilecekleri ülkelere ihraç etme hakkı tanınırsa mümkün olacağını belirttiler. Barış Konferansında şirketlerin bu talebi Bevin tarafından da destek gördü. Ama Romen hükümeti, Sovyetlerin de desteğiyle bu talepleri reddetti. 1947 Şubatında Moskova'da imzalanan yeni bir anlaşma uyarınca Romanya'daki tüm petrol üretiminin % 30'unun denetim hakkı Sovrom-Petrol'e bırakıldı. Bununla aynı zamanda hükümet ve sendikalar bu yabancı şirketlerin uzman kadroları arasında ciddi bir temizlik hareketine giriştiler. Aralık 1947'de bu şirketler Romanya Hükümeti tarafından atanan bir kayyımlar kurulunun kontrolüne bırakıldılar. Ve son olarak da Haziran 1948'de Romanya hükümeti, Sovyet-Romen şirketi dışında, bütün şirketlerin yönetimini eline aldı. Bu andan itibaren ülkede petrol sanayi iki sektörden oluşuyordu; bunlardan biri, petrol üretiminin % 40'ını sağlayan, ve hükümetten birçok imtiyaz elde etmiş olan ve yabancı şirket Sovrom-Petrol'ün denetimindeki alan idi. Diğeri ise devletleştirilen ve araç gereç ve piyasada tuttuğu yer bakımından da ötekinin çok gerisinde kalan sektördü.

Romanya'daki petrol sanayi örneği aslında iki eğilimin birbirine olan etkisini iyi hissettiriyor. Bunlardan ilki; Sovyetlerin Almanya'dan boşalan yere geçmek, bu ülkelerde ekonomik konumlarını güçlendirmesi eğilimidir. İkinci eğilim ise bu ülkelerde özel sermayenin ve Sovyet sermayesi dışındaki yabancı sermayenin tasfiyesine yönelik eğilimdir. Sovyetler Birliği'nin, Almanya'nın eski müttefikleri olan ülkelerde ekonomik yaşamda yerini sağlamlaştırmasıyla, bu ülkeler politik bakımdan daha tam olarak Sovyetler Birliği'nin denetimine girmeden, Sovyetlere bağımlı hale geldiler. Bu nedenledir ki, bu ülkelerde devletleştirmelerin başlaması izni ancak Sovyetler Birliği'nin konumlarının güçlenmesinden sonra verildi.

Romanya'da, temel sanayi dallarında resmen devletleştirmeye gitmeden bu dalları devlet denetimi altına alan "sanayi makamlarının" kurulması işine Haziran 1947'de başlandı. Macaristan'da, Rus'ların Alman mülkiyetini oluşturan üretim birimlerine el koymalarının ardından başlatılan devletleştirme birkaç evrede gerçekleşti: Kömür madenleri, kömür kullanımlı elektrik santralları ve kimya sanayi birimleri 1 Ocak 1946'da devlet kontrolüne alındı. Aynı yılın sonunda büyük demir döküm işletmeleri (Weiss Manfred, Ganz,

Rumamuranyi) devletleştirilerek Ağır Sanayi Merkezinin (NİK) çekirdeği oluşturuldu. Ardından Haziran 1947'de en büyük yedi banka devletleştirildi, ama Sovyetler Birliği'nin, İngiltere'nın Birleşik Amerika'nın ve bu devletlerin vatandaşlarının çıkarları ve hakları gözetildi. Son olarak Mart 1948'de devletleştirme tüm bankalara ve 100'ün üzerinde işçi çalıştıran tüm işyerlerine kadar yayıldı.

Bulgaristan'da tüm sanayi işletmelerini, madenleri ve beş yabancı bankanın dışında tüm bankaları devletleştiren kanun Aralık 1947'de yürürlüğe girdi. Bazı sanayi dalları, örneğin şeker ve ağaç sanayi tüm sektör olarak kooperatifleştirildi.

Sonuç olarak şu saptanabilir: Çekoslavakya'nın dışında kalan bölge ülkelerinde arka arkaya yaşanan iki işgal ve savaşın getirdiği yıkımlar özel sektörün elindeki sanayi kollarında bir daha iyileşemeyen derin yaralar açtı. Macaristan ve Romanya'da buraya son darbe enflasyon tarafından indirildi. Özel sektörün elindeki işletmelerin de, aynı devlet sektörünü oluşturan firmalar gibi, savaş tazminatlarının ödenebilmesi için çalışmaları gerekiyordu. Bu süreçlerde mesafe katedebilmek için özel firmalar, devletleştirilen bankalardan giderek daha fazla kredi almak mecburiyetinde bırakıldılar. İşçi sendikalarının da desteğini alan hükümetler böylece özel firmaları köşeye sıkıştırma, onları mali olarak yıkıma sürükleme olanağına kavuştular. İşte bu koşullarda Macaristan'da sanayi ve finans çevrelerinin sözcüsü durumundaki Antal Eber 1945'in sonbaharında "temel sanayi kollarının derhal devletleştirilmesi" gibi ilginç bir talep getirmek zorunda kaldı. Ama o, bu teklifinin yanısıra, ülkedeki sermaye azlığının dayanılmaz ağırlığını bertaraf edebilmek için ülkedeki sanayi birimlerinde ve maden Ocaklarının işletilmesinde hükümetin yabancı sermayeyle işbirliği yapmasını da öneriyordu. Komünist medya bu öneriye hemen karşı çıktı, çünkü onlar bu gelişmenin "bu ulusun sahip olduğu kaynaklarının başkalarına peşkeş çekilmesi demek" olacağını öne sürüyorlardı. Ama bunun ardından birkaç hafta kadar sonra Macar ve Sovyet hükümetleri ortak firmalar kurma konusunda bir antlaşma bağladılar.

Komünistlerin ekonomi politikasının yöneldiği amaç, "salam taktiği" ile, ulusal burjuvaziyi yutmak, ve Sovyet devlet kapitalizminin dışında yabancı sermayeyi ise tazminatlar ödeyerek ülkeden kovalamaktı. Ama Çekoslavakya'nın dışında sanayileri geri olan, çok

az sermayeye sahip olan ve üstüne üstlük de savaşın ağırlığı altında daha da ezilen bu ülkeler, yabancı sermaye olmadan nasıl ve ne yapabileceklerdi? Bağımsızlık ve ekonomik konulardaki özgürlük bu ülkelerin tartışmasız işine geliyordu. Ama bu ülkeler önlerine koydukları bu amaçlara ulaşabilecekler miydi?

Bu konuda 1947'de birbirinden çok farklı görüşlere rastlamak mümkündü. Macaristan Finans Enstitüsü Merkezi Genel Müdürü Laszlo Farago 1947'de bankalarının devletleştirilmelerinden sonra yaptığı açıklamada "bu uygulamaların bir el koyma ya da yabancı sermayeyi huzursuz edip Macaristan'a karşı bir yaptırımlar dizisine neden olabilecek bir uygulama olarak değerlendirilmemesi gerektiğini" vurguluyordu. Aynı tarihlerde Polonya'da devletleştirmeyle ilgili kanunun babası sayılan Hilary Minc hükümetin yabancı sermaye sahiplerine tazminat ödemeyi planladığını söyleyerek şöyle devam ediyordu: "çünkü -hükümet- batıyla ilgili olarak her türlü sürtüşmenin önüne geçmek istiyor ve ekonomik ilişkilerin normalleşmesini diliyor." Ama bu normalleşme kolay olacağa benzemiyordu, çünkü bu ülkelerde faaliyet gösteren Batı sermayesinin oranı oldukça yüksekti. Örneğin Polonya'da bu oran yeraltı kaynakları ve demir çelik sektöründe % 52, ham petrol üretiminde % 87.5, kimya sanayiinde % 60, ve son olarak elektrik enerjisi üretiminde ise % 81.3 idi. Polonya'nın 1938 yılı kurları üzerinden hesap edildiğinde İngiltere'ya 15 milyon sterlin, Fransa'ya ise 25 milyar frank da borcu vardı. Çekoslavakya'daki devletleştirmeler Unilever grubuna bağlı "Konzern" firması nedeniyle İngiliz çıkarlarını, ipek dokuma alanında faaliyet gösteren "Aku" ve "Philips" ampul fabrikası nedeniyle Hollanda çıkarlarını, International Telephon ve Telegraph Corporation ve Vacuum Oil Company şirketleri nedeniyle Amerikan çıkarlarını ve bunların dışındaki bazı işletmeler dolayısıyla İsveç ve İsviçre çıkarlarını yakından ilgilendiriyordu. İngilizler Yugoslavya'da 15 milyon sterlinlik bir yatırımlarının olduğunu tahmin ediyorlardı. Amerikalılar da nakliyat, sigorta, banka ve elektrik santrallarında çok hisseye sahiptiler. Bu nedenlerle Fransa, İngiltere ve Birleşik Amerika, Doğu Avrupa ülkelerinin kredi alıp alamayacağı konusunu, söz konusu ülkelerindeki vatandaşlarının "devletleştirmeler nedeniyle tazminat alıp alamadıkları konusuyla"[95] birlikte ele alacaklardı, bu beklenen bir şeydi. Bu ül-

keler, harap olan yapılarını yeniden inşa edebilmek için ancak kapitalist ülkelerden kredi alabilirlerdi, bu nedenle de kapitalist devletlerle iyi ilişki içinde olmaları gerekiyordu. Bu ise özel sektör yanlılarının elinde iyi bir kozdu.

Devletleştirilen işletmelerin çoğunluğunda eski işverenlerin yerini devlet memurları aldı. Yani mülkiyetin ulusallaştırılmasının biçimi devletleştirme olmuştu. Kardeli Yugoslavya Komünist Partisinin 5. kongresinde yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Halk devletinin mülkiyeti altına geçen işletmeler daha tam anlamıyla sosyalist tip işletme haline gelmediler. Buralarda sömürü sona erdi, ama iş süreçlerinde hâlâ kapitalist biçimler egemen." Hem Yugoslavya'da ve hem de diğer Doğu Avrupa ülkelerinde devletleştirilen işletmelerin somut hayatta aldığı biçimi ekonomik hayatın koşulları belirliyordu. Artık anonim şirket değildi bunlar, ama tam anlamıyla devlet işletmesi olarak da değerlendirilemezlerdi. Ulusun mülkiyetindeydiler, ama öte yandan sadece kendilerine özgü sermayeleri de vardı. İşçi denetimi ve İşçi İdare kurulları gibi bazı ürkek deneylerden sonra ki Yugoslavya bu yönteme 1950'den sonra resmen geri döndü bürokrasi devletleştirilen işletmelerdeki yönetimi İşçi Komitelerinden devraldı.

Komünistler ve sosyalistler 1945 yılında toplumsal mülkiyeti oluşturma konusunda ve bürokratik tutumun savunucularıydılar. Bir an önce düzeni yerli yerine oturtmak ve zaman geçirmeden üretimi başlatmak istiyorlardı ve bu nedenle devletleştirilen sanayi kollarının idaresiyle ilgili olarak Sovyetler Birliği'inde NEP'in ilk yıllarında (1921-1922) uygulanan yöntemi aynen alıp uyguladılar.[95] Devrimci deneylere girmek için onların zamanı yoktu.

Doğu Avrupa ülkelerindeki devletleştirmeler "teknokratların" ve sanayi işletmeleri yöneticilerinin yeni bir tipini yarattı. Bu yöneticiler için işletmelerin birleştirilmesi ve planlı üretim her şeyden önde geliyordu. Bu yeni insan tipinin klasik sayılabilecek örneklerinden olan Polonya Sanayi ve Ticaret Bakanı, Komünist Partili Hilary Minc 1947 Ağustosunda "Polonya'da sanayinin tam anlamıyla sosyalist olabilmesi için, piyasayı devlet kontrolü altına Almanın gereğini" vurguluyordu. Halk Cumhuriyetlerindeki devlet kapitalizmi sadece özel mülkiyete saldırmıyordu, ki bu saldırılar sonucu özel mülkiyet 1948 sonuna kadar ticari hayattan tamamen dışlanmıştı, aynı zamanda özellikle Polonya'da kooperatifler de hedefti. Bu ülkede devlet iş-

letmeleri ve içinde sosyalistlerin ağırlıklı olduğu Spolem adındaki tüketim kooperatifi arasında acımasız bir mücadele sürdü. Hilary Minc "bazı kişilerin önerdikleri, toplumsallaştırılan üretim araçlarının dağıtımını istemek, kapitalist ekonomiye geçmekten başka bir şey değildir" diyordu. Ona göre kooperatifçilikle "üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının en gelişmiş biçimi olan" devletleştirme karşı karşıya olan şeylerdi. Hilary Minc'e göre "sosyalist sanayi, üretim araçlarının kapitalist olmayan devletin mülkiyetinde bulunduğu bir sanayidir ve bu ortamda üretim sürecinde oluşan artı değer devletin mülkiyetine geçer. Devlet de bunu planlı bir şekilde; emekçi yığınların hayat koşullarını iyileştirmede, üretim kapasitesini arttırmada ve ordusunu güçlendirmede kullanır." Doğu Avrupa'da devletçiliği savunan her güç etatist sosyalizm tezine inanıyordu işçi sınıfının otonomluğu, denetim ve yönetim süreçlerindeki hakkı bu ülkelerde hiçe sayıldı. Her şeyin devletin mülkiyetinde olması gerekiyordu. Üretimi ve dağıtımı bir plan çerçevesinde devletin düzenlemesi gerekiyordu. Alınan işgalinin ardından yürürlüğe konulan NEP'in görevi planlı ekonominin, yani mükemmelleştirilmiş etatizmin koşullarını hazırlamaktı.

KISA VADELİ PLANLAR

ANA SANAYİ dallarının devletleştirilmesi birçok Doğu Avrupa ülkesinde planlama yöntemelerinin uygulanmasını da gündeme getirdi. Ama daha bunlar Sovyetler Birliği'nin Beş Yıllık Sanayileşme Planları düzeyinde değildi. Yugoslavya'nın gündeme getirdiği ekonomik plan dışında ki, bu konuya ayrı bir bölüm ayırmak gerek, Çeklerin ve Bulgarların iki yıllık (1947-1948), Polonya ve Macaristan'ın üç yıllık, ve Romanya'nın da bir yıllık planları vardı. Kısa vadeli olan bu planların amacı devrim sonrası Rusya'daki ilk ayrıntılı plan veya Fransa'da gündeme gelen Monnet Planı gibi üretim süreçlerini harekete geçirmekle, savaş öncesinin ekonomik düzeyine ulaşmakla ve daha sonraki dönemler için temel yaratmakla sınırlıydı.[97]

Bu amaçlardaki alçakgönüllülüğün tabii ki değişik nedenleri vardı, ama herhalde bunlardan en önemlisi ekonomi politikasının henüz tam anlamıyla netleşmemiş olmasıydı. Doğu Avrupa ülkelerinin, ki bu anlamda Sovyetler Birliği'de buna dahildir, kendileri için gerekli makine ve araçları alabilecekleri ya da makine araçları ve hammadde için kredi sağlayabilecekleri ülkelerle dış ticaretlerini geliştirmeleri gerekiyordu. Birkaç Doğu Avrupa ülkesi İngiliz ve Amerikalılar'dan kredi alabilmişti. Polonya, Export-İmport Bankasından 40 milyon dolar, Amerika'danda 50 milyon dolar kredi sağlamıştı.

Chase Bankası Romanya'ya 50 milyon dolar, Macaristan'a da 10 milyon dolar kredi vermişti. 1946 yılının ikinci yarısında bu ülkeler yeniden yapılanmaya dair planlarının hazırlıklarını bitirdiklerinde Batı ile ilişkilerin düzeltilmesi, dolayısıyla bu ülkelerle olan ticaret hacminin ve buralardan alınan kredilerin artması hâlâ mümkündü.

29 Ekim 1946'da yürürlüğe konulan Çekoslavakya İki Yıllık Ekonomi Planı 70 milyar kron'luk[98] bir yatırım yapılmasını öngörüyordu. Bunun % 36'sı sanayiye ve madenciliğe, % 22'si nakliyat ve ulaşıma, % 35'i konut, fabrika ve enfra-strüktür inşaasına, ve % 7'si de tarıma ayırılacaktı. Uygulanması sırasında pek de beklenmedik engellerin ortaya çıkmasına ve 1948'de Çekoslavakya ekonomi politikasında değişikliklere gidilmesine rağmen, plan başarıyla tamamlandı denilebilir; Aralık 1948'de elektrik enerjisi, demir-çelik, ve makine sanayi üretimi 1936'daki düzeyi % 10 aşmayı başardı. Ama tarım ve tekstil alanlarında plan hedeflerine ulaşılamadı. 1947 yılı hasadının, beklenenin altında olması gıda maddeleri piyasasında sıkıntılar yaratmış, yaşam düzeyinin planlanan oranda yükseltilmesini engellemişti.

Polonya Üç Yıllık Ekonomi Planı (1946-1949) bir ihtiyaç planıydı. Plan 340 milyar zlotilik[99] bir yatırım öngörüyordu. Bu tutarın % 39'u sanayi ve madenciliğe, % 24'ü nakliyat ve haberciliğe, % 18'i ise konut, fabrika enfra-strüktür yapımına ayırılacaktı. Üç Yıllık Planın hedeflerine göre üretimin 1949 yılında, eski Polonya'nın üretiminden % 52 daha yüksek olması gerekiyordu. Bu öyle çok iddialı bir hedef de değildi. Çünkü bu rakam savaş sonrası, yani yüzölçüm bakımından büyüyen Polonya'nın bu yeni sınırları içinde 1938'de var olan üretimin sadece % 70'ine eşitti.

Polonya'nın makine ve araçlar alabilmesi için kömür üretimine hız vermesi gerekiyordu. Çünkü Polonya'nın yurtdışında en çok rağbet gören ürünü kömürdü. Plana göre kömür üretiminin 1946'da 46 milyon tona, 1947'de 60 milyon tona, 1948'de 70 milyon tona ve 1949'da 80 milyon tona ulaştırılması hedefleniyordu.

Macaristan Üç Yıllık Ekonomi Planının temel amacı ana sanayi dallarında ve tarım üretiminde verimliliği % 25 - 30 arttırarak ekonominin hacmini savaş öncesinin düzeyine yükseltmekti. Plan döneminin başlarında tüm yatırımların 6 585 000 000 forint olması öngörülmüştü.[100]

Plana göre bu tutarın % 32'si sanayi ve madenciliğe, % 27'si ulaşım ve haberciliğe, % 6'sı tarıma ve % 22'si de konut ve enfra-strüktürel yapıların inşaasına harcanacaktı. 345 milyon forint tarım üretiminin makineleştirilmesine ayrılmıştı. Sanayi alanında ağır sanayiye yönelik kalkındırma hedefleri vardı, ve bunun nedeni de ödenecek olan savaş tazminatlarının bir an önce üretilebilmesi zorunluluğuydu. Boksit işleyen fabrikaların ve alüminyum işletmelerin kapasitesi de geliştirildi.[101]

Bulgaristan İki Yıllık Ekonomi Planı 55 milyon levalık[102] bir bütçe öngörüyordu. Bu bütçenin % 45'i sanayi ve madenciliğe, % 15'i ulaşım ve haberciliğe, % 6'sı tarıma, % 28'i ise inşaat sanayine ve hizmet sektörüne ayrılacaktı. Plan baraj ve enerji santralları inşaatına özel bir vurgu yapılıyordu, çünkü hem sanayi ve ülkenin en önemli tarım ihraç ürünleri olan hem de tütün, gül, sebze ve bağcılık açılarından bu iki alan özel bir önem taşıyordu. Planın gerçekleştirilmesi amacıyla ülkenin komünist liderleri Yugoslavya örneğinden hareketle "geniş yığınların girişimlerini" ve özellikle de " gençliğin sınırsız çalışma aşkını" harekete geçirmeyi hedefliyorlardı. 1947 yılında sadece Georgi Dimitrof Gençlik Örgütü 80 bin genci harekete geçirdi, işçi ve köylülere yardım kampanyaları başlattı. Tereddüt geçiren köylüler ise bir tür halk dansı olan kolo'nun ritim ve müziğiyle birlikte Marksizmle tanıştırılmaya, örgütlü iş süreçlerine dahil edilmeye ve bu konuda ikna edilmeye çalışılıyordu.

Devletleştirme ve planlama süreçlerinin en geri olduğu ülke Romanya idi. Ekonomi bakanı Komünist Partili Gheorghiu-Dej, 1949 yılı ekonomi planını 27 Aralık 1948'de parlamentoya sundu. Bu planının yatırım bütçesi 82 milyar ley idi. Bu tutarın 36.8'i madenciliğe ve ağır sanayiye, 10.4'ü hafif sanayiye, 9.4'ü de tarım alanına yatırılacaktı. 1949 yılı sonuna kadar hedeflere göre sanayi üretiminin 1938 yılı düzeyinin % 140'ına ulaşması gerekiyordu. Yıl sonunda hükümet uygulama sonuçlarını açıkladı. Hedefler % 109 oranında gerçekleşmişti ve bir yıllık bir plan daha hazırlandı.

Büyük iddialar taşımayan ve oldukça küçük hedeflere yönelen bu planlar sonuçta gerçekleşti, ama bu süreç oldukça zor koşullar arasında yaşandı ve halk ciddi sıkıntılar çekti. Uluslararası planda kayda değer krediler bulunamadığından ve ulusal düzeyde de sermaye bi-

rikimi eksikliği çekildiğinden yatırımlar ulusal gelirden yapılan tasarruflarla gerçekleştiriliyordu. Yıllık Ulusal Gelirin yatırımlara ayrılan oranı Polonya'da % 20, Çekoslavakya'da % 16, Macaristan'da % 9, Bulgaristan'da ise % 7 idi. Bu oranlar İngiltere'deki 1948 yılı % 22'lik yatırım oranlarıyla karşılaştırıldığında düşük gibi görünebilir, ama unutmamak gerek ki, bu yıllarda Doğu Avrupa ülklerinde kişi başına düşen ulusal gelir İngiltere'de kişi başına düşen ulusal gelirin ancak yarısı kadardı. Bu kısa vedeli planlar görece yüksek yatırım oranlarını kapsamalarına rağmen mantıklı ve gerçekçi planlardı. Bu planları iş sorumluluğu getirmeden ve işçilerin yaşam düzeylerini düşürmeden de gerçekleştirmek mümkündü. (Hatta bu dönemde Macaristan'da ve Polonya'da işçilerin yaşam düzeyinde yükselme de gerçekleşmişti.) Yaşam düzeyinde hedeflenen % 10'luk artışı gerçekleştiremeyen ve karneyle dağıtılan temel maddelerin oldukça az olduğu Çekoslavakya'da bile işçiler hayatlarından memnundu. Çünkü karaborsaya son verilmiş ve makul fiyatlarla satın alınabilecek gıda maddeleri, giysi ve ayakkabı ürünleri piyasaya sürülmüştü. Aslında eğer siyasi atmosfer böylesine gergin olmasaydı, yönetici kadrolar daha fazla deneyime sahip olabilselerdi, propagandayla daha az uğraşıp, verimliliği arttırmaya daha fazla enerji harcayabilselerdi, ücret politikalarını demagojiyle desteklemeselerdi mutlaka daha ileri hedeflere ulaşılabilirdi. Ama genel olarak bakıldığında denilebilir ki, planlı ekonominin başlangıcı Doğu Avrupa ülkelerinde ümit vericiydi. Üretimin artırılması ve ülkede yeniden yapılanma ulusal bir dava haline gelmiş, toplumun çok değişik kesimlerinin yeniden inşa, yeniden yapılanma ve hayat standartlarının düzeltilmesi süreçlerine katılımı, doğal ama örgütlü bir hareket haline getirilmişti.

YUGOSLAVYA'DA BEŞ YILLIK PLAN

BİR ÖNCEKİ bölümde incelenen kısa vadeli planlarla aynı tarihte başlayan Yugoslavya'daki Beş Yıllık Planı ayrı bir bölüm olarak ele almak gerekiyor. Yugoslavya'da uygulamaya konulan Plan, Stalinist mantıkla bakıldığında ülkede oldukça gelişmiş olan siyasi örgütlülük ve derin ekonomik geri kalmışlık arasındaki uçurumun yansıdığı iddialı bir plandı. Diğer Doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak Yugoslavya'da sanayi 1946 yılından itibaren devletin denetimine girmiş ve burjuvazi toplumsal bir sınıf olarak ülkenin siyasi yaşamından dışlanmıştı. Ülkenin ekonomik geleceği hakkında karar vermek yetkisi Komünist Partisinin elindeydi. Parti içinde 1945'den itibaren bu konuda tartışmalar oluşmaya başlamış ve bu süreçte iki farklı görüş oluşmuştu. Bunlardan ilki, "ılımlılar" diye tanımlanan, Maliye Bakanı Syreten Zuyoviç ve Sanayi Bakanı, aynı zamanda Planlama Komisyonu Başkanı A. Hebrang'ın başını çektiği gruptu. "İyimserler" olarak adlandırılan diğer grubun liderleri ise Tito, Kardeli ve Kidriç'ti. Birinci gruba dahil olanlar, Sovyet uzmanları tarafından da desteklenen programlarında, Yugoslav ekonomisinin sistemli, yani yavaş şekilde geliştirilmesini savunuyor ve bu arada "Sovyetler Birliği'nin yüksek çıkarlarını da gözetmeyi" prensip olarak koyuyorlardı. Onlar, kredilerin uzman kadroların ve kalifiye işçilerin yokluğunun hissedildiği koşullarda iddialı sanayileşme planlarının başarısızlığa uğ-

ramaya mahkum olduğunu da vurguluyorlardı. Hebrang Ağustos 1945'de "iki ay içinde veya bir yıla varmadan ülkenin inşaasının biteceğini sananlar"la açık şekilde alay ediyordu. Hebrang, "ekonomik hayatın yeniden kurulması, ticaretin tekrar canlanması, harabeye çevrilen ülkeye her türlü gerekli yardımın yapılabilmesi için, çok büyük, on milyar dinarlık mali fonlara ve milyonlarca insanın koordineli çabasına gerek olduğunu" vurguluyordu.

Halk Demokrasilerinde planlamanın başarıları konusunda Hebrang da aynen Jenö Varga gibi kötümserdi. Varga Dünya Ekonomisi ve Dünya Politikası adlı Sovyet dergisinde[103] şunları yazıyordu: "Bu ülkelerde, bizim anladığımız anlamda planlamaya gidilebileceğini düşünmek, doğal olarak imkansız. Bunun nedeni bu ülkelerde özel mülkiyetin hâlâ sürüyor olmasıdır. Planlı ekonomi ancak tüm üretim araçlarının devletleştirildiği sosyalist sistemde olanaklıdır." Hebrang'ın da görüşleri doğrultusunda *20 Ekim* adlı gazete 31 Mayıs 1945'de şu satırlara yer veriyordu: "şu aşamada uzun vadeli bir plan oluşturmaya girişmek, tüm ekonomiyi bütünsel bir plan doğrultusunda dönüşüme sokmak gerekmiyor."

Hebrang ve Zuyoviç her şeyden önce Yugoslav ekonomisinin özünde taşıdığı bazı engelleri göz önünde bulundurmaya çalışıyorlardı. Buna karşın Tito ve grubu ise ekonomiden çok siyasi kriterlere göre tavırlarını saptıyorlardı. Tito'nun siyasi amacı; Sovyetler Birliği ile olan bağlaşıklık ilişkisi içinde kalarak, ama Yugoslavya'yı güçlü ve bağımsız bir ülke haline getirmekti. Siyasi bağımsızlık ise, uzun vadede, eğer ülkenin ekonomik yapısı, savunmanın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde gelişmişse mümkündü. Tito uzun bir süreyi Stalinist eğitimlerde geçirmişti, bu nedenle bir ülkenin bağımsız olabilmesinin olmazsa olmaz koşulunun gelişmiş bir ağır sanayi ve makine sanayi olduğunun farkındaydı.

Yugoslavya ağır sanayinin gereksinim duyduğu hammaddeler bakımından da çok zengin bir ülkeydi.[104]

Ama dış kredilerin ve yurdışından gelmesi gereken teknik yardımların eksikliği nasıl doldurulacaktı? Yugoslavya'nın bu konulardaki yardım talebi Sovyetler tarafından net olarak cevaplandırılmadı. Sovyet uzmanlar açısından Yugoslavya sadece geri kalmış bir ülkeydi ve yine onlara göre böyle bir ülkenin tarım sektörünü ve yeraltı kaynaklarını verimli şekilde kullanması ve hızlı sanayileşme macerasından kendini

sakınması gerekiyordu. Sanayileşmenin gerçekleşebilmesinin iki alternatifi vardı: ya Sovyetler Birliği ve Çekoslavakya sanayinin kurulması için gerekli araç gereci çok büyük miktarda gönderecekti (ki bunlar bu dönemde o ülkelere de gerekiyordu) ya da Yugoslavya Batılı devletlerden kredi alacaktı. Bu ise Yugoslavya'nın Sovyet etki alanından çıkması anlamına gelecekti. İşte bu koşullar içinde Sovyetler Birliği Yugoslavya'ya Yugoslav ordusunun araç gereç ve silah gereksinimini karşılamayı üstlendiğini bidirdi. Ama Sovyetler Birliği bu gereçlerin Yugoslavya tarafından kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretilmesi önerisini dikkate almaya bile yanaşmıyordu. Sovyetler Birliği sonuçta Yugoslav Komünist Partisine tarım alanında kolektivizasyona gidilmesi ve bu sektörün makineleştirilip modernleştirilmesi için kampanya başlatmasını önerdi.

Ama Tito bu duruma razı olmaya niyetli değildi. O Yugoslavya'nın Doğu Avrupa ülkelerinin yiyecek deposu olmasını, ülkesinin en fazla enerji ve yeraltı kaynakları konusunda gelişme perspektifine sahip olabilmesini kabul edemiyordu. Tito ve kurmayları içine düştükleri çıkmazdan kurtulabilmek amacıyla "Yugoslavya'nın milyonlarca insanını iş cephesinde taarruza geçirmeye" karar verdiler. Aynen silahlı direniş ve yeniden yapılanma döneminde olduğu gibi, araç gereç ve uzmanlık bilgisinin eksikliğinin şimdi de halkın, gençliğin, parti üyelerinin azimli çalışmasıyla, insanların gönüllü birlikteliğiyle, ortak çalışmayla, gönüllü feragatla giderilmesi gerekiyordu.

"Başarılarımızın garantisi" diyordu Tito parlamentodaki konuşmasında," şimdiye kadarki son derece kısa dönem süresince çok kısıtlı olanaklarla ulaşmayı başardığımız büyük sonuçlardır." Ve şöyle devam ediyordu: "Doğal olarak bundan böyle de zorluklarla karşılaşacağız, ama bu zorlukların üstesinden gelmek de bizim ödevimiz. Ben önümüze çıkacak engelleri aşacağımıza yürekten inanıyorum. Ve halkımıza, işçilerimize, köylülerimize, şanlı gençliğimize inanan herkesin de bu inancı taşıdığının bilincindeyim." Hebrang ve Zuyuviç'in kuşkularının karşısına Tito ve kurmayları partizanların inanç gücünü çıkarıyorlardı. Onlar için sosyalizm iyimserlik demekti, partiye, propagandaya, yönetime olan güven demekti. Onlar inancı ekonomik kategori haline getirmek istiyorlardı. " Cesaretle başlamak! "İşte Tito ve yandaşlarının parolası buydu. Hebrang ve Zuyoviç, Tito ve yandaşlarını "troçkistlikle" suçluyorlardı.

Onlar ise hasımlarını Polit Büro'da "troçkist-buharinist sapmayla" itham ediyorlardı. Taraflar sonu gelmez tartışmalarında Stalin'in Bütün Eserlerinden çıkardıkları uzun uzun alıntılarla birbirlerini mahkum etmeye çalışıyorlardı. Sonuçta 1924 ve 1929 yılları arasında yazdığı yazılarından da anlaşılacağı gibi, Stalin'in kendisi de troçkizm ve buharinizm arasında gidip gelmişti, ve bu olgu sürüp giden tartışmalarda her iki tarafın da istenen her konuda alıntı bulabilmesine neden oluyordu. Bu süreç Tito'nun zaferiyle sonuçlandı. Planlama Komisyonu başkanı olan Hebrang bu görevinden alındı, ve hafif sanayi bakanlığına getirildi.[105]

26 Nisan 1947'de Mareşal Tito Beş Yıllık Plan taslağını Belgrad Parlamentosuna sunduğunda, (araştırmalarımıza göre) kimse şu ilginçliğin farkına varmadı çünkü dünya kamuoyu o tarihlerde Yugoslav Komünistleri ve Sovyet yoldaşları arasında her konuda görüş birliği olduğuna inanıyordu; Yugoslav Komünist Partisinin lideri uzun konuşmasında sadece tek bir kez "Sovyetler Birliği" adını anmış ve o zaman da sadece şunları söylemişti: "Sovyetler Birliği örneğinin de gösterdiği gibi sosyalist ekonomilerde üretim fazlalığından doğan bunalımlar yoktur." Hepsi bu kadardı. Stalin'e dair tek bir cümle bile söylemedi. Halbuki, bu vesileyle dünyada ilk kez beş yıllık plan uygulamasını hayata geçiren kişiye övgüler düzebilir, onun dehasını göklere çıkarabilirdi. Öte yandan konuşmasında Tito, ki bu noktayı da pek kimse farketmedi- Yugoslavya'nın ekonomik ve siyasi bağımsızlığını vurgulayarak, Yugoslavya'nın "gerçek bir halk demokrasisi" olduğunun altını özenle çizdi. Bu, daha az gerçek halk demokrasilerinin de olduğu anlamına geliyordu.

Tito tarafından sunulan Plan taslağı 237.3 milyar dinarlık bir yatırım öngörüyordu ki bu tutar Yugoslavya'nın sözü geçen beş yıl boyunca üreteceği Ulusal gelirin % 27'sine denk düşüyordu. Ulusal gelirin % 93 oranında artırılması hedefleniyordu. Plana göre,1939 verileri temel alındığında sanayi üretimi % 223, tarım üretimi ise % 50 artacaktı. Yatırımların % 67'si maden Ocaklarına, demir döküm tesislerine, enerji üretimine, makine sanayine ve ulaşım sistemine yöneltilecekti. Tarım alanının kalkındırılması için ayırılan fon ise sadece 19 milyar dinardı.

Yugoslavya'da uygulamaya konulan Beş Yıllık Planın ne kadar iddialı bir plan olduğunu hissettirebilmek için şu verileri ha-

tırlatmakta yarar var: demir döküm sanayi üretimi 7 katına, inşaat sanayi 8 katına, kimya sanayi üretimi 9 katına, elektrik üretimi 4 katına, kömür ve kok kömürü üretimi 3 katına, ham demir üretimi 5 katına, çelik üretimi 3 katına, alüminyum üretimi 7 katına, suni gübre üretimi 4.8 katına çıkarılacaktı. Ve yine plana göre sıfırdan bir traktör sanayi kurulacaktı. Plan Yugoslavya'nın ekonomik yapısında ve ekonomi coğrafyasında da ciddi dönüşümler hedefliyordu. Plana göre Ulusal gelirdeki sanayi payı 1939 yılındaki % 45'den % 64'e çıkacaktı. Plan üretim araçlarının tüm sanayi üretimindeki payını arttırmayı da hedefliyordu; 1939'da % 43 olan bu oran 1951'de % 57'ye ulaşacaktı. Beş yıllık Plan dönemi boyunca 170 bin işçinin modern üretim süreçlerine dahil edilmesi hedeflenmişti, başka biçimde ifade edildiğinde şu anlama geliyordu: ülkede işçilerin sayısı ikiye katlanacaktı. Buna paralel olarak kalifiye işçilerin sayısı 60 bine, yani 1939 yılındaki sayının yedi katına ulaşacaktı. İniversite mezunu teknik uzmanlara 20 bin kişi daha eklenecekti. Sonuç olarak plan, yeraltı kaynakları bakımından son derece zengin olan ve o tarihe kadar sanayi alanında kullanılan hammaddelerinden, örneğin demir madenlerinin % 98'i ve tüm ülke ekonomisinin % 50'si yabancıların denetiminde olan Yugoslavya'yı yarı sömürge bir ülke olmaktan çıkarıp, bağımsız ve sanayisi gelişmiş bir ülke haline getirmeyi amaçlıyordu.

Yugoslavya Kalkınma Planının en çekici özelliği, Sovyet örneğinden alınan, geri kalmış cumhuriyetlerin ve bölgelerin ekonomilerinin geliştirilmesine özel bir önem verilmesiydi. Federalist ideoloji ekonomi alanında da varlığını gösteriyordu.

Yugoslavya'da çalışmalar daha plan kamuoyuna açıklanmadan başlamıştı bile. Çalışmalarda atılımı yavaşlatacak her türlü kararsızlık bile vatan hainliği ile suçlanıyordu. Komünist Partisinin yönlendirmesi altında faaliyet gösteren Halk Cephesi tüm teşkilatıyla halk yığınlarının enerjisini harekete geçirmeye yöneldi. Bununla aynı zamanda ülkedeki federal cumhuriyetlerde olup biten ekonomik dönüşümleri yabancılardan gizlemek için de perde indirildi (deyim uygunsa: alüminyum perde). Belgrad'da yayımlanan Politika adlı dergi sansür uygulamasının başlatılmasını şu gerekçelerle haklı göstermeye çalışıyordu: eğer yabancı ülkeler "düşüncesiz ve geveze kişiler" aracılığıyla Yugoslavya'nın içinde bulunduğu ekonomik durumu yakından tanıma fırsatı bulurlarsa, bu bilgileri "yeni Yugoslavya'ya

zarar vermek için kullanacaklardır." Bu nedenle "en ayrıntı sayılabilecek enformasyon ve ekonomik sorun bile devlet sırrı olarak değerlendirilmelidir." Bu demek oluyor ki, bu alanda da birçok başka alanda olduğu gibi diğer Halk Cumhuriyetlerine yol göstericiliği Yugoslavya yapmıştır: 1947'de Polonya, Çekoslavakya ve Macaristan içinde bulundukları ekonomik durumla ilgili olarak uzun istatistikleri içeren raporlar yayımlamaktaydılar.

Heyecan ve şevkle birçok işi başarmak mümkündür, ki demiryolu inşaa eden gençlik tugaylarının ulaştıkları sonuçlar da buna bir örnektir. Ama sırf heyecana dayanarak her şeyin çözülebileceğini beklemek de doğru olmasa gerek. Yugoslavya planlama uzmanları iki büyük engele çarptılar sonunda; bunlardan biri *makinelerin eksikliğinden,* diğeri ise *uzman, bilgili kadroların yokluğundan* kaynaklanıyordu. Tito plan taslağını sunduğu konuşmasında gerekli makinelerin eksikliğinden söz ederken, bu sorunun kolayca aşılabileceğini, çünkü "beş yıllık planın uygulanması sırasında gerekli zaman içinde yabancı devletlere karşı olan tüm borçların rahatça ödeneceğini" savunmuştu. Ama sorunun bu kadar basit olmadığı daha sonra ortaya çıktı; tarım sektörü yeterli miktarda tarım ürünü ihraç edemiyordu. Madenlerdeki üretim de yavaşlamıştı. Öte yandan Yugoslavya'da fabrikalar çok hızlı bir şekilde inşaa ediliyordu ve bu tempoya Yugoslavya'daki, Çekoslavakya'daki ve Sovyetler'deki okullar ayak uyduramıyordu. Bunun sonucu ise teknik ve uzman kadro eksikliği bir türlü azalmıyor, aksine giderek daha büyük sorun haline geliyordu. Bu nedenle ürünlerin kalitesi bozuk oluyor, üretimin bir miktarı hiç kullanılamıyordu.

Tito "Yugoslav halklarının şimdiye kadar içinde tutuldukları bu geri kalmışlıktan kendi güçlerine dayanarak kurtulabileceklerine" inanıyor ve bu inancını sık sık vurguluyordu. Ama bu tavrın arkasında gizli olan niyeti anlamak da zor değildi: Yugoslav yöneticiler aynen savaş yıllarında (1941-44 arasında) yaptıkları gibi Sovyetler Birliği'ni oldu bittiyle karşı karşıya getirmek, böylece Sovyetlerin Yugoslavya'nın geleceğiyle ilgili planlarını yeniden gözden geçirmesini sağlamak istiyorlardı. Yugoslavlar Rusları köşeye sıkıştırmışlardı: Ruslar Yugoslavların Beş Yıllık Planını kesinlikle onaylamıyorlardı, ama onu mahkum de etmiyorlardı. Yugoslavya Beş Yıllık Kalkınma Planı kapitalizmi kesinlikle reddediyor, emekçilerin devrimci duy-

gularına yaslanmaya çalışıyor ve bu arada çok açık bir şekilde olmasa da, ama kesinlikle farkına varılacak bir tavırla Sovyetler Birliği'ni ve Doğu Avrupa ülkelerini işbirliğine çağırıyordu. İlerde göreceğimiz gibi Sovyetler başka yollardan geçerek, ama aynı sonuca varmışlardı; onların takındıkları tavır da katı ve uzlaşmazdı ve onlar da proleter enternasyonalizmine geri dönüş çağrıları yapıyorlardı. Ama aynı değerlendirmelerin perde gerisinde birbirinden çok farklı eğilimler güçlenmekteydi. Bu nedenledir ki, Doğu Avrupa ülkelerinin hükümetleri, Sovyetlerin onayının ardından Yugoslavya'da uygulanan yöntemleri taklit etmeye başladıklarında, Yugoslavların tavrı artık çoktan değişmişti. Onlar bir yol ayrımına gelmişlerdi, seçmek zorundaydılar; ya Stalinizme, ya da büyük ulusluluğu ve bağımsızlığı hedefleyen ve direniş döneminde doğan programlarına sadık kalacaklardı.

66. Doreen Warriner; Doğu Avrupa üzerine yazdığı birçok kitabı vardır. ör; *Economics of Peasant Farming* (1939), *Eastern Europa after Hitler* (1940), *Land and Poverty in the Middle East* (1948). Londra'da 1950'de yayımlanan *Revolution in Eastern Europe* adlı kitabında daha önceki kitaplarındaki objektiflikten uzaklaşıp Kominform'un resmi görüşünü yansıtıyor.
67. Matyas Rakosi Halk Demokrasisi Yolunda adlı makalesinde şunları söylüyordu: "bu mücadelenin, (yani, savaştan sonra partinin giriştiği mücadeleden söz ediliyor-yazarın notu) her ne kadar programsal olarak burjuva demokratik devrim amaçlarına yönelmiş de olsa, bizim önümüzde proleterya diktatörlüğüne giden yolları açacağından emindik.
68. Major Problems of U.S.Foreign Policy 1950-1951 Washington 1951.
69. D.Sulyok, Zwei Nachte ohne Tag .
70. E.M.Kulischer'in tahminlerine göre (*Europe on the Move*, New York 1949) yaklaşık 11 milyon Alman DoğuAvrupadan göçe zorlandı. Bu sayı Doğu-Almanya'dan Batıya kaçan 4 milyon Almanı da içermiyor.
71. *Occupied Europe*, Royal Institute of Foreign Affairs, 1944
72. Rumen, Bulgar ve Macar ekonomilerindeki Alman etkisi daha geniş bir şekilde, 5.Bölümde ele alınacaktır.
73. Bkz. A mai Magyarorszag "Hungaria Lyod" Budapeşte, 34.1
74. Bkz. UNRRA, cilt II, sayfa 207.
75. 5. Bölüme bakınız.
76. Central and South-East Europe agy.26.1.
77. Nicolas Clarion, *Le Glacis Soviètique*, Somogy, Paris 1948.
78. O. S. Morgan, *Agricultural Systems of Middle Europe*, New York 1933 . Kitaptan alıntı yapan Ygael Gluckstein, *Satellites in Europe*, Londra 1952, 44, 1.
79. Almanya: Tarıma elverişli topraklarda hektar başına 1.8 kg. Romanya'da 0,02 kg. Bulgaristan: 0,01 kg, Macaristan ve Yugoslavya: 0,1 kg. Bkz. *Political and Economic Planning- Economic development in S. E. Europe* 1945 34.1
80. Savaştaki kayıplar, göçler nedeniyle bu sayı 1945 yılında 9 milyona kadar düşmüştü.
81. Magyar Statisztikai Szemle, Budapeşte 1936.
82. Zoltan Szabo ; A tardi helyzet, 221 1.
83. Lenin ; Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky, Tarım sorununa dair tezler.
84. 1 hold : 0,575 hektar.
85. *L'Èconomie de l'Europe centrale* "Que sais-je ?" dizisi, 6. 1.
86. *Kapitalista gazdasag a masodık vilaghaboru utan* (1946, Budapest).
87. Örneğin Macaristan'da toprak reformunun ardından toprak sahibi olan ailelerin sayısı 1milyon 400 bindi. Bu ailelerden yaklaşık 1 milyonunun toprakları 10 hektarın altında idi. Reform sırasında toprak talebinde bulunanlara ortalama 5,1 hektar toprak dağıtılmıştı. Oysa Macaristan'daki tarım koşullarında 1945 yılında 10 hektardan daha az toprak sahibi olan aileler, bırakın iç pazara üretmeyi veya ihracatı düşünmeyi, üretimleriyle ken-

dilerini ancak geçindirebilir durumdaydılar.

88. YKP 5. Kongresinde sunulan rapor 247.1
89. Nicolas Clarion, *Le Glacis sovèique* 91.1
90. Ortak şirketlere dair bkz. Ek 1.4'e bakınız.
91. Bak. *World Today* adlı dergide Ocak 1949'da yayımlanan Romanya'da petrol yataklarını konu alan araştırma.
92. Romanya'da işlenmemiş petrol üretimi 1936'da 8,7 milyon ton idi. Bu rakam 1938'de 6,7 milyon tona, 1940'da 5,8 milyon tona ve 1944'de 3,5 milyon tona kadar düştü.
93. Bu şirketlerin daha önceleri Romanya'da sahip oldukları gücü hissettirebilmek için şu hatırlatmayı yapalım: savaştan önceki dönemde iki Romen başbakanı, Mironescu ve Vaida-Voeod bu göreve gelmeden önce Astra-Romana'nın ve Romana-Amercana'nın yönetim kurulu başkanlıkları görevinde bulunmuşlardı.
94. 1947'de ham petrolden üretilen petrol sanayi ürünlerinin fiyatı savaş öncesi dönemin 85 katı idi. Ama aynı dönemde üretim maliyeti ve bu arada ücretler 330 kat artmıştı. 1938'de petrol sanayinde 23600 işçi çalışmaktaydı, bu sayı 1947'de 50200'e yükselmişti. Aynı yıl üretim ise 1938'deki düzeyin tam yarısı miktarındaydı.
95. Bkz. Kasım 1946'da Birleşik Amerika ve Çekoslavakya arasında imzalanan ön ekonomik anlaşma.
96. Bkz. Carr agy. 303.1. Sonuç olarak komünist liderler ekonomi politikalarını saptamada NEP döneminin temel prensiplerinden ve deneylerinden yararlandılar.
97. Sovyetler Birliği'ndeki planlama dönemine dair bak. Carr agy. 361.1
98. 1949'daki resmi kura göre 1 USA Doları 50 Çekoslavak kronuna eşitti.
99. 100 zloti=1 dolar.
100. 1949'da 11,5 forint=1 dolar.
101. Macaristan dünya Boksit üretiminin yaklaşık dörtte birine sahip.
102. 1949'da 285 leva = 1 dolar.
103. 1947 sayı3, s.8-9.
104. 1945 yılına kadar Bor yöresinde çıkarılan bakır madeni Yugoslavya'da işlenmiyor, mamul madde haline gelmesi için yurtdışına ihraç ediliyordu. Bu nedenle Yugoslavya mamul bakır ihtiyacını çok pahalı olarak Fransa'dan alıyordu. Trepça yöresinde çıkarılan kurşun ve çinko maden yataklarında da durum farklı değildi. Halbuki Yugoslavya'nın, Slovenya, Hırvatistan, Bosna, Makedonya ve Sırbistan'daki nehirlerinden, büyük enerji kaynaklarına sahip olabilmesi olanağı vardı ve bu olanak Yugoslavya'nın yeraltı kaynaklarının randımanlı bir şekilde işlenmesini de mümkün kılabilirdi. Bu yeraltı zenginlikleri büyük yataklar içeriyordu: 200 milyon tonluk ve demir oranı % 50 olan demir maden yatakları, 100 milyon tonluk ve % 50 alüminyum içeren baoksit yatakları, önemli miktarda bakır, kurşun, çinko, krom, mangan, antimon, altın, civa, tuz madenleri ülkenin dört bir yanına

dağılmıştı. Yani Yugoslav planlamacıların hedef olarak koydukları programlar aslında somut temele dayanan programlardı. Öte yandan ülkedeki hasarın giderilmesi çalışmalarının başarısının gösterdiği gibi bazı durumlarda azimli ve şevkli çalışma, uzmanlık eksikliğinden doğan dezavantajları belli oranda giderebiliyordu. Son olarak; Yugoslavya'nın kömür ve linyit madenleri de vardı ve Almanlar savaş döneminde birkaç petrol kuyusunu da işletmeye sokmuşlardı.

105. Paris Barış konferansında Molotof, Hebrang olayı hakkında bilgi isteyince Kardeli ve Dilas arkadaşlarının görevinden alınmasının nedeni olarak onun "fraksiyon örgütlemesini, görevinde başarısız olmasını" göstermişler ve hatta daha da ileri giderek şunları söylemişlerdi "bazı kaynaklardan aldığımız enformasyonlara göre Ustasa Polisinin eline düştüğünde cesur davranamamış ve Ustasa'larla da ilişkisi olmuş."

3. BÖLÜM

DÖNÜŞÜM

DÜNYANIN PAYLAŞILMASI

PARİS KONFERANSI 1946 yılında Almanya'nın eski müttefikleriyle üzerinde çok tartışılan Barış Antlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte sona erdi. Aralık 1946'da Birleşmiş Milletler'de Doğu ve Batı arasında uyum oluşur gibi oldu, ama bu gelişme daha sonra devam etmedi. Her geçen ayla birlikte Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği, dolayısıyla kapitalist dünya ve Stalinist komünizm arasındaki uçurum daha da derinleşti.

Sovyetler Birliği görüşmelere açık olduğunu sürekli ifade ediyordu, ama bu görüşmelerde temel alınacak durum 1945'deki durum olmalıydı. Tahran, Yalta ve Potsdam Konferanslarının belgelerine sahip çıkıyordu, ama öte yandan Doğu Almanya'da tüm ülkenin Sovyetleştirilmesi yolunda ilk adımları atıyor, olağanüstü yüksek savaş tazminatından indirim yapmaya yanaşmıyor, Ruhr bölgesinin denetiminde de hakkı olduğunu öne sürüyordu. Bu arada Doğu Avrupadaki konumlarını sağlamlaştırmıştı. Montreux anlaşmasının yeniden düzenlenmesine yönelik Kasım 1945'de sunulan İngiliz-Amerikan önerisini reddetmiş, Türk hükümetine, diğer büyük devletlerin tümünü dışlayarak boğazların güvenliğini ikili düzenleme yoluyla ortak bir

şekilde sağlamayı önermişti. Sovyetler Birliği İran'da ve Arap dünyasında varlığını hissettiriyor, Kore'de iyice yerleşiyor ve Japonya'dan Amerikalıları uzaklaştırmaya gayret ediyordu.

Savaş döneminde yoksullaşan Batı Avrupa'yı, ki bu bölge siyasi farklılıklar nedeniyle *de facto* tarafsızlaşmıştı, artık sadece Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki güç dengesi koruyabilirdi. Ama bu denge henüz çok istikrarsızdı; Batı Avrupa burjuvazisi korkudan felce uğramış durumdaydı. Avrupa ülküsüne içerik kazandırabilecek olan demokratik sosyalizm ise tarihi işlevini yerine getirebilmekten uzak görünüyordu. İngiltere İşçi Partisi özünde muhafazakâr bir siyaset izliyordu. Kendilerine en tehlikeli rakip ve hasım olarak demokratik sosyalizmi gören Sovyetler ve Avrupa komünistleri ise, ulusal ve uluslararası düzeyde üçüncü bir yolun yaratılması anlamına gelebilecek her türlü deneyi başarısızlığa uğratmak ve kamuoyu önünde küçük düşürmek için ellerinden gelen her çabayı sarfediyorlardı. Churchill'le ve toplumsal muhafazakârlığın diğer temsilcileriyle birlikte, Batı Avrupa'nın ve tüm dünyanın iki kampa bölünmesi için en büyük çabayı onlar gösterdiler. Sovyetler 1945'de ortaya çıkan askeri durum temelinde mümkün gibi görünen yayılma eğilimlerini frenleyen Amerikan direnişini kıramayınca (ki bu sürece paralel olarak kendi hatalarının ardında gündeme gelen İngiliz Amerikan faaliyetine karşı son derece tavizsizdiler) tartışmaların odak noktasını "imparatorluk" zemininden, ideolojik zemine taşımayı daha uygun gördüler. Giderek daha açık bir şekilde ellerindeki Komünist Partiler kozunu kullanmaya başladılar. 1945'de kendi büyük-rus, ulusal ve imparatorluk çıkarlarını öne yükselten Sovyetler Birliği giderek yeniden dünya devriminin savaşçısı haline gelmeye başladı. Chulrchill'in Fulton'daki sert konuşmasını, Stalin komünizmin dünya çapında yayılmasını överek yanıtladı. "Komünist partilerin etkisi sadece Doğu Avrupa'da artmadı, diyordu Stalin, aynı zamanda geçmiş dönemde faşizmin iktidarda olduğu ülkelerin tümünde büyük miktarda arttı; İtalya'da Almanya'da, Macaristan'da, Bulgarstan'da, Romanya'da, Finlandiya'da... Öte yandan komünistlerin etkisi Almanlar, İtalyanlar ve Macarlar tarafından işgal edilen ülkelerde de yükseldi; sıralamak gerekirse; Fransa'da, Belçika'da, Hollanda'da, Norveç'de, Danimarka'da, Polonya'da, Çekoslavakya'da,

Yugoslavya'da, Yunanistan'da ve bu arada Sovyetler Birliği'nde." Stalin daha sonra komünistlerin etkisinin bu artışının tesadüfi bir olay olmadığını, bunun "toplumsal bir yasallık" olduğunu belirtti ve işte bu noktada Stalin komünist ve Sovyet dostu olmayan Avrupalıların en çok korktukları noktaya parmak basmış oluyordu.

Olağanüstü güç üstünlüğünü elinde bulundurduğundan giderek daha emin olan Birleşik Amerika, dünyada siyasetin yönlendirilmesi işlevinin İngilizler'den kendilerine geçtiği düşüncesine yavaş yavaş alışmaya başlıyordu. Ama amaçlar ve bu amaçlara ulaşma yolunda kullanılacak araçlar konusunda emin değildi. Tarafsız kalma politikasının "containment" savunucularından George F. Kennan endişelerini dile getiriyor ve şunları söylüyordu; "Amerikan halkı henüz bu görevi üstlenmeye, yani beyaz insanın yükünü sırtlamaya hazır değil", çünkü, "bu halk askeri güç ve ulusal politika arasındaki ilişkiler üzerine henüz deneyime sahip değil" ve "hemen çözülmesi mümkün olmayan problemlerin, tamamen çözmeden önce birlikte yaşamayı öğrenmemiz gereken sorunların olabileceğini zor kabul ediyor."[106] Amerikan halkı hazır olsa da olmasa da, Amerikan siyasetçileri kendilerini yayılmacı eğilimli bir Rusya ile karşı karşıya buldular. Rusya bu dönemde yeni Beş Yıllık planını başlatıyordu. 9 Şubat 1946 tarihli konuşmasında Stalin'in de belirttiği gibi planın amacı Sovyetler Birliğini "her türlü olasılığa karşı" hazırlamaktı. Amerikalılar kendilerini neredeyse her tarafta varlık gösteren bir komünist hareketle de karşı karşıya buldular, bu hareketin toplumsal nedenlerini aralarından çok azı kavrayabiliyordu. Amerikan siyasetine yön veren kadrolar Sovyet yayılmacılığını ve dünyanın değişik bölgelerinde boy veren devrimci huzursuzluğu tespit ederek şu sonuca vardılar; ülkelerinin stratejik sınırı bundan böyle Orta Avrupadan, Orta Doğudan, Çin'den, Güney ve Güney Doğu Asyadan geçmektedir. Rusların yayılmasının önüne geçmek için tüm bölgelerde sadece Sovyet etkisine karşı değil, komünist hareketlere ve reformist sosyalist hareketlere karşı da harekete geçtiler hepsine karşı da aynı yöntemleri uyguladılar. Amerikan Dışişleri Bakanlığının bir değerlendirmesine göre; "Birleşik Amerika tarafından Yalta ve Potsdam Konferanslarında ve son Barış konferansında verilen tavizler "aslında bir barış siyasetinin halkaları" olarak değerlendirilmelidir, ama bu tavizler aynı zamanda "yararlı olmayan" tavizler olarak da değerlendirilmek zorundadır.[107]

Hızlı silahsızlanmanın ardından Batı Dünyası kara orduları ve konvensiyonel silahlar bakımından Sovyetler Birliği'nden daha zayıf konuma düştüler. Bu dezavantajı ortadan kaldırabilecek araç atom bombası idi, ki bu bombanın Hiroşima ve Nagazaki'de atılmasının amacı kesinlikle Sovyetler'e yönelik bir ihtar olarak değerlendirilmelidir. Sovyetler Birliği ve Birleşik Amerika arasındaki gerçek çatışmalar bundan böyle değişik Dışişleri Bakanları Konferanslarında değil, Birleşmiş Milletlerin 1946 yılında kurulan ve atom enerjisini ele alan komisyonunda gündeme gelmiştir.

Karşılaştıkları atom bombası tehdidi, Ruslarda, kökü çok eskilere dayanan "anti-komünist haçlı seferi" korkusunu tekrar canlandırdı. Amerikalıların karşı saldırısı güçlendikçe Sovyetlerin tavrındaki katılaşma da güçlendi. Stalinist komünist rejimin ideologları, "kapitalist dünyaya yakınlaşma ve onunla işbirliğine gitme" düşüncesi yerine "Sovyet yurtseverliği" ülküsünü gündeme getirdiler ve bunun bir uzantısı olarak da her tür "kozmopolit" düşünceyi mahkum edip, hayatın her alanından batı ve burjuvazi etkisini dışladılar. Aydınlar arasında yeni bir temizlik hareketi başlatıldı (bu seferki daha öncekilerden de acımasızdı) çünkü aydınlar, batı aydın dünyasıyla, batı düşünsel yaşamıyla ilişkilerin, biraz da olsa düzelmesine en çok sevinen toplumsal kesimdi. Daha önceki yılların ideolojik yumuşamasının ardından komünizm tekrar asık suratlı, düşmanlık kavramını öne çıkartan ve kavgacı bir biçim aldı. Böylece Aleksandrov'u mahkum eden Jdanov'un devri de başlamış oldu.

Örneğin Yunan sorunu da ortadaydı. Acaba iç savaş Stalin'in emriyle mi başlatılmıştı? Büyük bir olasılıkla böyle olmadı, ama şurası kesin ki, partizan savaşı patlak verdiğinde "isyancılara" sadece Yugoslavya değil, Ruslardan bağımsız olarak değerlendirilemeyecek olan Bulgarlar ve Arnavutlar da aktif olarak yardım ettiler. İsyancılara silah, mühimmat, ilaç verdiler, Yugoslav ve Arnavutluk topraklarına kaçmak zorunda kalan Yunan partizanları oralarda konuk edildiler.

Akdenizdeki ulaşım hatlarının tehlikeye girmesinden korkan Büyük Britanya ve Birleşik Amerika, Yunanistan'da başlayan sorunu Sovyet komünizminin yayılmacı politikasının yeni bir delili olarak değerlendirdiler. Yunan Hükümetinin Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna sunduğu ve Yunanistan'ın kuzey sınırlarında oluşan durumu

Birleşmiş Milletlerin denetlemesini talep ettiği Nato Genel Kurulunda fırtınalı tartışmalar yarattı. Ocak 1947'de onbir ülke temsilcisinden oluşan Birleşmiş Milletler Denetleme Komisyonu Atina'da çalışmalarına başladı. Komisyon Sofya ve Belgrad'a yaptığı ziyaretlerin ardından oy çokluğu ile aldığı kararda Güvenlik Konseyine, Selanik'te sürekli bir komisyon kurarak sınırların gözlemlenmesi tavsiyesinde bulundu (Komisyonun Rus ve Polonyalı üyeleri tarafsız kaldılar.) Yugoslav, Bulgar ve Arnavutluk hükümetleri bu komisyonun ülkelerine girmesine izin vermeyeceklerini açıkladılar.

1947 Yılının Şubat ayında ciddi bir ekonomik bunalım içinde olan ve enerji ve dikkatinin çok büyük bir kısmını Filistin'deki sorunların çözümü doğrultusunda yoğunlaştırmaya çalışan İngiltere, Yunanistan'ın garantörlüğünden geri çekildiğini resmen açıkladı ve bu görevi Birleşik Amerika'ya devrettiğini bildirdi. Birleşik Amerika'nın bu şanssız ülkenin sorunlarını ele almaya başlaması Başkan Truman'a 12 Mart 1947'de Kongre konuşmasında "Hür Ülkelere Yardım" doktrinini ilan etme fırsatını verdi. Truman bu konuşmasında Birleşik Amerika'nın Avrupa'daki statükonun komünizmden yana değişmesine müsade etmeyeceğini çok net bir şekilde ifade etti. Amerika yardım elini ilk olarak Yunanistan ve Türkiye'ye uzattı; Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye de 100 milyon dolarlık yardım yaptı. Bu andan itibaren dünyanın neresinde olursa olsun, Sovyetler Birliği'nin veya komünist devrimin tehdit ettiği herhangi bir ülke, Amerikadan yardım alabilecekti. Truman Doktrininin ilan edilmesini kısa bir süre sonra yeni dışişleri bakanı Marshall'ın Harward Üniversitesi'ndeki 5 Haziran 1947 tarihli ünlü konuşması izledi. Marshall Avrupayı bir ekonomik işbirliği programı hazırlamaya ve bu konuda girişimlerde bulunmaya teşvik ediyordu. Çünkü "açıktır ki" diyordu, "Birleşik Amerika açlığın, yoksulluğun, çaresizliğin, kaosun ortadan kaldırılması, dünya ekonomisinin yeniden bütünleşmesi için mümkün olan her yardımı yapacaktır. Çünkü bunlar olmadan ne siyasi istikrar ve ne de kalıcı bir barış sağlanabilir."

Demek oluyor ki, Birleşik Amerika komünizmin durdurulabilmesi amacıyla atom silahından daha etkili bir silahı kullanmaya karar vermişti: bu silah ekonomik yardım silahıydı ve zor durumda kalan ülkelerin yardım alabileceği tek ülke de Birleşik Amerika'ydı.

Peki Sovyetler ve Doğu Avrupa Ülkeleri Marshall Planının bu ikili yapısına; yani planın çekiciliğine ve tahriğine (Marshall Planının kurnazlığı bu ikili yapıyı birleştirmesinden kaynaklanmaktaydı) nasıl tepki göstermişlerdi? Tepkileri anlayabilmek için Doğu Avrupa ülkelerinin Haziran 1947'de içinde bulunduğu ekonomik duruma bir göz atmak gerekiyor.[108]

MARSHALL PLANI

1947'DE DOĞU AVRUPA ülkeleri komünizminin en zayıf noktası ekonomi politikalarının içinde bulunduğu belirsizlikdi. Bu belirsizlik diğer ülkelerle ilişkilerin nasıl olacağı konusunda olağanüstü boyutlara ulaşıyordu. Kısa vadeli ekonomi planları bu ülkelerin sonuçta hangi gelişme kalkınma rotasına girecekleri sorunsalına değinmiyordu. Bu ülkelerin, hammadde ve makinelerin alınması konusunda ve sermaye darlığını gidermede batı ülkelerine ihtiyaçları vardı ve kaldı ki yine bu ülkeler 2. Dünya Savaşı öncesi Alman ekonomi sistemine entegre olmuşlardı.

1946'da Almanya'nın yerini Sovyetler Birliği aldı. Sovyetler Birliği Çekoslavakya, Polonya, Yugoslavya ve Arnavutluk'a mal olarak kredi veriyordu, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın ticaretini ise neredeyse tümüyle kontrol altında tutuyordu. 1946'da Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'ın ihracatındaki payı % 66, ithalatındaki payı ise % 91.1'di. Macaristan ve Polonya'nın da dış ticaretlerindeki birinci sırayı Sovyetler Birliği tutuyordu. Ama 1946 yılının ikinci yarısından itibaren hemen hemen Doğu Avrupa ülkelerinin tümünde Batıyla olan ticaret hacminin artırılmasına yönelik bir eğilim ve çaba göz-

lemlemlenebilir. Bulgaristan bu sürecin dışında kaldı; bu ülkede birbirini takip eden üç yıl boyunca tarım üretimi kuraklıkla karşı karşıya kalmıştı ve İki Yıllık Ekonomi Planı uygulanmaya başlanmasından itibaren üstünden gelinemez zorluklarla karşılaşmıştı; Bulgaristan'ın 1947'deki ithalatı planlananın ancak % 60'ı düzeyinde kalmıştı, daha da kötüsü bu eksikliğin en büyük bölümü sanayileşme bakımından en gerekli olan alanda, yani makine ve cihazlar sektöründeydi (planlanan dışalımın ancak %37'si gerçekleşebilmişti). Sonuç olarak hammadde ve makinelerin eksikliğinin duyulduğu koşullarda 1947'de planlanan büyük yatırımların ancak % 60'ı gerçekleşebilmişti. Oysa Yugoslavya örneğinde olduğu gibi bu süreçte iş tugayları seferber de edilmişti. Bu zorluklar doğrudan fiyatlar üzerinde etkisini gösterdi ve fiyatlar dolayısıyla da işçilerin hayat düzeyini etkiledi. Hayat düzeyi tekrar % 5 oranında düştü. Romanya'nın dış ticaretine gelince: Sovyetler Birliği 1947'de de güçlü bir konuma sahipti: 95 milyon dolarlık Romanya dış ticaret hacminin 47 milyon doları Sovyet Birliği ile idi. Yugoslavya'nın dış ticaretinde de, birinci sırayı Sovyetler Birliği alıyordu. Ama Yugoslavya, İtalya, İsveç ile de önemli ticari ilişkilere sahipti.

Macaristan Dış Ticaret hacminde Sovyetler Birliği'nin payı, eğer tazminat adı altında süren mal hareketlerini dikkate almazsak, 1946'dan 1947'ye geçerken azaldı ve bu sürece paralel olarak Macaristan'ın batıyla olan ticareti, özellikle de İsviçre, İngiltere ve İsveç'le artış gösterdi. Macaristan ve Polonya'da tarım sektörünün geri kalmışlığı ve dış kredilerin eksikliği ekonomik kalkınmayı frenliyordur. Polanya'nın en önemli ihraç ürünü olan kömürün çıkarıldığı ocaklarda makine ve techizatlar yetersizdi; bunun da bir sonucu olarak Polonya, Sovyetler Birliği ile olan çok sıkı ilişkileri azaltmaya gayret gösteriyordu. 1945'de Polonya tüm dışalımının % 91'ini Sovyetler Birliği'nden gerçekleştiriyor, bunun karşılığında da tüm dış satımının % 93'ünü Sovyetlere gönderiyordu. 1946'da bu iki sayı % 70 ve %50'ye düştü. Aynı tarihte Polonya dışticaretinde İsveç'in payı ihracatta % 18, ithalatta ise % 14'e yükselmişti.[109] Buna rağmen Polonya Mart 1947'de Sovyetler Birliği ile bir ticaret anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre Sovyetler Birliği Polonya'ya toplam 28 milyon dolarlık gıda maddesi ve makine alımında kullanılmak üzere kredi verecekti. Buna paralel olarak Sovyetler Birliği Almanlar'dan el koyduğu Polonya demiryollarına ait lokomotif ve Vagonları geri ve-

receğini ve Almanların ticari gemilerinin bir kısmını da Polonya'ya bırakacağını taahhüt ediyordu. Polonya açısından son derece avantajlı olan bu anlaşma Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ülkeleri ile sürdürdüğü ticaretin yöntemlerinde bazı değişiklikler olduğunun da bir habercisiydi.

Batılı ülkelerle olan ticari ilişkilerin genişlemesi eğilimi Çekoslavakya için de geçerliydi. Çekoslavakya'nın 1947 yılı ilk çeyreğinde 300 milyon kronluk mal ithal ettiği ilk 5 ülke arasında tek bir Doğu Avrupa ülkesi bile yoktu. Ve Çekoslavakya dış ticaretinde ilk altı sırayı tutan ülkeler arasında Sovyetler Birliği altıncıydı. Bu dönemde Çekoslavakya'nın ithalat yaptığı ülkeler önem sırasıyla şunlardı; Birleşik Amerika, İngiltere, İsviçre, Hollanda, Belçika. Çekoslavakya'nın ihracatının yöneldiği ülkeler sıralaması ise şöyleydi: İsviçre, İsveç, Hollanda, Belçika, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği. Çekoslavakya'nın Fransa'daki ticari temsilcileri o dönemde şunları söylüyorlardı: "Çekoslavakya'nın ticari ilişkilerini Doğuya doğru genişletmesi gibi bir eğilim kesinlikle söz konusu değildir."[110] 1946'nın üçüncü çeyreğinden 1947'nin ilk çeyreğine kadar geçen altı ay içinde Çekoslavakya'nın Sovyetler Birliği'nden olan ithalatı % 50, Sovyetler'e yönelik ihracatı ise üçte bir oranında düştü. Ama öte yandan söz konusu dönemde Birleşik Amerika'dan gelen ithalat üç katına yükselirken, Birleşik Amerika'ya yönelik ihracat da % 50 oranında arttı.

Ama bu eğilim, ki aynı eğilim ekonomik yapısı bakımından Çekoslavakya ile benzerlikler taşıyan Fransa ve bazı diğer Batı Avrupa ülkelerinde de gözlemlenmekteydi, belirli tehlikeleri de içermekteydi. 1946 yılında Çekoslavakya'nın Birleşik Amerikaya yönelik dışsatımı, oradan ülkeye gelen dışalımdan 230 milyon kron daha fazlaydı. Böylece Çekoslavakya'nın 4.6 milyon dolarlık bir aktifi oluşmuştu. Ama bu dış ticaret farkından doğan artı, 1947 yılında bir ay içinde Nisan ayı açığı nedeniyle eriyiverdi. Ve 1947 yılının ilk dört ayı içinde Çekoslavakya'nın Birleşik Amerika ile olan ilişkilerinin bilançosu 677 milyon kronluk açık gösterir hale gelmişti. Çekoslavakya'nın durumu, ülkede yeniden yapılanmanın ulaştığı hızlı sonuçlara ve ülke sanayisinin yüksek düzeyine rağmen kritik bir noktaya ulaşmıştı. Bu durumda iki çıkış yolu vardı; bunlardan birincisi batıdan uzun vadeli krediler istemekti, ki Marshall planı bu "yardımı" öneriyordu, ikinci alternatif ise Çekoslavakya dış ticari ilişkilerinde

ve buna bağlı olarak sanayi yapısında strüktürel değişikliklere gitmekti. Almanya'nın dışlanmasından sonra Doğu Avrupanın en ileri sanayileşmiş ülkesi haline gelen Çekoslavakya'nın, tarım maddeleri ve hammaddeler karşılığında makine ve sanayi ürünlerini satabileceği ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirmesi projesini komünistlerin dışında diğer toplumsal örgütlenmelerden de destekleyenler vardı. İşte Mart 1947'de imzalanan Çekoslavakya - Polonya ticari anlaşması bu eğilimin sonucu gündeme gelen bir adımdı. İki ülke sıkı ve yakın bir ekonomik işbirliğinin koşullarını araştırıyorlardı. Masaryik şunları söylüyordu bu konuda: "eğer güç kaynaklarımızı birleştirebilirsek, Avrupa'da Almanların boşalttığı yeri doldurabiliriz."

Teorik olarak Doğuyla olan ticari ilişkilerin artması eğilimi ve bu arada Batıyla olan ticari ilişkilerin korunması birbirini dışlamıyordu. Tam tersine Doğu Avrupa ülkelerinin çıkarları bu iki ilişkinin de gelişmesini gerektiriyordu. Ama çıkarlar bu dönemde siyasi kriterlere bağlı olarak değerlendiriliyordu. Marshall Planı gündeme geldiğinde artık yol ayrımı ve seçim zorunluluğu kaçınılmazdı.

Birleşik Amerika Avrupaya kapsamlı bir yardım planı önerdiğinde doğal olarak hem kendi çıkarlarını düşünüyordu ve hem de ekonomik yapılarını sağlamlaştırıp güçlenmelerinin kendisi için önemli olduğu bazı Avrupa ülkelerinin çıkarlarını göz önünde bulunduruyordu. Marshall Harward İniversitesinde bu konuya değinmemişti, ama Harriman Komisyonu Başkan Truman'a sunduğu 5 Kasım 1947 tarihli raporunda şu görüşlere yer veriyordu: "Birleşik Amerika'nın Avrupa'daki çıkarları salt ekonomik kriterlerle değerlendirilemez." bunlar aynı zamanda "stratejik ve politik" çıkarlardır.

Teorik olarak Marshall Planı herkes için açıktı. Georges Bidault'un 27 Haziran 1947'de Paris'te düzenlenen Fransız - İngiliz - Sovyet zirvesinin açılış konuşmasında değindiği gibi: "bir araya gelmemiz, kıtamızın şu an içinde bulunduğu ekonomik duruma dair ortak bir programın gerekli olup olmadığını araştırmamız gereklidir." Bu doğrultuda Bidault ve Bevin Sovyet tarafını Paris'e davet etmişler planlarını onlara da açınışlardı: Avrupa ülkeleri hangi güç kaynaklarına sahip olduklarını ve ne gibi hedefler saptayacaklarını gözden geçirmeliydiler; bilançolarda ortaya çıkacak olan açığın Avrupa ülkelerinin koordineli ve ortak çabasıyla mümkün olduğunca ka-

patılması ve ancak bu noktadan sonra kalan bölüm için dışardan, somut olarak da Birleşik Amerika'dan yardım aranması doğru olurdu.

Molotof, Sovyetler Birliği adına yaptığı açıklamada Avrupa ülkelerinin yeniden yapılanmasının ve ekonomik kalkınmanın (Doğu Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere) Birleşik Amerika'nın sunacağı yardımla daha kolay gerçekleşeceğine inandığını söyledi. Ama Molotof tüm Avrupa için genel bir ekonomik program hazırlanması önerisini kesinlikle reddediyordu, çünkü bunun bir sonucu olarak "diğer Avrupa devletleri büyük güçlere bağımlı hale gelebilir"di.

Görünen oydu ki, Sovyetler Birliği yine, Batıyla ilişkilerinde sürekli su yüzüne çıkan her zamanki açmazına düşmüştü. Savaşta yıkıma uğrayan tüm ülkeler gibi Sovyetler Birliği'nin de ekonomik yardıma ihtiyacı vardı. Sovyetler Birliği eğer koşullara bağlanmazsa, yani ekonomik bağımsızlığına dokunulmazsa ve Doğu Avrupa ülkeleri ekonomilerini denetim altında bulundurmasına ses çıkarılmazsa Amerikan yardımı almaya hazır olduğunu da açıklamıştı. Bu nedenle Molotof tüm Avrupa ülkelerinin ve özel olarak da Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik bağımsızlıklarının korunmasının sözcüsü tavırlarıyla konuşuyordu. Amerikan yardımlarının dağıtılmasını koordine edecek bir organ kurulması tartışmalarında; "Bu bizi nereye kadar sürükleyebilir, düşünün bir!" diyordu Sovyet temsilcisi 2 Temmuz 1947'de; "Bugün daha fazla kömür üretmesi için Polonya üzerine baskı yapılacak, çünkü Avrupa'da bilmem hangi ülkenin o anki çıkarları bunu gerektiriyor ve belki de Polonya bu nedenle sanayisinin başka dallarındaki üretimi frenlemek zorunda kalacak. Yarın Çekoslavakya'dan makine sanayi üretimini arttırması istenecek... Peki ama bu durumda bu ülkelerin ulusal egemenliklerinden ve ekonomik bağımsızlıklarından geriye ne kalıyor?"

Sovyetler Birliği, eğer Birleşik Amerika'nın yönlendirmesinde başlayan ve Avrupa'nın birleştirilmesi sonucuna ulaşması İhtimalini de taşıyan ekonomik işbirliğine katılırsa, karşılığında birşey alamadan Doğu Avrupa ülkelerini elden kaçırmaktan çekiniyordu. Molotof, Fransız ve İngiliz dışişleri bakanlarını ülkesini ve Sovyetler Birliği'ni izleyen diğer ülkeleri, Avrupanın öteki ülkelerinden koparmaya çalışmakla itham ediyor ve şöyle diyordu: "Bunun sonu Avrupa ülkelerinin iki bloka ayrılmasına kadar gidecektir." Molotof bu noktada Sovyet siyasetinin temel hareket noktasını gözden gizliyordu:

Sovyetler Birliği, Kremlin'in liderlerine göre, Birleşik Amerika'dan bağımsız olmayı istemeyecek ve istese de bunu başaramayacak olan bir Birleşik Avrupa yerine, iki bloktan oluşan (Birleşik Amerika'nın liderliğindeki Batı Avrupa ve Sovyet liderliğindeki Doğu Avrupa) bölünmüş bir Avrupayı tercih ediyordu. Sovyetler Birliği Avrupa ülküsüne inanmıyordu, eğer Doğu Avrupa üzerindeki denetimi gevşetirse bunun karşılığını alamayacağını düşünüyordu, işte bu nedenle Avrupa'ya karşı tavır aldı.

Doğu Avrupa ülkelerinin tümü Molotof'un bu görüşlerine katılmıyorlardı. Molotof'un ayrılmasından sonra Fransa ve İngiltere aralarında Doğu Avrupa ülkelerinin de olduğu 22 Avrupa ülkesine bir toplantı çağırısı yaptılar. Çekoslavakya ve Polonya siyasi yöneticileri ki buna komünistler de dahildi gözle görülür bir kararsızlık içindeydiler. Bu toplantıda sadece Yugoslavlar ve Bulgarlar Moskova'nın tavrını tamamen destekleyen bir tutum aldılar ve bunu yaparken bu konuda Moskova'dan ayrıca bir direktif almaları da gerekmiyordu. Budapeşte de birkaç gün tereddüt geçirdi, ama komünistler Moskova'nın tavrını kabul ettirmeyi başardılar. Ama Varşova ve Prag'da işler bu kadar kolay yürümedi. Davete ilk tepki kesinlikle olumlu idi. Anılarında Ripka bu sözü geçen günlerde, Polonya Komünist Partisi yöneticilerinden Hilary Minc, Cyrankiewicz ve Modzelewski ile görüştüğünü, onların kesinlikle Paris toplantısına katılmaktan yana olduklarını ve "Sovyetler Birliği küçük ülkelerin çıkarlarını da hesaba katacaktır" yolundaki görüşlerini dile getirdiklerini belirtiyor. 4 Temmuz 1947'de Çekoslavakya hükümeti yardım önerisini kabul ettiğini açıkladı. Polonyalılar da bu yönde hazırlıklar yapıyorlardı. Ama 8 Temmuz günü, yani Polonya hükümetinin konuyu görüşmek için toplantı yaptığı gün Moskova radyosu yayınında Polonya ve Romanya'nın Paris konferansına katılmayı "reddettiğini" bildirdi. Ertesi gün Varşova hükümeti toplantıya katılma çağrısını resmen reddetti. Aynı gün Çekoslavakya hükümet üyelerinden oluşan bir delegasyon Moskova'ya hareket etti. Delegasyon Gottwald, Jan Masaryk ve Drtina'dan oluşuyordu (bu sonuncu rahatsız olan ticaret bakanı Ripka'ya vekaleten delegasyonda yer alınıştı). Aslında bu ziyeret bir süredir gündemdeydi ve Marshall Planıyla ilgisi yoktu; Çekoslavaklar ülkeleriyle Fransa arasında imzalanan ticari anlaşmayla ilgili olarak

Kremlin'in görüşlerini almak istiyorlardı. Ama toplantının tarihi ister istemez ana tartışma konusunu Marshall Planı haline getirdi. Stalin delegasyon üyeleriyle yaptığı görüşmede "Marshall Planının tek amacının Sovyetler Birliği'ni yalıtlamak olduğu" yolundaki görüşünü tartışmaya açmaya gerek görmeden dile getirdi. Bu ihtarın ardından artık birşeyler yapmaya çalışmanın anlamı kalmamıştı; Sovyetlerin tavrı gayet açıktı; eğer Çekoslavakya Marshall Planında yer almayı kabul ederse, bunu Sovyetler Birliği ve Çekoslavakya arasındaki bağlaşıklığı ortadan kaldıran bir neden olarak görecekti. Ripka "acaba Moskova'yla bağları koparmayı göze alabilir miydik?" diye soracaktı kendine. "Böyle bir durumda Sovyetler bunu komünistlerle darbe yapmak için kullanabilirlerdi." Gerçekten de Çekoslavakya kamuoyu böylesi bir kopma için hazır değildi. Çekoslavakya'da henüz Münih'in anısı çok tazeydi. İç politikada komünizme karşı olsalar da Çekoslavak kamuoyunda çoğunluk, ülke dış politikasının temel taşının Rusya'yla dostluk olması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü ilerde tekrar canlanabilecek bir Alman emperyalizmi karşısında ülkeyi koruyabilecek olan tek etken buydu. "Koşulları dikkate aldığımızda boyun eğmekten başka bir seçimimizin olamadığı anlaşılıyordu" diyordu Beneş. Delegasyon üyeleri ve Prag'daki hükümet üyeleri arasında yoğun bir telefon trafiği başladı. Sonuçta açıklama metni üzerinde anlaşmaya varılabilmişti. 10 Temmuz tarihinde basına açıklanan metin Çekoslavakya'nın Marshall Planında yer almayı reddettmesine gerekçe olarak şunları saptıyordu; "Çekoslavakya'nın katılması, Çekoslavakya'nın Sovyetler Birliği ve diğer müttefiklerle olan ilişkisini zedeleyici bir adım olarak anlaşılabilir."

Moskova'dan geri dönen Masaryk Ripka'ya şunları söylüyordu; "Sevgili dostum, biz bundan böyle sadece birer eyalet valisinden başka bir şey değiliz!" Bu cümle, hayatının anlamı Çekoslavakya'nın bağımsızlığı olan bir devlet adamının ağzından dökülen trajik bir itiraftı. Masaryk'in Stalin'le görüşmesinden sonra edindiği izlenim, Stalin'in bir savaş beklentisi içinde olduğu idi.[111]

Sovyetler Birliği'nin müdahalesi ve Sovyetler Birliği'nin Çekoslavakya ve Polonya ile var olan bağlaşıklığını kendine göre tanımlama yöntemi geçici dönemin sonuna gelindiğinin bir ifadesiydi. Bu yeni bir dönemin başladığının bir işaretiydi; bu dönem *Doğu blokunun* yaratılması ve güçlendirilmesi dönemiydi. Paris'te başlayan

ilişkileri koparmanın ardından Doğu Avrupa ülkelerinin yeniden örgütlenmesi ve bu ülkelerin bağımlı ülkeler haline gelmesi Sovyetler Birliği için en önemli stratejik hedef haline geldi.

Sovyetler Birliği, müttefiklerine ve bağlı ülkelere Batı Avrupa ve Birleşik Amerika ile işbirliği yapmayı yasaklamanın ardından, Amerikanın etkisini de dengelemek istiyordu. Bu nedenle bu ülkelerin Marshall planına katılmamaktan doğan zararlarını hiç olmazsa bir miktar olsun azaltmak için gayret göstermeye çalışıyordu.

12 Temmuz 1947'de, yani Çekoslavakya'nın Marshall Planını reddetmeye zorlanmasından iki gün sonra, Çekoslavakya ve Sovyetler Birliği arasında 1948 yılı için geçerli olacak çok önemli bir ticaret anlaşması imzalandı. Anlaşmanın amacı Çekoslavakya'nın batıyla olan ve o tarihe kadar dış ticaret hacminin % 80'den fazlasını oluşturan ticari ilişkilerinin azaltılmasını amaçlıyordu. Anlaşma uyarınca Sovyetler Birliği Çekoslavakya'ya, 1947'deki büyük kuraklık nedeniyle hayati ihtiyacı olan 200 bin ton tahıl gönderecekti. Bunun dışında Çekoslavakya Sovyetlerden hayvan yemi, suni gübre ve çeşitli hammaddeler alacak, karşılığında da makineler, nakliyat işinde kullanılan borular, kimya sanayi ürünleri, tekstil maddeleri ve şeker verecekti. Anlaşma Çekoslavakya için son derece avantajlı idi, çünkü sözü geçen ürünlerden Sovyetlerden gelecek olanlar hemen teslim edilirken, Çekoslavakya'nın Sovyetlere göndereceği malların teslim tarihi ileriye ertelenmişti. Ripka bu konudaki notunda; "fiyatlar ve ödeme koşulları genelde hiç de olumsuz değildi" diyor ve şöyle devam ediyordu; "Çekoslavakya, Sovyetler Birliği'nden 1 milyar kron kredi de almıştı ve bu oradan alınacak malların ödeme işini kolaylaştırıyordu." Bir yıl sonra, yani 1948 yılı sonlarında Sovyetler Birliği Çekoslavakya'ya altın üzerinden de kredi açtı. Böylece Çekoslavakya üçüncü ülkelerden çeşitli hammeddeler alma imkanına kavuşmuştu. Sovyetler Birliği çıkarları dikte ediyorsa ve de gururu nedeniyle gerekirse bonkör olmayı da beceriyordu.

Temmuz 1947'de Sovyetler Birliği Yugoslavya ile de önemli bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Yugoslavların başarısı olarak değerlendirilebilir, çünkü bu anlaşmayla Yugoslavların Beş Yıllık Planları onaylanmış oluyordu. Sovyetler Birliği ihtiyacı olan yatırım maddelerini alabilmesi için Yugoslavya'ya 135 milyon dolarlık bir kredi açmıştı. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya arasında 1948 yılı için

planlanan ticaret hacmi 264 milyon dolar idi. 12 Temmuzda Sovyetler Birliği ve Bulgaristan arasında bir ön ticari anlaşma, Mart 1948'de ise beş yıllık anlaşma imzalandı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 90 milyon dolar olarak saptanmıştı. 15 Temmuz 1947 tarihinde benzer bir anlaşma Sovyetler Birliği ve Macaristan arasında doğdu. 31 Ağustos 1948 tarihine kadar yürürlükte kalacak olan anlaşma uyarınca, Sovyetler Birliği ve Macaristan arasındaki ticaret hacmi 66 milyon dolar olacaktı.

Sovyetler Birliği ile varılan bu anlaşmaların ardından Doğu Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki anlaşmalar dönemi başladı. Bu anlaşmalar uyarınca Çekoslavakya, Polonya'ya, Yugoslavya'ya, Bulgaristan'a ve Romanya'ya sanayileşme süreçlerinde ihtiyaç duydukları makine ve donanımları göndermeyi vaad ediyordu. Polonya ve Çekoslavakya arasında varılan anlaşma uyarınca Çekoslavakyanın ihtiyaç duyduğu kömür Polonya'daki madenlerden karşılanacaktı. Bu iki ülke arasında daha sıkı bir ekonomik ilişki için hazırlıklar da yapılıyordu. Yugoslavya ve Macaristan arasında da önemli bir ticaret anlaşması gerçekleşti. Anlaşmaya göre Macaristan Yugoslavya'ya 20 milyon dolarlık sanayi donanımı satacaktı. İki ülke, ekonomi planları arasında eşgüdüm sağlamak amacıyla görüşmelere de başlamıştı. Çok yönlü işbirliği perspektifi belirmişti ve bu süreç içinde, öncelikle alüminyum sanayinde olmak üzere, Macar Yugoslav ortak işletmeleri kurmak da planlanıyordu.

Mayıs 1947'de Yugoslavya ve Polonya arasında 5 yıllık bir ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşma iki ülke arasında 215 milyon dolarlık bir ticaret hacmini öngörüyordu. Arnavutluk ve Yugoslavya ise Kasım 1946'da 30 yıllık bir ekonomik işbirliği anlaşması imzaladılar. Ve son olarak Temmuz 1947'de Bled kentinde Tito ve Dimitrof bir araya geldiler. Bu konferans ve bu toplantıda kabul edilen kararlar, V. Çervenko'ya göre "Bulgaristan ve Yugoslavya arasında yeni bir dönemin başladığını işaret ediyordu..." İki ülke arasındaki kardeşçe bağlaşıklığın "bu kararlara göre ekonomik hayata da yansıması gerekiyordu, ama bu bağlaşıklığın her şeyden önce politik ve stratejik önemi vardı. Çünkü her iki ülkenin komünist liderleri Birleşik Amerika tarafından desteklenen "monarşist faşist Yunanistan ve reaksiyoner Türkiye'nin" kendileri için tehdit unsuru oluşturduğunu düşünüyorlardı.

Böylece Doğu Avrupa ülkeleri 1947'de ekonomik entegrasyon yolunda ilk adımları atmış oluyorlardı. Bu ciddi bir riski göze almak demekti: çünkü Sovyetler Birliği, Batı Avrupanın ve Birleşik Amerika'nın yerini doldurabilecek durumda değildi. Sovyetler Birliği geri kalmış ülkelere makine ve donanımlar, ağır sanayi üretimi için gereçler ve krediler verebilecek maddi güce sahip değildi. Sovyet Çekoslavak ticari görüşmeleri bu yeni sistemin bir diğer zayıf noktasını da ortaya çıkarmıştı; Sovyetler Birliği Çekoslavakya sanayi ürünlerini satın almaya talip olmuştu, ama buna karşılık Çekoslavakya'nın gereksinim duyduğu birçok maddeyi üretmekte zorluk çekiyordu. Bu nedenle Batıyla olan ticaret konusunda da Çekoslavakya'ya önemli kontenjan tanımak zorunda kalmıştı. Ama Sovyetler Birliği ilk sıraya kendini koymakla ve Komünist Partilerin yardımıyla Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde politik ve ekonomik egemenliğini yaymakla bu ülkeleri ticaret yapabileceği diğer taraflardan koparmış ve böylece onların ihtiyacı olan maddeleri elde etmelerini de engellemiş oluyordu.

Almanların Doğu Avrupayı ekonomik olarak yönlendirme doğrultusundaki talepleri de siyasi ve moral açıdan aynı oranda haksız idi, ama bu talebin maddi bir temeli vardı ve bu temel Alman sanayisinin giderek büyüyen gücü idi. Alman imparatorluğu gerekli araçlara sahip olmasına rağmen sömürgeler elde etme konusunda hakka sahip olamamıştı. Savaş öncesi Almanya'nın sanayi düzeyinin çok altında olan bir ülkenin yani Sovyetlerin ekonomik olarak kesin denetimine girmek, Doğu Avrupanın ekonomik gelişmesini çok olumsuz olarak etkiledi. Bu konuya ilerde tekrar döneceğiz.

ENFORMASYON BÜROSU (KOMİNFORM)

22-27 EYLÜL 1947 tarihleri arasında 9 Komünist Partisi Sovyetler Birliği, Halk Demokrasileri (Polonya, Çekoslavakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya), Fransa ve İtalyan Komünist Partileri temsilcileri Wroclav yakınlarındaki Szklarska Pore'de düzenlenen bir konferansta bir araya geldiler. (Yedinci Halk Demokrasisi olan Arnavutluk herhalde çok küçük olduğundan önemsenmemiş, sekizinci olan Demokratik Almanya ise henüz kurulmamıştı.) Haftalar sonra yayımlanan ortak açıklamaya göre toplantıya katılan taraflar, ulusararası durumun değerlendirilmesinin ortak sonuçlarını açıkladıkları bir bildirge yayımlamanın ardından dokuz partinin temsilcilerinden oluşan Enformasyon Bürosunu (Kominform) kurma kararını almışlardı. Enformasyon Bürosunun amacı; "deneyim alışverişini sağlamak, karşılıklı görüş birliği temelinde çalışmaların uyumunu sağlamak" olarak saptanmıştı. Bu yeni kurumun merkezi olarak düşünülen Belgrad'da, ilerde "Kalıcı Barış İçin, Halk Demokrasisi İçin" gibi alışılmamış bir adla dergi yayımlanması planlanmıştı. Daha sonra dergiye bu adı, doğrudan Stalin'in verdiği anlaşıldı.[112]

Toplantıya katılanların amaçlarını dile getirenler arasında Malenkov ve Gomulka da vardı. Jdanov'la birlikte SBKP'yi toplantıda temsil eden Malenkov'a göre SBKP Komintern'in dağıtılmasının ardından kardeş partilerle olan ilişkilerde kendine "yeni görevlerin düştüğünü" farketmişti. SBKP ihtiyacı olan partilere gerekli "yardımı" vermekte hiç tereddüt etmemişti; bu nedenle değişik partilerle ikili toplantılar düzenlenmiş ve güncel dünya olaylarıyla ilgilenmek üzere "Yeni Zamanlar" adlı haftalık dergi yayımlanmıştı. "Ama" diye devam ediyordu Malenkov "kardeş partiler arasındaki ilişkiler bu biçimiyle yetersiz kalıyorlardı, sistemli değildiler, karşılıklı olarak tatminkar bilgi alış verişi sağlanamıyordu. Bu nedenle kardeş partiler arasında ilişkileri sıkılaştırmak gerekiyordu, ilişkileri sistemleştirmek ve kalıcılaştırmak zorunluydu."

Toplantıya ev sahipliği yapan Polonya Komünist Partisi adına konuşan Genel Sekreter Gomulka şunları söylüyordu: "Kominternin dağıtılmasının olumlu sonuçları oldu. Ama bu geçen dört yıl içinde ilişkilerin yetersiz oluşu görüş ayrılıkları ve siyasi hatalar doğmasına neden oldu."

Gomulka doğal olarak bu yeni kurumun Kominternin sıradan bir tekrarı olmasını istemiyordu. Ayrıca toplantıya katılan tarafların temsilcilerinin ve hatta Sovyetlerin de niyeti bu değildi. Belirtiler, konferansın fikir babalığını yapan Stalin'in acil sorunlarına çözüm aramak için bu tür girişimlerde bulunduğunu gösteriyor; Stalin Doğu Avrupa, İtalyan Komünist Partisi ve Fransız Komünist Partisi üzerindeki denetimi güçlendirmek istiyordu. Bu denetimin güçlenmesi Sovyetlerin Avrupada gündeme getirip uygulamak istedikleri ve Amerika'nın karşı saldırısına (Truman Doktrini, Yunanistan'daki Amerikan varlığı, Marshall Planı) yanıt olarak düşündükleri strateji açısından yaşamsal öneme sahipti. Öte yandan Jdanov'un ateşli bir şekilde savunduğu bu strateji, sosyalistlerle, komünist olmayan sol kesimlerle ve hatta ulusal burjuvaziyle işbirliğini gerektiren Halk Cephesi politikasının da terkedilmesi anlamına geliyordu. Bilindiği gibi Halk Cephesi politikası 1941'de Sovyetler'in Almanya tarafından istilasından sonra Komintern tarafından onaylanmış, direniş dönemlerinde çok yararlı olmuş, Kominternin dağıtılmasından sonra da (1943) Moskova'nın açık onayıyla tüm uluslararası komünist hareketin genel çizgisi olarak varlığını sürdürmüştü.

Sovyetler açısından bakıldığında halk cephesi politikası başarısızlığa uğramıştı. Çünkü Fransa ve İtalyan komünistleri koalisyonlardan dışlanmışlardı. Batı Avrupa'da Amerikan etkisi artmıştı. Marshall Planı, Prag ve Varşova'da komünist liderler tarafından bile olumlu yankılar almıştı ve bu gösteriyordu ki, eğer sıkı bir Sovyet denetimi uygulanmazsa, Orta ve Doğu Avrupadaki Sovyetler Birliği varlığı Birleşik Amerika'nın ekonomik gücü nedeniyle ciddi bir tehlike içine girebilirdi. Sovyetler Birliği için İngilizlerle ve Amerikalılarla işbirliği dönemi kapanmış, artık soğuk savaş, Amerikalıların mevzi kazanımalarına karşı "dinamik savunma" dönemi açılmıştı.

Szklarsaka Pore'de düzenlenen konferansın ve Kominformun kurulmasının temel amacı; Doğu ve Batı Avrupanın en önde gelen Komünist Partilerinin, Moskovada saptanan yeni stratejiyi desteklemelerini sağlamaktı. Bu strateji tüm Komünist Partileri "Amerikan emperyalizmine karşı mücadeleye" yöneltmeye dayalıydı. Yani yanlızca bu emperyalizm dünkü kurtarıcılar halkların özgürlüğünü tehdit ediyordu ve Sovyetler Birliği ise bir yandan kendi haklarını savunurken, diğer yandan da kendi güvenlik şeridinin içindeki ya da onun dışındaki halkların bağımsızlığını ve çıkarlarını koruyordu.

Belli anlamda Enternasyonalın yerine işlev gören Kominform ise, işte Moskova'da karar verilen bu siyasi çark edişin, tüm partiler tarafından, özellikle de tek başlarına veya başkalarıyla birlikte hükümetlerde görev yapan Komünist Partiler tarafından ortakça alınan bir karar olduğunu lanse edebilmek için kuruluyordu. Daha sonraları, 1948'de Stalin ve Molotov Tito'ya yazdıkları bir eleştiri mektubunda Kominformu tanımlarken "*Kominform, yani Halk Demokrasileri ve Sovyetler Birliği partileri tarafından oluşturulan Birlik Cephesinin temeli*" cümlesini kullanıyorlardı.[113]

Sovyetler Birliği, Halk Demokrasileri ülkeleri ile oluşturacağı Birlik Cephesini, kendi denetimi altındaki partilerin sıkı işbirliği üzerinde temellendirmek istiyordu ve bu süreçte de doğal olarak yönetici rolü kendine biçiyordu. Bu yeni strateji açısından, batı Komünist Partilerine düşen görev (ki onları temsilen Fransız ve İtalyan Komünist Partileri akıllı taktiklerle bu stratejiye dahil edilmişlerdi) ülkelerini karıştırmaktı: Doğu Avrupada uygulanan büyük programın başarıya ulaşabilmesi için, onların kendi ülkelerinde, mümkün olan her yön-

teme başvurarak, ülkelerinin Amerikan yardımıyla gelişmesinin, ekonomisini Amerikaya dayanarak düzeltmesini engellemeleri gerekiyordu.

Szklarska Pore'da düzenlenen bu konferansta bu yeni strateji en ateşli şekilde Kardeli ve Dilas tarafından temsil edilen Yugoslav komünistleri tarafından savunuldu. Jdanov (tabii ki Stalin'in onayıyla) oportünizmi sert şekilde mahkum eden tarafın, ve en çok mücadele yanlısı tarafın Yugoslavlar olmasına izin verdi. Ama daha aradan bir yıl bile geçmeden Yugoslavlar Stalin'in "şeytanca" oyununa gelmekten yakınacaklardı. Yugoslavlara göre Stalin daha o günlerde Tito'yla arasında çıkabilecek olan anlaşmazlığın farkına varmış ve bu nedenle Yugoslavları Fransızlara ve İtalyanlara karşı saldırıya yönlendirerek aralarında kalıcı sorunlar yaratmayı başarmıştı... Bu iddia akla yakın geliyor. Yugoslavlar bir hataya kurban gitmişlerdi. Stalin'in asıl niyetinin ne olduğunu anlayamadan (bu niyet; Komünist Partiler ve Doğu Avrupa hükümetleri üzerindeki egemenliğin ki bu tüm komünist hareketin yönelendirilmesi yetkisini de içeriyordu ele geçirilmesiydi) Yugoslavlar kendilerinin direniş dönemlerinde edindikleri deneylerden gözleri kamaşarak Kremlin'in gündeme getirdiği bu yeni stratejiyi Stalin'in solculuğa geri dönmesi olarak algılamışlardı. Yugoslavlara göre bu sol tavır kendilerinin savaş döneminde ve sonrasında başarıyla uyguladıkları politikadan başka bir şey değildi. Onlar kendi sol tavırları nedeniyle daha önce bir çok kez Moskova'nın tedbiri elden bırakmayan oportünist çizgisiyle çelişkiye düşmüşlerdi. Eğer bugün Stalin'in çevresindeki adamları içinde en radikal kişi olarak tanınan Jdanov " komünistler için en büyük tehlike kendi güçlerini küçümsemek ve emperyalizmin gücünü abartmaktır" diyebiliyorsa, bu Yugoslavlara göre, Tito'nun politikasının doğrulanmasından başka ne anlama gelirdi? Tito daha ılımlı ve tedbirli olması yönündeki önerileri dikkate almıyor, diğer Komünist Partilerin liderlerinin aksine, ara kademeleri atlayarak daha 1945'de Yugoslavya'da, Komünist Partinin diktatörlüğünün yolunu başlatıyordu.

Eylül 1947'de Tito, Stalin'in, iyi niyetini kanıtlayabilmek için, uzun zamandır İngilizlere ve Amerikalılara karşı gösterdiği anlayışın ve jestlerin ne kadar yanlış ve gereksiz olduğunu nihayet kavradığını düşünüyordu. Onların çıkarlarını dikkate almak ve bu çıkarlara saygı göstermek, İtalyan ve Fransız direnişçilerinin ellerinden silahlarının alınmasına göz yummak, Yunan direnişçilerinin yardım

taleplerini reddetmek, Tito'yu, Mao Çetung'u ve Hindistanla Endonezya'da devrime hazırlanan komünistleri frenlemek ne kadar yanlış ve gereksizdi Tito'ya göre... Yugoslavlar'ın tahlillerine göre savaş sonrası dönemde Stalin Batının gücünü abartmıştı. Sovyetler Birliği'nin güç kullanmadan, tedbirli ve kurnaz bir siyasetle Avrupanın süper gücü haline gelebileceği stratejisi de yanlıştı. Kremlin'in tavrındaki katılaşma onları doğruluyordu ve Yugoslavlar da bundan haz duyuyorlardı. "Devrimci kararlılıklarıyla", artık geri dönen Sovyetler'in yanıbaşında, bu anti-emperyalist savaşta onların en yakın müttefikleri olabilirlerdi. Ama şunun farkında değildiler ki; Stalin bu mücadeleyi Jdanov'un konuşmalarındaki bütün keskinliğe rağmen savunmaya yönelik olarak değerlendiriyordu. Szklarska Pore'deki Konferansta Malenkov ve Jdanov'un Yugoslavlara karşı gösterdiği itibar ve Kominform merkezi olarak Çekoslavaklar tarafından önerilen Prag yerine Belgrad'ın kazanması Yugoslavları kendilerinden çok emin ve mutlu kılmıştı. Bunun da bir sonucu olarak Yugoslav liderler konferansın hemen ardından Balkan'larda hummalı bir faaliyet başlattılar.

Çok büyük olasılıkla böylesi bir tuzak hazırlamakla Stalin önce, "sol" aşırıların heyecanlı desteğini de arkasına alarak, hareketin "sağ" sapmalarını (Togliatti, Thorez, Gottwald ve Gomulka) yola getirmeyi planlıyordu. Ardından ikinci adım, pişmanlığını dile getiren sağ sapma çizgidekilerin yardımıyla, iflah olmaz solcuları, yani Yugoslavları ve onların değişik partilerdeki, hatta SBKP içindeki taraftarlarını biraz hizaya sokmaktı. Bu planın uygulanması sırasında, daha Yugoslavlar'a karşı yöneltilen ilk saldırılarda sağ sapmalar teslim olarak bu saldırıya katıldılar. (Gomulka ikna olmadı ve bu inatçılığının bedelini ağır ödedi.)

Herkesin sosyalizme doğru, kendine özgü ve ulusal koşulları da dikkate alarak ilerlemesi teorisi (1956'ya kadar) bir anda unutuluverdi. Halk demokrasilerinde ve Batı Avrupa ülkelerinde Komünist Parti liderlerinin çoğu anti-Sovyetik ve ulusal burjuva olmakla suçlanmaktan korktukları için 1947'de (aynen 1939'da olduğu gibi) komünistleri geniş halk yığınlarından yalıtlayacak bir politika uygulamak zorunda kaldılar. Bu ise onları diktatörce bir siyaşi yönetime gereksinim duyar hale getirdi. Onların durumu buydu, ama Stalin, daha önce de belirttiğimiz üzere, Yugosavların kendisi için çok daha çetin bir ceviz olduğunu biliyordu, ve 1947 öncesi dönemde de böyle düşünüyordu.

1947'ye gelindiğinde Doğu Avrupa komünist partileri artık konferans sırasında belirlenen iç siyasi hedefleri, ki bunlar arasında iktidara el koymak da vardı uygulayabilecek duruma gelmişlerdi. Bu dönemde diğer büyük partilerin, özellikle de Köylü Partilerinin işleri bitirilmek üzereydi.

Romanya ve Bulgaristan'da işin önemli kısmı 1946'da halledilmişti. Romanya'da Maniu'nun, Bulgaristan'da da Petkov'un lideri olduğu partilerin çalışma hakları alınmış, kadroları sindirilmişti. Bu koşullarda seçimlerde hezimete uğrayan partiler muhalefete çekilmiş, geniş halk yığınlarından kopmuşlardı. Polonya'da Mikolajczyk'ın partisi Ocak 1947'deki genel seçimlerde siyasi arenadan silinmişti. Hükümetin uzun bir dönem boyunca ve ince hesaplarla hazırladığı bu seçimler, aynen 1946'daki Yunanistan'daki seçimler gibi, hür seçimlerle uzaktan yakından ilgisi olmayan seçimler olmuşlardı. Macaristan'da Küçük Üreticiler Partisine karşı son imha hareketi Aralık 1946'da başlatılmış, rejime karşı darbe hazırlamakla suçlanan partinin önde gelen yöneticileri tutuklanmıştı. Bu tutuklamaların ve "itirafların" ardından yeni bir tutuklama dalgası başlatılmıştı. Küçük Üreticiler Partisinin parlamentodaki grubu parti genel başkanı Bela Kovacs'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına karşı çıkınca, Sovyetler olaya doğrudan müdahale etme gereğini duymuşlar, 26 Şubat 1947'de "Kızıl Ordunun Güvenliğine karşı sabotaj hazırlama" iddiasıyla parti genel sekreterini tutuklatmışlardı. Küçük Üreticiler Partisine son darbe 1947 yaz aylarında indirildi; İsviçre'de tatilde olan Ferenc Nagy görevinden istifaya zorlandı. Darmadağın edilen parti örgütünden arta kalanlar artık komünistlerin elindeki uysal bir araçtan başka bir şey değildi. Ağustos 1947'de düzenlenen genel seçimlerde Küçük Üreticiler Partisi seçmenlerin % 15.4'ünün oyunu alabilmişti. Bu seçimlerde komünistler % 22.3, sosyal demokratlar %14.9, Ulusal Köylü Partisi ise % 8.3 oy almıştı. Muhalefet partileri seçimlerde toplam olarak % 35 oranında bir destek toplamışlardı. Bunun dağılımı da şöyleydi; Zoltan Pfeiffer'in Macar Bağımsızlık Partisi % 13.4, İstvan Barankovics'in (katolik) Demokratik Halk Partisi % 16.4, ruhban Balogh'un Macar Demokrat Partisi ise % 5.2.

Slovak komünistleri ise Demokrat Partinin imha harekatını 1946'da başlatmışlardı. Bu parti ideolojisi ve toplumsal desteği açısından değerlendirildiğinde Macar Küçük Üreticiler Partisine ben-

zeyen bir partiydi. Bulgaristan'da siyasi davalar dizisi "ülkede var olan rejimi tehdit etmek" suçlamasıyla mahkeme önüne çıkarılan ve beş yıla mahkum edilen sosyal demokrat Pastukov'un davasıyla başlamıştı. Hemen arkasından sanık sandalyesine Nikolas Petkov çıkarıldı ve Haziran 1947'de tutuklanan Petkov 16 Ağustosta idama mahkum edildi ve karara karşı çıkan Batı hükümetlerinin ve Batı kamuoyunun sert protestoları bir işe yaramadı.

Romanya'da Köylü Partisi liderleri Maniu ve Mihalache Haziran 1947'de tutuklandı ve aynı yılın ekim ayında her ikisi de ömür boyu hapse mahkum edildi. Benzer cezalara çarptırılacağını tahmin eden Mikolayczyk Ekim 1947'de ülkesini terk etti. Böylece Doğu Avrupa ülkelerinin büyük ve güçlü köylü partileri likide edilmişlerdi. Onların boşalttıkları yerlere, komünistlerin artık rahatca başedebilecekleri küçük muhalefet partileri gelmişlerdi.

Komünist partilere gelince; 1945 ve 1946 yılları, onlar için her şeyden önce güçlenme ve üye sayılarını arttırma yıllarıydı. Üye sayılarındaki artış ve hızlı büyümü tablodan izlenebilir:[114]

	Savaş öncesi	1945	1947	1950
Çekoslovakya*	80.000	500.000	1.300.000	2.360.000
Yugoslavya	15.000	100.000	400.000	
Polonya	20.000	-	800.000	1.360.000
Romanya	1.000	-	710.000	1.000.000
Macaristan	30.000	-	750.000	950.000
Bulgaristan	8.000	-	-	460.000

*savaş sırasında öldürülen: 25 000

Bu parti üyelerine her koşul altında güvenebilme imkanı yoktu elbette, ama sonuçta bu üyeler, sonucunun ne olacağını kendilerinin de tahmin edemedikleri bir deneye gönüllü olarak katılan bir kesimin var olduğunun göstergesiydi. Gösteri ve mitinglerde tribünlerin önünden, liderlerine selam vererek geçen bu parti üyeleri gururluydular, ama bu gurura bir tutam tedirginlik de karışıyordu. Varşova Konferansında saptanan temel hedefler; propaganda ve inanç ağlarına takılıp, sendika ve diğer kitle örgütlerinde bir araya getirilen bu insanları eğitmek, deneyim kazandırmak ve mücadeleye hazırlamaktı.[115]

İTTİFAK ANTLAŞMALARI VE BALKAN DEVLETLERİ FEDERASYONU PLANI

YUGOSLAV Komünistleri Varşova Konferansının sonuçlarından çok memnundular ve bunu saklamaya da gerek duymuyorlardı; akla gelebilecek her alanda zafer onlarındı. Kominformun merkezi olarak da Belgrad'ın seçilmiş olması ülkelerine verilen önemin bir göstergesiydi. (Aslında bu seçim, Moskova'ya temizlik ve propaganda konularında uzman kadrolarını -başlarında Yugin olmak üzere- Belgrad'a gönderme fırsatı da yaratmıştı.)

Böylece Ağustos 1947'de Yugoslavya ulaşabileceği en yüksek prestiji elde etmiş, ve uluslararası komünist hareketle de en iyi ilişkilerinin olduğu bir döneme ulaşmıştı. Kasımın başlarında Belgrad'a bir ziyaret yapan Togliatti (7 Kasım 1947'de yayımlanan açıklamaya göre) Maraşal Tito'ya şu görüşlerini dile getirmişti:"Yugoslavya ve halklarının, Hitlerin ve faşizmin nihai yenilgisinde üstlendikleri kahramanca savaşı nedeniyle, İtalyan komünistleri ve hakiki İtalyan demokratları adına bu mücadeleye olan içten hayranlığımı dile getirmeme izin verin!" Aslında Togliatti ve Tito sadece birbirlerine karşılıklı olarak iltifat etmek için buluşmamışlardı; iş de görüşüyorlardı. Bu seferki gündem Triest idi. Tito, eğer karşılığında sakinlerinin çoğunluğu Yugoslav olan Goriziane'yi alabilirse Triest'i İtalyanlara bırakmaya hazır olduğunu söylüyordu. İki komünist lider, "Yugoslavya ve İtalya arasındaki işbirliğinin arzu edilen bir durum olmanın ötesinde, bunun mümkün de olduğu" konusunda fikir birliği

içindeydiler. Acaba İtalya, Yugoslav hammaddesine karşılık sanayi donanımları veremez miydi? Acaba İtalyan işçileri, teknisyenleri ve uzmanları içinYugoslavya'da iş imkanları yaratılamaz mıydı?

Bu arada Doğu Avrupa ülkeleri başkentlerinde ve özellikle de Belgrad'da yoğun diplomasi trafiği yaşanıyordu. Görüşmelerin ana konusu bu ülkeler arasındaki bağlaşıklık sisteminin genişletilmesiydi. Bu sistemin temelleri, *Slav* dayanışması temelinde bölge ülkelerinin, olası bir Alman saldırganlığı politikasının yeniden canlanmasına karşı, geçmiş birkaç yılda atılmış, bölge ülkeleri arasında karşılıklı yardım ve dostluk antlaşmaları imzalanmıştı. Sovyetler Birliği Çekoslavakya ile (12 Aralık 1943), Yugoslavya ile (10 Nisan 1945), Polonya ile (21 Nisan 1945) ittifak antlaşmaları imzalamıştı. Polonyanın benzer anlaşmaları; 18 Mart 1946'da Yugoslavya, 10 Mart 1947 Çekoslavakya ve 9 Temmuz 1946 Arnavutluk'la idi. (Arnavutlukla imzalanan bu antlaşmayla iki ülke arasında vize zorunluluğu kaldırılmıştı.) Ama daha savaş sırasında aralarında ittifak kuran Slav kökenli ülkelerin ve Almanya'nın eski müttefiklerinin imzalayacağı anlaşmalar vardı.

İlk antlaşma 27 Kasım 1947'de Yugoslavya ve Bulgaristan arasında imzalandı. Arkasından Tito'nun Budapeşte ve Bükreş ziyaretlerine sıra geldi. Tito'nun büyük törenlerle karşılaştığı gezilerin ardından, 8 Aralık 1947'de Macaristan-Yugoslav ve 19 Aralık 1947'de de Ruman-Yugoslav dostluk antlaşmaları imzalandı. Bundan sonra sıra 16 Aralık 1947'de Bulgar-Arnavut, 16 Ocak 1948'de Bulgar-Rumen ve 24 Ocak 1948'de Macar-Rumen dostluk antlaşmalarına geldi. Yugoslavların girişiminin ardından biraz gecikmeyle Sovyetler Birliği bölge ülkelerinde bir dizi antlaşma imzalandı. 4 Şubat 1948'de Romanya ile, 18 Şubat 1948'de Macaristan ile, 18 Mart 1948'de Bulgaristan ile, ve 6 Nisan 1948'de de Finlandiya ile dostluk antlaşmasına vardı. Son olarak; Polonya-Macaristan (Haziran 1948), Polonya-Bulgaristan (Mayıs 1948), Polonya-Romanya (Temmuz 1949), Çekoslavakya-Bulgaristan (Nisan, 1948) Çekoslavakya-Romanya (Temmuz 1948) ve Çekoslavakya-Macaristan (Nisan 1949) antlaşmaları imzalandı. Bu antlaşmaların tümü Almanya'ya, veya "Almanya'yla doğrudan yahut dolaylı ittifaka giren herhangi bir devlete" karşı olma özelliğini taşıyorlardı. Anlaşmaların alt maddelerinden biri, "taraflar, yükümlülüklerini Birleşmiş Milletler yükümlülüklerinin bir parçası

olarak addederler" diye bir paragraf da içeriyordu. Ama anlaşmaların temel amacı, olası herhangi bir Batı saldırısı karşısında Doğu Avrupa ülkelerinin diplomatik ve askeri işbirliğine hukuksal zemin hazırlamaktı.

Tito'nun bölge ülkelerine düzenlediği ziyaretler, özellikle Dimitrof'la olan görüşmeleri, Batı başkentlerinde büyük bir igi ile izleniyordu. 1947 sonlarında ve 1948 başlarında diplomatik çevrelerde ısrarla gündeme gelen maddelerden biri Balkan Federasyonu planı idi. Yugoslavlar ve Bulgarlar bu konuyu ilk olarak 1944 yılı sonlarında ele almışlardı ama o zaman federasyon öncelikle iki Güney Avrupa Slav devletinin federasyonu olarak değerlendirilmişti. Yugoslav ve Bulgar Komünist Partileri Merkez Komiteleri ilk olarak Kasım 1944'de yazışmışlardı.[116] Stalin planın ayrıntılarını 22 Kasım 1944'de, Kardeli, Şimitçi, ve Şubaçty'nin Moskova ziyareti sırasında, delegasyonu kabul ettiği görüşmede öğrendi. Stalin'in bu konudaki görüşü olumluydu: "Bulgaristan'la federatif birleşme süreci hızlandırılmalı" diyordu. "eğer halk böyle istiyorsa bunun önünde durulamaz."

Görüşmelere, Kardeli'nin Sofya ziyareti nedeniyle 22-24 Aralık 1944 tarihleri arasında Sofya'da devam edildi. Kostov ve Vlko Çervenkov ki bu tarihlerde Çervenkov, Vladimirov adını kullanıyordu ve 5 yıl sonra Kostov'u "Yugoslavlarla devlet düzeyinde federasyon planları yaptı" suçlamasıyla idama gönderecekti,) Kardeli'ye alternatif bir federasyon planı sundular. Kardeli bu yeni plandan hoşlanmamıştı. Bulgarların önerisine göre; yeni federasyonda tüm Yugoslavya ve Bulgaristan eşit haklara sahip olan eşit taraflar olmalıydılar. Oysa Yugoslavlar'ın planına göre yeni federasyon Yugoslav federasyonunun genişletilmiş şekliydi, yani, yedi federe cumhuriyetten oluşan Yugoslavya'ya Bulgaristan sekizinci cumhuriyet olarak katılacaktı. Yine Yugoslavların planına göre Bulgar ve Yunan Makedonya'sı, Yugoslav Makedon federe cumhuriyeti ile birleşecekti.

Her iki alternatif plan da Stalin'in incelemesine sunuldu. Stalin önce Bulgar planına hak verdi, çünkü Bulgaristan bağımsız olarak tarihi çok eskilere uzayan bir devletti. Rivayete göre bu görüşmelere katılan Dimitrof, Bulgarların, ülkelerinin yedi küçük Yugoslav Cumhuriyeti arasına, onlardan biri olarak katılmasına kesinlikle evet demeyeceklerini açık bir şekilde ifade etmişti. Piyade ise Dimitrof'un bu cüm-

lelerine yanıt olarak, Sırbistan'ın ve Karadağ'ın bağımsızlıklarının Bulgaristan'dan daha eskilere uzandığını belirtip, şöyle demişti:"Bin yıllık devletleri olan Hırvatlar neden Bulgarlarla eşit haklara sahip olamasınlar?"

Stalin bu fikir yürütme üzerine düşüncelere daldı ve birkaç gün sonraki akşam yemeğinde Yugoslavların önerisine destek verdi. Bulgarlar tek bir cümle bile söylemediler. Sonuçta Stalin içine düştüğü kararsızlıktan bir İngiliz protestosundan yararlanarak çıkış yolu buldu: İngilizler 26 Ocak tarihinde Sofya hükümetine gönderdikleri bir notada Balkan Federasyonu düşüncesini sadece ve sadece eğer içinde Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye de yer alırsa onaylayacaklarını, aksi takdirde karşı çıkacaklarını ve olası bir federasyona Yunan Makedonyası'nın (Selanik) da dahil edilmesine ise tümden karşı olduklarını belirtiyorlardı (ve bu tavır Birleşik Amerika tarafından da destekleniyordu). Ruslar, Balkan'ların lider ülkesinin Yugoslavya olması kaygısını zaten taşımadıklarından, fırsattan istifade ederek Bulgar ve Yugoslav liderlerinden sorunun görüşülmesini ileri bir tarihe ertelemelerini istediler.

Devletler federasyonu konusu bundan sonra, Makedonya sorununun da ele alındığı Bled konferansında 1947 yılında gündeme geldi.[117] Ama ilk görüşmelerden bu yana geçen üç yıl içinde Bulgarlar ve Yugoslavlar arasındaki görüş ayrılıkları giderilememişti; yani devletler federasyonunun oluşması şartlarında pratikte iki devlet hangi yetkilere sahip olacak sorusuna cevap bulunamamıştı. Acaba Tito bu konuda ortaya çıkan zorlukları federasyonun genişletilmesi ile mi aşmak istiyordu? Arnavutluk, Macaristan ve Romanya'yı da federasyona dahil etmek mi istiyordu? Bu konuda hiçbir veri yok elimizde. Bulgaristanla varılan anlaşmanın ardından bu ve benzer sorulara Tito kaçamak cevaplar vermişti: "Biz federasyonu pratikte ve somutta kurmak niyetindeyiz, sadece kağıt üzerinde var olan fede-rasyonun hiçbir değeri yoktur."

Dimitrof daha açık sözlüydü; uluslararası komünist hareketin bu tanınmış siması Ocak 1948'de düzenlediği bir basın toplantısında beklenmedik bir açıklamada bulunuyor, Polonya, Çekoslavakya ve Yunanistan'ın da katıldığı bir Balkan ve Tuna Devletler Federasyonunun veya Konfederasyonun ne kadar amaca uygun bir gelişme olacağını belirtiyordu. (Dimitrof bu açıklamayı Yunanistan'da Markos hü-

kümetinin işbaşına gelişinin hemen ardından yapıyordu.) Moskova'da yayımlanan Pravda önce bu haberi yorumsuz yayımladı. Ama ardından, 28 Ocakta konu Pravda'da yeniden ele alındı. Bu yorumda Dimitrof'un açıklamalarının yayınlanması "Pravda gazetesi yazarlarının Dimitrof'un formüle ettiği biçimde bir Devletler Konfederasyonu'nu veya Gümrük Birliği'ni doğru buldukları, bu fikre katıldıkları anlamına gelmiyor" deniyor ve "aksine, bizler bu ülkelerin çıkarlarının, koşulları net olmayan ve suni bir federasyon, konfederasyon ve gümrük birliği yerine, bu devletlerin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin güçlendirilmesinde olduklarını düşünüyoruz," saptaması yapılıyordu.

1 Şubat tarihli Belgrad gazeteleri Pravda'daki makaleyi yorumsuz aktardı. Dimitrof kendi açısından hemen geri dönüş yaparak bir hükümet bildirgesi yayımladı. Bildirge şunları içeriyordu: "Batı Blokunun yönlendiricilerinin ve sözcülerinin çarpıtmaya çalıştığı gibi bir Doğu Bloku oluşturma fikri ne başbakanımızda, ne bakanlarımızda ve ne de hükümetimizde vardır, geçmişte de böyle bir ülkümüz olmamıştır." Dimitrof'a göre söz konusu olan sadece gümrük birliğidir ve bu da Bulgaristan Romanya ve Arnavutluk arasında gündeme gelmiştir.

Sovyetlerin ihtar nitelikli çıkışı sürpriz değildi aslında. AFP'nin Belgrad muhabiri Vincent Lapteff daha Pravda'daki makalenin yayımlanmasından önceki yorumunda şu noktalara dikkat çekmişti: "hemen yanı başında, ilerde gelişmesi, üyelerin çıkarları ve kendilerine özgü karakterstiklikleri nedeniyle bağımsız bir çizgiye oturabilecek olan bir devletler konfederasyonu kurulması Sovyetler Birliği'nin çıkarlarıyla bağdaşmaz."

Ocak 1948'de Moskova'nın Balkan Federasyonuna karşı tavır almasının ardından yaşlı kurt Dimitrof 2 Şubatta Yurtsever Cephenin kongresinde yaptığı konuşmada boynunu büküp itirafta bulunuyor, Pravda'daki makale için "bizler için yararlı bir ihtardı" diyordu. Ama birkaç gün sonra Stalin Pravda'yla çelişkili bir açıklama yapıyordu: Tito'nun 1950 Nisanındaki bir konuşmasında belirttiği, hiç yalanlanmayan açıklamasına göre Stalin tartışmasız bir şekilde "En kısa bir zamanda Yugoslavya ve Bulgaristan arasındaki federasyonun kurulmasını" istemişti. Bu talep Kardeli, Dilas ve Bakariç'in ve öte yandan da Dimitrof, Kolarov ve Kostov tarafından yönetilen Bulgar

delegasyonunun katıldığı bir toplantıda gündeme gelmişti. Stalin bu konuşmasında Arnavutluk'un planlanan Federasyona üye yapılmaması yönündeki dileğini de belirtmişti.

Peki bu hızlı tavır değişimi nereden kaynaklanmaktaydı? Bunun mantıklı açıklamasını yine Tito veriyor: "o zamanlar artık ilişkilerimiz gergindi," diyor Tito. Yani Stalin Yugoslavların planını, bu ülkeyi kendileri tarafından hazırlanan tuzağa düşürebilmek için desteklemeye karar vermişti. Eğer Yugoslavlarla Bulgarlar arasında, eşitlik temelinde bir federasyon kurulabilirse, Yugoslav Komünist Partisinde aşırı bağımsızlık yanlısı siyaseti savunan güçler, federal hükümette azınlıkta kalacaklardı. Sadakatını binbir kere kanıtlamış olan Dimitrof Moskova'nın istediği her şeyi kesinlikle yapar, kendi ağırlığını bu yolda sonuna kadar kullanırdı. Ama Tito kuşkulanmıştı ve Stalin'in federasyon planını yeniden gündeme getirmesinin nedeninin "Yugoslavların daha rahat burnunu sürtmek" olduğunu kavramıştı. Yugoslavlar "böylesi bir devletler federasyonun koşulları henüz hazır değildir" gerekçesiyle öneriden vaz geçtiler. Koşullar daha uzun bir süre hazır olmayacaktı.

SOSYALİST PARTİLERİN DAĞITILMASI

DOKUZ Komünist Partinin konferansı "sağ sapma" sosyalist partileri "emperyalistlerin sadık uşağı" olarak tanımlayıp, onları "işçi sınıfı saflarında bölünmeyi körüklemekle, ve işçi sınıfının bilincini bulandırmakla" suçlamıştı.

Varşova açıklamasına göre; "yeni demokrasilerin ki bu yeni demokrasiler, komünistlerin, sosyalistlerin başka ilerici ve demokratik partilerle blok oluşturduğu, emperyalizmin planlarına karşı birlikte direnebildikleri rejimler dışındaki ülkelerin çoğunluğunda, her şeyden önce Fransa ve İngiltere'de sosyalistler, Ramadier'lerin, Blum'ların, Atlee'lerin liderliğinde, dizlerinin üzerinde sürünerek Amerikan sermayesine ve onun çıkarlarına hizmet etmektedirler. Ülkelerini ise Amerikaya bağımlılığa ve Amerikanın uşaklığına mahkum etmektedirler."

Aslında bu çıkış beklenen bir çıkıştı, çünkü Fransa ve İtalya'da komünistler hükümet dışına itilmiş, Almanya'da ise sosyal demokratlar her türlü Sovyet talebine karşı tavizsiz ve sert bir tavır almaya başlamışlardı. Ama komünistlerle sosyalistlerin işbirliği Doğu Avrupa'da da problemsiz değildi. Sosyalistlerin "demokratik biçim-sellikleri", barışçı ve parlamenter yöntemlerin verimliliğine olan anakronistik inançları ve Batıya olan bağlılıkları komünistlerin sosyalistlere sürekli sal-

dırmalarına neden oluyordu. Onların gözünde sosyalistler ülkedeki emekçilerin bilinçlerini bulandıran burjuvazinin temsilcileriydiler. Sosyalistler komünistlerin kendileri için ne kadar büyük bir tehlike oluşturabileceğinin farkındaydılar. Batı ülkelerinin sosyalistleri kapitalist Amerika ve Sovyetler Birliği'nin egemenliğindeki Doğu Avrupa arasına sıkışmış bir durumda, bir süre üçüncü bir yolu; sosyalist Avrupa kavramını denediler. Aynen Amerikan modelini savunanlar gibi, komünistler de bu kavramını başarısızlığı için ellerinden geleni yaptılar. Komünistler, sosyalistlerin bir ara güç olarak pozisyonlarını Avrupada güçlendirmeleri yerine, onların düşman saflarda olmalarını tercih edebilirlerdi, ve amaçları gerçekten bu idiyse, denilebilir ki amaçlarına ulaştılar.

Saldırı için ilk işaret 7 Haziran 1947'de Pravda gazetesinden geldi. Makalenin yazarı Boris Ponomaryov 1946 yılından itibaren Doğu Avrupa sosyalist partilerinin de katıldığı "Uluslararası Sosyalist Konferanslara" sert bir üslupla saldırıyordu. Doğu Avrupa sosyalistlerine de belli ölçüde etki yapan bu toplantılar, anlaşılır nedenlerle Sovyet yöneticilerini çileden çıkartıyordu. Varşova Konferansının ardından komünistler, sosyalistler üzerindeki baskının dozunu arttırmışlardı. Ama bu baskı, öncelikle Çekoslavakya'da olmak üzere, beklenmedik bir dirençle karşılaştı. Çekoslavakya'da Kasım 1947'de Brno'da toplanan Sosyal Demokrat Parti Kongresinde komünistlere yakın Fierlinger'in yerine, parti başkanlığına merkez akımın temsilcisi Bohumil Lauşmant seçildi. Anna Ketly ve Sanayi Bakanı Antal Ban liderliğindeki merkez kanadın, "sol" fraksiyonu yenilgiye uğratarak yönetime seçildiği Macar Sosyal Demokrat Partisi, hile de yapılan Ağustos 1947 seçimlerinin ardından, komünistlerin Pfeiffer'in liderliğindeki muhalif Macar Bağımsızlık Partisini kapatma girişimlerine karşı direnmeye başladı. 1947 sonlarındaki kongrede Macar Sosyal Demokrat Partisi içinde komünistlerden bağımsız bir siyasi çizgi izlenmesini talep eden delegelerin sayısı artmıştı. Ama Şubat 1948'de Macar sosyal demokratlar sanayi işlerinden sorumlu sosyal demokrat devlet bakanı Gyula Kelemen'in tutuklanmasına karşı direnemediler. Komünistler Kelemen'i bir takım yolsuzluklara göz yummakla suçluyorlardı. Polonya'da Sosyalist Parti eski Genel Sekreter yardımcılarından Kazimiers Pusak tutuklandı. Romanya'da Bağımsız Sosyal Demokrat Parti Başkanı Titel Petrescu ve Genel Sekreteri

Dmitriu hapse atıldı. Bulgaristan'da ise daha Nikolas Petkov'un davasından önce, muhalefetteki Sosyalist Partinin yöneticilerinden Krusto Pastuhov, ordu içinde hükümet aleyhtarı propaganda yapmak suçlamasıyla mahkeme önüne çıkarıldı ve mahkum edildi.

İlk olarak, üye sayısı en az olan Romen Sosyalist Partisi baskıya dayanamayıp teslim bayrağı çekti; 12 Ocak 1948'de Komünist Partiyle birleşeceğini açıkladı. Darbe tehditlerinin ortada kol gezdiği bir ortamda, liderleri enterne edilmiş diğer sosyalist partiler de teker teker benzer kararlar aldılar. Komünist Partilerle birleşme işi Çekoslavakya'da 17 Nisan 1948'de, Macaristan'da 12 Haziranda, Polonya'da 15 Aralıkta, Bulgaristan'da ise Aralığın sonlarında gerçekleşti. Birleşme kararları her ülkede, daha önce safları iyice temizlenen bu partilerin kongrelerinde alındı. Bu kongrelerde parti üyelerinin çoğunluğunun iradesi temsil edilmiyordu.

Burada, olayların gelişmesinde, çok değişik kesimlerden gelen, farklı çizgiye ve karektere sahip sol-sosyalistlerin çok önemli işlevler yüklendiklerini de belirtmeliyiz. Her şeyden önce şu noktayı vurgulayalım ki, örneğin ciddi siyasi veya sendikal geçmişi ve adı olan şahsiyetler; örneğin Polonya'da Cyrankiewicz, Rusi ve Kurylowicz, Macaristan'da Szakasits ve Riesz, Romanya'da Radanescu gibi sosyalistler, asıl düşman olarak sağ kesimi görüyorlardı. Onlar parti içinden burjuvalarla ve köylü partileriyle işbirliği yanlılarını uzaklaştırdıktan sonra, partilerinin bağımsız çizgisini komünistlere rağmen koruyabileceklerini sanıyorlardı. Çevreleri ilginç bazı tiplerle kuşatılan ve partilerine destek veren emekçi kesimden kademe kademe uzaklaşan bu siyasetçiler, kendi manevralarıyla başlattıkları dönüşümlerin ardından, olayların akışına etki yapamaz hale geldiler. Ve 1948 yılında kendi başlattıkları sürecin ulaştığı noktayı kabullenmekten başka çareleri kalmamıştı.

Sol-sosyalist kesimin çekirdeğini ise devrimci aydınlar oluturuyordu; Polonya'da Lange, Hochfeld ve Jablosnki ve Macaristan'da Justus ve Szalai. Ayakları yerden kesilmiş dahilerin, mükemmel sistemlerin aşığıydılar onlar. Komünistlerle aralarındaki teorik farklılıkları sürekli vurgulamalarına rağmen (Stalinizmden dehşete düştükleri kadar, onun cazibesine de kapılıyorlardı), işçi sınıfının birliği uğruna kendilerine özgü şeyleri defa etmeye de hazırdılar. Madem ki işçi sınıfı büyük, hatta yenilmez güçtü, madem ki iki parti arasındaki

mücadele yenilgiyi hazmedememiş karşı devrimi güçlendiriyordu, o zaman bu partiler birleşmelidir, tavrını alıyordu bu aydınlar. Ama öte yandan, acaba, bu düzeyde partilerin birleşmesi, yani sosyalistlerin birer olarak monolitik komünist yapılara dahil olmaları gerçekten işçilerin birliği sonucunu doğuracak mıydı? Sosyalist yığınların fırsatını buldukları her yerde birleşmeye karşı tavır aldıkları bir ortamda, zorla birliği dayatmak, birliği yaratabilir miydi?

Ve son olarak, komünistlerin, sorular ve inançlar arasında, tereddüt ve heyecan arasında giden gelen bu gerçekten içten sosyalist müttefikleri dışında, sol sosyalistler arasında kendi partilerinin oraya yerleştirdiği, sözün gerçek anlamıyla ajanları da vardı.[118]

Şimdi biraz olayların önüne geçip şunu belirtelim ki, saydığımız ilk iki gruba dahil olan sol sosyal demokrat politikacıların neredeyse tümü kısa süre içinde siyaset sahnesini terketmeye zorlandılar, ardından da hapse atıldılar. Polonya'da Osobka Morowki, Macaristan'da Szakasits ve Justus, Romanya'da Radaceanu'nun kaderi bu oldu. Öte yandan komünistlerin basın organlarını kullanarak, sendikalarda ve işçi partilerinin saflarında sürmeye devam eden sosyal demokrat etkiye sürekli saldırmaları, birleşmelerin ardından bile fikirlerin yok edilmesinin, liderlerin siyaset sahnesinden silinmesiyle kolayca sağlanamayacağını gösteriyordu.

"PRAG DARBESİ"

ÇEKOSLAVAKYA Komünist Partisi temsilcisi Rudolf Slansky Varşova konferansında ülkesinin içinde bulunduğu koşullara değinirken, geleceğe yönelik olarak yaptığı değerlendirmede "uluslararası durumun kötüleşmesi... Halk Cephesine bağlı partiler arasında saflaşmaya neden olacak" saptamasını yapmıştı. Rudolf şöyle demişti: "Halk Cephesinden reaksiyonerleri uzaklaştırarak Halk Cephesini güçlendirmek gerekiyor. İşçi sınıfının elindeki pozisyonları güçlendirmek, yeni demokratik rejimi temellendirmek ve hem uluslararası karşı devrimin ve hem de ülke içindeki yandaşlarının Çekoslavakya hakkındaki ümitlerini söndürmek ancak böyle mümkündür."

Bu cümlelerle konuşmacı Marshall Planının ardından gündeme gelen bunalımdan nasıl çıkılabileceği yolunda, Çekoslavakya Komünist Partisinin saptadığı programı da açıklamış oluyordu. Çekoslavakya Ulusal Sosyalist Partisi ise 9 Temmuz 1947'de uğradığı yenilgiyi henüz kabullenmemişti. Ripka, Marshall Planının reddedildiğinin açıklanmasının ardından, parti yöneticilerinin Karlovy Vary şehrinde gizli bir toplantı yaptığını; Zenkl, Stransky kardeşler, Adalet Bakanı Drtina ve Krayina'nın katıldığı bu toplantıda "şu andan itibaren birinci tehlike komünizmdir" saptamasının yapıldığını belirtiyor.[119]

Olağanüstü kuraklığın neden olduğu açlık tehlikesi ülkede huzursuzluğu artırıyordu. Ülkede var olan huzursuzluğun burjuva partiler tarafından kendilerine karşı yöneltilmesinden endişe duyan Komünist Partisi, sorunlarla karşı karşıya kalan köylülere, "milyonerlerin vergilendirilmesiyle" yardım edilmesi önerisini ortaya attı, bu öneri taşınmaz mallara olağanüstü vergi konulması anlamına geliyordu. Ulusal Sosyalist Parti ve Halk Partisi plana karşı çıkarak, söz konusu vergi taslağının "adaletli" bir şekilde tüm vatandaşlara yayılmasını önerdiler. Sosyal demokratlar bu konuda birleşemiyorlardı. Fierlinger komünistlerin tavrını desteklerken, Majer ve Lausman ise bunu demagojiyle suçlayıp, Ulusal Sosyalist Partinin önerisini akla yakın buluyordu. Sonunda partiler arasındaki bu tartışma karar aşamasına geldiğinde Gıda Maddeleri Bakanı Vaclav Majer ve bazı komünist Bakanlarla Jan Masaryk'a, postadan içinde bomba olan paketler gönderilerek suikast girişiminde bulunuldu. Ulusal Sosyalist Parti üyesi Adalet Bakanı Drtina'nın başkanlığında kurulan Araştırma Komisyonu Komünist Partisinin bazı binalarında patlayıcı maddeler saklandığını saptadı. Komünist liderler ise parti binalarında polis aramasını protesto ediyorlardı. Bu arada fabrikalarda komünist terör estiriliyor, işçi konseyleri üyeleri "hükümetin karşı devrimci siyasetini protesto" eden metinleri imzalamaya zorlanıyor, imzalamak istemeyenler ise fabrikalarda kurulan "mahkemeler" tarafından görevden alınmakla tehdit ediliyordu. Prava Lidu adını taşıyan sosyalist gazete "teröre boyun eğmeyeceğiz" manşetiyle çıkıyordu.

12 Eylülde Sosyal Demokrat Partinin, milyonerler vergisi konusunda Komünist Partisiyle protokol imzaladığı haberinin yayılmasıyla gerilim doruk noktasına ulaştı. Komünistlerin o kadar çok arzuladığı komünist ve sosyal demokratların Birlik Cephesi kurulma aşamasında mı idi? Komünistler ve sosyal demokratlar birlikte değerlendirdiklerinde parlamentoda çoğunluğu oluşturuyorlardı. 300 üyeli parlamentoda bu iki parti 154 sandalyeye sahipti... Aslında sözü geçen protokol Sosyal Demokrat Partinin Merkez Komitesinin bilgisi dışında sadece Fierlinger tarafından imzalanmıştı. Partinin sağ kanadının lideri ve Gıda Bakanı Vaclav Majer protestosunu dile getirmek için derhal görevinden istifa etti. Beneş ise Majer'e istifasını geri alması için baskı yapıyordu. Büyük bir telaş içinde toplanan Parti Merkez Yürütme Komitesi sert tartışmaların ardından Fierlinger ta-

rafından imzalanan protokolu bir koşul koyarak kabul etti. Bu koşul şöyleydi: "imzalanan protokol bir eylem programı olarak kabul edilmeyecektir. Bu protokol Çekoslavakya'daki siyasi partilerin tümünün genel bir konsensüse varabileceği bir dizi anlaşmanın ilk adımı olarak değerlendirilecektir." Bu ilke doğrultusunda görüşme ve tartışmalar hemen başladı, ama konsensüs süreci uzuyordu, çünkü Sosyal Demokrat Parti Kasım ayında planlanan genel kurulunun gerçekleşmesini bekliyordu.

Komünistler ise karşı tarafın saflarını dağıtmak için son zamanlarda Romanya'da, Bulgaristan'da ve en son da Macaristan'da başarıyla uygulanan yöntemlere başvurmaya başladılar. İlk saldırının hedefi olarak demokrasi açısından karşı tarafın çok güçlü olduğu Slovakya seçilmişti. Slovakya'da eski Slovakya Devlet Başkanı Josef Tişo'nun idam edilmesi büyük huzursuzluklar yaratmıştı. Tişo Nazilere yakın olmasına rağmen, bağımsız Slovakya'nın önde gelen savunucusu olarak görülüyor ve katolik Slovaklar arasında hâlâ çok seviliyordu. Komünistlerin dışındaki siyasi partilerin çoğunlukta olduğu Halk Temsilcileri Konseyi, Tişo'yu ölüme mahkum eden mahkemenin hakimini görevden almıştı.

Bratislava ve diğer Slovakya şehirlerinde Çeklere ve komünistlere karşı gösteriler başlamışdı.[120] Söylentilere göre Demokrat Partinin liderleri Tişo hükümetinin iki eski üyesiyle temaslara başlamışlardı. Eski dışişleri Bakanı Ferdinand Durçanski Slovakya hükümetinin Vatikan eski temsilcisi Karol Şidor siyasi mülteci olarak Vatikan'da yaşıyor, ve Slovakya'da çok popüler olan ve çok dinlenen radyo istasyonunu yönetiyorlardı.

Böylesi koşullar içinde, Macaristan'da uygulanıp, Küçük Üreticiler Partisinin birliğini sabote eden türden bir darbe hazırlığı ortaya çıkarmak hiç de güç değildi. Slovakya'da darbe hazırlığı gerçekten vardı; komünistlere karşı olan kamuoyunda, Bakanlıklarda, Ulusal Konseyde, kiliselerde, ve komünistlerin sert bir üslupla eleştirildiği Bratislava'daki kafelerde ortam darbe kokuyordu. Tüccarlar, öğrenciler, memurlar, köylüler ve hatta komünistler darbe hazırlıkları içindeydiler. Ukraynalılardan ve Polonyalılardan oluşan, Avusturya'daki Amerikan denetimindeki bölgeye ulaşmak için Slovakya ve Morva topraklarından geçmeye çalışan çetelerin varlığı huzursuzluğu ve kaosu arttırıyordu. 15 Eylülde polis aralarında Slovakya hükümet üyelerinin de bu-

lunduğu 80 kişiyi "Devlet Başkanı Beneş'i öldürüp, anayasal düzeni kuvvete dayanarak ortadan kaldırmak için darbe hazırlamakla" suçlayarak tutukladı. Bunun ardından süren yeni soruşturmalar sonucu Demokrat Partinin birçok parlamenteri, Ulusal Konseyin Başkan Yardımcısı Ursini'nin sekreteri ve iki çalışma arkadaşı da tutuklandı.

Bundan sonra olay kendi klasik gelişme çizgisini izleyerek sürdü: Komünistler derhal Ursini'nin istifasını talep ederek sendikaları ve diğer kitle örgütlerini ayağa kaldırdılar. 31 Ekimde Ursini istifa mektubunu sundu. Ertesi gün Slovak partilerini bir araya getiren Ulusal Cephe yeni Ulusal Konsey oluşturulması amacıyla bir toplantı düzenledi. Komünist parlamenterler, komünistlerin denetimi altında olan sendikaların, Çiftçiler Konseyinin, Direnişçiler Birliğinin temsilcilerinin hükümette temsil edilmeleri istemiyle baskıya başladılar. Ulusal Konseyin komünist Başkanı Dr. Husak görevinden istifa etti ve olay Ripka tarafından Prag'da toplantıya çağırılan Çekoslavak Ulusal Cephe'sinin oturumunda ele alındı.

Çekoslavak Ulusal Sosyalist Partisi, her ne kadar Slovakya'daki otonom yönetim talep eden siyasetçilere karşıysa da, bu durumda onları korumanın doğru olacağına karar verdi; çünkü aslında saldırının ana hedefi dolaylı da olsa kendileriydi. Prag komünistleri de aynen Bratislava'daki yoldaşlarının taktiğini uyguladılar; Cephe'ye dahil olan siyasi partilerin dışında, oturumlara sendikaların ve direniş örgütlerinin temsilcilerinin de katılmasını talep ettiler. Bunun üzerine Ulusal Sosyalist Partisi, Çek Katolikleri ve Slovak Demokratları durumu protesto ederek oturumları terkettiler. Sosyal Demokratlar yine kesin ve net tavır alamadılar. Bir yandan komünistlerin tavrını desteklerken, öte yandan da sendikaların ve direniş örgütlerinin temsilcilerinin oturumlara sadece "gözlemci statüsüyle" katılabileceğini vurguladılar.

Bunalım giderek derinleşiyordu. Slovakya'da protesto gösterileri artarak devam ederken, olağanüstü güce sahip Çekoslavak sendikaları lideri Zapotecky ise genel grev tehditleri yapıyordu.

13-16 Kasın tarihleri arasında toplanan Sosyal Demokrat Parti Kongresi komünistleri hayal kırıklığına uğrattı. Komünistlerin partinin sol kanadının zaferini beklediği kongrede, Fierlinger'in liderliğindeki sol kanat büyük bir yenilgiye uğradı. Fierlinger'in yenilgisinin ardından komünistler uzlaşmaya daha yatkın bir tavır almaya baş-

ladılar, uzun süren görüşmelerin ardından sonuçta anlaşma doğdu: Slovak Demokratları üç bakanlığı ellerinden yitirmiş, ama tarım ve gıda bakanlıklarını tutmayı başarmışlardı. Adalet Bakanlığı partiler dışı birine verilmişti. Sendikaların ve direniş örgütlerinin temsilcileri hükümet toplantılarına katılamayacaklardı, bu toplantılarda denge sağlama unsuru da Slovak Özgürlük Partisi ve Çek Sosyal Demokrat Partiyle birleşen Slovak Sosyal Demokrat Partisi oluyordu.

Ama kara bulutlar henüz dağılmıştı ki ikinci bunalım patlak verdi. Komünistlerin Çekoslavakya'daki eylemleri aslında bölgedeki tüm komünist hareketin karşı saldırısının bir parçası idi; bu saldırının bir önceki sahnesi Macaristan'da yaşanmış, son ciddi muhalefet partisi olan Bağımsızlık Partisi kapatılmış, bu partinin lideri Pfeiffer ise yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştı. Romanya'da Kral saltanattan ayrılmak zorunda bırakılmış, Tatarescu hükümetten uzaklaştırılmış yerine Anna Pauker getirilmiş, Köylü Partisi kapatılmıştı. Fransa ve İtalya'da ise işçiler arasında grev dalgası patlak vermişti.

Çekoslavakya'da gıda maddeleri konusunda çekilen derin sıkıntı hükümeti, dışardan, özellikle de Sovyetler Birliği'nden tahıl ve un almaya zorluyordu. Ripka bu konuda görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gitmişti. Ama Stalin daha Ripka'nın Moskova'ya gelmesini bile beklemeden "Gottwald'ın ricasını yerine getirip", Sovyetler Birliği'nin Çekoslavakya'ya 600 bin bin tahıl göndereceğini açıklamıştı. Bu Çekoslavakya'nın istediği miktardan da fazlaydı. Bu görkemli jest derhal komünist propagandaya malzeme olmuş, komünist basın "zor durumda" ancak Sovyetler Birliği'nden yardım umulabileceği temasını işlemeye başlamıştı.

O yılın Aralık ayında Londra'da düzenlenen Dörtlü Zirve'nin başarısızlıkla sonuçlanması da komünist propagandanın ekmeğine yağ sürüyordu. Eğer Batılı büyük devletlerin uyguladığı siyaset, Alman rövanşizmine arka çıkıyorsa, Çekoslavakya Slav kökenli ülkelerle ilişkilerini güçlendirmekten başka ne yapabilirdi? 1947-48 kış aylarında Belgrad'da Slav ülkelerinden gazetecilerle Balkan ülkeleri sendikaları temsilcileri arasında bir dizi toplantı düzenlendi. Pan-Slav Komitesinin faaliyetleri canlandı. Varşova'nın girişimleriyle Çekoslavakya, Polonya ve Yugoslavya dışişleri bakanları Şubat 1948'de Prag'da bir zirve düzenlemeyi kararlaştırdılar. Bu toplantıda sözü geçen ülkeler Sovyetler Birliği'nin Alman Sorununda aldığı tavrı desteklemeyi plan-

lıyorlardı. Çeksoslavakya'da siyasi partiler Bulgaristanla dostluk ve işbirliği anlaşmasının imzalanmasının yararlarını dile getiriyorlardı.

O günlerde, yaklaşan seçimlerin olası sonucu üzerine çok spekülasyon yapılıyordu. Çekoslavakya parlamenterizminin geleneksel kurallarına göre Mayısta gerçekleşecek olan seçimlere acaba Komünist Partisi gerçekten katılacak mıydı? Eğer katılırsa, bu parti propagandanın öne sürdüğü gibi % 51'lik çoğunluğu elde edebilecek miydi? Buna kimse olasılık vermiyordu.

Komünistler de, siyasi hasımları da nihai çarpışmaya hazırlanıyorlardı. Komünistler kitle örgütlerindeki saflarını düzenliyorlar, polis teşkilarında güçlenmeye çalışıyorlardı. Komünist propaganda sosyal konuları gündemine almış, tartışma konularını sosyal demokratların kolay kolay komünistlerin karşısına geçemeyeceği alanlardan seçiyordu.

Ulusal Sosyalist Parti ve müttefikleri komünistlerin bu manevralarına karşı savunmaya çalışıyor, polis teşkilatında olup bitenleri meclis tartışmalarına götürmeyi deniyordu. Adalet Bakanı Drtina'nın parlamentoda okuduğu bir rapora göre İşişleri Bakanlığının Komünist Partili bağlı memurları "ajanlık" yapmakla suçladıkları sanıktan, Sosyalist Parti üyelerini de töhmet altında bırakacak ifadeler almaya çalışmışlardı. Drtina İçişleri Bakanlığına son olarak alınan komünist polis amirlerinin atamalarının iptal edilmesini talep ediyor, olayın incelenmesi için meclis soruşturması başlatılmasını istiyordu. Öneri sosyal demokratların desteğiyle bakanlar kurulunun çoğunluğunun onayını alarak gündeme girmişti.

Ulusal Sosyalist Partisi, Prag'ın 8 bölgesinde atanan bölge polis amirliği konusunda komünistleri geri adım atmaya zorlayarak taktik bir zafer kazanma uğraşı içindeydi. Plana göre eğer komünistler bu işte ödün vermeyecek olurlarsa, hükümette sağı temsil eden üç bakan istifa edecek ve Jan Masaryk'le sosyal demokrat bakanları da istifaya zorlayacaklardı. Bu durumda büyük bir olasılıkla devlet Başkanı Benes istifaları kabul etmeyecek ve böylece Gottwald İçişleri Bakanı Noşek'i feda etmek zorunda kalacaktı.[121]

Bu plandan haberdar olan komünistlerin tepkisi çok sert oldu. Komünist Partisi Merkez Komitesi 17 Şubat tarihinde aldığı bir kararla sağ partileri hükümeti yıkmak istemekle, parlamentodan bağımsız, teknokratlardan oluşan bir hükümet kurmayı hedeflemekle, "daha

sonra da siyasi ve ekonomik kargaşa ortamından yararlanıp antidemokratik seçimlere gitmeyi" planlamakla suçluyordu. Bu "komplo"nun bertaraf edilebilmesi amacıyla Komünist Partisi halka çağrı yaptı. Ulusal cephe, fabrika komiteleri, sendikalar, köy komiteleri göreve çağırıldı, 22 Şubatta bir sendika konferansı düzenlendi, 28 - 29 Şubatta ise köy komiteleri kongresi için çağrı yapıldı.

18 Şubatta Beneş Ulusal Sosyalist Partili bakanlarla bir görüşme yaptı. 19 Şubatta, daha öne Prag'da Sovyet Büyükelçisi olan Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Zorin'in başkanlığında üst düzey yetkili bir Sovyet delegasyonu Prag'a geldi. Delegasyonun Çekoslavakya'ya gelişinin resmen açıklanan amacı Sovyetlerden gelen tahıl ihracatının düzenli olup olmadığını kontrol etmek ve Sovyet - Çekoslavak dostluk mitingine katılmaktı. 20 Şubatta Ulusal Sosyalist Parti, Çekoslavak Halk Partisi ve Slovak Demokratik Parti'ye bağlı 12 bakan görevlerinden istifa ettiler. İstifa gerekçeleri bakanlar kurulunun polis teşkilatıyla ilgili olarak 13 Şubatta aldığı kararların uygulanmamasıydı. Ama bu eylem Sosyal Demokrat Partinin ihaneti nedeniyle başarıya ulaşamadı. Olaylar sırasında Prag'da bulunan Crossmann birkaç hafta sonra gelişmeleri şöyle aktaracaktı: "Brno'da birbirinden güzel konuşmalar yapan ve komünistlere karşı tavır belirleyen partinin sağ kanadı, örgütlü işçilerin Gottwald'ın yanında olduğunu fakedince, derhal komünistlerin eylem komitesine katılma kararı aldılar. Partinin sol kanadı ise tedirginlik içinde şöyle yakınıyordu; böyle şeylere bulaşırsanız başınıza bunların geleceğini biz size önceden söylemedik mi? Şimdi sizin bu sorumsuz davranışlarınız yüzünden bizim özgürlüğümüz kısıtlanacak!"

Komünistler tarafından başlatılan bu toplumsal hareket bir devrim miydi? Yoksa sadece bir darbe mi? Şubat 1948'de olup bitenlere baktığımızda, bunların toplumsal devrimin klasik tanımlamasına pek uymadığını görüyoruz. Bu tanımlamaya göre devrim; geniş halk yığınlarının, baskının en dayanılmaz olduğu noktada iktidara ve onun organlarına karşı başlattığı kendiliğinden harekettir. Çekoslavakya'da iktidar 1945'den itibaren komünistlerin ve onların müttefiklerinin elindeydi. Komünist kadroların kilit noktalar tuttuğu polis teşkilatı olaylara müdahale etti, komünistlere yakınlığıyla tanınan general Svaboda ise ordunun tarafsız kalacağını açıkladı. Birkaç ay önce ciddi bir beyin kanaması geçirmiş olan yaşlı, hasta ve yorgun

Beneş, tüm müttefiklerinden yalıtlanmış durumda idi. Bir kez daha prestijini kullanmaya, duruma hakim olmaya çalıştı. 1947'de yayımlanan anılarında komünistlere yönelik ciddi bir ihtar vardı; "Gerçek iktidarı ele geçirme yolunda çok büyük mesafe kateden komünistlerin artık biraz durmaları gerekiyor ve bunu onlar anlamalılar. Onlardan geri çekilmelerini istemiyoruz, ama biraz sabırlı olsunlar, akılcı gelişmenin yolunda yeniden ileriye doğru atılım yapılabilecek anı iyi saptasınlar."

1948 başlarında uluslararası duruma baktığımızda bu sözü edilen "akılcı gelişmenin" yolunun artık tıkalı olduğunu görüyoruz. Parlamenter rejim komünistlere karşı tavır almıştı, ama komünistlerin elinde de önemli kozlar vardı. Halkın çoğunluğunun desteğini almamışlarsa bile, örgütlü yığınların çoğunluğunun desteğine sahiptiler ve bunlar dava adına mücadeleye hazırdılar. İşçi sınıfının neredeyse tamamı, ama en azından onun en mücadeleci bölümü arkalarındaydı. O an artık herkes tarafından anlaşılmıştı ki, 1945 ve 1948 yılları arasında parlamenter ve demokratik rejim sadece işçi sınıfının iyi niyeti nedeniyle ayakta kalabilmişti. İşçi sınıfı tek başına parlamenter rejimi korumaya kararlı olan bir devlet aygıtının üstesinden gelemezdi; proleter olmayan katmanların desteğine sahip bir işçi sınıfı bile bunu başaramazdı. Ama polis ve ordu teşkilatının aktif işbirliğini genelde arkasına alan bir işçi sınıfını durdurmak ise mümkün değildi. Ve eğer bu işçi sınıfı, diktatörlüğün uygulanmasının yararı ve gerekliliği hakkında ikna olmuş liderler tarafından yönetiliyorsa, diktatörlük kaçınılmazdı.

İşte Çekoslavakya'da olan buydu. 21 Şubat 1948'de komünistler halkı fabrikalarda, devlet dairelerinde, şehirlerde ve köylerde devrim komiteleri kurmaya çağırdılar. Zaman kaybetmeden işçi milisleri kurdular ve bu milisleri silahlandırdılar. Ülke kaynıyordu. 22 Şubatta toplanan Fabrika Komiteleri Konseyi büyük bir heyecanla aldığı kararla komünistler tarafından önerilen eylem programını kabul etti. Doğrudan eyleme çağrı yanıtsız kalmıyordu. Böylesi devrim; yani anlık eylemlerin ayrıntısı düşünülmüş strateji ile bütünleştiği, polisin desteği nedeniyle hiçbir riskin söz konusu olmadığı, silahlanmış komünizmin silahsız orta katmanlara saldırdığı (ki bu katmanların ılımlı siyasi temsilcileri sadece parlamentoda süren mücadele yöntemlerine alışkındı) devrim, Çekoslavaklara özgü, onları en bu-

nalımlı anlarda bile terketmeyen soğukkanlı düşünebilme özelliğine uygun bir toplumsal hareketti.

Harekete geçen işçi sınıfının desteğine sahip olmanın bilinciyle Gottwald, Beneş'ten 12 bakanın istifalarını kabul etmesini ve içinde reaksiyonerlerin olmadığı bir hükümeti kurmakla kendini görevlendirmesini talep ediyordu. Beneş önce buna karşı çıktı; "ben teknokrat bir hükümet istemediğim gibi, içinde Ulusal Sosyalistlerin olmadığı bir hükümet de istemiyorum" diyordu, ama gösteriler giderek şiddetleniyordu. Başkanlık Sarayına gelen telgraf ve mektup akını Başkanı, Gottwald'ın önerisini kabul etmeye çağırıyordu. 23 Şubatta Başkan zar zor yanına gelebilen Ripka ve birkaç arkadaşına; "onların isteklerine evet demeyeceğim" diyordu. Ama taşrada polis Ulusal Sosyalist Partinin ve Halk Partisinin üyelerini tutuklamaya başlamıştı bile. Daha sonra Noşek, Beneş'e bir rapor sunarak, Ulusal Sosyalist Partinin darbe hazırlıklarına dair deliller sundu. Ama Noşek'in "darbe hazırlığı" diye sunduğu işler, bu parti üyelerinin parti teşkilatlarını ve yayım organlarını korumak için aldıkları tedbirlerdi. Benzer "ifşaalar" Slovakya'da da gündeme geliyor, tutuklananların sayısı hızla artıyordu. Slovak Halk Temsilcileri Konseyinin, yani Slovakya hükümetinin başbakanı Husak, hükümetten Demokrat Partili bakanları ihraç etmişti. Prag'da Demokrat Partinin binalarında ve merkezinde polis arama yapıyordu. Aynı gün, gelişmelere karşı Moskova da tavrını açıklıyordu: Pravda'da konuyla ilgili bir yorum yayımlayan Leotyev "Çekoslavakya halkı duygularını dile getiriyor" diyor ve şöyle devam ediyordu; "Halk hükümetten karşı devrimin tüm ajanlarının ve Ulusal Cephenin tüm düşmanlarının uzaklaştırılmasını talep ediyor. Gottwald hükümetinin politikası onbinlerce işçi ve köylü tarafından aktif olarak destekleniyor; bu politika halkın iradesini dile getiriyor."

Bunalım doruk noktasına çok çabuk ulaştı. 23 Şubatta Hracin'de, Başkanlık Sarayının önünde binlerce öğrenci komünistlere karşı gösteri düzenledi. Polis gösteriyi silah kullanarak dağıttı. Tek kayda değer karşı gösteri de bu oldu. 24 Şubatta, Sosyal Demokrat Partinin genel merkezi, tam parti Yürütme Komitesi karar almak için toplantı halindeyken, komünist göstericilerin saldırısına uğradı. Göstericileri, Vaclav Majer'e göre polis, Ripka'ya göre ise Fierlinger'in taraftarları destekliyordu. Birkaç saatlik bir kavgadan sonra göstericiler parti genel

merkezini ellerine geçirdiler. Aynı saatlerde Pravo Lidu'nun merkezi de göstericiler tarafından ele geçirildi. 25 Şubatta, Sosyal Demokrat Partinin merkez kanadının lideri olan, ve son ana kadar parlamenterizm ve devrim arasında tereddüt geçiren Lauşman Fierlinger'in politikasını, yani komünistlerin eylem programını kabul ettiğini açıkladı. Bu tavır, Başkan Beneş'in kararında ve General Svaboda'nın "iyi niyetli tarafsızlığı" seçmesinde önemli rol oynadı. Beneş'in en büyük korkusu bir iç savaşın çıkmasıydı. Beneş siyasi müttefiklerinin teker teker iflas noktasına geldiğinin de farkındaydı. 25 Şubatta teslim oldu; komünist olmayan bakanların istifalarını kabul etti, Gottwald tarafından listesi hazırlanan yeni Kabineyi göreve atadı. Yeni hükümetin 24 üyesi arasından 12'si Komünist Partili idi. Hükümette üç sosyal demokrat (Fierlinger, Lauşman ve Devrimci Sendikalar Hareketi Genel sekreteri Erban) vardı. Kalanlar da Halk Partisinden ve Ulusal Sosyalist Partisinden ayrılan politikacılar arasından seçilmişti. Yeni hükümette de Dışişleri Bakanlığı Masaryk'a bırakılmıştı.

Gottwald; "Kendini bile zor durumda bırakan bir konuda, Halkın iradesini ve isteğini dikkate alarak karar verdiği için Devlet Başkanına teşekkür borçluyuz," diye demeç verecekti. Aynı Gottwald iki sene sonra aynı Beneş'i 1938'den beri ülkeye ihanet etmekle, tüm hayatı boyunca karşı devrimin ajanı olmakla suçlayacaktı.

Yeni hükümetin kurulmasıyla beraber gösteriler anında durmadı. Bu tarihi günlerde ülkede gerçek iktidar Ulusal Cephe Yürütme Komitesinin elindeydi. Ulusal Cephe ise sendikalarla, kooperatiflerle, Köylü Birliğiyle, Yazarlar Birliğiyle, gençlik ve direniş örgütleriyle genişletilmişti (bu örgütlerin tamamı komünistlerin yönetimindeydi). Bu şekilde genişletilen Ulusal Cephe üç maddelik bir program yayımlamıştı:

1- Siyasi partilerin safları temizlenmeli,

2- Genel sağlık ve emeklilik sigortası, tarım reformu, köylüler, küçük üreticiler ve sanayicilerle ilgili vergi reformu taslakları hemen yasalaştırılmalı,

3- Sovyetler Birliği ve diğer Slav ülkelerle ittifak derhal güçlendirilmeli.

Temizlik hareketleri derhal başlatıldı. İstifa eden bakanlar polis gözetimine alındılar. Komünistlerin özel olarak nefret ettikleri Adalet Bakanı Drtina 27 Şubatta evinin penceresinden atlayarak intihar etmek is-

tedi. Ağır yaralı olarak önce hastaneye, arkasından hapishaneye götürüldü. Eylem Komiteleri toplumsal hayatın değişik kademelerinde binlerce kişiyi işlerinden attılar. Yeni Adalet Bakanı Komünist Partili Çepiçka olayların gidişi karşısında müdahale etmek zorunda kaldı; çünkü fabrika müdürlerinin, mühendislerin, kalifiye işçilerin yığınlar halinde işlerinden çıkarıldığı koşullarda sanayi dağılma noktasına gelmişti. 2 Martta bir demeç veren Çepiçka, "kalifiye işçiler, teknisyenler, mali uzmanlar işçilerin güvenine sahip olmasalar da işlerinden çıkarılamazlar," diyordu. Ordu kademelerinde 26 general ve 430 yüksek rütbeli subay süresiz izne çıkarıldı.

Eylem komiteleri yerel yönetim örgütlerini yeniliyorlardı. Komünist Partisine yeni üye olanların sayısı günde 20-25 bine ulaşmıştı. Yakında Komünist Partisinin kendi önüne koyduğu hedefe, yani iki milyon üyeliğe ulaşacağı açıklanıyordu. Komünistlerin yönetiminde çalışan sendikalar ise, iki-iki buçuk milyon üyeye ulaşmışlardı bile.

Çekoslavakya, yani Doğuyla Batı arasında köprü işlevi gören demokratik ve parlamenter Çekosavakya artık tarihe karışmıştı. 1948'in Şubatında gerçekleşen bu tuhaf devrimin ya da darbenin yarattığı yeni devletin yeni yöneticileri, ülkelerinin işlevini; komünist devrimin Batı yönünde uzanan köprü başı olarak tanımlıyorlardı. Gottwald şöyle diyordu; "Karşı devrimin bizde, yani sanayinin gelişmiş olduğu bir ülkede yenilgiye uğramasının, Batıdaki işçi sınıfı üzerindeki etkisi büyük olacaktır. Bunu unutmamak gerek." Enformasyon Bakanı Kopeçky'nin görüşleri de bu doğrultudaydı; "Çekoslavakya, halkçı, demokratik ve sosyalist bir Avrupa yaratılması için, yeni bir hayat uğruna mücadele veren güçlere taze bir atılım gücü verecektir. Çekoslavakya'nın Batıya ilericilik ve sosyalizmin meşalesini taşıyacak bir cumhuriyet haline gelmesi gerekmektedir."

Çekoslavakya'daki olaylar, dünyada 1939'da Prag'ın Almanlar tarafından işgal edilmesi kadar büyük yankı yaptı. İşçi sınıfının güçlü partilerinden birinin -Çekoslavakya'da olduğu gibi- komünizmi seçtiği ortamda kentsoylu batı demokrasisinin karşılaşacağı tehlikeleri somut bir şekilde göstermişti bu gelişmeler. Prag olayları komünist hareketin parlamenter ve demokratik olabileceğine dair hayalleri yok etti. Batılı Komünist Partilerin yalıtılanması hızlandı, daha doğrusu, olayların etkisiyle sosyalistlerde, hristiyan demokratlarda ve ılımlı si-

yasetçilerde, komünistlere karşı ortaya çıkan güvensizlik ve karşıtlığın etkisiyle Komünist Partiler kademeli bir şekilde yanlızlığa itildiler. Ve son olarak; Prag'daki darbede, Sovyetlerin rolü, hiçbir dış yardıma ihtiyaç duymadan amaçlarına ulaşacak kadar güçlü olan yerel komünistleri sadece desteklemekle sınırlı olsa da, Prag Darbesi, birçok kişi tarafından Sovyetlerin yayılmacı siyasetlerinin yeni bir kanıtı olarak değerlendirildi.

Jan Masaryk'in intiharı, Çekoslavakya'da olup biten trajik olayların, tüm dünya için bir kez daha somutlanmasıydı sanki. Herkes tarafından sevilen zeki ve realist Jan Masaryk Çekoslavakya'nın ilk devlet başkanının oğluydu. Küçük halkına olan sevgisi, özgürlük ülküsüne olan tutkusu kadar derindi. İlk hükümette görev almayı kabul etmekle, kendi prestijinden, adının ağırlığından bir bölümünü, görev aldığı hükümete de vermiş oluyordu. Masaryk toplumsal gelişme adına, bu sihirli kavram uğruna kendini feda etmeye hazırdı ki, mutluluğun ve adaletin simgesi haline gelen bu ide yardımıyla komünistler yüzbinlerce Çekoslavakı harekete geçirmemişler miydi? Ama kendinden istenenin sadece halkına hizmet etmek olmadığını, geçmişini inkar etmesinin, "Batıyı" tüm kurumlarıyla birlikte mahkum etmesinin, güç kullanmayı, muhalefetin temizlenmesini ve keyfi uygulamaları onaylamasının istendiğini farkedince Masaryk daha fazla dayanamadı. Yıkıldı...[122]

Beneş de, kendi elleriyle kurduğu bu Cumhuriyetin yıkılmasının ardından fazla yaşayamadı. Ama Sezimova Usti'daki evinde ölüm döşeğindeyken ve perişan bir haldeyken, seçim sonuçlarına tanık oldu. 30 Mayısta düzenlenen bu seçimler artık "Doğu usulü" yöntemlerle gerçekleşiyordu; seçmenlere sadece iki seçim pusulası verilmişti. Bunlardan birinde Ulusal Cephenin aday listesi vardı, diğer pusula ise boştu! (İçişleri Bakanına göre bağımsız liste çıkarmak için başvuranların hiçbiri gerekli olan 1000 imzayı toplayamamıştı.) 8 milyon dolayındaki seçmenden 1.573.924'ü seçimlere katılınadı veya boş pusulayı kullandı. Ulusal Cephe seçimlerde 6.431.963 oy almıştı. (Çek ve Morva bölgelerinde % 90, Slovakya'da % 86). 8 Haziranda Beneş "doktorlarının tavsiyesi" uyarınca görevinden istifa etti. Tabii aslında Beneş'in istifasının asıl nedeninin yeni anayasayı imzalamak istememesi olduğu açıktı. Parlamento Beneş'in yerine Devlet Başkanlığına Gottwald'ı seçti. Başbakanlığa ise Şubat Dev-

riminin önde gelen simalarından Sendikalar Hareketi lideri Zapotocky getirildi. Bu arada bu fırsattan yararlanılarak Lausman da uzaklaştırıldı. Fierlinger Sanayi Bakanlığından, üç başbakan yardımcılığından birine getirildi. Daha sonraları hükümette din işleri sorumlusu oldu.

3 Eylül 1948'de, 85 saatlik bir can çekişme sonunda Beneş öldü. Çekoslavakya Hükümeti Beneş'i devlet başkanlarına yaraşır bir törenle defnetti, ama olası bir karışıklığa meydan vermemek için olağanüstü güvenlik önlemleri de alınmıştı.

Sendikaların içten desteğini de alarak ülkede siyasi iktidarın gerçek ve tek sahibi haline gelen komünistler dur durak bilmiyorlardı; acele önlemlerle Çekoslavakya'yı Stalin komünizminin toplumsal ve ideolojik ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenlemek niyetindeydiler. Sovyetler Birliği ile sıkı işbirliği ise ülke kaderini Sovyetler'in kaderine tabi kılacaktı.

Burada şu hatırlatmayı da yapmak gerekiyor; daha sonra "*Prag Baharı*nın" tarihçileri 1948 yılının gelişmelerini değerlendirdiklerinde şöyle bir sonuca varmışlardı; Sosyalizmin Çekoslavakya'ya özgü yolundan vaz geçmek, ve totaliter bir devlet biçimini benimsemek, iç siyasetteki mücadeleler sonucu gündeme gelen "*Prag Darbesi*nin" doğal bir sonucu değildi. Bunun nedeni Komünist Partinin yöneticilerinin bilinçli bir şekilde Kremlin'in iradesini, ve emirlerini kabul etmesiydi.[123]

KOMİNFORM'DA BUNALIM: YUGOSLAVYA'NIN İHRACI

ŞUBAT 1948'de gündeme gelen Çekoslavakya Devrimi Sovyet politikasının çok önemli bir zaferi olarak değerlendirilmelidir. Böylece Batı dünyasının en eski kalelerinden biri, Doğunun mevzi haline gelmişti. Bu olay tarihin 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde gündeme getirdiği "mantıkla" uyum içindeydi; dünya giderek daha tartışılmaz bir şekilde "kutuplaşma" ve bölünme yönünde ilerliyordu, bu gözle görülür bir determinizmle olur gibiydi. Gelişmeler bunu kanıtlıyordu. Çekoslavakya devrimi dünyada büyük bir şaşkınlıkla karşılandı, ama asıl sürpriz bu değildi.

Asıl büyük şaşkınlık Çekoslavakya Komünist Partisinin resmi yayın organı Rude Pravo'nun 28 Haziran 1948 tarihli sayısında Kominformun "Yugoslav Komünist Partisi'nin durumuyla ilgili karar"ın yayımlanmasının ardından patlak verdi. Batılılar daha ilk şaşkınlığın yarattığı şok içinde bunun, Doğunun Batı için hazırladığı bir tuzak olup olamayacağını değerlendirmeye başlamışlardı. Bu olay, şimdiye kadar Yugoslavya hakkında, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile, SBKP'si ile olan ilişkisi hakkında oluşan tüm düşünce ve değerlendirmelere taban tabana ters düşer gibi görünüyordu. Avrupa'da ilişkileri kopma noktasına kadar gerdiren komünist yayılmacılığın en

uç mevzi, köprü başı Yugoslavya değil miydi? Stalin'in genel valileleri arasında en kararlısı, en uzlaşmazı, en dinamiği Tito değil miydi? SBKP'ne artık neredeyse dini bir inançla, hayranlıkla ve sadakatle en çok bağlı olan parti Yugoslav Komünist Partisi değil miydi? Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği cumhuriyetleri arasına katılması planını YKP hazırlamamış mıydı?

Gözlemciler tüm komünist hareketi, birlik içinde, kaynaşmış, dayanışmaya önem veren ve tek merkezli bir yapı olarak görmeye şartlanmışlardı. Onlar açısından Doğu ve Batı ülkelerinin komünist siyasetçileri sıradan birer Kremlin ajanıydılar ve görevleri de Sovyetlerin emirlerini harfi harfine yerine getirmekti. Barış Konferansları sırasında değişik ülkelerden gelen komünist liderlerin tavırları arasında farklılıklar olduğunu farkettiklerinde, bunu ya ciddiye almamışlardı veya Sovyetlerin Makyavelist tutumuyla açıklamaya çalışmışlardı; Sovyetler Birliği onları elinde daha iyi tutabilmek için ajanları arasında nifak tohumları ekiyordu! 28 Haziran tarihli karar en ilgililer dışında kimsenin o güne kadar farkına varamadığı ciddi teorik ve pratik nitelikli çelişkileri su yüzüne çıkardı. Hatta görüş ayrılıklarının halline yönelik olarak seçilen yöntem, Yugoslav Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi, yani Yugoslavya ve Sovyetler arasında sunni değil gerçek bazı çelişkilerin olabileceğini varsayanları bile şaşkınlığa uğrattı. Karar metni tuhaf bir şekilde, kilise kurumunun, kilisenin doğmalarından uzaklaşan gruplara, dinsizlere karşı yaptığı çağrıları anımsatıyor: karşı tarafı "hatalarını açık ve samimi bir şekilde itiraf etmeye ve gidermeye" ve yanlış görüşlerden vaz geçmeye çağırıyordu.

Foreign Affairs'in redaktörü Hamilton Fish Armstrong daha önce alıntı yaptığımız kitabında[124] Belgrad'daki diplomatik çevreler arasında "kulislerin ardında bazı şeylerin döndüğüne" dair ilk haberi kendilerinin yakaladığını öne sürüyor. Amerikalı diplomatlar bu sonuca kıyaslamalar yöntemiyle ulaşmışlardı. Örneğin Tito'nun doğum günü olan 25 Mayısta, daha önceki pratiklerin aksine, Stalin kutlama mesajı göndermemişti. Öte yandan Tuna nehrinde ulaşım ve nakliye konusunu düzenleyen konferans olayı vardı; bu konferansın önce Belgrad'da düzenlenmesi kararlaştırılmıştı, ama Mayıs ayı sonlarında Yugoslavya Dışişleri Bakanı Simiç, Belgrad'da faaliyet gösteren diplomatlara, Sovyetlerin isteği üzerine konferansın Belgrad'da

değil başka bir şehirde toplanacağını açıklamıştı. Ama bu açıklamanın yapılmasının ardından hepsi hepsi birkaç saat sonra Simiç hiçbir gerekçe de göstermeden diplomatları yeniden toplantıya çağırmış, ve hükümetinin konferansın Belgrad'da düzenlenmesinde ısrar edeceğini bildirmişti. Bu arada Moskova'da görev yapan Amerikalı diplomatlar Sovyet basınında bir süredir Yugoslavya'ya hiç yer verilmediğini fark etmişlerdi. Belgrad'daki Amerikan uzmanları ise Borba'nın 12 Haziran tarihli sayısında çıkan Piyade'nin yazısı üzerine kafa yoruyorlardı: bu yazıda Piyade, Yugoslav Komünist Partisinin kurumsal yapısının "Leninci Stalinci ilkelere tamamen uygun olduğunu" kanıtlamaya çalışıyordu. Acaba Yugoslav yöneticilerine bunun tersini iddia edip serzenişte bulunanlar mı vardı? Amerikan diplomatları bu soruya yanıt bulmaya çalışıyorlardı. Ayrıca Kominform yayın organında 15 Haziran tarihli "hatalarını kabul etmek istemeyen" bazı komünistlere karşı yayımlanan yazının anlamı neydi? Kime yönelikti bu. Yazıda şunlar vurgulanıyordu: "Eleştiri ve özeleştiriyle ilgili Marksizim dışı davranışların nedeni genellikle kendini beğenmişliktir ve özeleştirinin önemini kavrayamamaktır... ya da ciddi eleştiri getirenlere karşı yaptırım uygulamak, böylece eleştiriyi yok etmek veya sınırlamak yönündeki çabadır."

Bu sıralarda Tito'nun iki bakanı olan Hebrang ve Zuyoviç'in Nisan ayında görevden alınarak tutuklandığı haberi de açığa çıkmıştı. Parti teşkilatında ve Halk Cephesi saflarında da temizlik hareketlerinin olduğuna dair tahminler vardı. 20 Nisanda aralarında eski dışişleri bakan yardımcısı, eski sanayi bakanı yardımcısı, üst düzey Sloven politikacısı, iki profesör, iki genel müdür. vb.nin de olduğu onbeş kişi mahkeme önüne çıkarıldı. Sanıkların tamamı eski komünist idi ve çoğunluğu ya İspanya iç savaşına katılmış, veya Hitler'in toplama kamplarında mahkum olarak bulunmuşlardı. 26 Nisanda sanıklar ölüme mahkum edildiler. 27 Nisan tarihli Borba'da konuyla ilgili olarak yayımlanan bir yorumda şunlar yazıyordu: "Bu grup daha savaş öncesi parti çalışmalarını frenlemeye çaba göstermekle tanınıyordu. Demokrasi güçlerini küçümsüyor, emperyalizmin gücünü ise abartıyorlardı." Borba'daki yorum şöyle devam ediyordu: "Bu davanın Komünist Partisi içinde bir hesaplaşma olduğunu sadece dış mihraklı ajanlar iddia edebilir. Çünkü onlar bu ülkede ajanlarını kaybettikleri çin üzülüyorlar." Bundan iki gün önce

Kardeli parlamentoda yaptığı bir konuşmada "bazı zararlı yeni fikirleri" mahkum ediyordu. Bu görüşlerin özelliği ülkenin ekonomik gücüne inanmamaktı. "Düşman" diyordu Kardeli, "Komünist Parti içinde var olan bazı tereddütlerden yararlanmaya çalışacaktır." Sırbistan Başbakanı Blagoje Neşkoviç'e göre bu fikirlerin kaynağı "Troçkist komploculardı." Slovenya hükümet başkanı Miho Mirinko "Komünist Partisi içindeki pisliği fırlatıp atacak ve safları arasına sızan dış mihrakları unsurları, açığa çıkaracaktır," diyordu.[125]

Haziran 1948'de ortam için için kaynıyordu. Kaynağı belli olmayan, ama kulaktan kulağa yayılan haberlere göre, darbe girişimleri ortaya çıkarılmış ve bazı subaylar tutuklanmıştı. Ama gözlemcilere göre olaylar eninde sonunda, Sovyetlerin istediği yönde mecrasına girecek ve partiden milliyetçi kadrolar tasfiye edileceklerdi. Tam da tersi gerçekleşti.

Kominform'un açıklamasına göre: "Son beş altı ay içinde, Yugoslavya Komünist Partisinin yönetiminde daha önceleri gerçek kimliklerini gizleyen milliyetçi eğilimli kadrolar hakimiyeti ele geçirmişler"di.

Peki ama son birkaç ay içinde neler olmuştu? Moskova ve Belgrad arasındaki ilişki nasıl böylesine değişmişti? Bu değişikliğe neden olan, tartışmayı tüm dünya kamuoyunun gözleri önüne seren, Sovyetlerin Yugoslav liderlerini atlayarak, Yugoslav Komünist Partisinin üyelerine seslenmesine, onları yöneticilerine karşı, nasyonalizme karşı, enternasyonalist çizgide hareket etmeye çağırmaya zorlayan olay ne idi? Yugoslav Komünist Partisi içinde "milliyetçi unsurlar" nasıl egemen olabilmişlerdi?

Açıklama bazı bilgiler de veriyordu: 1948 yılında Haziranın ikinci yarısı Romanya'da gerçekleşen ve Yugoslavlar'ın katılmadığı Kominform toplantısı öncesi, Moskova ve Belgrad arasında bir mektuplaşma olmuştu. Bu mektuplaşmanın bir bölümü, daha sonraları, Rusların SBKP MK'sinin JKP MK'sine gönderdiği mektupları[126] elaltından Ağustos ayında dağıtmaya başlamasıyla birlikte Yugoslavlar tarafından Belgrad'da açıklandı. Bu mektuplaşma, daha sonraları Yugoslav yöneticiler tarafından açıklanan tartışmaların ekonomik ve deyim yerindeyse polisiye perde arkası bilgilerle birleştirildiğinde, bu sürpriz olayın doğrudan ve dolaylı nedenleri hakkında genel bir kanıya varmayı mümkün kılıyor.

En azından bunalımın en son, yani kronik bölümünün nasıl cereyan ettiğini kesin olarak biliyoruz; 18 Mart 1948'de Belgrad'daki Sovyet büyükelçisi General Barskov, Tito'ya hükümetinin Rus askeri danışmanlarını derhal geri çekme kararı aldığını açıkladı ve bu kararın gerekçesi olarak Yugoslavya'da da bu danışmanlara karşı dostane bir tavrın takınılmadığını vurguladı. Ertesi gün Tito'dan randevu alan Sovyet diplomatı Arnjanyinev hükümetinin yeni bir kararının belgelerini Tito'ya sundu. Bu karara göre Sovyet Hükümeti Yugoslavya'daki tüm sivil uzmanlarını da geri çekiyordu. Arnjanyinov, Sovyet hükümetinin Tito'nun bir kararnamesi uyarınca Yugoslav bürokratlarının "önemli ekonomik verileri" açıklamalarının yasaklanmasını kendine yönelik bir hakaret olarak algıladığını vurguluyordu. Belgrad'daki Sovyet ekonomi ve ticaret ateşesi Lebegyev yüksek düzey bir Yugoslav bürokratından bazı önemli ekonomik veriler istediğinde, bürokrat "Sovyet uzmanlarının bu tür ekonomik verileri alabilmeleri için doğrudan Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesine veya ilgili bakana başvurmaları gerekir," cevabını almıştı.

Bu gelişmelerin ardından Tito Molotov'a bir protesto mektubu gönderdi. Tito Yugoslavlar'ın Sovyet askeri danışmanlarına karşı "sadece her anlamda kusursuz davranmakla kalmadıklarını, bunun da ötesinde onlara karşı gerçekten kardeşçe ve dostça bir tutum içinde olduklarını" belirtiyordu. Bürokratların devlet organlarının izni olmadan ekonomik bilgi vermelerinin yasaklanması konusuna gelince: Tito'ya göre bu önlem gerekli ve normaldi, çünkü Yugoslav hükümeti, ekonomik nitelikli bilgilerin ve devlet sırlarının "ortak düşmanın eline geçmesini ancak böyle önleyebilirdi." "Mektupta öne sürülenlerin tersine," diyordu Tito, "ülkelerimiz arasında, benim bürokratlarımın, hükümetin veya Merkez Komitemizin izni olmadan herhangi bir ekonomik bilgiyi Sovyet ekonomi uzmanlarına verebileceği doğrultusunda özel bir anlaşma da yok. Devletin çıkarlarını göz önünde tutarak aldığımız bu tedbirlerin Sovyet hükümetince anlayışla karşılanmaması bizi şaşırtacaktı." Tito, Sovyet hükümetinin uzmanlarını geri çekmesinin gerçek nedenini açıklamadığı kanısındaydı. "Biz Sovyet hükümetinin, ortada olup bitenin ne olduğu, ülkelerimiz arasındaki iyi ilişkiye kanınızca nelerin zarar verdiği hakkında bizi açıkça bilgilendirmesini rica ediyoruz."

Haziran 1948'de alınan karara doğru giden yol bu diyalogla başladı. Bir tarafın hiddetlenerek, diğer tarafın ise sakin ve ironik bir uslupla sürdürdüğü sağırlar diyaloğuydu bu.

Düşman "kardeşler" daha işin başında farklı konumlara yerleşmişlerdi. Sovyetler "dostane olmayan tutum" konusunu vurgularken, Tito yanıt mektubunda "devlet çıkarları" konusunu ön plana çıkarıyordu. Sovyet tarafının mektupları Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi imzasını taşırken, Tito mektuplarını doğrudan Stalin'e ve Molotov'a yani Sovyetler Birliği'nin başbakanına ve dışişleri bakanına gönderiyordu. Tito'nun amacı açıktı; tartışmayı doğrudan *Sovyet devleti* ve *Yugoslav devleti* arasındaki ilişkiler düzeyine çıkarmak istiyordu. Sovyetler ise olayı devlet adamları arasında değil, komünistler, Kominform üyeleri düzeyinde halletmek istiyorlardı. Bu farklılık aslında birçok şeyi ifade ediyordu. Şu olay da ilginçtir; Sovyetler Birliği 27 Mart tarihli mektubun birer örneğini Kominforma üye olan tüm Komünist Partilerine gönderdiler. Ve arkasından Macar Komünist Partisi -SBKP Merkez Komitesi'nin aracılığıyla- Yugoslavlara, "her noktada" Sovyet tavrını desteklediğini belirten bir mektup gönderdi. Macar tarafının Yugoslavlara gönderdiği mektubun birer kopyası diğer Komünist Partisine de iletildi, ve bunun ardından Fransız ve İtalyan Komünist Partileri dışındaki partiler de YKP'ne benzer içerikli mektuplar gönderdiler.

Ruslar Yugoslavları her şeyden önce, "Sovyetler Birliğinden giden sivil uzmanları, ve hatta Kominform örgütünde Sovyetler Birliği Komünist Partisini temsil eden Yugyin'i Devlet Güvenlik Teşkilatının denetimi altına almakla" itham ediyordu. Sovyetler bu tavrı son derece kırıcı ve kendilerine yönelik hakaret olarak niteliyor, konuya tekrar tekrar geri dönüyor ve tek bir Halk Cumhuriyetinde bile benzer bir tutumla karşılaşmadıklarını vurguluyorlardı ki, bu herhalde doğruydu. Yugoslavlar ise Sovyetlerin yakınmalarında haklılık payı olup olmadığına değinmeksizin (bu tür uygulamalarda karşı tarafın haklılığını teslim eden itiraflar pek olmazdı), almak zorunda kaldıkları tedbirleri Sovyet İstihbarat Teşkilatının bazı organlarının faaliyetleriyle gerekçelendiriyorlardı: 13 Nisan tarihini taşıyan mektupta şu saptamalara yer veriliyordu; bu sözü geçen organlar "partinin safları içinde faaliyet gösterip, bazı kadroları örgütlemek, yö-

neticilerimizle ilgili olarak iftiralarda bulunmak, onların haklı ününü karalamak, onları şüpheli ve beceriksiz tipler olarak tanıtmak" gibi bir çalışma içindeler. Tito ve Kardeli bu mektupta bir Sovyet ajanı olan Binbaşı Styepanov'un faaliyeti hakkında da bilgi veriyorlardı. Sözü geçen Sovyet ajanı daha 1945 yılında Yugoslav Devlet Güvenlik Teşkilatı'nın Merkez Kodlama Bölümünde görevli olan bir Yugoslav parti üyesini örgütlemeye çalışmıştı. 1951'de yayımlanan Beyaz Kitap Sovyet İstihbarat Teşkilatı tarafından ajanlığa teşvik edilmek istenen birçok parti üyesinin adli makamlar önünde verdikleri ifadeleri de içermektedir.

Yugoslavya'daki gelişmeleri anlayabilmek açısından bu ifadeler özel bir öneme sahiptirler. Bu ifadelerden Sovyet ajanlarının hangi yöntemleri kullandıklarını iyi tespit edebiliriz; komünizme inanan, Sovyetler Birliği'ne sarsılmaz şekilde bağlı olan insanlar seçiliyordu. Bu insanlar "bağlı oldukları partinin çıkarlarından daha yüksek çıkarlara sahip bir dava adına çalışmak" için ikna ediliyorlardı. Binbaşı Styepanov, Duşanka Petroviç'i Sovyet İstihbarat Örgütü saflarına almak için ikna etmeyi denerken, ona Bolşevik Parti'nin saflarında da çok kez ihanetlerle karşılaşıldığını anlatıp bundan şu sonuçları çıkarmıştı: "Düşman en üst düzey yöneticilerin arasına kadar sızabilir. Bu nedenle hiçbir zaman kendimizi tam olarak güvenlikte hissedemeyiz. Yani bu durumda insan kendini üst düzey ve çok deneyimli bir örgüte emanet ederse, ki bu bizim durumumuzda Sovyetler Birliği'dir, çok daha rahat ve güvenlikte olacaktır." Styepanov bayan Petroviç'le konuşmasının devamında, partinin en önde gelen yöneticilerinin örneğin "Dimitrov yoldaş"ın da bu konuda mutlaka böyle düşündüğünü, bir yolu bulunup sorulsa, aynı cevabı alacağından emin olduğunu da vurguluyordu. Sovyet ajanları genellikle Tito hakkında olumlu şeyler söylüyorlardı. Ama Mareşalin çevresinde şüpheli kişilerin bulunduğunu, bu nedenle uyanık olmak gerektiğini de belirtiyorlardı.

Bu kurnazca uygulanan bir yöntemdi. Partiler arasındaki hiyerarşik yapı da, elde edilmeye çalışılan şahsı etkilemek için kullanılıyordu. Bu noktada Sovyet Konsolosluğundaki ateşelerden biri tarafından gizli bilgiler sızdırmaya zorlanan Sırbistan İçişleri Bakanı Branko Jevremoviç'in ifadesinden bir bölüm aktaralım: "Ya ülkemle

ve yurdumla çıkarları çakışan Sovyetler Birliği'nin ve onun temsilcisinin işbirliği önerisini reddedecek ya da partime karşı doğru olmayan bir davranış içine girecektim."

En yüce duyguların çarpışmasından ortaya çıkan, ama aynı zamanda polisiye yönleriyle de bu çelişki komünist dünyanın dışında yaşayanlar için anlaşılmaz gelebilir. Ama Yugoslav komünistlerin içinde bulunduğu koşullarda bu gayet normaldi. Kendi partilerinin yöneticileri yerine Sovyetler Birliği'ni seçen birkaç kişi olmuşsa da herhalde çoğunluk General Kazo Voyvodiç gibi cevap vermişti: "Eğer böyle bir sorun gündeme gelirse (yani ordu veya parti kademeleri içinde hainlerin çıkabileceği ihtimali) bu durumda kendi Genel Kurmayımızı ve *kendi* parti yönetimimizi haberdar etmek daha doğrudur."

Sonuç olarak; Yugoslav hükümeti, ve özel olarak da polis teşkilatı başkanı ve ilerde İçişleri Bakanı olan Rankoviç, 1945'den itibaren Sovyet askeri, sivil ve diplomatik istihbarat kuruluşlarının Yugoslavya'da bir istihbarat ağı kurabilmek için arka arkaya birçok girişimlerde bulunduklarının farkındaydılar. Bu uğraşın amacı Yugoslav ordusunun, devlet dairelerinin ve partinin aynen diğer Doğu Avrupa Komünist Partilerinde olduğu gibi bütünsel istihbarat ağıyla örülmesiydi. Sovyetler bu görev için öncelikle Sovyetlerde eğitim gören ve komünizme inancı tam olan insanları seçiyorlardı.

Rankoviç derhal gerekli tedbirleri aldı. Yani Sovyet yöneticilerinin 1948'de tepki gösterdikleri Yugoslavya'da faaliyet gösteren Sovyet uzmanlarının takibi işi yeni bir olay değildi. Acaba Rankoviç'in gündeme getirdiği tedbirler ideolojik olarak bakıldığında, "komünist disiplin" açısından haklı gösterilebilir miydi? Yugoslavlar ise bu soruyu ters çeviriyorlardı: SBKP hangi ideolojik gerekçeyle diğer partileri gözlem altında tutmak, onları istedikleri gibi bölmek hakkını kendilerinde görebiliyorlardı? Kaldı ki onlara tepki gösterme hakkı bile tanınmıyordu! Tito'nun çevresinde toplanan Yugoslav liderler bu talebi reddettiler.

Acaba Tito ve kurmayları, gerçekten Haziran kararındaki suçlamaların öne sürdüğü gibi "bağımsızlığı korumayı", Sovyetler Birliği'nin yardımına ihtiyaç duymadan "sosyalizmi inşaa etmeyi" mi düşünüyorlardı? Bu savların doğruluğunu kanıtlayacak veri yok elimizde.

Tito ve yandaşları Sovyetler Birliği'nden gelebilecek yardıma ihtiyaç duyuyorlardı, ve çok kez bu yardımı resmen de talep ettiler; örneğin Triest sorunun çözümünde, Balkan Konfederasyonu olayında veya Beş Yıllık Planlarının gerçekleştirilmesi sürecinde gündeme geldi yardım konusu. Ama Yugoslav Devletini, Polis Teşkilatını, Orduyu, iç ve dış ekonomi politikasını Sovyetler Birliği'nin iradesine *bırakmayı* reddettiler. (Tabii bunu net bir şekilde, tavır olarak açıklamadılar).

Kominformun kuruluş nedeni Komünist Partiler ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri sıkılaştırmaktı, ama Tito aynen daha önce olduğu gibi Kominformun kuruluşundan sonra da Sovyetler Birliği'nin, partisini eşit koşullarda olan taraf olarak tanıması için elinden geleni yaptı. Kremlin herhalde Belgrad'ın dış politikadaki adımlar nedeniyle Balkan Konfederasyonu, Yunan direnişçilerine destek verilmesi sabrını yitirmişti. Sovyet uzmanlarının geri çekilmesi, Yugoslav Komünist Partisini, içişleyişindeki bazı nedenler dolayısıyla "endişelerini" dile getiren ve İçişleri bakanlığının faaliyetlerini eleştiren Merkez Komitesinin 27 Mart tarihli mektubunun gönderilmesi gibi adımların amacı Yugoslav Komünist Partisi saflarında bir kargaşaya neden olmak ve bunun bir sonucu olarak da "inatçı" kadrolar yerine Sovyetlere karşı uysal ve uyumlu kadroları göreve getirmekti.

Kremlin'in, önceden orduda, parti kadroları içinde ve ülkenin değişik kademelerinde ciddi destek hazırlamadan Yugoslavya Komünist Partisinin yönetimini devirme işine başlayacağını düşünmek, Kremlin'in siyasi yeteneklerini küçümsemek olur. Ruslar herhalde Zuyoviç ve Hebrang'dan, Sovyet Büyükelçiliğinde ve Kominformda çalışan uzmanlarından aldıkları bilgiler ışığında eleştiri mektubuyla Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesinin toplanmasını sağlayabileceklerini, bu toplantıda ise Zuyoviç Hebrag fraksiyonunun çoğunluğun, desteğine ulaşabileceğini ummuşlardı. Ama kendilerine karşı hazırlanan tuzağın farkında olan Tito, Kardeli ve Rankoviç sonuna kadar direnmeye kararlıydılar. Stalin'in yöntemlerini yakından tanıyorlardı; Moskova'nın hiddetine teslim olduklarında asıl hedef aralarından sadece birinin, Rankoviç'in görevden alınması bile olsa başlarına gelebilecek şeylerin bilincindeydiler, boş hayallere de kapılmıyorlardı. Tito ve ekibi için Sovyetlere ve onların parti içindeki

taraftarlarına karşı birlikte direnmek sadece devlet çıkarı değil, bunun da ötesinde kişisel olarak da kelimenin gerçek anlamıyla ölüm kalım meselesiydi. Öte yandan şimdiye kadar pek çok konuda Sovyetlere karşı direnmeyi başardıklarından, eğer bu konuda da Yugoslav Komünist Partisi içindeki mücadele kendi gruplarının zaferiyle kapanırsa, Stalin'in sonucu kabul etmekten başka bir çaresi kalmaz diye düşünüyorlardı. Ama Tito ve arkadaşları Sovyetler Birliği'nin bu kez çıbanın başını kesmeye ve kesinlikle anlaşmamaya kararlı olduğunu, Yugoslavları kaybetme riskini ise çok düşük gördüğünü bilmiyorlardı. İşte Sovyet-Yugoslav bunalımının başlarında bu iki hesap hatasının perspektifinden yola çıkılarak olay değerlendirilmelidir.

Son çarpışma YKP Merkez Komitesinin Nisan başlarında düzenlediği Plenumunda gündeme geldi. 27 Mart tarihli Sovyet mektubuna cevabın kaleme alınacağı bu oturumda Zuyoviç ve Hebrang, Tito ve arkadaşları tarafından hazırlanan taslağa karşı olduklarını dile getirdiler. Bunun üzerine bu iki kişi Merkez Komitesinden ihraç edildiler ve tutuklandılar. Bu sırada parti ve ordu kademelerinde de tutuklamalar oluyordu.

Moskova Belgrad'daki saray devrimini engelleyememişti. 13 Nisan tarihli cevap inektubu son derece sert ve kararlı bir üslupla kaleme alınmıştı. Sovyetlerin öne sürdüğü her suçlamayı reddediyor ve asıl sorumluluğu görevden alınan Kremlin gözdelerine yüklüyordu; "Yugoslavya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Plenum toplantısında anlaşıldı ve kanıtlandı ki, asıl suçlular, partimizin bazı yöneticilerinin güya söylediği cümleleri ve partimizle ilgili asılsız ve iftiraya dayalı dedikoduları Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya'daki temsilciliklerine ulaştıran Yugoslavya Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeleri; S. Zuyoviç ve A. Hebrang'dır. Onlar bu sahte haberleri yayarak ve uydurdukları iftiralarla parti düşmanı faaliyetlerini gözlerden gizlemeye, partinin yönetiminin birliğini bölmeye ve hatta tüm partinin birliğini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarını böylece kamufle etmeye çalışmışlardır..." "Hepimiz Sovyetler Birliği'ni, sosyalizmin anayurdunu çok seviyor olsak da, bu kendi yurdumuzu daha az sevmemiz anlamına gelemez, ki kendi yurdumuz da sosyalizmin inşaa edildiği ve bu süreçte yüzbinlerce evladını şehit veren Yugoslavya Halk Cumhuriyetidir. Olayların Sovyetler Birliği'nde de böyle değerlendirildiğini gayet iyi biliyoruz."[127]

Tito'nun aldığı tavır Stalinizmin ilkeleri açısından bakıldığında da haklıydı. Sovyetler'in 4 Mayıs tarihli cevap mektubunda ki bu mektupta Yugoslavya Komünist Partisi Merkez Komitesinin üyelerinin kendilerini beğenmişliği ve yaptıkları hatalarda direnmeleri olağanüstü sert bir üslupla eleştiriliyordu ilk kez Zuyoviç ve Hebrang açık şekilde savunuluyor, onların Sovyetlere sahte bilgiler iletmekle suçlanmalarının yanlış olacağını vurgulanıyordu.[128] Yugoslavya yönetimi ise uygulamalarının Stalin tarafından kaleme alınan Sovyetler Birliği Komünist Partisi (*Bolşevik*) *Kısa Tarihi* adlı kitapda belirtilen ilkelere tamamıyla uyduğunu savunuyordu. Bu arada SBKP'nin egemen olduğu Kominformda muhalefet olarak azınlıkta kalmışlardı ve bu da durumlarını zorlaştırıyordu. Ama eğer Yugoslavya Komünist Partisinin bağımsızlığını korumaya hakkı varsa, ki bunu hiç olmazsa teorik düzeyde SBKP yönetimi de kabul ediyordu,[129] o zaman Yugoslav Merkez Komitesinin çoğunluğu tarafından muhalif, yani "hain" ve "dönek (Stalinizmin terminolojisine göre bu sıfatların anlamı aynı idi) olarak nitelenen insanları partiden uzaklaştırmaya da hakkı vardı.

Tito başka alanlarda da Stalinizmin klasik yöntemini uyguluyordu; hasımlarının siyasi programından belli bölümlerini kendi programına alıyor, böylece onları sadece fiziki olarak zararsız hale getirmekle yetinmiyor, siyasi anlamda da varlık koşullarını ortadan kaldırmış oluyordu. Zuyoviç ve Hebrang'ın ihracından sonra Merkez Komitesi Plenumu ülkede "Yugoslavya'da kapitalizmin kalıntılarının ortadan kaldırılması" doğrultusunda bir karar aldı. Bu karara göre tarım sektörü ve küçük ticaret de kamulaştırılıyordu. 23 Nisanda Kardeli parlamentodaki konuşmasında "yurdumuzda artık insanın insan tarafından sömürüldüğü düzenin kalıntıları bile birkaç gün içinde ortadan kalkıyor," diyordu.

Sovyetler Birliği, Yugoslavların sonradan başlarına birçok sorun çıkaracak olan bu kurnaz manevralarına çok sert tepki gösterdi. Kremlin'den yapılan bir açıklama Yugoslav yöneticilerinin izlediği siyaseti "Marksizmle uzaktan yakından ilgisi olmayan, maceracı bir çizgi "olarak damgalıyordu. Yugoslav Komünist Partisi'nin Polit Bürosu daha önce kulaklara karşı mücadele vermediği için "sağ sapmayla" suçlanmıştı, şimdi ise bu mücadeleyi uygun olmayan koşullarda başlattığı için "sol sapmacılıkla" suçlanıyordu.

Yugoslav parti yöneticileri, kendi iç hesaplaşmalarından zaferle çıkmalarının ardından, 13 Nisan tarihini taşıyan mektuplarında, "Bolşevik Parti'ye yönelik sadakatlarını, kardeşçe ve dostça duygularını" vurguluyorlar ve ardından iki Merkez Komitesinin "olay mahallinde, yani burada" toplanıp tartışmaya neden olan konuları ele almayı öneriyorlardı. Sovyetler bu öneriyi kabul etmediler ve başka bir öneri getirdiler: onlara göre olay bazı konuların gerekçelendirilmesi ile sınırlı olmadığından, özünde ilkesel farklılıkların tartışılması gerektiğinden, Kominform oturumunda tartışılması daha doğru olurdu.

Ama Yugoslavlar da durumun farkındaydılar. Eğer Kominformun olayda hakem konumuna yükseltilmesini kabul ederlerse bu onların kesin yenilgisi anlamına gelecekti. Daha önceleri bitmez tükenmez hayranlıklarını dile getiren "kardeş partiler" tarafından şimdi yanlız bırakılmışlardı. Sovyetlerin daha ilk mektubu göndermelerinin ardından bazı Doğu Avrupa başkentlerinde Yugoslav elçiliklerinde çalışan diplomatlara karşı artık küçümseyen ve güvenilmeyen bir tavır alınıyordu. 1 Mayısta Prag'da resmi bir ziyarette bulunan Yugoslavya heyetine hakaret edilmişti. Söylenenlere bakılırsa, sadece Dimitrof gizliden gizliye onları desteklemeye devam ediyordu. 17 Mayıs tarihinde Tito ve Kardeli imzasıyla gönderilen bir mektupta Yugoslavya olayı Kominform oturumuna götürülmesini kabul etmediklerini bildirdiler, çünkü "orada eşit haklara sahip olamayacakları kanısını" dile getiriyorlardı. 20 Mayısta SBKP Merkez Komitesine Yugoslavlar tarafından yeniden bir mektup gönderildi, *ama bu mektubun içeriği açıklanmadı.* Ama tüm çabalar boşunaydı, Sovyetler taleplerinden vazgeçeceğe benzemiyorlardı: "Sizin bu reddeden tavrınız, deniyordu Tito'ya Halk Demokrasileri Sosyalizmi Birlik Cephesiyle ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin kopartılması anlamına gelmektedir." Sovyetlerin bu 22 Mayıs tarihini taşıyan mektubunda "hatalar"ın gündeme getirilmesinin ötesinde, ağır bir tanımlama kullanılıyor, ilk kez "*ihanet*" kelimesine yer veriliyordu.

Macaristan ve Çekoslavakya Komünist Partilerinin isteği üzerine Haziranın ikinci yarısında Kominform Romanya'da bir oturum düzenledi. Toplantıya katılan taraflara gönderilen son Yugoslav bildirgesi, "SBKP'nin YKP'ye karşı faaliyet gösteren bazı unsurlara ve fraksiyonlara" yardım etmesi protesto ediliyor, YKP'nin Sovyetlerle doğrudan, ama Yugoslavya'da görüşmeler yapmaya hazır olduğu bil-

diriliyordu. Bildirge şu cümlelerle son buluyordu: "Yugoslavya Komünist Partisi Merkez Komitesi kardeş Komünist Partileri selamlar, ve hiçbir görüş ayrılığının Yugoslav Komünist Partisini, Sovyetler Birliği Komünist Partisine olan sadakatten, diğer Komünist Partileriyle olan dayanışma ve işbirliği politikasından geri çevirmeyeceğini deklare eder."

Kominformun Yugoslavya siyasi yöneticilerini mahkum eden kararı 28 Haziranda yayımlandı. Ertesi gün Yugoslav Komünist Partisi yaptığı bir açıklamada Kominform'un iddialarını kökten reddediyordu. Kominform'un kararıyla birlikte yayımladığı çağrı "Yugoslav Komünist Partisinin sağlıklı güçlerini yeni siyasi çizgiyi izlemesi için yönetime baskı yapmaya" teşvik ediliyordu. Yugoslavya yöneticileri "işçi sınıfını ve Halk Cephesinde toplanan güçleri sosyalist vatanın inşası yolunda kararlı mücadeleye devama" çağırıyorlardı.

Sovyetler Birliği yöneticileri eğer başarı şansının olmadığını düşünselerdi, bu isyana çağrıyı dile getirmezlerdi. Büyük bir ihtimalle Belgrad'daki Sovyet diplomatları durumu çok iyimser değerlendirmişler ve Temmuzda toplanacak olan YKP'nin Kongresinde yönetimin görevden alınabileceğine ihtimal vermişlerdi.[130] 1951 yılında yayımlanan Yugoslav *Beyaz Kitap*'da diğer önde gelen Yugoslav generallerinin ifadelerine de yer veriliyor; General Dapçeviç'in ve General Petriçeviç'in ifadelerine göre parti kongresinin arifesinde ordu içindeki Sovyet yanlısı çevreler Belgrad'daki Sovyet askeri ateşesi General Sidoroviç ile büyük boyutlu bir eylem hazırlığı üzerine bir toplantı düzenlemişlerdi. Plana göre kongrenin Sovyetler Birliği lehine bir gösteriye ve parti yöneticilerinin yargılandığı bir mahkemeye dönüştürülmesi gerekiyordu.

Ruslar Tito ve arkadaşlarının, durumun ağırlığını kavradıklarında komünist dünya ile bağları tamamen koparma noktasına gelmekten kaçınacaklarını düşünüyorlardı, çünkü her ne kadar arada birçok görüş ayrılığı varsa da onlar kendilerini hâlâ komünist hareketin bir parçası olarak görüyorlardı.

Yugoslavlar ayrıntı sayılabilecek konularda görüş ayrılıklarına sahip oldukları durumda, buna rağmen komünist hareket ile bağlarını koruyabileceklerini düşünebilirlerdi, ama tartışmalar kızgınlaştıkça Yugoslavlar, mektuplarında da dile getirdikleri gibi; "Komünist Partiler ailesinden" koparıldıklarının, kapitalist devletler safına doğru

itildiklerinin farkına vardılar. Bunu istemediklerine, Sovyetler Birliği tarafından yönetilen bloka, komünizme sadık kalmak istediklerine dair yeminler ediyorlardı. Yugoslavların o dönemde Batılı devletlerle henüz herhangi bir ilişkileri yoktu ve Belgrad'da olup biten bu dram karşısında Batılı devletler şaşkın bir vaziyetteydiler.

Ama Tito ve arkadaşlarının sinirleri sağlamdı ve kendilerini yitirmediler. İçine düştükleri bu tehlikeli durumun tek belirgin etkisi onları daha sık bir araya getirmesi, güçlerini biraz daha merkezileştirmesi oldu.

Yugoslavya Komünist Partisi 5. Kongresi ikibin delegenin katılımıyla 21 Temmuzda Belgrad'da toplandı. Kongreye bazı yabancı komünist yayım organları, bu arada *Pravda*'da muhabir göndermişti. Zaten komünist olmayan gazetelerin muhabirleri kongre salonuna alınmamışlardı. Kongre olası bir sürpriz bekleyenleri; yani Kominformla uzlaşmaya varılacağını veya karşı kampa yaklaşılacağını sananları hayal kırıklığına uğrattı. Kongre öncesi parti saflarında çok ciddi bir temizlik yapılmış ve bu da Kominform yanlılarını parti örgütü içinde iyice çaresizleştirmişti. Yugoslav komünistleri arasında, Tito ve ekibinin deneyimli kadrosuyla dayanışma, savaş yıllarından doğan yakınlık, Kominformun bazı haksız suçlamalarına karşı duyulan kızgınlık ve kendi polis teşkilatının olası yaptırımlarına karşı duyulan korku, Ruslara ve Sovyetler Birliği'ne karşı duyulan dostluk duygularından daha güçlü çıkmıştı.

Kongrede Tito bir sapma içinde oldukları doğrultusundaki tüm suçlamaları kesin bir şekilde reddetti. Eğer Yugoslavya Komünist Partisi Marksizm-Leninizmin pratik uygulamasında yeni arayışlar içine girmişse, bu nedenle parti yöneticilerini suçlamak yanlış olurdu. Zaten Marksizm-Leninizmi de pratikte yapılan çalışmaların yön göstericisi olarak algılamak doğru değil miydi, yoksa hazır, tamamlanmış ve değişmez bir dogma olarak mı algılanması bekleniyordu? Tito Kominformun kendilerini mahkum eden kararının Yugoslav Komünist Partisi adına çok ağır, hatta "tarihin getirdiği en ağır" yıkım olduğunu teslim ediyordu. "Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) dışında hiçbir parti böylesi ağır bir karara dayanamaz, iskambil kağıdından inşa edilen kaleler gibi çöker"di. Böylesi, yani Yugoslavya partisinin ve halklarının birliği tehlikeye girdiği anda, partinin "acımasız bir disiplin ve kararlılık içinde, birliği tehlikeye atan her türlü davranışa karşı mücadele vermesi kaçınılmaz"dı. Tito Kominformun suç-

lamalarının eksik bilgilere dayandığını ve dolayısıyla yanlış olduğunu söylüyordu. Yugoslavya Komünist Partisi elinden gelen her çabayı göstererek SBKP(B) ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışacaktı. "Umut ederim ki" diyordu Tito (ama kimbilir geçekten böyle bir umudu var mıydı?) "Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yönetimdeki yoldaşlar bize Kominformun kararındaki suçlamaları burada tekzip edebilme fırsatını verirler." Kongeye katılanlar konuşmanın burasında hep birlikte ayağa kalkarak, geleneklere uyarak koro halinde tempo tutup tezahürata başladılar : Stalin -Tito! , Stalin- Tito!

Daha sonra Rankoviç "örgütlenme çalışmalarına dair" uzun bir rapor okudu. Arkasından ajitasyon ve propaganda üzerine Dilas'ın raporuna sıra geldi; "bizim propagandamız yurdumuza, diğer ilerici ülkelere ve hareketlere ve özellikle de Sovyetler Birliği'ne karşı yönelen emperyalist propagandayı ve oyunları her zaman açığa çıkarmaya yönelik olmuştur." Dilas raporuna son verirken şunları vurguladı; "Partimizin ilkeleri ve Marksizm-Leninizmin genel ilkeleri arasında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) mektubunda ve Kominform kararında öne sürüldüğü gibi hiçbir aykırılık yoktur. Bu ilkelerin tümünü biz istisnasız kabul ediyoruz."[131] Kardeli'nin dış politika üzerine sunduğu rapor da oldukça ortodoks nitelikteydi. Yugoslavya'nın anti-emperyalist cepheyle olan dayanışması vurgulanıyordu: "Kominformun bu uygulaması Yugoslavya'nın politikasını değiştirmeyecektir en azından bu değişiklik bizden kaynaklanmayacaktır." Ama acaba halk demokrasileri ve Sovyetler Birliği, "Yugoslavya'yı emperyalizmin baskısı karşısında yanlız bırakmanın" sorumluluğunu üstlenebilecekler miydi?[132]

Ekonomi Komisyonu başkanı Boris Kidriç'in partinin ekonomi politikası üzerine sunduğu raporun ardından delegeler oy birliğiyle partinin programını kabul ettiler. Program yerel kongrelerin düzenlenmesini, özeleştiri mekanizmasının geliştirilmesini, parti saflarında uyanıklığın artırılmasını, bürokrasiye karşı savaş verilmesini, Halk Cephesinin güçlendirilmesini ve sosyalist ekonominin sağlamlaştırılmasını öngörüyordu. Kongre yine oy birliğiyle Kominformun kararının "yanlış, haksız ve adaletsiz" olduğu yolundaki bu kararı kabul ederek, partiye Sovyetler Birliği Komünist Partisiyle olan görüş ayrılıklarının giderilmesinin ardından Kominform saflarına geri dönme yetkisi verdi.

Kongre partinin yeni Merkez Komitesini de seçti. Genel sekreter; Tito, sekreterler; Rankoviç, Kardeli ve Dilas idi. Politbüroya ayrıca Savunma Bakan Yardımcısı General Goşnyak, Planlama Komisyonu Başkanı Boris Kidriç, Sırbistan Cumhuriyeti Başbakanı Blagoya Neşkoviç, Parlamento Başkan Yardımcısı Moşa Piyade, ve Ağır Sanayi Bakanı Frank Leskovçek seçilmişlerdi.

5.Kongre Yugoslav Komünist Partisinin yöneticilerinin konumunu güçlendirdi. Muhaliflerin bu andan itibaren bir darbeyle iktidarı ele geçirme şansları kalmamıştı. Sovyetlerin hesaplarında önemli işlevler görebilecek olan generaller; Genelkurmaydan Arso Yovanoniç, Belgrad'ın kurtarıcısı olarak tanınan Peko Dapçeviç ve albay Petrişeviç subayları ve birlikleri kendi taraflarında mücadele için ikna edememişlerdi. Bu subaylar ne kadar tedbirli olmaya çalışmışlarsa da polis teşkilatı başkanı Rankoviç'in dikkatini çekmekten kurtulamamışlardı. Sovyet elçiliğini çok sık ziyaret eden bu subayların uyandırdığı şüphe üzerine polis harekete geçmiş, Genelkurmayın önemli kadroları da bu durumu farkedince ülkeden kaçmayı denemişlerdi. 11 Ağustos 1948'de otomobille Belgrad'ı terk eden bu subaylar sınır bölgesinde devriye gezen bir asker tarafından fark edildiler. At hırsızları yakaladığını sanan asker ateşle karşılaşınca silahıyla karşılık vermiş ve bu çatışmada Jovonoviç'i ve refakatçısını öldürmüştü. Arkasından silahı tutukluk yapan asker en yakın karakola kadar gidip durum hakkında bilgi vermiş, kim olduğunu bilmediği birini öldürmüş olabileceğini (çatışma esnasında karşı taraftan gelen seslerden birinin öldüğünü duymuştu) bildirmişti. Jovanoviç'in iki arkadaşı sabaha kadar sınır bölgesinde serbestçe geçebilecekleri bölgeyi aradılar, fakat bulamadılar. Daha sonra Petriçeviç sınır birlikleri tarafından yakalandı, Dapçeviç ise Belgrad'a geri dönmeyi başardı. 31 Ağustosa kadar Belgrad'da saklanan Dapçeviç 2 Eylülde tekrar sınırı tekrar geçmeye çalışırken yakalandı.

1951'de yayımlanan *Beyaz Kitap*'ın anlattığı resmi teze göre, hükümeti yıkmakla görevli olan askeri darbe girişimleri böyle son bulmuştu.

Tüm bu olup bitenlere rağmen Yugoslavya yöneticileri hâlâ Moskova'yla bir barışma olasılığını gündemde tutar gibiydiler. Tüm çalışma ve faaliyetlerinde Kominformun suçlamalarını doğrular anlama gelebilecek herhangi bir adım atmamaya özen gösteriyorlardı. Sovyetler açısından, Belgrad'da düzenlenen Tuna Konferansında da bir

olumsuzluk olmamıştı. Sovyet Yugoslav anlaşmazlığından kendilerinin yararlanabileceğini uman Batılı diplomatlar da hayal kırıklığına uğramışlardı. Yugoslavlar Tuna nehri üzerine varılan anlaşmanın hazırlık görüşmelerinde Sovyetler Birliği ve diğer Halk Cumhuriyetleri safında yer aldılar (daha sonra bu anlaşma nedeniyle ciddi sorunlarla karşılaşacaklardı).

Ama tüm bu çabalar boşuna idi. Kominform basını günden güne artan dozda keskin bir eleştiriye başlamıştı. Artık Arnavutluk bile (yavaş yavaş yaygınlaşan bir tanımlamayı kullanarak) Yugoslavlara "faşist caniler" sıfatını yakıştırıyordu. Oysa Yugoslavlar Arnavutları her zaman için yanlarında yer alacak bir ülke olarak değerlendirmişlerdi. Tiran'daki Yugoslav lokantaları kapatıldı, Yugoslav uzmanları ülkeden atıldı ve Yugoslavya'yla imzalanan her türlü anlaşma feshedildi. Bir süre önce Borba'da çıkan bir yazıda Yugoslavlar tarafından "gerçek devrimci" diye tanımlanan Bulgaristan Komünist Partisi PB üyesi Çervenkov, Yurtsever Halk Cephesinin üyeleri önünde yaptığı bir konuşmada Yugoslavya yöneticilerini "emperyalizmin ajanları" olarak suçladı. Macar Komünist Partisi lideri Matyas Rakosi de Belgrad'daki siyasi liderlerin burjuva milliyetçiliğini sert bir şekilde mahkum ediyordu.

Balkan ülkelerinde yarım yüzyıllık çelişkiler, pek de gizlenmeyen bir sevinçle yeniden gündeme getiriliyordu. Makedonya sorunu yeniden çıban başıydı. Yunan komünistleri gelecek için endişeliydiler. Macaristan ve Romanya'daki Yugoslav azınlığın ve Yugoslavya'daki Macar azınlığın durumu iyi değildi. Her küfürleşme dalgasının ardından barışma ümitleri azalıyordu. Yugoslavya'nın kesin olarak ayrılmasının Doğu Blokuna ekonomik, politik ve stratejik anlamda nelere mal olacağı üzerinde pek durmadan, taraflar kavganın dozunu arttırıyorlardı. Teoriyle ilgili çelişkiler ve değişik gruplar arasındaki çekişme, siyasi soğukanlılığa karşı üstün gelmişti. Bu, düşünsel etkeni sadece bir üstyapısal unsur, bağımsız bir varlığa sahip olmayan bir yansıma olarak değerlendiren materyalist hareketin tarihinde ilginç bir aşamaydı. Alain'in dediği gibi. "Çıkarlar her zaman uzlaşabilirler, ama heyecanlar asla!"

106. George F. Kennan, *United states in World Affairs*, New York 1950 ve *American Diplomacy* 1900-1950 Chicago 1951.
107. "Have to be written off as apeasement that did not pay": *Acheson'un United States in World Affairs* 1947-1948 adlı kitaba yazdığı girişten. New York 1948, 6.
108. Soğuk savaşın kaynaklandığı noktalarla ilgili olarak, Raymond Aron'un *Rèpublique impèriale* adlı kitabında (Calman-Lèvy 1973) ulaştığı sonuçlar benim değerlendirmeme çok yakın düşüyor. Bu arada 1960'lı yıllarda soğuk savaşın nedenleri üzerine Amerika'da süren, ve Amerikanın rolünü özellikle vurgulayan "revizyonist" ekol temsilcileriyle "ortodoks" tarihçiler arasında gerçekleşen tartışmaları da hatırlatalım. "Revizyonist" tarihçilerin görüşlerini temsil eden; W. A. Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, New York 1962; D.HoroWitz, *The Free World Colossus; A Critique of Americon Foreign Policy in the Cold War*, New York 1971; G. Kolko, *The Politics of War; The World and United Stotes Foreign Policy*, 1943-1945, New York 1968; D.F. Fleming, *The Cold War ond Its Origins*, New York 1961; Gar Alperowitz, *Atomic Diplomocy Hiroshima and Potsdam, The Use of the Atomic Bomb and the American Confrontation with Soviet Power*, New York 1965... "Revizyonist" ekolün eleştirisine örnek olarak; Robert W. Tucker, *The Radical Left and American Foreiign Policy*, Baltimore 1971; John L. Gaddis, *The United Stotes and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York 1972 ; Robert J. Maddox, *The New Left and the Origins of the Cold War*, Princeton 1973; Lisle A. Rose iki görüş arasında tavır aldı; After Yalta, *America and the Origins of the Cold War* (New York 1973). *A. Fabre Luce l'Histoire dèmoquillèe*, Laffont 1967. G.Bergaron , *La Guerre froide inachevèe*, Montreal 1971. George Kennan, *Memoirs, 1925-1950*, London 1967. *Memoirs, 1950-1963*, Bostan 1972. Charles E. Bohlen *Witness to History, 1929-1969*, New York, 1973. Jean L. Laloy, *Four Ambassadors, Three Decades, Two Questions of Communism*, 1974. *Foreign Relations of the United States*, 1946 VI.cilt, 1947 IV. cilt, 1948 IV.cilt, *Eastern Europe, Soviet Union.*
109. 1946'da Polonya 16 ülkeye kömür ihraç ediyordu; Sovyetler Birliği'ne 9 milyon 352 bin ton, İsveç'e 2 milyon 100 bin ton, Danimarkaya 733 bin ton, Fransa'ya 596 bin ton, ve Almanya'nın Sovyet denetimindeki bölgelerine de 548 bin ton.
110. Bak. Ferenc Fejtö; "Le dèveloppement Èonomique de la Tchèoslovaquie," *Informotion et Documentation* A. F. P. 12 Temmuz 1947.
111. Bak. "La question de la participation de la Tchecoslavaquie au plan Marshall", *Revue Dejin Socialismu* (1968 Ocak Şubat)içinde. Ayrıca; E. Löbl'in raporu (L.Grünwald ile ortak kitapta) ; *Die Revolution rehabilitiert ihre Kinder*, Wien Europe 1968.
112. Kominform'un doğuşuyla ilgili olarak, derginin ilk üç sayısında yer alan yazıların dışında, -ki onlar da Konferansa katılanlar tarafından kaleme alınan resmi amaç ve hedefleri tanıtmaktan çok, onları saklamaya yönelik ya-

zılardı; en önemli kaynak, Konferasta Luigi Longo ile birlikte İtalyan delegasyonunu oluşturan eski İtalyan komünisti Eugenio Reale'nin kitabıdır. Reale bu kitabını kaleme alırken, Kanferans sırasında aldığı notlardan yararlanmıştır ve bu kitapda verilen bilgiler daha sonra hiç kimse tarafından da yalanlanmamıştır. Reale'nin sayesinde, bir zamanlar sadece resmi bildiriye ve toplantının arkasından gündeme gelen değerlendirmelere dayalı bilgilenme bugün çok daha ayrıntılıdır. Toplantının tarihsel gelişimini ve Sovyet-Yugoslav anlaşmazlığına olan etkisini şu kaynaklardan izleyebilirsiniz: V. Dedijer, *Tito Parle* (Gallimard 1953) ve *Le Dèfi de Tito* (Gallimard 1970); Ayrıca: M. Dilas; *Beszelgetesek Stalinnal*

113. Bu tanımlama şu anlama geliyordu: komünist devletlerin birlik cephesinin (daha sonralarki sosyalist kampın) ideolojik ve kurumsal temeli Komünist partilerin birlik cephesiydi ve bu da Kominform'la somutlanıyordu. Bkz. 22 Mayıs 1948 tarihli mektup. in; *Èchanges de letters*, Le Livre yougoslave Paris, 1950.
114. 1947'de Kominform'un kuruluş Konferansında V. Çervenkov o tarihte partisinin aslında 510 bin üyesi olduğunu belirtiyordu. Moskova'da yayımlanan Nisan 1950 tarihli *Bolşevik* dergisi ise Bulgar Komünist Partisinin üye sayısını 460 bin olarak veriyordu. Aradaki fark Kostov olaylarından sonraki temizlik hareketleriyle açıklanabilir.
115. Komünist partilerin Kominform öncesi ve sonrası iktidarı ele geçirmek için uyguladıkları yöntemler hakkında bilgi, bkz. Studies on the Soviet Union adlı derginin *The Anatomy of Communist Takeovers* başlıklı özel sayısı (1971, Münih).
116. Bkz. Balkan Federasyonuyla ilgili olarak Moşa Piyade'nin Belgrad Parlamentosu 29 Aralık 1949 tarihli oturumunda yaptığı konuşma. (Tanjug, Günlük Bildiri) Ayrıca Tito'nun parlamentoda yaptığı 27 Nisan 1950 tarihli konuşma.
117. Bazı kaynaklara göre Bled konferansında varılan anlaşma metninin açıklanmayan gizli bir maddesi daha vardı. Bu maddeye göre Bulgaristan Prin Makedonyasından feragat ediyor, o bölgenin Yugoslavya'ya bağlı Makedon Cumhuriyetine bağlanmasını kabul ediyor ve bunun karşılığında Caribrod ve Bosilegrad şehirlerini de içeren bazı batı bölgelerini topraklarına bağlıyordu. (L. World Today, 1948) Hiç uygulamaya sokulmayan ve hiç açıklanmayan bu maddeye göre, Devletler Federasyonunun ilk adımı bu uygulama olacaktı.
118. Antal Ban *Magyar Sosyaldemokrata Part törtenete a felszabadulas utan* adlı eserinde Sandor Ronai'nin hikayesine de değiniyor. Ronai, Szakasits'den sonraki dönemde Macaristan Halk Cumhuriyeti Başkanlık Konseyi Başkanlığı da yapmıştı. Bu sosyal demokrat siyasetçi 1945'de Komünist Partiye katılmak istemiş, ama komünist parti yöneticileri "kendi partisinde kalmasının ilerde daha yararlı olacağı" konusunda Ronai'yi ikna etmişlerdi. Büyük bir ihtimalle Çekoslavakya'da Fierlinger'in durumu da aynıydı.
119. Ripka, *Le Coup Prague* bkz. 109.1.

120. Şu olay Slovak aydınların içinde bulunduğu durumu çok iyi hissettiriyor: 1946'da Bratislava Üniversitesinin açılması töreni nedeniyle düzenlenen dini ayinde Çekoslavakya Ulusal Marşı söylenirken, marşın Çek bölümü (Kde domov muj) sadece kilise korosu tarafından söyleniyor, marşın Slovak bölümüne (Nad tatru) öğrenciler de katılıyor, Vatikan marşı ise katılanların tümü tarafından söyleniyordu.
121. Ulusal Sosyalist Partinin bu planına dair; Bk.R. H. Crossman'ın "Prague 1948" adlı *New Statesman and Nation* dergisinin 20 Mart 1948 tarihli sayısındaki makalesi.
122. Masaryk'in öldürüldüğü yolunda iddialar da gündeme geldi, ama bunların hiçbiri ciddi bir kanıtla desteklenmedi.
123. Konuyla ilgili yayımlar; Hubert Ripka; *Le Coup de Prague*, Paris 1949. Josef Corbel, *The Communist Subversion of Czhchoslovakia* 1938-1948, *The Failure of Coexistence*, Princeton 1959. Paul E. Zinner, *Communist Strategy and Taktics in Czechoslovakia* 1918-1948, New York 1969.
124. Tito and Goliath New York,1951.
125. *Information et Documentation* de l'AFP 29 Mayıs 1948.
126. *èchanges du lettres*, Le Livre YougoSlave. Paris 1950.
127. èchanges de letters agy. s.55-56.
128. Sovyetlerin mektubu, Zuyoviç'in ihracının YKP MK Politbürosunun partiyi bağımsız bir örgüt olarak değil, üyelerinin görüşlerini dile getirip serbestçe tartışamadığı, sadece verilen emrin yerine getirildiği bir partizan örgütü gibi gördüğünün bir kanıtıdır deniliyordu.
129. Sovyet Büyükelçisi Sacikov 5 Haziran 1945'de Kardeli'ye şunları söylüyordu (bu cümlelere Yugoslavların 4 Mayıs tarihli mektubunda da yer verilmişti); Yugoslavya bağımsız bir devlet. Sizler sorunları bağımsız olarak ele alabilir, onları çözebilirsiniz ve çözmeniz de gerekiyor." (échanges de letters, 87)
130. 1946 yılında Sovyetler Birliği'nin Belgrad büyükelçisi Doğu Avrupa uzmanı olarak tanınan Lavrantyev idi. Lavrantyev Belgrad'da uğradığı başarısızlığın ardından da Kremlin'in güvenini yitirmemişti. 1949'da Belgrad'dan geri çekilmesinden sonra 1951'de, yani tam Slansky davası sırasında Prag'a atandı. 1952'de ise, Anna Pauker'in görevden alınmasından hemen sonra Bükreş Büyükelçiliğine atandı. Öte yandan Yugoslavya Genelkurmay Başkanı Yovanoviç Ağustos ayında Sovyetler Birliği'ne kaçma teşebbüsünde bulunmuş ama yakalanıp idam edilmişti.
131. Bu açıklama 1928'de Troçkist muhalefetin 121 önde gelen şahsiyetinin imzaladığı "partiyle aramızda hiçbir teorik farklılık yoktur" başlıklı bildiriye çok benziyordu.
132. 1948 yılı Temmuzunda Sovyet siyaset uzmanlarının ortak kanısı, Stalin'in Yugoslavların kararlı ve inatçı direnişi karşısında artık pes ettiği yolundaydı. Bu görüşe göre Stalin "Sovyet Blok'unun sınırlarını Yugoslavya'dan geri çekmiş" böylece Yugoslavya'yı "sahipsiz bir alan olarak Amerikalıların önüne yemlik olarak fırlatmıştı." (*Information et Do-*

cumentation de l! AFP Temmuz 1948) Kongre günlerinde Yugoslav komünistleri bu formülün aşağı yukarı bilincindeydiler ve bu onları çok rahatsız ediyordu. Borba gazetesinin 4 Temmuz tarihli sayısında bu konuda bir yorum vardı; "Sovyetler Birliği bizi terkedemez; Bu onun kendi özüyle çelişkiye düşmesi demektir."

4. BÖLÜM

KOMİNFORM ÜLKELERİNİN 1948 SONRASI SİYASİ GELİŞİMİ

KOMÜNİST PARTİLERİN BOLŞEVİKLEŞMESİ

YUGOSLAVYA "yönetiminin" dışlanmasının ardından Halk Demokrasileri ülkelerinde siyasi atmosfer değişti. Bu değişim doğal olarak bugünden yarına olmadı. Değişimin ilk habercilerinden biri değişik ülkelerin komünist partilerinin Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile ilişkilerini güçlendirmek amacıyla Kominformu kurmasıdır. Yugoslavya olayı bu süreci çok hızlandırdı ve sürece özel bir önem kazandırdı. Komünist yöneticiler için Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri düzenlemek birincil öneme sahip bir görev haline gelmişti. Kominformun yayın organında Haziran açıklamasından önce yayımlanan bir yazı bu yeni dönemin önemli temalarını vurguluyor; özeleştirinin gerekliliğine, parti saflarını "gereğinden çok şişirmenin neden olabileceği tehlikelere" özellikle dikkat çekiyor ve oportünist unsurları uzaklaştırarak, *safları temizlemeye* çağırıyordu. Yugoslavya bunalımı tüm bu düşüncelere trajik şekilde güncel bir anlam kazandırmıştı. Doğu Avrupa ülkeleri komünist partilerinde, arka arkaya vicdani muhasebe, özeleştiri, bolşevik değerlere geri dönme rüzgarları esmeye başladı. Geçmiş yılların, partinin büyümesi ve üye sayısının artması yıllarında partiye egemen olan iyimserlik ve kendine güven, yerini katılığa ve uzlaşmaz bir disipline bıraktı.

Yugoslavların isyanı ("ihaneti" ve kopmaları) diğer Doğu Avrupa ülkeleri komünist partileri yöneticilerinin kendi sorumluluklarını yeniden sorgulamalarına neden oldu. Kendilerini, SBKP (B)'nin ve Kominformun Yugoslavları mahkum ederken dikkate aldığı ilkeler doğrultusunda değerlendirdiklerinde, Halk Demokrasileri. komünist partileri yöneticilerinin hepsi, hatta Moskova'nın öneri ve direktiflerini en sadık uygulayanlar bile suçlu duruma düşebilirlerdi. Gomulka, Gottwald, Rakosi, Gheorghiu (Dej ve Enver Hoca da Halk Demokrasilerinin, Sovyet rejimi ile kıyaslandığında yeni ve *orjinal* bir gelişme olduğunu söylememişler miydi?) bu konuyu dile getirirken, Kominform tarafından şimdi artık yanlış ve kendini beğenmiş bir üslup olarak suçlanan aynı kelimeleri ve aynı ifadeleri kullanmamışlar mıydı? Moskova'ya en sadık olanlar da dahil olmak üzere, hepsi, zihinlerinin gizli bir köşesinde "biz bu işi Sovyetler Birliği'ne göre daha iyi; daha az güce başvurarak, daha sağduyulu bir şekilde yapabiliriz, sosyalizmi bu koşullarda kurabiliriz" düşüncesini yeşertmemişler miydi? Bazıları, milliyetçiliğe gereğinden fazla taviz verdikleri için kendilerini suçlu hissettiler. Diğerleri, (solcular) Yugoslav örneği kendilerine sempatik geldiği için, şimdi maceracı siyaset yapan ve burjuva milliyetçisi klik olarak tanımladıkları gruptan olanlarla yakın ilişkiye sahip oldukları için vicdan azabı duymaya başladılar. Doğu Avrupa komünist partileri yöneticilerinin hepsi tarım konusunda "oportünist" bir siyaset izledikleri için hata yapmış sayılırdı. Hepsini suçlamaya elverişli kanıtlar ortalıktaydı: konuşma metinleri, kamuoyuna verilen demeçler yazılı ve yayımlanmış durumdaydı. Hepsini çok tehlikeli unsurlar olarak göstermek mümkündü.

Kaldı ki bu yöneticiler arasında hepsinin, kendilerini çoğu kez zor durumda bırakan Sovyetler Birliği'ni eleştirmek için yeteri kadar nedeni olmuştu; bazıları ekonomik görüşmelerde kendileri için daha elverişli koşullar elde etme pazarlıklarına girişmişlerdi, kimileri Sovyet askerlerinin çıkardıkları olayları gündeme getirmek zorunda kalmışlardı. İçişleri ve savunma bakanları en zor durumda kalan bakanlar olmuşlardı: genellikle onların dairelerini kontrol altında tutmak için başlarına dikilen Sovyet "uzmanlarla" sık sık sorunları çıkmıştı.

Moskova'nın gösterdiği hiddet önce pişmanlık ve korku yarattı. Bunun doğal sonucu olarak Yugoslav asileri mahkum etmede mangalda kül bırakmama yarışına girdiler. Gönüllü ya da gönülsüz, ama herkes bu sıraya girdi. Bundan sonra bir adım daha atıp, herkesin kendi ülkesinde "ters düşünceli" olanları tespit edip hakkından gelmesi gerekiyordu. Kominformun kararının yayımlanmasının ardından Prag'da Bükreş'te ve Sofya'da, şovenistleri, oportünistleri, Troçkistleri, açık ya da gizli Sovyet düşmanlığı içinde olan unsurları saflardan uzaklaştırmanın gereğinden başka birşey konuşulmaz oldu. O güne kadar, komünist partilerde birbiriyle yarış içinde var olan kliklere rağmen ortama egemen olan yoldaşça atmosfer, yerini genel bir güvensizliğe bıraktı. Artık herkes, herkes için şüpheliydi. "Sınıf düşmanı" neredeyse unutulmuştu bile. Yugoslavya'daki gelişmeler ortaya çıkarmıştı ki (bolşeviklerin terminolojisiyle ifade edersek) "hareketin en büyük düşmanı hareketin saflarında yuvalanmıştı." Parti saflarının dışındaki burjuva ve köylü muhalefeti dağıtılmış, lağvedilmiş, işi bitirilmişti. Artık sıra partinin içindeki muhalefetin saptanmasına ve ardından yok edilmesine gelmişti. "Titocuların" ve "saflara sızan" Sovyet düşmanı unsurların aranması işi başladı. Eğer bulamıyorlarsa, uydurmalıydılar. Komünizm okulunu Moskova'da okuyan eski komünistler için, Kremlin'in herkese kuşkuyla bakan efendilerinin önünde kendilerini temize çıkarmanın en iyi yolu onlara "kelleler" sunmaktı.

Titocu hareketin ortaya çıkması ihtimalinin en yüksek olduğu ülke Arnavutluk idi. Koçi Dzodze Tito'nun Arnavutluk'taki hayranı ve dostu idi. Bu genç aydın, direniş ordusundaki cesur davranışlarıyla tanınırdı. Savaş döneminde kesin bir şekilde Yugoslavya'ya yakın olmasıyla ün yapmış, Enver Hoca'yı, Balli Kombetar adını taşıyan milliyetçi örgüte karşı "gereğinden fazla tavizkar" bulduğu için eleştiren Vukmanoviç'in (Tito'nun Arnavutluk'taki uzmanı) görüşleri doğrultusunda faaliyet göstermişti. Kasım 1944'de Berat'ta düzenlenen konferansta Dzodze "bir Balkan konfederasyonu, ya da Balkan devletlerinin konfederasyondan daha yakın bir ilişki içinde olabilecekleri bir formül" önermişti. Bu küçük Halk Cumhuriyetinin içişleri bakanı ve politbüro üyesi olarak Arnavutluk siyasetini her konuda Yugoslavya'nın siyasetine bağlamaya çalışmıştı. İki ülke arasındaki ilişkiler, ekonomik planların uyumlulaştırılmasıyla, gümrük

birliğiyle, ortak işletmeler kurmakla, Yugoslavların verdiği ekonomik yardımlarla (Arnavutluk bütçesinin 1947'de % 56'sı, 1948'de de % 50'si yardım adı altında Yugoslavya tarafından karşılanmıştı) giderek çok sıkı bir hale gelmişti. Bu ilişkilerin bir diğer yüzü de Yugoslavya'nın Arnavutluğa yüzlerce sivil ve askeri danışman, uzman göndermesiydi.

Bu nedenle Enver Hoca ancak darbe yaparak Arnavutluğu Yugoslavya'dan koparabildi. Enver Hoca bu süreçte, Yugoslavya'nın hamiliğine kızan (aynen Yugoslavların Sovyetlerin kol kanat germesine kızdıkları gibi) komünistlerin de aktif yardımını aldı. Sonuç olarak Kominform ve Yugoslavya arasındaki kopma gerçekleşinceye kadar Arnavutluk'ta da Dzodze ve taraftarları etkisizleştirilmişti. Önce Dzodze içişleri bakanlığından geçici görevle sanayi bakanlığına getirildi. Ama çok geçmeden bu görevinden de alındı, arkasından önce Merkez Komitesinden ve giderek partiden ihraç edildi ve tutuklandı. Haziran 1949'da diğer Yugoslav yanlısı siyasetçilerle birlikte ölüme mahkum edildiler. Devlet Denetim Komisyonu başkanı Pandi Kristo ve İçişleri Bakan yardımcısı Vaske Kolci de bunların arasındaydı. Bu temizlik hareketleri öyle kolay olmadı; ordu ve Dzodze taraftarları arasında yer yer silahlı çatışmalar meydana geldi ve isyancıların bir kısmı Yugoslavya'ya sığındı. Bu arada Yugoslav danışmanlar sınır dışı edildi, büyük bir aceleyle onların görevlerine önce Sovyet ve 1951'den itibaren de Bulgar danışmanlar getirildi. Moskova daha sonraları Hoca'ya önemli tutarlarda yardım göndererek Arnavutluk'un Yugoslavlardan ayrılmasının yarattığı ekonomik bunalımı aşmasına yardımcı olmak istedi, ama Arnavutluk Komünist Partisi bu süreç içinde bir daha iyileşmeyecek yaralar almıştı.

Tito rejiminin Bulgaristan'da da çok taraftarı ve çok düşmanı vardı. Bunalım sürecinde Dimitrov'un oynadığı rol üzerine fazla bilgi sahibi değiliz. Dilas, Dimitrov'un Nisan 1948'de Belgrad üzerinden Prag'a giderken, Belgrad'da özel treninde onu ziyaret ettiğini, Bulgar siyasetçinin Yugoslavları mücadelelerinde destekleyen, Moskova'ya karşı dayanmalarını teşvik eden bir tutum içinde olduğunu söylüyor. Kominform'un Yugoslavya'yı mahkum eden kararının açıklanmasının ardından birkaç gün sonra Dimitrov bir açıklama yaparak, bu kararın Bulgaristan ve Yugoslavya arasındaki dostça ilişkilere kesinlikle etki yapmayacağını vurgulamıştı. 2 Temmuz 1948'de yaptığı bir konuşmada iki Halk Cumhuriyetinin birleşmelerinin tarihi ve pratik ge-

rekliliğini tekrar saptıyordu. Aynı ay içinde iki ülke arasında Kültürel İşbirliği Antlaşması imzalandı. 12 Temmuzda BKP MK'nin olağanüstü oturumunda Dimitrov şu bildirgeyi imzaladı: "Bulgaristan Komünist Partisi ve Parti Merkez Komitesi, Sovyetler Birliği'nin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisinin (Bolşevik) faşizme karşı savaşta, barış mücadelesinde, demokrasi ve sosyalizmin savunulmasında yönetici ve yönlendirici rolü olduğunu tartışmasız kabul eder." 16 Temmuz 1948'de partinin resmi yayın organı Rabotniçesko Delo'da yayımlanan bu bildirge partinin tüm üyelerini ve tüm Bulgar Halkını "Sovyet - Bulgar dostluğunun yıkılmaz cephesine karşı kesin bağlılık ve sadakat" göstermeye çağırıyordu. Bu gelişmeler, o tarihlerde parti içindeki Moskova'ya en sadık kanatla (Çervenkov, Poptomov, Georgi Damianov ve General Pançevski) Kostov'un öncülüğündeki "milliyetçi" kanat arasında bir eylem birliği oluştuğunun işaretiydi. Bu ittifakın iyi anlaşılabilmesi için, Kostov ve yandaşlarının "milliyetçiliğinin her şeyden önce Yugoslavya'ya karşı olduğunu (çünkü Yugoslavya'nın yayılmacı eğilimi onları korkutuyordu) belirtelim. Dimitrov bu tartışmalarda "merkezci" ara kanadı temsil ediyordu ve partisinin birliğini korumaya özen gösteriyordu; o Sovyetlerin hassaslığını da göz önünde bulunduruyor, ama Yugoslavlar'la tekrar barışılabileceği ihtimaline karşı da kapıyı açık tutuyordu. Bir sonraki yıl Dimitrov Moskova'da öldü. Ölümü, o andan itibaren "rejimin birinci adamı" haline gelen damadı Çervenkov'un parti ve devlet kademelerinde köklü bir temizlik hareketine girişip, "milliyetçi komünistleri" uzaklaştırması için ideal bir fırsat yarattı.[133]

Macaristan'da da partinin en eski ve en deneyimli kadroları arasında Tito'nun oldukça çok taraftarı vardı. Özellikle İspanya İç Savaşında yer alan, daha sonra Fransa toplama kamplarında tutulan parti militanlarının çoğunun Yugoslav komünistleriyle iyi ilişkileri gelişmişti. Başlarında İçişleri Bakanı Laszlo Rajk'ın olduğu bu kesim polis teşkilatı, ordu ve devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmişti. Yugoslavya bunalımının başladığı günlerde bu kesimin nasıl tavır aldığına dair elimizde somut bilgi yok. Rajk'ın konumundaki hızlı değişme -Rajk bir Moskova gezisinin hemen ardından içişleri bakanı görevinden alınarak dışişleri bakanı olarak atandı, ama o andan itibaren yetkileri de sınırlanmıştı- Yugoslavya

konusunda veya başka konularda Kremlin'in hoşuna gitmeyen bazı görüşlere sahip olduğu kanısını güçlendiriyor.

Haziran ayı bunalımından en çok zarar gören kesim Macaristan'da yaşayan güney Slav halklarından azınlıklar oldu. Macaristan'ın Alman işgalinden kurtulmasının ardından bu azınlık grubu istisnai haklara sahip olmuş, "Güney Slav Halkları Demokratik Federasyonu" adı altında örgütlenme hakkını elde etmişti. Bu örgüt bir yerde Macar-Yugoslav ilişkilerindeki yumuşama ve barışmanın sembolü ve iki ülke arasındaki, Macar komünistlerin çok istediği iyi ilişkilerin teminatı idi. Ama federasyon neredeyse blok olarak Tito'ya sadık kalmıştı. Federasyon Genel Sekreteri Anton Rob Kominformun Yugoslavya'yı mahkum eden kararına karşı açıkça tavır alınıştı. Bu adım, güney Slav halkları azınlığına karşı gösterilen resmi toleransı bir anda bitiriverdi. Güney Slav halkları azınlığına karşı giderek artan, onları Belgrad'a karşı tavra zorlayan bir baskı dönemi başladı. Bu baskıdan bir sonuç alınamayınca da *Güney Slav Halkları Demokratik Federasyonu* kapatıldı.

Romanya'da Titoculuğu mahkum eden kararın açıklanması çok büyük yankılar yaratmadı. Sovyet - Yugoslav anlaşmazlığından birkaç ay önce komünist yöneticilerden Patrascanu "milliyetçi sapma" ve "burjuvaziyle ittifak kurmak" suçlamalarıyla tutuklanmış ve mahkum edilmişti. Rusya yanlılığı ile komünizm arasında hiçbir fark görmeyen Rumen halkının Sovyetlere karşı takındığı olumsuz tavrın cenderesinde zaten sıkışmış durumdaki Romanya Komünist Partisi yöneticilerinin Sovyetlerin koruma ve esirgemesine müthiş ihtiyaçları vardı. Bu nedenle Romanya'da 1948'de zaten objektif bir temeli olmayan bağımsızlık gibi bir istemi yükseltme durumunda değildiler.

Ama Kremlin ve uzmanları Doğu Avrupa ülkelerinin yöneticilerinin sadakatını sadece Yugoslavya konusunda aldıkları tavra göre ölçüyorlardı. İkinci kriterleri Kominform kararındaki "kulakların ortadan kaldırılması" ve "tarımın kolektifleştirilmesi" hedeflerine karşı gösterdikleri tepki idi. Bu politika Doğu Avrupa ülkeleri yöneticilerinin pek çoğunu ürkütmüştü, çünkü böylesi bir sürecin yaratabileceği sorunların farkındaydılar. 1951'de örneğin Çekoslavakya Haberleşme Bakanı Kopecky Bayan Şvermova'yı, 1948'de Kominform kararının "tarımın kolektifleştirilmesiyle" ilgili kararını kamuoyundan

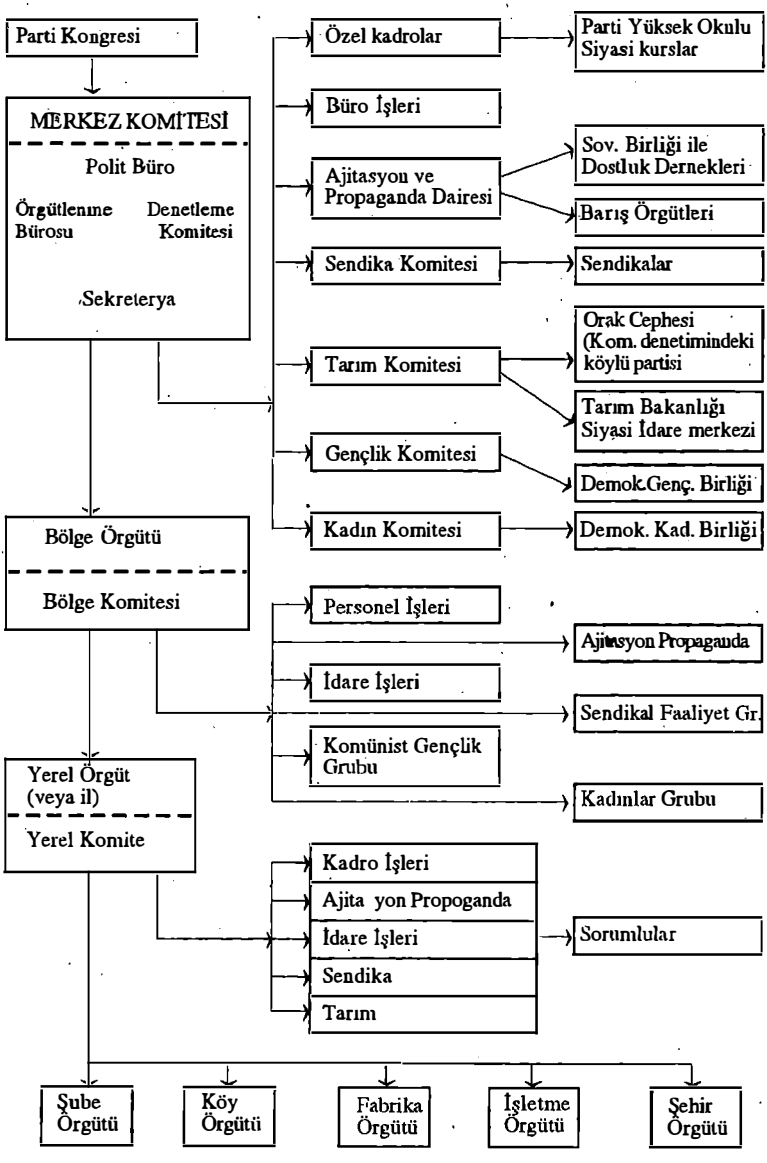
saklamaya çalışmakla suçluyordu. (Bayan Švermova Çekoslovak direniş Hareketi kahramanlarından ve şehitlerinden Švermа'nın eşiydi, tutuklanmasına kadar da Çekoslavakya Komünist Partisi Genel Sekreter Yardımcılığı yaptı). Tabii aslında Bayan Švermova'nın bu işlemekle suçlandığı işi gerçekten yapıp yapmadığı meçhul (çünkü bu dönemde komünist sanıklar çoğu kez gerçekte yaptıklarının tam tersiyle de suçlanabiliyorlardı), ama bilinen birşey varsa, o da şu ki; Kominform'un kararı Çekoslavakya Komünist Partisi içinde kolektifleştirmeden yana olanlarla buna karşı olanlar arasında bir mücadele başlattı. Bu mücadelede partinin "merkez" kanadını oluşturan Rudolf Slansky hakem rolünü üstlenmeyi başararak, parti içindeki konumunu güçlendirdi. Aynı süreç diğer partilerde de yaşandı, Polonya'da Bierut, Macaristan'da Gerö partilerinde "sağları temizleyerek" güçlendiler.

Kremlin'in bu tutumu, istense de istenmese de iki önemli sonuca yol açmıştı; bunlardan biri, komünist partilerin Kremlin'in komutanlığı altındaki ordu birlikleri gibi davranıp güçlendirilmeye çalışılmalarıydı. İkinci sonuç ise, bu birinci sürece paralel olarak komünist partilerin kendi ulusal çevrelerinden uzaklaşmaları ve onların gerçek halk hareketi olma özelliklerini yitirmeleriydi. Doğu Avrupa ülkeleri komünist partilerinin bolşevikleşmesi bu partilerin ulusal niteliklerinin ortadan kaldırılmasıyla eş anlamlıydı, ya da başka kelimelerle ifade edecek olursak; bu partiler "uluslararasılaştırılmışlardı." Sovyetlerin terminolojisiyle; partinin her militanının ve özellikle de en üst düzey yöneticilerinin yapmak zorunda olduğu görev, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını kendi ülkelerinin çıkarlarının önüne koymaktı.

Bu süreç değişik partilerin en üst düzey kademelerinde başlamıştı. Bu partilerin örgütsel yapısı, son biçimini 1934'deki 17. ve 1939'daki 18. Kongrelerde alan SBKP(B)'nin örgütsel yapısını model alarak değişiyordu.[134] Bilindiği gibi Sovyetler Birliği'ndeki bu son iki kongreyle parti genel sekreterinin kişisel egemenliği artık tartışmasız kabul edilmişti.

Örgüt faaliyetlerinin tümü, politbüro, örgütlenme bürosu ve merkez komitesi aracılığıyla genel sekreter tarafından tamamen kişisel olarak yönetiliyordu. Aslında bu organlar hukuken genel sekretere bağlı değillerdi, ama pratikte olan buydu. Parti tüzüğüne göre Par-

Romanya (Komünist) İşçi Partisi'nin Örgütsel Yapısı

tinin en yüksek organı kağıt üzerinde hâlâ genel kurul idi, ama 1939 yılından beri genel kurulun toplanmamış olması, bunun gerekli görülmemesi, genel kurulun yetkilerinin artık politbüro tarafından üstlenildiğini ortaya koyuyordu. Ama Stalin tüm bunlara rağmen Yugoslavya yöneticilerini İkinci Dünya Savaşından beri kongre yapmamakla suçlayabiliyordu.

1952'de Gottwald ve Çepiçka Parti Genel Sekreteri Rudolf Slansky'i parti içinde "emir kumanda mekanizması" yaratmakla, "bunu parti örgütünün değişik kademelerinde uygulamaya çalışmakla" itham ediyorlardı.[135] Aslında Doğu Avrupa komünist partileri genel sekreterlerinin tümü parti içinde otoriter ilkeleri yerleştirmeye, kişiyi yüceltme, putlaştırma pratiğini uygulamaya ve rakiplerini kendileri için zararsız hale getirmeye çalışıyorlardı.

Daha sonraları temizlik hareketleri partinin alt organlarına kadar yansıdı. Yugoslavya'nın Kominformdan atılmasının ardından başlayan dönem tüm Doğu Avrupa Komünist Partileri tarihinde üye kampanyalarının durdurulduğu, parti üyelerinin yeni baştan denetime alındığı ve özeleştirilerin yapıldığı bir dönem olmuştur.

Doğu Avrupa komünist partileri, Stalinci ekolün katı ilkeleri doğrultusunda SBKP'ye, Stalin'in tabiriyle "yeni tip partiye" benzemeye başlamışlardı: bu eski bolşeviklerin tümünün uzaklaştırıldığı, yetkileri sınırsız bir liderin yönetimindeki, sivillerden oluşan bir ordunun yapısını andıran bir partiydi. Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği'nin siyasi ve ekonomik sistemine entegre olması bu ülkelerin komünist partilerinin SBKP'yle olan ilişkilerinin sıkılaşmasına paralel olarak gelişti. Bu andan itibaren, sözü geçen yöntemlerle reforme edilen komünist partileri aynı ideoloji temelinde oluşan bir eylem birliğinin değişik müfrezeleri olarak işlev görmeye başladılar. Bu nedenle partilerin yapıları mücadeleci bir kilisenin yapısına çok benziyordu. Hiyerarşik yapıya sahip olan komünist partilerin -ki bunlar devlet dairelerinin, ekonomik ve sendikal yapılanmaların bir parçası olarak işlev görüyor, ama bu yapılanmalarla bütünleşmiyor, kitle örgütlerinin üstünde yer alıyor ve bu kitle örgütlerini denetleyip, kontrol edip parti direktiflerini buralarda uygulatıyorlardı- işleyişi kilise örgütündeki ruhbanların faaliyetine çok yakındı. En temel görevleri propaganda idi. Ama propagandanın niteliğinde de önemli değişiklikler olmuştu; ilk dönemde parti tuhaf bir

maskenin ardına gizlenip "inançsız" yığınlarda sempati yaratmaya, onları elde etmeye çalışıyordu. Şimdi ise artık propagandanın ağırlık noktası partinin "ahlaki temizliği" üzerineydi ve tavizsiz bir tutumla yığınlardan itaatkârlık talep ediliyordu. Propagandanın temel aldığı ilke artık inandırma ve ikna etmeye değil, yenmeye ve hükmetmeye dayanıyordu. Stalin tarafından belli ölçüde değiştirilen ve koşullara uydurulan Leninizmin yerine artık Stalinizm dönemi başlıyordu.

Stalinist parti kendini işçi sınıfının bilinçli iradesi olarak tarif ediyordu. Bu irade meydana çıktığı andan itibaren devrimci ve demokrattı, ama verimli olabilmesi ancak birlik olabilmesiyle, yani bölük pörçük olmamasıyla mümkündü. İşçi sınıfı bir büyük ordu gibiydi ve bu ordunun genelkurmayını parti oluşturuyordu. Savaş yıllarında doğan komünizm askeri yöntemlere geri dönüyordu. Propaganda seferberlik ve idare süreçlerinin aracı idi.

Parti her şeyden önce koca bir okul gibi düşünülmeliydi. Bu okulda, devlet daireleri, sendikalar, tarım alanı, gençlik, kadın ve piyoner hareketleri ve ordu için propagandacılar, eğitimciler ve yönetici kadrolar yetiştirilirdi. Bolşevik komünistin görevi sadece aydınlatıp eğitmek değil, aynı zamanda da denetlemekti. Bu kadrolar dikkatlerini fabrikalarda, resmi dairelerde, köylerde, ordu kademelerinde komünist olmayan üstlerinin, iş arkadaşlarının üzerinden ayırmayacaklar, onlardan işlerini nasıl yaptıklarına dair hesap da sorabileceklerdi. Bu kadroların en temel özellikleri uyanık olmaları idi. Bu uyanıklık nedeniyle polisin en önemli yardımcısı olmalıydılar, ki polis teşkilatının faaliyetleri onlar için çok önemliydi. Boş gezen serserilerin veya bilinçli olarak veya tesadüfi bir şekilde sabotaj yapanları enseleyecek olan da polis değil miydi? Örgüt içinde kariyer basamakları tırmanıldıkça sorumluluk da artıyordu. Kadrolar, zaman zaman isyan eden grup ve kişilere karşı, yukardan gelen kararları kesin ve tartışmasız bir şekilde temsil etmekle kararlılığını ispat etmeliydiler. Ama, işyerlerinde disiplinin artırılması veya iş normlarının sürekli yükseltilmesi gibi, kabul edilmesi çok zor olan şeyleri kabul ettirmede esneklik göstermesi de gerekiyordu.

"İyi komünist" tipini yaratmak öyle kolay değildi. Kişinin hiçbir koşulda değişmeyecek kadar güçlü inanca sahip olması gerekiyordu, ama öte yandan her zaman için seferber olabilecek enerjisinin de olması gerekiyordu. Bu iki özelliği aynı bireyde bulmak zordu. Hayatın

soğuk gerçekliği en heyecanlı komünisti bile bir süre sonra değiştiriyor, heyecan törpüleniyordu. İşte bu nedenle temizlik hareketleri sürekli kılınmalı, sürekli yeni üyeler kazanılmalıydı. Partinin kendisi *sürekli devrim*di. Devrim toplum içinde partinin sayesinde dalgalanacaktı. Yukarlarda hazırlanan kararlar, programlar, emir ve direktifler parti örgütü yardımıyla toplumun her hücresine kadar ulaşacaktı.

Sloganların sürekli değişmesi komünist militanların psikolojik dayanma gücünü zorluyordu. Bir yandan parti tarafından düzenlenen eğitimlerle "sürekli bilinçlendirilen" öte yandan ise "küçük burjuva" yığınların sessiz direnciyle gün be gün boğuşan kadrolar içsel, ruhi dengelerini koruyabilmek için, inandıkları, ümit ettikleri, bekledikleri her konuda partiyle ve onun lideriyle özdeşleşiyor, buna karşılık, zayıflıklarını, kararsızlıklarını ve tereddütlerini de düşmana yaftalamaya çalışıyorlardı.

Tito olayı Kominform ülkelerinde, Kirov cinayetinin Sovyetler Birliği'nde yaptığı etkiyi yapmıştı. Bütün bir tarihsel döneme damgasını vuracak olan komünist hareketin yeni profilinin ortaya çıkması sürecinde ilk adım bu olay oldu denilebilir.

Temizlik hareketlerinin etkisiyle Doğu Avrupa ülkelerinde komünist partiler elit partisi ve yığın partisi arasında bir yapıya kavuştular. Haziran 1948 ve Ekim 1951 yılları arasında temizlik hareketlerinde parti üyelerinin yaklaşık % 25'i bu temizlik hareketlerinden etkilendi. Çekoslavakya'da Ekim 1951'e kadar bir milyon parti üyesi partiden ihraç edildi.[136] 1949'da 1 milyon 200 bin üyeye sahip olan Macaristan komünist hareketi 1951'de 800 bin üyeye düştü. Polonya'da komünist parti 1 milyon 300 binden 1 milyona, Romanya'da 1 milyondan 700 bine, Bulgaristan'da 400 binden 250 bine ve Arnavutlukta 70 binden 60 bine düştü. Bu rakamlar aslında temizlik hareketlerine kurban edilen üyelerin tam sayısını ifade etmiyor, çünkü ihraçlara paralel olarak partilere yeni üyeler de alınıyordu. Temizlik hareketlerinin toplam 2 milyon 500 bin parti üyesini kapsadığı sanılıyor. Genellikle güvenilir kaynaklardan edindiği verilerle çalışan Royal Institute of International Affairs'in hesaplarına göre partiden atılan üyelerin % 5-10'u idatutuklanmıştı.

Temizlik hareketinin kurbanları arasında yüksek düzey parti kadroları ve devlet yöneticileri de vardı; parti genel sekreterleri (Kostov,

Gomulka ve Slansky), bir devlet başkanı (Macaristan'da Szakasits) başbakan yardımcıları (Arnavutluk, Bulgaristan, Polonya ve Romanya'da), yüz kadar general ve Polonya'da bir maraşal temizlik hareketlerinde saf dışı bırakılmışlardı.

Her şey öylesine mükemmel bir şekilde hazırlanıyordu ki, birbiriyle çelişkili ve kesinlikle ihtimal dışı suçlamaların bilinçli bir şekilde karıştırıldığı ortamda, olayların dışında olan ve dışardan gözlemleyen birinin, insanları hapse ya da darağacına götüren gerçek nedenleri ortaya çıkarabilmesi mümkün bile değildi. Temizlik hareketlerinin sosyolojik ve tarihsel gerekliliği, birbiriyle yarışan kişilerin ve hasım kliklerin mücadelesiyle içiçe geçiyordu ve bu, olayı daha da içinden çıkılamaz hale getiriyordu. Genellikle Moskova'dan ülkelerine dönen fraksiyonlar, daha önce batı ülkeleri devrimci hareketinden gelen veya ülkedeki direniş hareketi kökenli kadrolara karşı üstün geliyorlardı. Ama bu arada birçok istisna da görüldü; örneğin Arnavutluk'ta "Moskovacı" Dzodze, Moskova okullarıyla ilişkisi olmayan Hoca tarafından idam ettirildi. Ve Tito'nun kendisi de bir zamanlar Moskova'nın "adamı" değil miydi? Çekoslavakya'da temizlik hareketinin ilk kurbanlarından biri, Kızıl Ordunun eski subaylarından Josef Reicin oldu. Ya da Slansky'yi veya Anna Pauker'i ele alalım; Moskova kökenli olmaları, iktidarı ellerinde tutanlar tarafından etkisizleştirilmelerini, veya bazı konularda aldıkları tavrın üst yönetim tarafından tehlikeli olarak tanımlanmasını önleyemedi. Kremlin'in kararları her zaman için esrarengiz bir ortamda alınan kararlardı. Politbürolardan ise sır çıkmıyordu.

YUGOSLAVYA'YA KARŞI SOĞUK SAVAŞ

AYLAR geçiyor, ama dışlanan, yanlızlığa itilen ve dört bir yandan kuşatılan Yugoslavya'nın durumu değişmiyordu. Ülke yöneticileri, kendilerini kuşatma altına alınan bir kalede gibi hissediyor, ama Kominform kararının açıklanmasından sonra takındıkları tavırda hiçbir değişiklik yapmıyorlardı; onlar Marksizme, Leninizme ve Stalinizme sadıktılar ve uluslarası işçi sınıfına, ilerici dünya kamuoyuna çağrıda bulunuyorlar, Yugoslavya'ya yöneltilen "emperyalistlerle anlaşıyor, ülkenin bağımsızlığını satılığa çıkarıyor" biçimindeki suçlamanın yanlışlığını ispat etmesi için yardım istiyorlardı. Acaba gerçekten hâlâ SBKP ile barışabileceklerini ümit ediyorlar mıydı? Ama gerçekte ne düşünürse düşünsün, Tito tam bir yılını, Kominformun sadece iç propaganda nedeniyle öne sürdüğü şeylerin doğru olmadığını ispatlamaya çalışarak harcadı. Bu oyunda Sovyetler kazançlı görünüyordu, Yugoslavya'yı kaybetmişti, ama bu kayıptan Batı şimdilik kazançlı çıkmamıştı, Yugoslavya ise yalıtlanmanın da etkisiyle zayıflıyordu. Bunun da ötesinde Yugoslavya yöneticileri tarımın kolektifleştirilmesi konusunda çekingen davranan diğer Doğu Avrupa Komünist Parti yöneticilerinin aksine "toplumsal rejimlerinin temelini varlıklı köylülerin oluşturmadığını" kanıtlayabilmek amacıyla kırsal alanda ciddi bir kolektifleştirmeye girişmişler ve bu da ülkede yiyecek sıkıntısının ortaya çıkmasına neden olmuştu.[137] Parti içindeki disiplinin dozunu biraz daha artırıp, fanatik şekilde, hatta diğer Doğu Avrupa ülkelerindekinden daha fanatik şekilde partiyi bolşevikleştirmeye başladılar.

Bu koşullarda Yugoslavya'nın yalnızlığı derinleştikçe durumdan kazançlı çıkan Sovyetler Birliği oluyordu, ama buna rağmen Sovyetler Yugoslavya'yı affetmiyorlardı. Sovyetlerin propagandasının kendi içinde mantığı vardı elbette; temel düşünce, kimsenin karşı saflara geçmedikçe ve karşı bloktan yardım almadıkça Sovyet kampını terkedemeyeceği biçimindeydi. Ama Yugoslavya yöneticileri mantıklı gibi görünen bu varsayımları bir kere daha çürütüyorlardı. Bundan böyle de, onları saflarının dışına itekleyen kişilerin ilginç öğrencileri olmayı sürdürüyor, gerekirse sosyalizmi Rusların hiçbir yardımı olmadan da ülkelerinde inşaa edebileceklerini vurguluyorlardı. Bu durumun sonsuza kadar böyle devam etmesi imkansızdı. Bu nedenle Kominform ünlü *Viva Villa* adlı filmin kahramanı gazeteci gibi davranmaya başladı: bu filmin kahramanlarından Amerikalı gazeteci, savaş muhabirliği yaptığı bölgeden, biraz da acele ederek gönderdiği "kale düştü" haberinin ardından, savaş uzayınca okuyucuları önünde yalancı çıkmamak için, aynı zamanda dostu olan generali kaleyi ele geçirmesi için olmadık yöntemlerle harekete geçirmeye çalışmıştı. Madem ki Tito'nun bir hain olduğu üzerine kehanette bulunulmuştu, o halde bunun bir an önce gerçekleşmesi için bir şeyler yapılmalıydı.

Öte yandan Tito Yugoslavya için her iki bloka da uzak bir konum sağladıkça, bu değişik Doğu Avrupa ülkelerinde komünist partiler içinde "milliyetçi muhalefeti" ezmeye çalışan Sovyetler Birliği için teori bağlamında gerçek bir tehlike haline geliyordu. Tito'nun gözden düşürülmesiyle Sovyetlere karşı olan her türlü muhalefet inandırıcılığını yitirecekti. Yani Kominform kendi gerekçeleri doğrultusunda Yugoslavya'ya karşı başlattığı iftira kampanyasını her geçen gün artan dozda sürdürüyordu. Bu koşullarla belirlenen ortamda Kominform ülkeleri yöneticilerinin bir zamanlar Dimitrov'un yapmaya çalıştığı gibi, komünist siyaseti ve devlet ilişkilerini birbirinden ayırmaya pek şansları yoktu. Bir yandan bir ülkenin yöneticilerini ihanetle suçlayıp öte yandan bu devleti yurtdışında temsil eden diplomatlarla dostça ilişkileri korumak imkansızdı. Kaldı ki, bu insanlar kendi savundukları görüşlerin doğru olduğunu düşünüyor ve bu konuda herkesi de iknaya uğraşıyorlardı.

Haziran 1949'da Paris'te yapılan dört büyük devletin konferansında Vişinski Yugoslavların Karintia'daki taleplerini desteklemediklerini bil-

dirdi. Öte yandan Sovyetlerin Yugoslavların Trist'teki taleplerini desteklemekten de vazgeçtikleri belli olmuştu. Bu Belgrad için önemli bir darbe idi. Ama Tito her şeyi bitmiş görmüyordu; Yugoslavya'nın Triesti talep ettiğini tekrarlayıp, Bağımsız Bölgenin B şeridini ekonomik olarak Yugoslavya'ya bağlamak amacıyla projeler geliştirdiklerini açıkladı.

Ansızın Yugoslavya ve Romanya, Arnavutluk, Macaristan ve Bulgaristan arasında sınırlar olduğunun farkına varıldı. Önce sınır ihlalleri gündeme geldi, arkasından silahlar da konuşmaya başladı. Ama Yugoslavya için en ağır darbe ekonomik nitelikteydi, çünkü ekonomik olarak zor durumdaydı. Yugoslavya bir ekonomik programı uygulamaya koymuş ve bu planı hazırlarken, sanayileşmiş sosyalist ülkelerden, her şeyden önce de Sovyetler Birliği ve Çekoslavakya'dan yardım alabileceklerini hesap etmişlerdi.

Yugoslavya ile her türlü ekonomik anlaşmayı ve projeyi iptal eden ülke Arnavutluk oldu. 1 Temmuz 1948'de Arnavutluk "bu anlaşmaları ihlal etti, ülkemizin yer altı kaynaklarını kendi yararına kullanmak istedi, ve egemenliğini bize dayattı" suçlamalarıyla Yugoslavya'yla tüm ekonomik ilişkilerini koparttı. Arkasından Romanya Tuna nehri üzerinden gerçekleşen petrol nakliyatını kapattı ve böylece Yugoslavya'nın hava trafiğine önemli bir darbe indirmiş oldu. Sovyetler Birliği uzun süren görüşmeler sonucunda, 1949 yılı için Yugoslavlarla bir ticaret anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre "Yugoslav hükümetinin Sovyetler Birliği'ne karşı takındığı düşmanca siyaset nedeniyle" ticaret hacmi bir önceki yıla göre sekizde yedi oranında azaltılıyordu.[138] Böylece Yugoslavya Haziran 1948'de imzalanan anlaşma uyarınca elde edebileceği her türlü ağır sanayi donanımını kaçırmış oluyordu. Haziran 1949'da Çekoslavakya Yugoslavya'ya yaptığı ihracatı neredeyse tamamen durdurmuştu. Polonya 1948'de, anlaşmaların öngördüğü miktarın yarısını Yugoslavya'ya gönderdi ve bu ülkeyle her türlü ekonomik ilişkiyi koparmak için 6 Temmuz 1949'a kadar bekledi. Macar hükümeti de 1947'de imzalanan uzun vadeli ekonomik anlaşmayı iptal etmiş ve gerekçe olarak da Yugoslav hükümetinin "aslında ekonomik ilişkilerini Macaristan'la değil emperyalist güçlerle geliştirmek istediğini" öne sürmüştü.

Bu koşullarda doğal olarak Yugoslavya'nın, OEEC'ye karşılık ve onu dengelemek amacıyla kurulan benzer bir kuruluş olan (daha mer-

kezi ve daha gizli) Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ne (KOMEKOM) katılma şansı pek yoktu. Yugoslavya, eğer çevresinde örülen kuşatma altında boğulup kalmak istemiyorsa (ki bu kuşatma Sovyet propagandası tarafından vurgulanan "barış içinde birlikte yaşama" ilkesiyle tamamıyla çelişki içindeydi) Batı'yla, somut olarak da İngiltere, İsveç, İsviçre gibi ülkelerle ve bazı Amerikan şirketleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek zorundaydı. Bunu yapabilmek içinse yabancıların mülkiyetinde olup da devletleştirilen bazı işletmelerle ilgili olarak bazı tavizler vermesi gerekiyordu. Bu tavizlerin bir sonucu olarak Birleşik Amerika eski Yugoslav Kralı tarafından 1941'de Amerikaya gönderilen ve o zamandan beri Merkez Bankasında bloke edilmiş olan Yugoslav altınları üzerindeki blokajı kaldırdı.

10 Temmuz 1949 tarihli Pula konuşmasında Tito "makine almak için bakırımızı sattığımızda, sadece bakırımızı satıyoruz, vicdanımızı değil" diyordu. "Sosyalizmin inşaasını Batıdan aldığımız donanımlarla sürdüreceğiz." Birkaç gün sonra Tito Skopye'de bir açıklama yaparak, Yunan-Yugoslav sınırının kapatılacağını, bundan böyle Yunan partizanlarına ne doğrudan ve ne de dolaylı olarak yardım edilemeyeceğini bildirdi. Yugoslavya bu uygulamayla acaba kendi güvenliğini mi sağlamak istiyordu, yoksa bu Batıya karşı verilen bir teminat mıydı? Büyük bir ihtimalle her ikisi de geçerliydi.[139]

Kominform'un Tito'nun Skopye konuşmasının ardından gösterdiği şiddetli tepki, herhalde tepkiyi yaratan olayın boyutuyla orantılı değildi. Ama Yugoslavya aleyhine olan bu kampanya artık almış başını gidiyordu. Madem ki Tito haindi, o zaman bunun "Tito her zaman haindi, giderek daha da hain olacak" biçiminde formüle edilmesi gerekiyordu. Kaldı ki, Sovyetler Birliği'nin, Komünist Partinin zafer kazandığı Çin'le ilişkileri gelişirken, Doğu Almanya'da, Polonya'da ve Çekoslavakya'da Sovyetlerin aktivitesi giderek artarken Batı dünyasının dikkatlerini Yugoslavya sınırında toplamaya çalışmak da tesadüfi değildi. 1949 yılının gerilimli yaz ayları fırtınalara gebe görünüyordu: Acaba partizanlara karşı zafer kazanan Yunanistan hükümet güçleri, Belgrad'la arası açılan Tiran'a karşı bir harekete girişecekler miydi? Sovyetler Birliği Belgrad'la diplomatik ilişkileri koparacak kadar ileriye gidecek miydi? Yugoslavya'dan geri çekilen Lavrentyev Moskova'da dışişleri bakan yardımcılığına atanmıştı. Asıl sürpriz sonbaharda Budapeşte'de patladı; Rajk davası başlamıştı...

RAJK DAVASI VE SONUÇLARI

MACARİSTAN Dışişleri Bakanı Rayk Mayıs 1949'da tutuklandı. Tutuklamanın ardından yayımlanan kısa açıklama, iddianame hazırlandığını belirtiyor, ama iddia edilen suçlara dair bilgi vermiyordu. Olay, Macaristan'da ve ülke dışında Rajk'ı tanıyan herkes için tam bir sürprizdi. Gelişmelere biraz yakın olanlar Rajk'ın bir önceki yılın sonbaharında içişleri bakanıyken görevden alınmasından sonra belli ölçüde gözden düştüğünün farkındaydılar. Yıllardan beri Rakosi ile aralarında belli bir sürtüşmenin ve rekabetin olduğu da biliniyordu. Rajk'ın popüler olma gibi bir çabası hiç olmamıştı, ama buna rağmen çok sevilen bir liderdi, Macar komünistleri arasında ulusal komünizmin sözcüsü olarak tanınırdı. İşçi hareketi çevrelerinde Rajk savaş sonrası Moskova'dan dönen grupla, yani Rakosi, Gerö, Revai ve Zoltan Vas'la Rajk arasında karşıtlık olduğu kanısı hakimdi. Rajk davasının üzerinden 20 yılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına, Rajk davasıyla ilgili sayısız araştırma, inceleme ve kitap yayımlanmış olmasına rağmen, bu davanın gerçek nedenleri hâlâ netleşmedi.

Rajk ve Rajk davasında sanık sandalyesine oturtulan diğer sanık, işin başından itibaren, gençlik yıllarında polisle işbirliğine başlayan, bu işbirliğini hâlâ sürdüren art niyetli caniler olarak suçlandılar; Rajk İspanya içsavaşına katılmış ve orada cesurca savaşarak üç kere yaralanmışsa da, ki öyleydi, bunu sadece yoldaşları kandırıp, onların güvenini kazanabilmek amacıyla yapmıştı. Hayatını her gün riske sokarak direniş hareketinde yer almasının nedeni, bu hareketi dağıtabilmekti. Tüm hayatı ihanetle, ajanlıkla, yalancılıkla ve iki yüzlülükle geçmişti. Mahkeme boyunca, bir nokta hakkında açıklama yapılmadı; peki ama böyle bir canavarın söylediklerine neden inanılıyordu? Bu kişinin, "şimdi hayatında ilk kez, yaşamı söz konusu olduğu için doğruyu söylediğine inanılıyor" havası yaratıldı mahkemede.

Rajk ifadesinde kendisinin Sovyetler Birliği'ne, sosyalizme, demokrasiye ve Macar halkına karşı sürdürdüğü faaliyetlerde, kendini motive eden *hiçbir ilkeye* sahip olmadığını belirtti. O bu noktada 1936-1937 yıllarının Büyük Moskova Davalarında sanık sandalyesine oturtulanlarla aynı konumda yer almıştı. Vişinski, Ağustos 1939'da "Birleşik Merkez" davasında iddia makamı olarak yaptığı konuşmada "bu Troçkistlerin" diyordu, "hiçbir programları yoktur." Bu yıllarda Stalin bu konuda şu görüşleri ortaya atmıştı; Troçkizm "yedi sekiz yıl kadar önce işçi sınıfının siyasi akımlarından biriydi, ama artık düşmanın hizmetinde çalışan sabotajcılar, ajanlar, katiller ve zararlı unsurlar çetesinden başka birşey değil bunlar." Bu tanımlama Budapeşte sanıklarına da çok uyuyordu. Bu kitabın ikinci baskısının birinci önsözünde atıf yapılan anıların yayımlanmasından sonra, artık konuyla ilgili esrarengizlik ortadan kalktı ve öne sürülen "spontan itiraflar" teorileri de iflas etti.

Budapeşte davasının tarihsel ilginçliği, Rajk'a kendine dair ve o acayip darbe hazırlıkları hakkında söylettirilenler değildir. Asıl ilginçlik, ona Tito hakkında söylettirilenlerdir. (Aynen Moskova'daki "on üçler", "on yediler" ve "yirmi birler" davalarında sanıkların Troçki hakkında korkunç, suçlayıcı ve karalayıcı şeyler söylemek zorunda kaldıkları gibi).

Oysa Tito ve Troçki hiçbir noktada birbirlerine benzemiyorlardı. Tek ortak yönleri aynı örgütün nefretiyle karşı karşıya kalmalarıydı.

Bu, her türlü kişisellikten soyunmuş, neredeyse nesnel nefret haline gelmişti ve bu biçimiyle psikolojik mücadelenin özel bir aracı olarak işlev görüyordu. Tabii burada bu kişisellikten çıkan, kollektif hale gelen nefretin, gerçek antipatiden kaynaklanmadığını iddia etmiyoruz. Troçki dünyadaki "kötülüğün" simgesi olarak ilan edilmeden önce tehlikeli bir rakipti. Ama Stalin onu sürgüne zorlayarak, bir süre sonra gündeme getirdiği engizisyon mahkemelerinden de kurtulmasına neden oldu. Her türlü kötülüğün ve inançsızlığın başı olan bu kişiye diz çöktürebilme şansını kaçırmıştı elinden. Veriler, Moskova'da daha sonra Troçki'nin yandaşlarını, müttefiklerini ve hatta hasımlarını bir araya toplayıp başlatılan mahkemelerin ilk başta yapılan bu hatayı telafi etmeye yönelik olduğunu gösteriyor. Moskova'daki bu sanıkların mahkemelerinde aslında hep Troçki yargılandı, tekrar ve tekrar Troçki'nin gölgesi mahkeme salonlarında karalandı. Ama tarih tekerrür ediyordu, işte bir inançsız daha ortaya çıkmıştı; bu Tito'ydu... Tito Kominform mahkemesi önüne çağrıldığında, itaat etmeyi reddetti. Özür dilemedi, pişman olduğunu dile getirmedi ve hatalarını inançlı bir şekilde sürdürmeye devam etti. Yine gerçek suçluyu mahkeme önüne çıkaramadan, gıyabında mahkum etmek gerekiyordu. Bu açıdan bakıldığında, görülebilir ki, aslında Budapeşte Davası, yapılamayan Belgrad davasının *yerine* gündeme geldi. Aslında Rajk sanık değil, Tito'ya karşı düzenlenen davanın tanığı, hem de baş tanığı idi.

Rajk'ın ifadesinde neler vardı? Kominform'un kararını güçlendirmişti; Tito'nun ihanetini inandırıcı hale getirmesi, *somutlaması* gerekiyordu. Uygulanan yöntem bu açıdan da Moskova davalarındakinin tıpatıp kopyasıydı. Onların orada Troçki'nin "1904'den beri Lenin'in düşmanı, Rus devriminin sabotajcısı" olduğunu kanıtlamaları gerekiyordu. Rajk'ın ifadesinin ise Tito "faşist kliğinin demokrasiyle ve sosyalizmle hiçbir zaman hiçbir ilişkisinin olmadığını"[140] ispat etmesi gerekiyordu. Rajk önde gelen Yugoslav yöneticilerin hepsine dair suçlamalar yöneltti, onları Sovyetler Birliği ve diğer Halk Demokrasilerine karşı darbeler hazırlamakla da suçladı. Rajk'ın "ifşaa eden" ifadelerinden anlaşılıyordu ki, Tito milliyetçiliği nedeniyle hain "olmamıştı", tersine hep hain olduğu için milliyetçi rolünü üstlenmişti. Dediğine bakılırsa, Rankoviç kendi ağzından Rajk'a bir itirafta bulunmuştu; buna göre Tito ve arkadaşları 1945'den itibaren Amerikan İstihbarat servisi ile ilişkiler içindeydiler ve daha o zamanlar hazırlanan bir plana göre hedefleri, Yugoslavya'da ve diğer Halk

Cumhuriyetlerinde *kapitalizmi restore etmekti.* Rajk'a göre Tito ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından sonra "emekçi yığınların baskısı nedeniyle" mecbur kaldığı için radikal sosyalist tedbirler almıştı. Rajk, Rankoviç'ten duyduğu Tito'nun bir başka düşüncesini de ifşaa etmişti: buna göre Tito "kapitalizme geri dönüş yolunda" herhangi bir zorlukla karşılaşılacağı kanısında değildi, çünkü geçmiş dönemin karşı devrimci güçleri "Halk Cumhuriyetleri yoluna giren ülkelerin hepsinde, tekrar zafere ulaşacak kadar güçlüydüler." Tabii şu soruyu sormak mümkündü; madem karşı devrimci güçler bu kadar güçlüydüler bu ülkelerde, o halde Tito 1945'de neden onlarla işbirliği yapmadı da, mücadele yolunu seçti? Tabii Rajk'a böyle tehlikeli sorular sorulmadı. Budapeşte'de süren mahkeme Tito'nun yakın arkadaşları olan Bebler, Gosnyak, Kosta, Nadzs, Maslariç ve Mrazoviç -ki bunlarla Rajk İspanya İç Savaşında birlikte mücadele vermiş veya Fransa'daki toplama kamplarında tanışmıştı- Gestapo'nun yardımıyla ülkelerine geri dönmüşlerdi. Yugoslavlar bunun üzerine sözü geçen şahıslardan sadece ikisinin gerçekten Fransa'da bulunduklarını kanıtlarıyla belgelediler. Rajk, bazı şeyleri iyi hatırlamıyordu artık. Bu noktalarda mahkeme tutanakları yeniden düzenlendi. Listeden Bebler, Maslariç ve Mrazoviç çıkarıldı ve Vukmanoviç dahil edildi. Bu yeni bir hata idi; "Tempo" kod adlı Vukmanoviç hayatında ne İspanya'da ve ne de Fransa'da bulunmuştu. 1938 ve 1941 yılları arasında Karadağ'da, Makedonya'da ve Sırbistan'da yaşamıştı.

Rajk itiraflarında, Rankoviç'den aldığı bir başka bilgiye de değiniyordu: Tito "Churchill'in direktifleri doğrultusunda" Balkan Devletler Konfederasyonunu gündeme getirmişti ve bundan amacı da bölgeyi Sovyet etkisinden kurtarmaktı. Kominformun Yugoslavya'yı mahkum eden kararından bir yıl sonra, zabıtlara bakılırsa, Rajk Yugoslavya içişleri bakanı ile, Macaristan'da Rakosi hükümetini devirmek amacıyla gizli görüşmelerde bulunmuş ve bu konuda anlaşmıştı. Plana göre bu amaç doğrultusunda Macar ordusunun üniformasını giyen Yugoslav birlikleri kullanılacaktı. Bunun da ötesinde Macaristan ordusunun, polis ve Jandarma teşkilatlarının Avusturya topraklarında örgütlenen faşist birliklerinden de yararlanacaklardı.

Mahkeme başkanının; "Peki, bu faşist birliklerin ve Yugoslav askerlerinin Macar topraklarına girdiklerinde ne yapacaklarını hiç düşündünüz mü?" sorusu üzerine Rajk şöyle yanıt verdi:

"Bu askerler kendilerini ülkeden süren, ülkede kademeli olarak ka-

pitalizmi ortadan kaldıran, toprakları halka dağıtan, bankaları ve fabrikaları devletleştiren demokratik güçlere karşı kesinlikle acımasız olacaklar ve katliamlar düzenleyeceklerdi. Bu konuları tabii ki hesapladım. Ben politikacıyım ve politikanın alfabesini de bilirim."[141]

Rajk'ın itiraflarından "açıkça" anlaşılıyordu ki, "Yugoslavlar ülkenin içişlerine müdahaleye hazırlanıyorlardı, bu ülkeyi egemenlikleri altına alıp, Macaristan sanayisini de kendi beş yıllık planlarına tabi kılmak istiyorlardı." Ama söz konusu olan sadece Macaristan değildi, Rajk'ın Tito'dan aldığını öne sürdüğü mesaja göre, Tito Polonya ve Çekoslavakya hükümetlerine karşı da benzer bir hareketc hazırlanıyordu. Bulgaristan'da ulusal sorunu kullanarak karışıklıklar çıkarmayı planlıyordu. Bağımsız Yunanistan'ı uluslararası planda yalıtlamayı kafasına koymuştu. Arnavutluk'u tamamen ilhak etmek istiyor, elçiliklerde çalışan Yugoslav diplomatları sayesinde tüm Doğu Avrupa ülkelerinde ajanlar ağı kurmaya çalışıyordu.

"Bu şu anlama geliyor" diye devam ediyor Rajk: "Tito'nun tüm Halk Demokrasileri ülkelerine karşı sürdürdüğü politika aslında Macaristan'a karşı hazırladığı müdahalenin bir parçası olarak değerlendirilmelidir."

Bu "itirafların" ardından mahkeme savcısı Alapi şunları söylüyordu: "Bu dava aslında Laszlo Rajk'ın ve suç arkadaşlarının davası değildir. Bu mahkemede aslında sanıklar bölümünde Tito ve suç arkadaşları oturuyorlar. Macaristan Halk Mahkemesi Rajk ve arkadaşlarını mahkum etmekle aslında siyasi ve ahlaki anlamda Tito, Rankoviç, Kardeli ve Dilas çetesini mahkum ediyor. İşte bu mahkemenin uluslararası anlamı budur."

Mahkeme 22 Eylül 1949'da kararını verdi. Rajk, Szönyi ve Szalai ölüme mahkum edilmişti. Yugoslav asıllı Brankov ve sosyal demokrat Justus müebbet hapse mahkum olurken, bir diğer Yugoslav sanık olan Ognyenoviç'e de dokuz yıl hapis cezası verilmişti. Sanıklardan subay olan Palffy ve Korondi ise Askeri mahkemede yargılandılar, ölüme mahkum edildiler. Ve ölüme mahkum olan herkesin cezası infaz edildi.

Rajk davası Macaristan dışında da birçok kişi tarafından ele alındı, değerlendirildi. Yugoslavlar mahkemenin sonuçlanmasının hemen ardından *Beyaz Kitap* yayımlayarak mahkemede kendilerine karşı ge-

tirilen suçlamaları çürüttüler (ki bu pek de zor olmadı). Gayrı ciddi özellikleri, temelsiz suçlamaları ve saldırgan üslubu nedeniyle dava birçok kişinin vicdanını alt üst etmişti. O zamana kadar bolşevizme sempati duyan, bolşeviklerle birlikte çalışan ve ona güvenen birçok insan şimdi bolşevizmin, kendisinin izlemek istemediği yeni bir yola girdiğini şaşkınlık içinde tespit ediyordu. Ama Rajk davası zaten komünizme sempati duyan idealistler için düzenlenmemişti. Budapeşte'de düzenlenen bu dava sözün gerçek anlamıyla siyasi bir dava da değildi. Bu, komünist yöneticilerin kendi aralarında düzenledikleri bir iç meseleydi ve eski büyük bir dinin bir töreni gibiydi. Mahkeme sırasında gündeme getirilen suçlamaların açık saçmalığının ve inanılmazlığının da toplumsal ve dinsel bir nedeni vardı; Aziz İgnac'ın da dediği gibi; "Yoldan çıkıp kendimizi kaybetmememiz için, her zaman şuna inanmaya hazır olalım; benim beyaz gördüğüm, eğer kilisenin eğitimi öyle iddia ediyorsa siyahtır."

Tito'ya karşı yöneltilen suçlamalar, aslında milyonlarca insanın da rol almak zorunda olduğu bir oyunun "senaryosu" olarak kabul edilebilir. Bu suçlamalar bahane gösterilerek binlerce miting düzenlendi. Bu mitinglerde Tito'ya yönelik nefret dolu söylevleri, Stalin'e, Sovyetler Birliği'ne ve sosyalizme bağlılık yeminleri izledi. Propagandacıların ustaca hazırladığı ortamda, dinleyicilerin ruhunda dalgalanan sevgi ve nefret, korku ve heyecan duyguları aslında miting meydanlarında sınırlı kalmayacaktı; insanlar mitinglerde konuşmacıları alkışlarken "Kahrolsun Tito", "Yaşasın Stalin" diye bağırırken, sözün eyleme, inancın aktif sorumluluğa dönüştüğü yeni bir yola giriyorlardı.

Tito'nun provakatif işler yaptığını kabul eden kişi, bu provakasyona yanıt verilmesi gerektiğini de kabul edecekti. Yönetici ve liderlerinin büyüklüğünü ve yanılmazlığını kabul eden kişi bu sadakatını pratikte de kanıtlamak durumunda kalacaktı. Stalin ve Kominform, her konuda kendi konumlarını güçlendiren Budapeşte Davasından güçlenerek çıkmıştı. Stalin ve Kominformun haklılığını sadece mahkeme ve savcı değil, sanıklar da teslim ettiler. Rajk, "Sovyetler Birliği'nin ve Macaristan yöneticilerin bilgeliği önünde" saygıyla eğildiğini ifade etti. Anlaşıldı ki, Budapeşte Davası sanıkları, Sovyetler Birliği'ne sadece "Sovyetler Birliği Macaristan'ın bağımsızlığını istediği için karşıdırlar". Yani onlar *kendi ülkelerinin*

düşmanı olduklarından Sovyetler Birliği'ne de karşı da tavır alıyordular. Bu andan itibaren vatan hainliği ve Sovyet düşmanlığı özdeşleştirilecekti. Bunun tersi olan mantık yürütme de gündemdeydi, yurtseverlikle "Sovyetler Birliği'ne karşı kopmaz sadakat, birbirine bağlı kavramlardı. Sovyet düşmanlığı, milliyetçilik, faşizm, vatana ihanet, ajanlık ve savaş kavramları arasında da doğrudan bağlantı kuruluyordu. Ortada bir provakasyon varsa, bu provakasyona insanlar uyanıklığı arttırarak, anti-sovyet tavırların her biçimini ortaya çıkarıp yokederek yanıt vermeliydiler. Stalinci partiye karşı mutlak sadakatın kanıtı, üretimin artması için, normların yükselmesi amacıyla ve maliyetin düşürülebilmesi hedefiyle herkesin tüm enerjisini sarfetmesiydi. Ülkü uğruna gerçekleşen eylemle ortaya çıkan *kollektif enerji* derhal politik ve ekonomik enerjiye dönüştürülüyordu. Budapeşte'de yayımlanan *Szabad Nep* gazetesinde çıkan yorumda denildiği gibi; "Tito'nun liderlik ettiği emperyalist ajanlara karşı duyulan sınırsız nefret, Macar halkının barış için verdiği mücadelenin itici gücü olmalı"ydı. Yaratılan efsane bir yandan insanları motive eden bir güç olarak kullanılıyor, öte yandan da iktidarlar tarafından sürekli korkutulup sindirilen insanların kalplerinin derinliklerinde var olan dini ihtiyaçlara da yanıt veriyordu.

Rajk davasının önemi sadece "bilinçlerin" istenilen yönde hazırlanıp, daha sonra ülke çapında istenilen yönde biçimlenmesine hizmet etmesinden değildi. Propagandanın yarattığı huzursuzluk ortamında, suni bir belirsizlik perdesinin ardına saklanan Halk Demokrasilerinde komünist partiler içinde yeni temizlik hareketleri dalgaları başladı. Bu huzursuzluk Balkan yarımadasında gerilimlerin artmasına neden oldu, bu ise Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaşın diğer cephelerinde Amerikan baskısı karşısında biraz nefes almasını sağladı.

Mahkemenin hemen ardından Tito Budapeşte Hükümetine gönderdiği bir notada bu Davanın "savaş kışkırtıcılığı yapan bir gelişme olduğunu" belirtti. Rajk'a yöneltilen ağır ithamlar gerçekten de Yugoslavya'ya karşı gündeme gelebilecek olası bir saldırı için gerekçe olabilirdi. Ama Sovyetler Birliği bu kadar uzağa gitmek istemiyordu. Huzursuzluğun artması ve tehditler yeterliydi. Yogoslavların verdiği notadan iki gün sonra Macaristan Hükümeti Yugoslavya Elçiliğinin elçi dışında tüm personeliyle birlikte 24 saat içinde Budapeşte'yi ter-

ketmesi yönünde aldığı kararı açıkladı. Romanya Hükümeti de Yugoslavya'nın Bükreş elçiliğinde çalışan ve Budapeşte'deki davada adı geçen Michael Lompar'ın geri çağırılmasını talep ediyorlardı. 4 Ekim 1949'da Çekoslavakya Hükümeti Yugoslav Büyükelçisi Sitilinoviç'i "istenmeyen adam" ilan etti ve 22 Ekim'de de elçilikten on iki Yugoslav'ı sınır dışı etti. 25 Ekim'de Sovyetler Birliği, Budapeşte Davasında adı geçen Yugoslavya'nın Moskova Büyük Elçisi Mrazoviç'in geri çekilmesini talep etti. 17 Ocak'ta Bulgarlar, Yugoslav büyük Elçisi Josip Derda'yı sınır dışı ettiler. Böylece bölgedeki Yugoslav dış temsilcililerinin sayısı ansızın çok azaldı ve ana görevleri de bulundukları ülkelerin hükümetlerine protesto mektupları vermekle sınırlı kaldı.

Rajk davasının ardından Yugoslavya etrafındaki ekonomik kuşatma biraz daha ağırlaştı. Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslavakya, Polonya -Sovyetler Birliği örneğinden hareketle- Yugoslavya ile olan karşılıklı yardımlaşma anlaşmalarını feshettiler. Sınırlardaki olaylar da arttı.

Ekonomik, diplomatik ve askeri baskı -ki bunların dışında zaman zaman askeri manevra haberleri ve savaş hazırlıklarına dair bilgiler de sızdırılıyordu- Sovyetler Birliği'nde ve Halk Demokrasileri ülkelerinde basın ve radyo tarafından giderek güçlenen bir kampanyayla destekleniyordu. 1951 yılında Doğu Avrupa ülkeleri radyo istasyonları Sırp ve Hırvat dillerinde günde elli altı yayın yapıyorlardı ve bu yayımlarda Yugoslav halkları sürekli olarak isyana ve sabotaj eylemlerine çağırılıyorlardı.

Rajk davasının sonuçları Kominformun Kasım 1949'daki toplantısında tekrar değerlendirildi. Bu toplantıda Gheorghiu Dej'in "ajanların ve katillerin elindeki Yugoslav Komünist Partisi" başlıklı raporunun okunmasından sonra Kominform Tito ve fraksiyonunun "burjuva milliyetçiliğinin ardından artık açık bir şekilde faşizmin ve Yugoslavya ulusal çıkarlarına ihanetin yoluna" girdiğini saptadı. Rajk'ın itiraflarına dayanan bu karara göre Belgrad "Amerikan istihbaratının ve anti-komünist faaliyetinin merkezi durumuna gelmişti" ve Tito ise "ülkedeki rejimi faşist ve anti-komünist polis devleti haline getirmişti." Sonuç olarak Kominform, Yugoslavya Komünist Partisinden, "komünist" sıfatını geri aldığına dair bir karar aldı. Öte yandan Kominform tüm komünist ve işçi partilerine Tito'ya

karşı mücadele etme "enternasyonalist görevini" vererek, onları "Yugoslavya işçi sınıfına ve köylülüğüne yardım etmeye" çağırdı. Kominform'a göre Yugoslavya'da işçiler ve köylüler Tito'ya karşı komünizm mücadelesi verirken illegal koşullarda faaliyet gösteren diğer ülke komünistleriyle aynı yöntemleri kullanmalıydılar. Bu bir iç savaş çağrısıydı, ama yanıt görmedi. Ama buna rağmen Doğu Avrupa ülkelerinde korkunç ilişkiler sistemi gelişti: herkesin herkesi ihbar ettiği, cadı kazanlarının kaynatıldığı ortamda Sovyetler, Doğu Avrupa hükümetleri ve komünist partileri üzerindeki denetimlerini tam anlamıyla kurdular.

BULGARİSTAN VE POLONYA'DA TEMİZLİK HAREKETLERİ

7 ARALIK 1949'da Sofya'da Halk Ordusu merkez binasında Kostov Davası başladı. Bu davada aynen Budapeşte'de Rajk davasında kullanılan senaryo ve yöntemler kullanılıyordu. İddianame mahkemenin başlamasından birkaç gün önce yayımlanmış, böylece Bulgar emekçileri ve parti kadroları o "hainlerin" idam edilmesini isteyen "protesto mektupları" yazma imkanına kavuşmuşlardı. Tüm iddianame "sanıkların ve birkaç sözüne güvenilir tanığın ifadesine" dayandırılmıştı. Rajk 1931 yılından itibaren Macaristan İstihbarat Teşkilatına üye olduğunu açıklamıştı. Kostov polis tarafından 1942 yılında örgütlendiğini itiraf etmişti. Kostov da -Rajk için iddia edildiği gibi- 1942'de illegal Komünist Partisinin Merkez Komitesi üyesi olarak tutuklandığında, yoldaşlarını ihbar ettiği için ölüm cezasına çarptırılmaktan kurtulmuştu. Rajk gibi o da polisle birlikte çalışacağına dair anlaşma imzalamıştı. Rajk olayında olduğu gibi, Kostov da "çok eskilere dayanan Troçkist geçmişi nedeniyle" ihanet noktasına kadar gelmişti. İddianame Kostov'u şu noktalarda da suçluyordu: 1933-

34'de Moskova'da bulunduğu sıralarda, geçici bir süre de olsa parti yönetiminden Dimitrov'u ve Kolorof'u uzaklaştırmış, Troçkist Bela Kun ve Maximilien Lavretski ile ilişkilere girmiş ve Josip Broz Tito'ya (yani kod adıyla Walter'e) yakınlaşmıştı. Yine iddianameye göre Kostov Kominternin Balkan seksiyonunun bir görevlisi olarak çalıştığı dönemde Yugoslavya'da komünist partisinin yeniden örgütlenmesi görevini Tito'ya verdirtmişti.[142]

Budapeşte'deki mahkemeye göre, Tito'nun resmi ajan olduğu konusunda Rajk'a Amerikan servisleri bilgi vermişlerdi. Sofya Davasında ise Kostov hakkında Intelligence Service'in, Tito'ya bilgi aktardığı öne sürülüyordu. Yine iddianameye göre Kostov 1944 yılında İngiliz İstihbarat Servisiyle "kirli ilişkilere" girmişti. Kostov'u İngiliz İstihbarat Servisinin Balkan bölgesi sorumlusu binbaşı Bailey örgütlemişti. Kostov 1944 yılı Kasımında Kardeli ile buluşmuş ve bu görüşmede Kardeli ona, Tito'nun elinde bazı dökümanlar ve bilgiler olduğunu bu nedenle Tito'yla "çok açık bir şekilde görüşmesinde bir mahsur olmayacağını" söylemişti. Bu andan itibaren de Kostov, Tito'nun gündeme getirdiği Balkan Federasyonu'nun ateşli savunucusu olmuş, önemli mevkilere "Sovyet düşmanı unsurları ve ajanları" getirmişti.

İddianame Kostov'un hareketteki çok uzun ve mücadelelerle dolu geçmişini pek dikkate almamıştı. 1919'da partiye üye olan Kostov ilk olarak 1923'de tutuklanmış, ifade vermemek için de sorgulandığı polis binasının penceresinden kendini atmıştı. Telefon hatlarına takıldığı için ölümden kurtulmuş ama bu olay omurgalarından sakatlanmasına yol açmıştı. Dava sırasında *Pravda* bu olaydan sadece, Kostov'un intihar girişimi sırasında çıkan kamburuyla alay edecek düzeyde bahsetmişti. Kostov 1942'de tekrar tutuklanmış ama ölümden kurtulmayı yine başarmıştı.

Kostov'un geçmişi ve karekteri Rajk'dan çok farklıydı. Rajk üniversiteyi bitirir bitirmez illegal harekette önemli bir yer tutmuştu. Konspirasyonun ustasıydı, cesur ve kararlı bir militandı. Ama kurnazlık, makyavelistlik ve küçük hesaplar ona yabancıydı. Rajk Moskova'ya hiç gitmemişti. Orada yaşayan parti kadrolarının fraksiyonlar oluşturarak parti yönetimi için verdikleri mücadele ona yabancıydı ve bu kavgada hiç yer almak istemedi. Buna karşın Kos-

tov, Rakosi veya Dimitrov benzeri bir siyasetçiydi. Aslında Kostov olayını karıştıran bir diğer etmen de, onun "polisliği" hakkındaki iddianın Sofya Davasından çok daha önce Belgrad tarafından gündeme getirilmiş olmasıdır. Yugoslav yöneticileri Bulgar yoldaşlarından, Kostov'un 1942'de tutuklanması sırasında, polisin bu kişinin parti yöneticisi olduğunu bilmesine rağmen nasıl olup da önemli bir ceza almadan kurtulmasının nedenlerini araştırmalarını istemişlerdi. Acaba Kostov'un 1942'de gerçekten zayıf bir anı olmuş muydu? Yoksa bu da illegal hareketlerde çok sık karşılaşılan polisin de gayretiyle sık sık gündeme getirilen "şüpheli olaylardan" ve "iftiralardan" biri miydi sadece. Ama bir gerçek varsa o da şu olsa gerek; eğer Kostov gerçekten Yugoslavların adamı olsaydı ve Sofya Davasında iddia edildiği gibi Balkan federasyonuyla ilgili planlarını destekleseydi Yugoslavlar böyle bir devlet adamının görevden alınmasını herhalde talep etmezlerdi. Aslında Kostov Yugoslavya'nın bölgeyle ilgili planlarının kararlı muhalifiydi. Moskova görüşmelerinde "Belgrad emperyalizmi"ne karşı en kararlı mücadeleyi savunan kişiydi. Kostov Kominformun 1948'deki kararına imza atmış, Tito'nun tavrını defalarca mahkum etmişti. O halde neden mahkeme önüne çıkarıldı ve mahkum edildi?

Budapeşte davasında olayın dışında kalanlar, sanık sandalyesine oturtulmak ve böyle bir rol yüklenmek için neden Rajk'ın seçildiği konusunda hiçbir fikre sahip değildiler. Ama Kostov Davası sırasında gelişen bir olay, bu davanın perde arkasına dair bazı bilgileri aydınlığa çıkarttı. -Moskova'daki "Yirmi birler" davasında Krestinski'nin yaptığı gibi- Kostov 7 Aralık tarihli duruşmada sürpriz bir çıkışla poliste verdiği ifadeyi reddetti. İngiliz İstihbarat Örgütüyle herhangi bir ilişkisinin olmadığını belirtti. Binbaşı Bailey ve General Hoxley ile olan buluşmaları da "iadeyi ziyaret" olarak niteledi. 1942'de poliste teslim olduğunu reddetti. Sakin bir ifadeyle, Yugoslavya'nın federasyon planlarına her zaman karşı çıktığını belirtti. Ama "yeteri kadar dikkatli olamaması", "kişisel kariyer hırsı" "bireyselciliği" gibi nedenlerle bazı hatalar yaptığını da kabul etti. Sovyetler Birliği ile geçmişte gündeme gelen ticari görüşmelerde takındığı tavrın pek dostça nitelenemeyeceğini de itiraf etti.[143]

Önceden hazırlanan mahkeme senaryosunda herhalde böyle bir red yer almıyordu. Kostov'un polis ifadesini inkar etmesinden sonra

Mahkeme Heyeti Başkanı sanığın ifadelerini tekrar okuyabilmesi amacıyla, derhal duruşmaya ara verdi. Duruşma tekrar başladı, ama Kostov inkarda direniyordu. TASS haber ajansı bu gelişmeden iki gün sonra yayımladığı ve tüm dünya komünist basını tarafından da yer verilen bildirgede Kostov'u "yüzsüzlükle" suçluyordu. Bulgar basını, Kostov'un ifadelerini red ettiğine dair tek bir satıra yer vermedi.

Daha sonraki duruşmalarda Kostov diğer sanıkların: Eski Maliye Bakanı Stepanov'un, Naçev'in, Boris Kistov'un ve Gevranov'un iddialar karşısında suçlu olduklarını kabul ettiklerini, ifadeleri ve kendini suçlayan tanıkların konuşmalarını, sessiz ve sakin bir şekilde dinledi. Yalnızca bir kez, o da diğer sanıklardan Pavlov'un "1942'de Kostov ihanet etti" yolundaki sözleri üzerine müdehale etmeye çalıştı. Son söz hakkını kullanırken mahkeme heyeti için yine zorlu anlar yaşattı; "Hiçbir zaman yabancı istihbarat servislerinin adamı olmadım... Hiçbir zaman polis ajanlığı yapmadım... Sovyetler Birliği'ne her zaman saygı duydum." Le Monde'un mahkemeyi izleyen muhabiri o anı şöyle anlatıyor: "Kostov'un konuşmaya başlamasıyla birlikte salondaki izleyiciler bağırıp çağırmaya başladılar ve Kostov'un sesini bastırdılar. Mahkeme başkanı da hiç kimseyi susturmaya çalışmadı. Duruşmada konuşmaları dört dile çeviren kulaklı çeviri sistemi, ne hikmetse tam Kostov'un konuşmaya başlamasından birkaç dakika önce bozulmuştu. Bu nedenle salondaki yabancı muhabirler Kostov'un topu topu iki buçuk dakika süren son konuşmasını anlayabilmek için çok büyük çaba harcadılar. Bir Amerikalı muhabire göre Kostov konuşurken yanındaki askerler, onu yerine oturtuncaya kadar paltosunu çekiştirdiler. Yargıç son isteğini sorduğunda Kostov yanıt vermedi."

14 Aralık 1949'da saat 20.30'da karar ilan edildi. Kostov ölüme, dört sanık müebbet hapse, üç sanık on beş yıl hapse, bir sanık on iki yıl hapse, bir sanık ise sekiz yıl hapse mahkum olmuştu.

Kostov'un infazından birkaç gün sonra Bulgar basınında yayımlanan bir mektuba göre Kostov -iddialara bakılırsa- ölümünden kısa bir süre önce kendi eliyle kaleme aldığı bu mektupda, ilk ifadesinde kabul ettiği her suçlamayı tekrar kabul ediyordu. Duruşmalar

sırasında ortaya çıkan skandallar böyle unutturulmaya çalışılıyordu.

Ama Sofya Duruşmalarındaki bu "skandal" Doğu Avrupa'da bu tür davaların Aralık 1949'den Kasım 1952'deki Slansky davasına kadar tekrar neden gündeme gelmediğinin de belki bir açıklaması olabilir.

Gerçekten başka dava gündeme gelmedi, ama ilginç bir atama oldu bu dönemde; Mareşal Rokossovski Polonya'da Savunma bakanlığına ve Ordu baş kumandanlığına atandı. Kasım 1949'da, yani Tito'ya karşı süren kampanyanın tam ortasında gündeme gelen bu atama, Budapeşte Davasından sonra her tarafta giderek daha yaygın bir şekilde gündeme gelen temizlik hareketlerinin önemli bir noktasına da ışık tutuyor. Kremlin'in Polonya Ordusu Başkumandanlığına, yani Polonya devletinin en tepe noktasına bir Sovyet mareşalini atamanın gerekli olduğunu düşünmesi, (bu kişi Polonya asıllıydı, ama Polonyacayı bile belirgin bir Rus aksanıyla konuşuyordu) ulusal duyguların sadece ordu kademelerinde değil Polonya Komünist Partisi saflarında da ne kadar yüksek olduğunun bir kanıtıydı. Ayrıca bu gelişme Sovyet siyasetinin bir diğer önemli yüzünü de gün ışığına çıkarıyor.

Kominform'un kararının açıklanmasından birkaç gün önce Doğu Bloku ülkeleri dışişleri bakanları, Yugoslavya dışişleri bakanı da aralarında olmak üzere Varşova'da bir araya geldiler. Bu konferansın sonunda yayımlanan bildirgeyle birlikte Slav ülkelerinin o ana kadar çok belirgin olan Almanya karşıtı siyasetlerinde değişme süreci başladı. Slav ülkelerinin Moskova'nın, ilk adımları Aralık 1948'de atılan Almanya ile ilgili yeni stratejisini desteklemeleri sağlanmıştı. Doğu Almanya'da Halk Kongresi (Volkskongress) o zaman kurulmuştu -ki bu daha sonraki Halk Konseyi'nin (Volksrat) ilk çekirdeği olacaktı. Sovyetler Birliği "bölünmemiş" bir Almanya'dan bahsederken, doğal olarak "demokratik" ve "barışçı" yani dost bir Almanya'yı kasdediyordu. Bu Alman Sosyalist Birlik Partisi'nin söz sahibi olabileceği bir Almanya idi. Ama Sovyetler Batılı devletlerin böyle bir çözüme asla yanaşmayacaklarını hiç düşünmemişler miydi? "Birlik" taleplerinin sürekli gündeme gelmesi, bu arada Doğu Almanya'nın, usturuplu bir şekilde Doğu Bloku içinde eritilmesi sürecini örtmeye de yarıyordu. Acaba Rusların tek ve gerçek amaçları bu muydu? Durum

her ne olursa olsun, Ruslar 1948'den itibaren Doğu Almanya'yı rehabilite etmeye başladılar ve Slav ülkeleri komünistlerini de Doğu Almanlarla iyi ilişkiler geliştirmeleri için ikna etme işine giriştiler. Bu işi en zor yapabilecek olan ülke Polonya idi. Onlar ilk adımı Almanlardan bekliyorlardı. Polonya'da sosyalist ve komünist partilerin Aralık 1948'deki birleşme kongrelerindeki konuşmasında Cyrankiewicz şunları söylüyordu: "Almanların demokratikleşmelerinin kriteri, Doğu'daki sınırlar konusunda alacakları tavırdır." Doğu Alman komünistleri, parti saflarını "milliyetçi" unsurlardan "temizlemelerinin" ardından bu sınırların tanınması için kampanyalar açmaya başladılar. Kampanyanın açılmasıyla beraber komünistler Almanya'da en tutulmayan siyasi parti haline gelirken, Sovyetler'e de bağımlı hale gelmeye başladılar. Çekoslavak Fierlinger bu süreçle ilgili memnuniyetini dile getiriyor, "Alman komünist liderlerinin enternasyonalizmden nasıl taviz vermedikleri"nden övgüyle bahsediyordu. Şurası açıktı ki; Çekoslavaklar ve Polonyalılar Almanların, onların konumlarını ülkelerinde güçleştiren bu jestlerine yanıt vermek durumundaydılar. Kopecki Çekoslavak parti üyelerine Doğu Almanya'ya karşı takınacakları tavrın "proleterya enternasyonalizminin göstergesi olacağını" anlatmaya çalışıyordu. Sovyetler Birliği Doğu Alman komünistlerini 1949'da Polonya ve Çekoslavakya ile imzalanan anlaşmalarda Almanya-Polonya ve Almanya-Çekoslavakya sınırlarını değişmez olarak kabul etmeye zorladığında, aslında gerekirse Çekoslavakya ve Polonya'nın topraksal bütünlüğünü savunabileceğini de vurgulamış oluyordu.

Öte yandan Polonya Komünist Partisi MK'sinin 1948'de yayımladığı bir açıklama Gomulka'nın, parti parlamento grup başkanı Zenon Klisko'nun da desteğini alarak, parti yürütme komitesine "Polonya halkının geleceğiyle ilgili olarak yanlış ve anti-leninist" içerikli bir rapor sunduğunu duyuruyordu. Açıklamada parti genel sekreterinin "köylerin yeniden yapılandırılması ve köylerdeki kapitalist unsurların ortadan kaldırılmasına yönelik sosyalist programa" karşı çıktığı belirtiliyor, parti lideriyle örgüt arasındaki anlaşmazlığın "Sovyetler Birliği ve Halk Demokrasileri arasındaki ilişkileri de kapsadığı" vurgulanıyordu. Açıklama Gomulka'nın "milliyetçi ve sağcı bir sapma içinde olduğunu" kabul ettiğine de yer veriyordu. Bu ne-

denle Gomulka'nın yerine parti genel sekreterliği görevini Devlet başkanı Bierut devralmıştı.

Bu andan itibaren Gomulka'nın tavrı artık Moskova tarafından Doğu Almanya ile ilgili olarak önerilen politikaya bağlı olacaktı. Köylü kökenli olan ve daha önceleri üye olduğu Sosyalist Partiden aşırı görüşleri nedeniyle ihraç edilen Gomulka illegalite yıllarında bilenmiş devrimci heyecanıyla, yüksek örgütçülüğüyle, bitmez tükenmez enerjisiyle komünist partisine çok hizmet etmişti. Onu parti politbürosunun diğer üyeleriyle: militan, kararlı ama vasat düşünce yapısına sahip Bierut'la, işinin uzmanı, ama memur kafalı olan (bir arkadaşının tabiriyle; mücadele değil anlaşma süreçlerinde yetişen) Minc'le, mistik yapılı Berman'la çelişkiye düşüren gelişme çok ciddi ve ölümcüldü.

Gomulka, kendi farkına varsa da varmasa da, ulusal komünist idi. Anti-Sovyet olmakla ve milliyetçilikle suçlandığında şunları söylerken gerçekten samimiydi: "Niye haklı olmadığımı anlamıyorum, ama haklı olmadığımı kabul ediyorum, çünkü parti böyle diyor." Gomulka bir Tito değildi. O savaş sonrası Polonya'sının sayısız bağla Sovyetlere bağlandığının ve bu koşullarda bağımsız bir politikanın hayal bile edilemeyeceğinin bilincindeydi. Onun "milliyetçiliğinin" anti-Sovyet tarafı yoktu. O sadece partinin halka ve ulusa daha geniş temel üzerinde dayanmasını istiyordu. Savaş sonrası Polonya'ya geri verilen topraklarla ilgili işleri gören bakanlığın başında olduğu dönemde köylülerle, yeni topraklara yerleşen göçmenlerle kurduğu ilişkiler ona köylüleri, kiliseyi ve yurtsever duyguları dikkate almayı öğretmişti. Onun çevresinde kümelenip, onu kandırmaya çalışan Wraclaw kökenli birkaç kişiye ve birkaç eski subaya çok güvendiği için de suçlanıyordu. Ama onu suçlayanlar kendi çalışma arkadaşlarını seçerken hiç mi yanılmamışlardı? Gomulka'nın suçu, kolektifleştirme emrini gönderen Moskova'ya gerekli olumlu cevabı vermemesiydi; Tito'nun dışlanmasını onaylamamasıydı; "Polonya tipi" sosyalizm idealinden vazgeçmemesiydi. Bu nedenle yeni koşullar içinde partinin yöneticiliğini yapabilecek vasıflara sahip olmadığına karar verilmişti.

Eylül 1948'de politbürodan çıkarıldı, ama bakan olarak çalışmasına müsaade edildi. Ocak 1949'da bu görevden de alındı. Ra-

kossovski'nin göreve atanmasının arefesinde durum çok gerginleşmişti. Bierut, Gomulka'yı, Ağustos 1948'de tutuklanan ve ajanlıkla suçlanan eski Gıda Bakanı Lechowicz, yardımcısı Jarosewicz ve Batı Toprakları Bakanlığı Bakan Yardımcısı Josef Dubiel'in çevirdikleri dolaplara seyirci kalmakla suçluyordu. Kasım 1949'da Gomulka ve iki arkadaşı partiden de ihraç edildiler. Bu iki kişi; partinin personel işleri sorumlusu Zenon Klisko ve parti politbüro üyesi, eski illegal Halk Ordusunun istihbarat dairesinin bir zamanlarki yöneticisi general Marian Spychalski idi. Mayıs 1950'de tutuklanan Spychalski eski subaylardan oluşan bir örgüte yardım etmekle suçlanacaktı. İddiaya göre bu örgütün üyeleri eski Vatan Ordusunun üyeleriydiler ve Spychalski bu subaylarla daha Alman işgali döneminde ilişkiler kurmuştu. Spychalski grubuna karşı 31 Temmuz 1951'de Varşova'da düzenlenen davaya general Stanislav Tatar başkanlık ediyordu, bu mahkeme biraz da Gomulka'nın ilerdeki mahkemesinin provası gibiydi. Spychalski tanık olarak sorguya çekildiğinde, aynen Rajk davasındaki ve ilerde Slansky davasındaki sanık ve tanıklar gibi iteatkâr ve uysal davrandı. Gomulka'nın onun bu "hain" subaylarla sürdürdüğü ilişkiden haberinin olduğunu itiraf etti. Gomulka mahkemenin başladığı gün güvenlik örgütünün subaylarından Swiatlo tarafından tutuklandı. (1954'de "özgürlüğü seçtikten" sonra bu subay bu tutuklamanın ayrıntıları üzerine bilgi verdi.) Kamuoyu, parti eski genel sekreterinin tutuklandığını ve Gomulka'yla Spychalski'ye karşı dava açılacağından üç gün sonra haberdar edildi. Arkasından Prag'da süren Slansky davasında baş savcı "halk demokrasilerinde işi bitirilen en tehlikeli hainlerin" listesini okurken Gomulka'nın adını sayınca bölgedeki siyasi gözlemciler Gomulka davasının yakında başlayacağını tahmin ettiler. Ama sonuçta böyle bir dava hiç olmadı. Acaba Gomulka, Bierut elini kendi partililerinin kanına bulaştırmak istemediği için mi kurtulmuştu, yoksa şantajlara boyun eğmediği, tüm suçlamaları kesin bir şekilde reddettiği için mi? Herhalde en akla yakın gerekçe, Slansky davasının ardından artık "ulusal komünistlerin" değil, "siyonistlerin" hedef haline gelmesi olsa gerek. Sonuçta Gomulka ucuz kurtuldu: üç yıl Varşova civarındaki bir villada göz hapsinde kaldıktan sonra Eylül 1954'de, göze çarpmayacak bir şekilde serbest bırakıldı.[144]

STALİNİZASYONUN TİPİK ÖRNEĞİ; SLANSKY DAVASI

22 KASIM 1952'DE Prag'da başlayan Slansky Davası yardımıyla Stalinci Sovyetler Birliği'nin -daha doğrusu Sovyet devletinin de üstünde yer alan, başında Beriya'nın bulunduğu gizli polis teşkilatının- kullandığı tüm yöntemler çok iyi anlatılabilir. Bu yöntemler yardımıyla Doğu Avrupa ülkeleri hükümetleri ve partileri ele geçirilmiş, egemenlikleri ellerinden alınmış, hareket ve manevra imkanları felce uğratılmış, yaratılan kolektif korku, güvensizlik, moral çöküntüsü ve insanların kendi kendilerine psikolojik işkence uyguladıkları ortam ancak çok uzun yıllardan sonra çok büyük uğraşlarla ortadan kaldırılabilmiştir.

Dava ve ardından gündeme gelen temizlik hareketleriyle ilgili olarak gerçek bilgiler ancak Çek ve Slovak halklarının Ocak 1968'den sonra bu kabusa nihayet bir son vermek amacıyla başlattığı hareketin gündeme gelmesiyle yavaş yavaş ortaya çıktı, tamamen olmasa bile ana hatlarıyla gelişmeleri öğrenmemizi sağladı.

Olayın başlangıcı 1949'a kadar, hatta Macaristan Dışişleri Bakanı Laszlo Rajk'ın sözümona "Titoizmle", vatan hainliğiyle ve emperyalist devletler yararına ajanlık yapmakla suçlanıp ölüme mahkum edilip idam edildiği günlere kadar gidiyor. Rajk davasının, bu işin Sovyet mimarlarına -Beriya bu işin de içindeydi- kazandırdığı, Amerikan Haberalma Teşkilatı, Tito'nun da yardımıyla iktidarda bulunan

bir partinin en yüksek kademelerine kadar ulaşabileceği tezinin güç kazanması olmuştu. Eğer bu tez Macaristan için doğru olabiliyorsa, özellikle Çekoslavakya için neden olmasındı! Çekoslavakya ki, "sosyalizmin batıya uzanan köprü başı" idi, yöneticileri başta Başkan Gottwald olmak üzere, Şubat 1948'de gerçekleşen "Prag Darbesine" kadar, sosyalizme orjinal, Çekoslavakya'ya özgü bir yoldan geçerek ulaşabileceklerini hayal ediyorlardı. Ama Yugoslavya'nın Kominformdan ihraç edilmesinin ardından en küçük orjinallik, Sovyet modelinden en ufak bir farklılığı savunmak bile "sapına" olarak niteleniyor ve şüpheyle karşılanıyordu. Korku ve kuşku dolu ortamda cadı kazanları kaynamaya başlanıştı bile ve bu ortam Sovyetler Birliği'nin istihbarat elemanlarının, kurdukları mekanizmalar yardımıyla bu ülke yöneticilerini denetim altında tutabilmelerine hizmet ediyordu. İlk olarak, Çekoslavakya Komünist Partisi Genel Sekreteri, "solcu" komünist, çiğ ama dürüst bir insan olan Rudolf Slansky tuzağa düştü. Slansky, Rajk davasının ardından parti üyeleriyle yapılan bir toplantıda "bir Çekoslavak Rajk'a ihtiyacımız var bizim!" dedi.[145] "Sovyet uzmanlar" tarafından da yardım edilen Güvenlik Teşkilatı harekete geçti: amaç yönetim kademelerine kadar tırmanan emperyalist ajanları ortaya çıkarmaktı. Bunlar doğal olarak Macaristan'da olduğu gibi önce savaş yıllarında batıya sığınan, ya da İspanya İç Savaşında Uluslararası Tugaylarda çarpışan komünistler arasında aranıyordu.

Sovyet istihbaratına elinden gelen her hizmeti yapma konusunda hiç tereddüt göstermeyen Macar komünistlerinin lideri Matyas Rakosi, Sovyetlerin Çekoslavakya'daki işlerine yardımcı olmak niyetindeydi: Rajk davasında sanık sandalyesine oturtulan ve savaş yıllarında Batı Avrupada Çek ve Slovak komünistleriyle ilişkileri olan bazı kişilerin "ifadelerinden" çıkarttığı şüphelilerin listesini Rakosi Gottwald'a iletti. Bu listedeki veriler doğrultusunda ilk olarak Çekoslavakya turizm işletmesi Çedok'un Başkanı G. Pavlik, Dış Ticaret Bakan Yardımcısı Eugen Löbl ve Rude Pravo baş redaktörü Vilem Novyt tutuklandı. Ağustos 1950'de yabancı ülkelerin istihbarat servislerine bilgi vermek ve vatana ihanet suçlarıyla itham edilen parti Bruno bölgesi örgüt başkanı Otto Şling tutuklandı. Arkasından eşi, işçiler arasında çok sevilen ve aynı zamanda Slovak ulusal direniş hareketinin şehitlerinden Şverma'nun eski eşi olan

Maria Şvermova tutuklandı. Daha sonra değişik istihbarat örgütleri arasındaki bazı hesaplaşmaların, karanlık işlerin de sonucunda temizlik hareketleri ansızın Slovakya'ya kaydırıldı ve parti yöneticilerinin hemen tamamı önce "burjuva milliyetçiliği" ile itham edilip, ardından hapse atıldılar; Dışişleri Bakanı olarak Jan Masaryk'den sonra göreve gelen V. Clementis, Halk Temsilcileri Konseyinin Başkanı G.Husak, Şair ve Kültür Bakanı L. Novomesky ve Din İşleri Bakanı L. Holdoş'da tutuklananlar arasındaydılar.

Engizisyon gözü kapalı sallıyordu baltasını; 1950 sonlarında İçişleri Bakanı Yardımcısı ve Slansky'nin yakın adamlarından V. Şvab "sınıf düşmanlarını kollamak" suçlamasıyla tutuklandı. 1951 yılının ilkbaharında istihbarat örgütü Gottwald'a bir belge sundu. Bu belge Slansky'nin durumunu ele alıyor ve "emperyalizmin tehlikeli ajanı" olarak nitelendirdiği Slasky'yi "partinin yönetim kademelerine burjuva milliyetçisi ve siyonist unsurları atamakla" suçluyordu. Şaşkına dönen Gottwald Stalin'e başvurdu. Stalin o dönemde Gottwald'a belgeye inanmamasını, ama dikkatli olmasını tavsiye etmiş olsa gerek. Ama buna rağmen Slansky bazı siyasi konularda hata yaptığı gerekçesiyle Merkez Komitesinin Eylül 1951'deki toplantısında parti genel sekreterliği görevinden alındı ve başbakan yardımcılığına atandı. Kasım 1951'de istihbarat örgütü, kendi imal ettiği bir mektubu Gottwald'a sundu. Bu mektup "Amerikan , istihbarat örgütünün Slansky'ye Batı'ya kaçması" yolunda bir emir gönderdiğini kanıtlıyordu. İstihbaratın "bu hain tutuklanmalı" talebi üzerine Gottwald tekrar Stalin'e başvurdu, Stalin de konuyu "incelemesi" için Mikoyan'ı Prag'a gönderdi. Mikoyan Slansky'nin suçlu oduğuna karar verince de Slansky 24 Kasım 1951'de tutuklandı. Parti lideriyle birlikte birçok yönetici kadro da tutuklanmıştı: Birinci Beş yıllık Plan'ın hazırlayıcısı ekonomist L. Frejka, gazeteci A.Simone ve daha önceki dönemde temizlik hareketlerini yöneten parti Denetleme Komitesi Başkanı Jarmilla Taussigova da tutuklananlar arasındaydı. Tüm parti teşkilatı ve devlet kademeleri tek tek elden geçirildi. Büyük dava hazırlanıyordu: bu dava tüm dünya ve ülke kamuoyu önünde sanıkların suçluluklarını kanıtlanalıydı.

1968'de Bratislava'da Löbl'ün bir kitabı yayımlandı. Bu kitapda Löbl tutuklanması olayının ayrıntılarını (Löbl, bir süre önce ticari

konularda bir görüşme yaptığı Mikoyan'ın talebi üzerine tutuklanmıştı) ve tutuklanmasının ardından uğradığı işkencelerle sorgulamaları anlatıyor.[146] Bu eşsiz kitapdan ve ayrıca Slansky'nin kardeşi olan Richard Slansky'nin[147], Slansky'nin dul eşinin[148], 1952 davasının savcısı Josef Urvalak'ın[149] ve son olarak eski içişleri bakanı Bacilek'in[150] anlattıklarından Silansky davasının hazırlanmasında Sovyet istihbaratçılarının, özel olarak da Beriya'nın adamlarından General Lihaçev'in ne kadar önemli görevler üstlendikleri anlaşılıyor.[151] İddianame Çekoslavakya Komünist Partisinin politbürosu tarafından, ama Sovyet istihbaratçılarının yol göstermesiyle hazırlandı.

Mahkemenin hazırlanması otuzlu yıllarda Moskova'daki ünlü davalarda kullanılan ve daha sonra da Rajk Davasında tekrar gündeme getirilen yöntemler yardımıyla gerçekleşmişti. Önce sanıkları ahlaki baskının değişik türlerinden çok çeşitli fiziki işkencelere kadar varan bir uygulamadan geçiriyorlar, böylece buradan kurtuluş olamayacağını insanların bilinçlerine yerleştirmeye çalışıyorlardı. Polis sanıklara şunları söylüyordu: "parti sizin ne haltlar yediğinizi tam olarak biliyor, ama istediği sizin bunları itiraf etmenizdir." Eğer istenilen itiraflar doğrultusunda ifade verilirse yargıçların olayın üstüne fazla gitmeyeceklerini vurguluyorlardı. Polislerin ifadeler alınırken takındığı tutum öylesine vahşiydi ki, sanıkların çoğu faşist militanların arasına düştükleri hissine kapılmışlardı. Richard Slansky ifadesi sırasında karısının Clara Zetkin'le (Alman Komünist Partisinin kurucularından ve Lenin'in de arkadaşı) birlikte çalıştığını belirtince sorgulamayı yapan memurun "kimmiş o yahudi orospusu" diye bağırdığını söylüyor anılarında. Hapishane doktoru Dr. Sommer (1968 ilkbaharında intihar etti) sanıklara değişik uyuşturucular veriyordu, onların bilinçlerinin ve iradelerinin zayıfladığı bu anlarda sorgulamaları yapanlar isteklerini kabul ettirmeye çalışıyorlardı.[152] İnsanlık onurunu ellerinden aldıkları sanıkları içi boş kuklalara çevirme işinin ardından, sorgulamayı yapan memurlar sanıklara mahkemede verecekleri ifadeleri satır satır ezberletmeye başladılar. (Bu ifadeler Sovyet uzmanlarının denetiminde Çekoslavak görevlileri tarafından hazırlanmıştı.) Sanıkların bu akıl almaz itirafları yapacakları ve yargıçların da onları mahkum edecekleri mahkemelerin provaları bile ya-

pılıyordu. Onları önceden iyice "hizaya getirip" sonra mahkemede ifadelerini geri alınalarını engellemek istiyorlardı.

22 Kasım 1952'de başlayan dava herhangi bir skandal olmadan devam etti. Suçlular arasından onbir kişi, her suçlamayı kabul eden ifadelerin ardından "vatana ihanet, yabancı bir devlet hesabına istihbarat toplamak, sabotajlarda bulunmak ve askeri sırları açıklamak" suçlamalarıyla ölüme mahkum edildiler ve cezaları 3 Aralık 1952'de infaz edildi. Üç sanık -E. Löbl, Artur London, V. Hajdu- ömür boyu hapse mahkum edildi. Onlar hayatta kalıp, sonra olup bitenler üzerine tarihe tanıklık eden kişilerdir. Bu büyük davanın ardından, buna bağlı olarak, daha küçük, ama aynı yöntemlerin kullanıldığı ve sonuçta hukukun tüm ilkelerinin ihlal edildiği bir dizi dava gündeme geldi. Bu davalar arasında Maria Svermova'nın davasını, Gustav Husak ve Slovakya yöneticilerinin davasını, ekonomistler davasını, "Troçkistler konseyi" davasını, Slansky'nin hesabına çalışmakla suçlanan güvenlik kadroları davasını sıralayabiliriz. Komünistlerin ardından eski siyasi partilerin yöneticilerine ve ruhban tabakasına sıra geldi. 1968 yılında yapılan tahminlere göre bu yıllardaki temizlik hareketlerine kurban gidenlerin sayısı 136 000'dir (ölenler, hapse atılanlar, toplama kamplarına gönderilenler).[153] Bu toplam 14 milyon nüfusa sahip olan ve ahlaki değerler açısından da böylesi gelişmelere hiç de alışık olmayan bir toplum için çok yüksek bir sayıydı.

Sanıkların inanılması imkansız ifadelerinin dışında davanın en çarpıcı yanlarından biri de dava sırasında kendini gösteren antisemitizm idi. Mahkeme önüne çıkarılan ondört sanıktan onbiri yahudiydi. Bu davayı düzenleyenler bunun bir tesadüf olmadığını da kanıtlamaya çalışıyorlardı. Yahudi sanıklar ifadelerinde; yahudi kökenden gelmenin, karekterlerinin ve aldıkları eğitimin onları Amerikan istihbarat örgütünün elemanı olmaya doğru ittiğini ifadelerinde belirttiler. Yahudi sanıklardan gazeteci A. Simone mahkemede ifade verirken, Ameikalı bir gazeteci olan David Schoenbrun'un kendine şunları söylediğini açıklıyordu: "dünyadaki her yahudi, politikasının her yönünü kabul etmese bile Amerika'yı desteklemek zorundadır." Bu sanıklar siyonistlikle suçlanıyorlardı, oysa ilk başta Slansky olmak üzere bu yahudi kökenli sanıklar 1949 sonrasında Çekoslavakya'daki siyonist örgütleri ortadan kaldırmak için

çok çalışmışlardı. Mahkeme sırasında sanıkların ifadeleri ve savcıların suçlamalarıyla neredeyse yeni bir "Siyon Belgeleri Tutanağı" oluşacak kadar çok enformasyon birikmişti. Buna göre; uluslararası bir halk olan yahudi camiası, genç İsrail devletinin yarattığı üssü kullanarak dünya çapında Sovyetler Birliği'ne karşı süren mücadelede önemli rol üstleniyordu. Bu savaşı Birleşik Amerika yönlendiriyordu ve Birleşik Amerika'nın amaçlarından biri "Çekoslavakya ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluk bağlarını koparmak" diğeri ise; "Çekoslavakya'yı Yugoslavya'ya benzetmek" idi. Kominform'un yayın organı şöyle yazıyordu; "Çekoslavakya devletine karşı hazırlanan darbeyi açığa çıkaran mahkeme iki hain olan Tito ve Slansky arasında ne kadar yakın ilkesel ve eylemsel bir birlik olduğunu ortaya koymuştur ve bunda şaşılacak birşey de yoktur. Çekoslavakya halkının düşmanı olan ve Amerikan emperyalizminin hizmetine giren Troçkistler, Titoistler, siyonistler, burjuva milliyetçileri tek bir şeyi amaçlıyorlardı; o da Çekoslavak halkının büyük Sovyetler Birliği ve diğer Halk Cumhuriyetleri ile olan dostluğunu zayıflatmak ve ülkeyi Yugoslavya'nın durumuna düşürmekti."[154]

24 Kasımda *Rude Pravo*'da yayımlanan bir makale işçi sınıfının *birinci düşmanının* siyonizm olduğu saptamasını yapıyordu. Bu makale ertesi gün tüm dünya basınında yer aldı. Bundan, mahkemeyi düzenleyenlerin bir amacının da Sovyetler Birliği'nin dış politikasında ansızın gündeme gelen değişikliği de gerekçelendirmek olduğu anlaşılıyordu. Sovyetler Birliği keskin bir dönüşle İsrail'i terkedip Arapları desteklemeye başlamıştı, oysa 1948 yılında hâlâ İsrail'i destekliyordu ve Çekoslavakya da İsrail'e Sovyetlerin bilgisi dahilinde silah ve uçak satıyordu.[155] 1949'da Sovyetler Birliği İsrail'de Amerikalı yahudilerin ve dolayısıyla Amerikan hükümetinin, Sovyet dostu yahudilere göre üstünlük sağladıklarını farketti. Buradan çıkan sonuçları hayata geçirmede, Sovyetler Birliği İsraile karşı sert tavır alarak, bu tavırla Araplara yakınlaşmayı hedefledi. Slansky davasının başrol oyuncuları; ister sanıklar isterse iddia makamı olsun, Arap dünyasıyla komünist ülkelerin düşmanlarının aynı olduğunu tezini bu nedenle sık sık tekrarlıyorlardı. (Bu tavır Stalinizmden sonra da geçerli kaldı ve Sovyet siyasetinin temel direklerinden biri oldu.)

Ama Slansky Davasındaki bu anti-siyonist görünümün ilk ve tek amacı Sovyet diplomasisindeki bu keskin dönüşü haklı göstermek

değildi. Anti-siyonizmin, açık şekilde dile getirilemeyen anti-semitizmi perdelemek için kullanıldığı kısa bir süre içinde ortaya çıktı (bunu sadece fanatizmden gözleri kamaşanlar görmüyordu). Tarihin garip bir cilvesi ve baskıcı, totaliter rejimin mantıksal bir uzantısı olsa gerek; Kremlin'in yöneticilerinin ve onların polis güçlerinin kafalarında anti-semitizm ve yahudi kırımı düşüncesi hâlâ yaşamaya devam ediyordu. Onlar halk içinde içten içe yanan anti-semitizm ateşini zaman zaman körükleyip, ulusun toplumsal ve ekonomik sorunları nedeniyle var olan huzursuzluğunu önce yüksek mevkilerde görev yapan yahudilere ardından da nazi katliamlarından kaçmayı başarmış yahudilerin tümüne yöneltmeyi amaçlıyorlardı. Böylesi bir çabanın dayandırılabileceği bir çok nokta vardı; her şeyden önce Halk Demokrasilerinde yahudiler -partinin eski üyeleri, toplama kamplarından kaçanlar ve İspanya İç Savaşında mücadele verenler olarak komünist partisi içinde, devlet kademelerinde, işletme yönetimlerinde ve özellikle de siyasi şubelerde oldukça önemli yerler tutuyorlardı. Yahudilerin çoğunluğu, gizli ya da açık bir şekilde, ama İsrail'e sempatiyle bakıyorlardı. Ve yine, Doğu Avrupa yahudilerinin Batı Avrupa yahudileri ile sıkı akrabalık ve kültürel ilişkileri vardı. Tarihsel olarak, solcu yahudi aydınların, komünist partilerin ve işçi örgütlerinin kurulmasında önemli roller üstlendiği bu ülkelerde, halkın bazı kesimleri komünistleri yahudilerle özdeşleştiren bir tutum alıyordu. Yahudi-bolşevizmi tezini işleyen nazi propagandası da bu nedenle etkili olmuştu. Kremlin'in yöneticileri ve onların işbirlikçileri -Çekoslavakya'da Kopecky ve Bacilek, Romanya'da Gheorghiu Dej- yahudileri suçlu çıkarıp, onları halkın muhalif tepkilerine kurban ederken aslında kendi yönetimlerini de ulusalcı gibi göstermeye gayret ediyorlardı.Yahudi komünistlerin çoğu artık bu ülkelerdeki siyasetçilerin hoşlanmadıkları unsurlar haline gelmişlerdi: çünkü bunlar bir yandan totaliter yönetime pek ayak uyduramıyorlar, diğer yandan da kuşkularını aşırı heyecanlarıyla gidermeye çalıştıklarından ayak bağı oluyorlardı. Bu ülkelerin liderleri artık genç ve çok daha kolay idare edilebilir kadrolarla çalışmak istiyordu.

ROMANYA'DA SİYASİ BUNALIM

KRAL MİHAİL'in ülkeden çıkarılmasının ve diğer siyasi partilerin işlerinin bitirilmesinin ardından Romanya'da siyasi durum diğer Halk Cumhuriyetlerine göre çok daha sakin ve oturmuş gibi görünüyordu. Lucretia Patraşcanu'nun uzaklaştırılmasının ardından, 1948 ve 1949'da Donca ve Bellu Silber gibi partinin eski kadrolarından bazılarının siyaset sahnesinden uzaklaşmasına, bazılarının kaşla göz arasında uzaklaştırılmasına rağmen Romanya'da yönetim birlik içinde ve Kremlin'in desteğine de sahip bir görüntü içindeydi.

Romanya Komünist Partisinin ve hükümetin istikrarı çok da normal görünüyordu, çünkü Romanya Moskova'nın askeri, polisiye ve teknik desteğine diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çok daha fazla ihtiyaç duyuyordu. Parti üyelerine karşı gösterilen güvensizlik had safhadaydı. Burada işbaşındaki küçük grubun dayandığı güç, hatta dayandığı tek güç Sovyet varlığı idi. Sovyetlerin ordudaki, polisteki, yerel yönetimlerdeki, ekonomik hayattaki varlığı, tüm diğer Halk Demokrasisi ülkeleri ile de karşılaştırıldığında Romanya'da en açık, en net ve en güçlü idi. 1947 sonrasında diğer Halk Demokrasisi ülkelerinin parti-yönetim kademelerinde Romanya'dan, "17. Sovyet Cumhuriyeti" olarak bahsediliyordu. Bu koşullar karşısında isyan

veya bağımsızlık anlamına çekilebilecek en küçük davranış bile ülke yöneticileri için çok tehlikeli olabilirdi. Öte yandan Kremlin'in ülkeyi yönetebilmesi için orada işbirlikçilere ihtiyacı vardı, yakından tanınan kadro da az olduğundan, isteklere tam olarak uygun düşmeseler de eski kadrolarla yetinmek zorunda kalındı. Gheorghiu-Dej, Anna Pauker ve Vasile Luca üçlüsü uzun yıllar boyunca birlik içindeydiler ve konumlarının çok sağlam olduğu havasını yaratıyorlardı. Gheorghiu-Dej'le ilgili olarak yayımlanan partinin bir broşüründe şu satırlara yer verilmişti:

"Gheorghiu-Dej, Anna Pauker, Vasile Luca, Teohari Gheorghescu, İosif Kişinevski, Stoica Chivu ve A. Moghioroş gibi zorlu hapishanelerden, işkencelerden, acılardan, provakasyon ve iftiralardan geçerek, yolundan sapmadan, tereddüde kapılmadan bu ülkeyi ulusal ve toplumsal kurtuluşa taşıyan liderlerin başında bulunduğu bir partiye üye olmak gerçekten ne kadar büyük bir onurdur ve bu onura her gün yeniden layık olmak için çaba sarfedilmelidir."

1950'den itibaren "Romanya'nın en büyük evladı" olan Gheorghiu-Dej'in diğer politbüro üyelerini geride bırakmaya başladığı ortaya çıktı. Ama herkes bunun diğer Doğu Avrupa ülkelerinde de gerçekleşen uygulamanın bir parçası olduğunu düşünüyordu: Bu uygulamaya göre her ülke kendi "küçük Stalin'ine" kavuşmuştu; bu Polonya'da Bierut, Çekoslavakya'da Gottwald, Macaristan'da Rakosi, Bulgaristan'da da Çervenkov idi.

Romanya Komünist Partisi Merkez Komitesinin 1951 sonbaharında ilk tehlike çanlarını çalmaya başlamasından bu yana, Romanya hükümetinin gıda maddeleri, tarım maddeleri ve sanayinin finanse edilmesi konularında darboğazlarla karşılaştığı kimse için sır değildi. Ama bunun Romanya Komünist Partisinde, 27 Mayıs 1952 tarihli oturumun ardından ortaya çıkan boyutta bir bunalıma neden olabileceğine kimse ihtimal vermemişti. Bu oturumun ardından yayımlanan resmi bildirge sapına içinde olan bazı kişilerin Merkez Komitesinden uzaklaştırıldıklarını açıklıyordu; bunlar Maliye Bakanı Vasile Luca, İçişleri Bakanı (aynı zamanda Gheorghiu Dej'in bir zamanlarki hapishane arkadaşı) Teohari Gheorhescu idi. Öte yandan Anna Pauker politbürodan uzaklaştırılmıştı. Bildiri Vasile Luca ve "Teohari Gheorghescu Yoldaş"ı aynı kefeye koymuyordu. Luca, "sağ oportünist fraksiyon oluşturmakla" ve "devlete ağır zararlar ver-

mekle" suçlanırken, Gheorghescu -yani rejimin "ikinci adamı" ise- "Luca'nın oportünizmine karşı tolerans göstermekle" itham ediliyordu. Bundan birkaç gün sonra, 2 Haziran 1952'de, daha Anna Pauker Bakanlık koltuğunu korurken Büyük Meclisin 12. dönem toplantısı yapıldı. Bu oturum Başkanlar Konseyi Başkanı Profesör Parhan'ın emeklilik nedeniyle istifasını kabul etti ve o göreve Petru Groza'yı atadı. MK'nin 27 Mayıs oturumunun galibi Gheorghiu-Dej'i ise hükümeti kurmakla görevlendirdi.

O an artık Romanya siyasi tarihinde yeni bir dönem başladığı belliydi. Birkaç gün içindeki gelişmeler bu kanıyı daha da güçlendirdi: 3 Haziranda parti yayın organı Scientia Anna Pauker'i, Luca ve Gheorghescu'yla bağlantı içinde olmakla suçlayan bir yazı yayımladı. Bu yazıda Pauker, yani rejimin ikinci şahsiyeti, bir dizi hatayla; kollektivizasyonu engellemekle, kapitalizme kol kanat germekle, varlıklı köylüleri korumakla vb. suçlanıyordu. Ama Pauker bu hatalardan "bir kısmını kabul ettiği için" (hepsini değil) Scientia'ya göre Merkez Komitesi "hatalarından kurtulabilmesine yardımcı olabilmek için, onun Dışişleri Bakanı görevine devam etmesini" kararlaştırmıştı.

Ama bu olayları izleyen birkaç hafta içinde Romen *La Pasionaire*'in suçlu olduğu kanısı ağırlık kazanmaya başladı. Kominformun Bükreş'te yayımlanan yayın organı 9 Haziran'da, partinin sekreterlerinden ve Gheorghiu-Dej'in arkadaşlarından Alexandre Moghioros'un bir makalesine yer verdi. Makale Anna Pauker'i bir taraftan sol sapmacılıkla (kooperatifleşme çalışmaları sırasında köylülere karşı kaba güce başvurma) suçluyor, ama öte yandan da kapitalist unsurlara karşı çok sabırlı olduğu için sağ sapma damgasını vuruyor, ayrıca Gheorghiu-Dej'in haberi olmadan Luca'yla gizliden gizliye görüştüğü için de fraksiyon örgütlemekle itham ediyordu. Her ne kadar 30 Hazirana kadar Luca'dan farklı olarak, Pauker'e ve Gheorghescu'ya "daha kazanılabilir, ne de olsa özeleştiri yapmış bir yoldaştır" muamelesi yapıldıysa da, o tarihten itibaren üçünün arasındaki yorumlardaki farklar artık ortadan kalkmaya başladı. Parti basını "ülkenin ekonomik hayatını allak bullak eden anarşi ve kargaşanın sorumluları" olarak tanımladığı bu üç kişiye ağır cezalar istemeye başlamıştı. Scientia'nın 28 Haziran sayısında partinin sekreterlerinden olan ve aynı zamanda yeni başbakana yakınlığıyla

tanınan Apostol şunları yazıyordu: "Luca'nın sabotajlarını sürdürmeye cesaret etmesinin nedeni Gheorghescu ve Pauker'den açık destek almasındandır." Aynı suçlama Partinin Bükreş teşkilatının Haziran sonunda düzenlediği olağan kongrede parti üçüncü sekreteri Kişinevski tarafından da dile getirildi. 4 Temmuzda Dışişleri Bakanı Anna Pauker görevinden alındı.

Yıllar sonra, yani 1962'lerde, Romanya siyaseti hâlâ iktidarda olan Gheorghiu-Dej'in liderliğinde yavaş yavaş daha bağımsız yollar ararken, Romanya devlet adamları bu yola girilmesinde en önemli dönemecin 1952'de alındığı konusunda ülke ve dünya kamuoyunu ikna etmeye çalıştılar. Onlara kalırsa "yüzde yüz" Moskova yanlısı olan Pauker, Luca ve diğerlerinin görevlerinden uzaklaştırılmalarıyla Dej'in amacı bir hedef de olsa Kremlin'den kopmayı hazırlamakmış. Georges Haupt 1952 olaylarının böylesi yorumunun gerçeklerle pek bağdaşmadığını söylüyor, ki biz de ona katılıyoruz.[156] Pauker ve Slansky davaları arasındaki "şaşırtıcı benzerlikler"e biz daha o zamanlar dikkat çekmiştik.

Anna Pauker de Slansky gibi yahudi asıllı idi. Gheorghiu-Dej sanık sandalyesine bir yahudiyi ve bir transilvanyalı Macar olan Luca'yı (asıl adı Laszlo Lukacs'tır) oturtmakla, kurnaz bir manevrayla halkın huzursuzluğunu ve memnuniyetsizliğini anti-semitizm ve şovenizm kanallarına doğru akıtmaya çalışmıştır. Doğal olarak bunu yaparken Moskova'daki hamilerinin nasihatları doğrultusunda işe girişiyordu ve bu hamiler, Slansky davasını düzenleyenlerle, Stalin'in doktorlarına karşı dava açanlarla aynı kişilerdiler. Gheorghiu Dej'in sonunda üstün geldiği politika, bağımsızlık politikası değil, tam tersine, işleri Sovyetlerin arzusu doğrultusunda yürütebilmenin politikasıydı. Ama bu ahlaki değerlere de pek kıymet vermeyen hırslı ve kurnaz kişi bir kere iktidarı ele aldıktan sonra, zamanla sıradan ve adi bir ajan kimliğinden, bağımsızlığa aşık olan diktatör haline geldi. "Küçük Stalin",ya Stalin'in valisi sıfatlarını, Tito'nun öğrencisi sıfatıyla değiştirdi. (Ulbricht de benzer bir değişim süreci yaşadı). Ama herhalde 1952'de biri kalkıp onun durumunun ve politikasının böylesine büyük değişiklikler yaşayacağını söyleseydi, buna en son olarak inanan kişi Dej'in kendisi olurdu.

133.Burada şu noktayı da belirtmek gerekiyor: ilerde Kostov Davası başladığında BKP yöneticileri, Dimitrov ve Tito arasında "uzlaşmaz düşmanlık" oluğunu kanıtlama gibi, inandırıcılığı tartışılabilir bir kampanya başlattılar. Kostov Davasında hazırlanan iddianameye bakılırsa, Tito 1947'de planları önünde engel olarak gördüğü Dimitrov için Kostav'o şunları söylemişti: "Bu moruk daha ne kadar benim işlerime engel olacak?"

134.244. sayfadaki şemayı izleyiniz. Bu tablo, *Research and Publication Service of Free Europe*'den alınmış ve *News from behind the Iron Curtain*'in Haziran 1952 sayısında yayımlanmıştır. SBKP(B)'nin 19. Kongresi öncesinde tüm Doğu Avrupa komünist partilerinin örgütsel yapısı buna benziyordu.

135.*Rude Pravo*, 24 Mayıs 1952.

136.*World Today*, Ekim 1951.

137.Bkz. Claude Bourdet, "Voyage a la Deuxiéme URSS", *Esprit*, Kasım 1949. Louis Dalmas, *Rélexions sur le communisme Yougoslave*, Paris 1950. J.M. Domenach, "Une révolution rencontre le mensonge", *Esprit*, Şubat 1950.

138. Bkz. *Pravda*, 31 Aralık 1948 günü yayımlanan bildirge.

139. Bkz. J.M.Domenach'ın Yunan isyanıyla ilgili incelemesi. *Esprit*, Şubat 1950.

140. Viktor Serge, *vie et mort de Trotsky*, Paris 1951, s.246.

141. *Livre Bleu*, s.74-75.

142. Aslında bilindiği gibi bu görevi Tito'ya Dimitrov vermişti.

143. Büyük ihtimalle Kostov'un bu hatası Çervenkof için önemli bir rakipten kurtulmanın yolunu açmıştı. (Çervenkof, Haziran 1947'de parti MK adına yaptığı bir açıklamasında Kostov için "partinin gücü, Bulgar işçi sınıfının öğretmeni ve ustası" gibi sıfatlar kullanmıştı). Kostov teorik olarak bağımsız düşünebilen bir insandı. Başlarda Marshall Planı'na katılmayı savunmuştu. Mart 1949'da Moskova'da görüşmelerde bulunurken delegasyonun üyelerine, Ruslarla doğrudan görüşmeler yapmalarını yasaklamıştı. Çervenkof Kostov'u parti organlarından kademeli olarak uzaklaştırmıştı: Önce politbürodan dışlanmış, birkaç ay sonra da merkez komitesinden çıkarılmış, Ulusal Kütüphanenin müdürlüğüne atanmıştı. 1 Mayıs 1949'daki mitinge kütüphane çalışanlarıyla birlikte katılmıştı. 12 Haziranda merkez komitesi tarafından "sabotaj hazırlamakla" suçlanmış, beş gün sonra da tutuklanmıştı.

144.Bu dönemle ilgili bilgiler açısından Dominique Desanti'nin Les Staliniens adlı kitabı salık verilebilir (Fayard 1975). Bu kitapda Doğu Avrupa'da süren Davaların batı komünist partilerinin propaganda çalışmalarında nasıl yer aldığı da inceleniyor.

145. Slansky'nin bu cümlesi , 1956'da İçişleri Bakanı olan, merkez komitesi tarafından Slanski Davasının belgelerini incelemekle görevlendirilen komiteye başkanlık eden Rudolf Barak tarafından aktarılıyor. Bkz. *Rusde Pravo* 13 Haziran 1956. Daha sonra, 1961 yılında Barak da tutuklandı, "görevi kötüye kullanmak ve hırsızlıkla" suçlandı ve mahkum oldu.

146. Löbl'ün kitabının Almanca baskısı; *Die Revolution rehabilitiert ihre Söhne*, Europa Verlag 1968

147. *Mlado Fronta* , 31 Mart 1968

148. *iterarnyi Listy* dergisinin Nisan-Mayıs 1968 tarihli sayısı. Anılar.
149. *Rude Pravo,* 14 Nisan 1968. Röportaj.
150. Bkz. Bratislava'da yayımlanan *Smena* dergisi, 28 Nisan 1968.
151. Lihaçev Sovyetler Birliği'inde "şefinin" idamından kısa bir süre sonra "likide edildi."
152. Löbl'ün yukarda alıntı yapılan kitabının yanısıra, bu ürperti veren işkenceler hakkında bkz. eski dışişleri bakan yardımcısı Artur London'ın anıları; l' *Aveu,* Gallimard 1968.
153. *Svobodni Slovo* ,24 Mayıs 1968.
154. Kalıcı Barış için, Halk Demokrasisi için. Kasım 1952. Çekoslavakya Parti lideri Novotny'nin Slansky ve arkadaşlarının ifadelerinde Yugoslavya üzerine söylediklerinin gerçekle uzaktan yakından bir ilgisi bulunmadığını daha 1956 Haziranında açıkladığını burada belirtelim. Ama bu davanın başından sonuna komplo bir dava olduğu, iddianamenin dayandığı suçlamaların ve kararların gerekçelendirildiği kanıtların uydurma olduğu resmen 12 yıl sonra kabul edildi.
155. Ben Gurion'a göre Prag'ın İsrail'e silah satmasına Çekoslavakya yöneticiler arasında sadece Slansky karşı çıkmıştı. Bu konudaki röportaj; 30 Nisan 1968 Tel Aviv'de yayımlanan *Jedioth Ahronoth* adlı dergi.
156. "Le coflit sovieto- roumain" *Revue française science politique,* Nisan 1968.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HALK DEMOKRASİLERİNDE 1948 SONRASI TOPLUMSAL YAPILARA BİR BAKIŞ

PLANLI SANAYİLEŞME VE ÜRETİMDEKİ NİCELİKSEL ARTIŞA VERİLEN OLAĞANÜSTÜ ÖNEM

"DEVRİMİN GETİRDİĞİ en büyük kazancın planlı ekonomi olduğu giderek belirginleşiyor. Aslında sosyalizm planın ta kendisidir." Bu saptama Sovyetler Birliğinin keskin zekalı gözlemcilerinden Andre Gide tarafından 1938 yılında yapılmıştı.[157] "Ama ne olursa olsun bu çok etkileyici bir olay" diye de eklemişti. Ve Sovyetler Birliği proleterya diktatörlüğü uygulamasıyla birlikte Doğu Avrupa ülkelerine sanayileşme yöntemlerini, planlamayı dini düzeye yükseltişi makinelere, elektriğe ve inşaata verilen olağanüstü önemi de aktardı. Bu çizilen perspektifte parti diktatörlüğünün yeri de bir çerçeve olarak tanımlanıyordu; bu çerçeve toplumsal enerjinin, üretim güçlerini artırabilmek ve modern sanayi toplumunu yaratabilmek için harekete geçirilebilme yolunda gerekli bir araçtı. On yıllarca geriye uzanan geri kalmışlığın üstesinden gelinmek isteniyorsa, ayrıca bunu gerçekleştirirken hiçbir yerden yardım alınamanın da ötesinde, kapitalist ülkelerin iradesine rağmen bu iş gerçekleşecekse, o zaman temkinliğe, alışkanlıklara ve durgunluğa karşı savaş açılmalıydı. Dev-

letin görevi üretim alanındaki çatışmaları düzenlemekti, devlet yarattığı eser kadar haklıydı.

Yukardaki mantık yürütme ne kadar çekici gelirse gelsin birkaç noktada biraz daha netlik gerekiyor. Sovyet planlı ekonomisi üzerine yazdığı eserinin ilk baskısında Charles Bettelheim,[158] Sovyetler Birliği'nde 1923-1929 yılları arasında hükümetin aşırı planlama ve sanayileşme yanlılarına karşı mücadele verdiğini net bir şekilde ortaya koyuyor. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (B) 15. Kongresi "büyük sanayileşme hamlelerine aşırı miktardasermaye ayrılmasının yaratacağı tehlikelere" özel olarak dikkat çekmişti. Stalin ve çevresindeki ekip o zamanlar sosyalizm yolunda ilerlemenin Molotov'un 1028'de dediği gibi "olağanüstü uzun bir süreyi gerektiren yavaş gelişen bir dönem" gerektireceğini düşünüyorlardı, bu süreçte özel mülkiyet uzun bir süre daha varlığını sürdürecekti.

Ama eğer Sovyet devleti Kasım 1929'da tüm bunlara rağmen tarım sektöründe kolektivizasyona ve büyük çaplı sanayileşmeye karar vermişse -ki Troçki bunu daha 1921'de önermişti- , bu önemli değişimin nedeni NEP dönemi ekonomisinin başarısızlığında, tavizler ekonomisinin başarısızlığında ve son olarak da Sovyet ekonomistlerinin " ilksel sosyalist birikim"[159] adını verdikleri sürecin başarısızlığında aranmalıydı. 1929'da gerçekleşen dönüşümün önemli nedenlerinden bazıları şunlardır: devletleştirilen sanayinin doğal sayılabilecek yayılınacı çabaları; özel mülkiyetli piyasa ekonomisinin "zenginlerine" karşı işçilerin tepki duyması; bazı ilkesel ve duygusal nedenler; örneğin Amerikan tekniğine karşı duyulan hayranlık. Ağır sanayinin bir an önce gelişmesinde hayati çıkarı olan ordunun talepleri. Ve son olarak partinin süreçleri hızlandırmak zorunda oluşu; çünkü yerinde sayma, küçük burjuvalaşma ve dağılma tehlikesini getiriyordu. Çarlık döneminin her şeye hakim devlet aygıtını eline geçiren parti belli anlamda ganimetinin esiri haline geldi. 1923-1929 yılları arasında bolşeviklerin kullandıkları dil-üslup da ciddi değişikliklerden geçti; resmi devlet üslubu kullanılmaya başlandı. Dikkatler artık ezilen işçi sınıfının ihtiyaçları üzerinde değil de, devletin ihtiyaçları üzerinde toplanmaya başladı. Devlete ise artık proleteryanın bir aracı olarak bakılıyordu. Gelişkin ve örgütlü siyasi üstyapı ve öte yandan kapitalizmin yasaları uyarınca gelişen örgütsüz ve

karmaşık ekonomi arasındaki çelişkinin üstesinden kolay gelinemiyordu. İşte devlet, tüm gücünü toparlayıp bu noktada ekonomik hayata yüklendi; birincisiyle aynı oranda kanlı ikinci bir iç savaştı bu. Yeni bir "savaş komünizmi dönemi" başladı. Ama Sovyetlerin kuruluş yıllarından daha yüksek siyasi ve ekonomik koşullarda gündeme geliyordu. Sovyet devleti, totaliter devlet yapısı ve kapitalizmin kuralları gereği işleyen ekonomik hayat arasındaki ölümcül ve drama nitelikli mücadele sürecinde doğdu. Lenin'in öğrencileri bu andan itibaren sadece Çarların siyasi eserini değil, Rus kapitalizminin öncü girişimlerini de -bakir toprakların tarıma açılması, sömürgeleştirme, ülkenin imarı vb.- sürdürmek durumundaydılar. Stalinizmi, Sovyetler Birliği'nin "içsel sömürgeleştirilmesi" de diyebileceğimiz bir amaca hizmet eden tekniklerin, doktrinlerin ve güçlerin toplamı olarak tanımlayabiliriz. Ekonomik potansiyellerin hızla geliştirilmesi hedefi de ki, sosyalizmin yapısal özgürlük vaadinden de bu nedenle vazgeçildi rejimin otokratik yönlerini haklı göstermeye ve toplumda var olan, parti-devlet kademelerindeki bürokratların vazgeçmeye yanaşmadıkları imtiyazları gözlerden gizlemeye hizmet ediyordu.

Peki Doğu Avrupa ülkelerinde durum nasıldı? Sanayileşme bu ülkeler açısından -siyasi koşullardan bağımsız olarak- uyulması gereken bir zorunluluktu. 1945 yılından itibaren bu ülkelerde sol partilerin hepsi bu konuda görüş birliğine varmıştı. Farklılıklar sadece sanayileşmenin gerekirdiği araçlar ve sanayileşmenin temposu konularındaydı.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Çekoslavakya'da, Polonya'da ve Macaristan'da ilk sanayileşme planları gündeme geldiğinde bu planların gerçekleşmesinde Birleşik Amerika'dan krediler ve gerekli donanımlar alınabileceği ümidi vardı. Ama Birleşik Amerika Doğu Avrupa ülkelerine "stratejik" donanımların ve hammaddelerin gönderilmesini yasakladı ve Uluslararası bankalar da Çekoslavakya ve Polonya'nın kredi taleplerini reddettiler. Böylece bu ülkeler, ülkelerine karşı neredeyse sömürgeleştiren bir güç olarak davranmaya başlayan Sovyetler Birliği'ne daha da bağımlı hale geldiler. Ama tarihsel gelişmenin bu anında - ki bu olgunun öneminin altını çizmek lazım- Sovyetler Birliği'nin çıkarı Doğu Avrupa ülkelerinin çıkarlarıyla ve bu ülkelerin ekonomilerini modernleştirme, sanayi ka-

pasitelerini arttırma çabalarıyla çakışır hale geldi.[160] Gelişmiş bir sanayi ülkesiyle sömürgeler ve yarı sömürgeler arasındaki ilişkinin özü ikincilerin birinciye hammadde imal eder durumda kalmasıdır. Burada ise durum tersine dönüyor; görece geri kalmış büyük bir ülke, sanayileri kendi sanayisini bütünleyebilecek küçük ülkelere karşı egemen duruma geliyor. Sovyetler Birliği için Polonya veya Çekoslavakya'daki ağır sanayi kendi ağır sanayisi karşısında rakip değil, belki de yardım edici unsur olarak değerlendirilebilir. Sovyetler Birliği'nde makine, takım tezgahları, petro-kimya, çelik, kimya sanayileri görece geri olduğu için denetimi altındaki ülkelerde bu sanayi dallarının geliştirilmesinden yana tavır aldı.

Sovyetler Birliği'nin Macaristan ve Romanya'da ağır sanayinin gelişmesini hiç de engellemek istememesi Sovyet sanayisinin kendi ekonomik ve askeri gereksinimlerine yanıt vermekten uzak kalmasıyla açıklanabilir. Oysa bu sözü geçen ülkelerde ağır sanayi hiç de randımanlı gelişebilecek bir sektör değildi, varlığı da daha önceki rejimlerin otokratik yapısından kaynaklanmaktaydı. Bazı az randımanlı sektörlerin gelişmesine de meydan verilmesi, Doğu Avrupa'daki planlamacıların "belli alanlarda yetkinleşme" kriterine ters düşüyor ve bu da gösteriyor ki, Sovyetler Birliği her zaman ekonomik kriterleri göz önünde bulundurarak karar vermiyor. Sovyetler Birliği müttefiklerini sadece ürettiği malların satılabileceği bir pazar,ya hammadde ve yarı mamul madde sağlayabileceği alanlar olarak görmedi, aksine bu ülkelerden mamul madde elde edebilmenin yollarını da aradı. Yani Sovyetler Birliği Doğu Avrupada kendi ülke sınırları içinde uyguladığı ekonomik ilkelere sadık kalmaya çalıştı; tüm endüstriyel ve insani kaynakların maksimum kapasite kullanımını sağlamaya gayret etti, ama bunu yaparken bu ülkelere çok az miktarda kredi verebileceğini, çok az miktarda sanayi gereci ve donanımı gönderebileceğini bir an olsun unutmadı. Bu nedenle Sovyetler Birliği Romanya ve Bulgaristan gibi (ve ayrılmadan önce, sanayi kapasitesini doğru tahmin edemediği Yugoslavya) geri kalmış ülkelere sanayilerini geliştirirken dikkatli olmalarını, öncelikle tarımı modernleştirmeye ağırlık vermelerini tavsiye etti.

Ama bu arada Çekoslavakya'nın ekonomisinin yapısında ciddi değişikliklere giderek, tüm enerjisini sanayinin geliştirilmesine ve mer-

kezileştirmesini sağlamaya çalıştı. Bu ekonominin dengesini bozacak boyutlara da gelebilirdi ve nitekim ellili yılların sonuna doğru da bunun belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı.

Sovyet modeli uyarınca hızlandırılmış sanayileşmeyi hedefleyen uzun vadeli planların temeli sanayinin devletleştirilmesi idi. Kominform'un Eylül 1947'de düzenlediği ilk Konferansın ardından Doğu Avrupa ülkeleri birbiri ardından çıkardıkları yasalarla, bir yıl önce başladıkları devletleştirmeleri tamamladılar. Arnavutluk ise iki yıllık planı zar zor tamamlamanın ardından 1951'de beş yıllık plan uygulamasına geçti.

Uzun vadeli planlar yıllık 4 milyon dolar dolayında bir yatırım hacmi öngörüyordu, ki bu ulusal gelirlerin % 20-25'i civarındaydı. Böylesi iddialı planların gerçekleştirilebilmesi için vergi yükü artırılıyor, paranın değeri düşüyor, ücretler ise bir türlü yükselmiyordu. Komünist hükümetlerin sahip oldukları tek sermaye işgücü ve halkın dayanıklılığıydı, çünkü Sovyetler Birliği kendi de temel maddelere ve sanayi gereçlerine ihtiyaç duyduğundan yardım edebilecek durumda değildi. Halktan istenen özveriler ve zorlamalar her ülkede olabilecek son noktaya doğru ulaşmaya başlamıştı. Planlamacılar yıllık yatırım oranını % 20-25 olarak saptamış olsalar da, Doğu Avrupa ülkelerinde kişi başına düşen yatırım oranı bu durumda bile Batı Avrupa ülkelerinin gerisinde kalıyordu. Bu açıdan bakıldığında, bu ülkeler, tüm çabalara, yoksullara katlanmalara (askeri harcamalar omuzlardaki yükü daha da arttırıyordu) rağmen uzun süre daha gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkı kapatamayacaklardı.

Buna rağmen Doğu Avrupa ülkelerinde hükümetler kitleler arasında bu hedefin propagandasını yaptılar. Denedikleri "sosyalist" yarışma aslında, Stalin tipi sosyalizmle, Amerikan tipi kapitalizm arasında uluslararası platformda başlayan uluslararası rekabetin sadece küçük bir yansımasıydı.

"İki dünya" arasındaki teknik gelişmişlikteki düzey farkı hâlâ çok büyük olduğundan Doğu Avrupa ülkelerinde "planlamacılar" her imkanı seferber ederek ağır sanayi sektörlerini geliştirmeye çalışıyorlardı. Oysa yapılan planlar üretimi arttırmaya yönelik yatırımların yanısıra, tüketimin düzeyinin kademeli olarak artırılmasını da hedefliyordu. Ama bu vaadlerinin gerçekleşebilmesinin koşulları

vardı; önce arka arkaya birkaç yıl tarım alanında hasatın çok iyi olması gerekiyordu. Ardından köylüler tarımdan elde ettikleri ürün fazlalığını devlete ucuz fiyatlarla satmayı kabul edeceklerdi. Ardından sanayi sektörlerinin ürettiği malları pahalıya almaya devam edeceklerdi. Ve bunlara paralel olarak devlet dairelerinde çalışan memurların sayısı azaltılarak devletin giderleri azaltılacak, dolayısıyla vergi yükleri düşürülecekti. Ama bu koşullardan hiçbiri ne yazık ki gerçekleşmedi; önce birkaç yıl boyunca kuraklık oldu. Yeni rejimler köylülükle olumlu ve güvene dayalı ilişkiler geliştiremediler ve devlet kurumlarında çalışanların sayısı olağanüstü oranda arttı. Bu koşullar altında yaşam standartlarının düşmesi kaçınılmazdı. Bazı tarım ürünlerinde darlık başgösterdi ve ulusal paraların değeri de hızla düşmeye başladı.

1950'den itibaren savunma sanayilerinin yatırımlarında artış eğilimi belirdi, bu da hızlı sanayileşmenin yarattığı enflasonu daha da hızlandırdı.

1951'de ve 1952'de tarım ve sanayi üretimi arasındaki uçurum derinleşti, halkın tüketim maddelerine olan talebiyle üretimin düzeyi arasında da ciddi bir çelişki belirdi.[161] Dükkanlar önünde yeniden kuyruklar başladı, patates, et ve yağ karaborsaya düştü. 1949'da kaldırılan veya hafifletilen kartel sistemine geri dönüldü. Karaborsacılara ve spekülatörlere karşı sert önlemler gündeme getirildi. Sadece tarım mamullerini sakladığı sanılan varlıklı köylülerin ambarlarında değil, artık ihbarlar üzerine, yiyecek depoladıklarından şüphelenilen şehirlilerin evlerinde de aramalar yapılır olmuştu.

Halk Demokrasilerinde durum giderek vahimleşiyordu. Ama buna rağmen belli bir gelişme sağlanmıştı. Köylülerin artık aç kalmadığı muhakkaktı. Hatta genel olarak bakıldığında beslenmenin savaş öncesi yıllara göre daha ileri düzeyde olduğu da doğruydu, çünkü sanayileşmeyle mevsimlik işçilerin kronik işsizliği ortadan kalkmıştı. Şehirlerde de işsiz kalmamıştı. Tam istihdam hayat şartlarında belli bir denge yarattı, bu yüzbinlerce insanın yaşam koşullarını düzeltti. Milyonlarca insan sigortaya kaydoldu, sosyal sigortaların çalışma alanları genişletildi. Halkın önemli bir bölümü koşulları fena olmayan işyeri kantinlerinde yemek yeme olanağına kavuşmuştu. Ama tüm bunlara rağmen ücret ve maaşlarıyla geçinen kent sakinlerinin

yaşam koşulları uzun vadeli planların uygulanmaya başladığı tarihten itibaren kademeli olarak kötüleşiyordu. Hükümet ve köylülük arasındaki olumsuz ilişki de halkın yaşam düzeyini etkilemişti (bu konuya ilerde tekrar değineceğiz) ve Doğu Avrupa ülkeleri halkları artık iddialı yatırımların getirdiği sıkıntılara zor katlanıyorlardı. Bu arada giderek sayıları artan bürokratlar ve neredeyse bağımsız bir sektör haline gelen devlet propagandasının giderleri de ayrı bir sorundu.

Hayat standartlarıyla ilgili bölümde, konuyu böyle çok kısa bir şekilde ele alsak da, yeni rejimlerin "imtiyazlı" katmanlarına; "yöneticilere", "müdürlere", değişik tip "kadrolara" değinmeden geçersek doğru olmaz. Bu katmanlar üretilen ürünlerin önemli bir kısmına el koyuyorlardı. Partinin ve komünist yerel yönetimlerin yöneticileri "verimliliği önleyen küçük burjuva eşitçiliğine karşı çıkmak" bahanesiyle gıda, giysi, maaş, konut gibi konularda kendileri için farklı ve imtiyazlı koşullar sağlıyorlardı. Bu koşullar, Amerikalı veya Fransız milyonerlerinin koşullarının yanında kayda değer olmasa da, imtiyazlı katmanları genel ortalamanın çok üzerine çıkarıyordu. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, Halk Demokrasilerinde de yeni bir toplumsal sınıfın ya da kastın doğuşu söz konusuydu; parti kadrolarından, sendika yöneticilerinden, ekonomik ve siyasi hayatın bürokratlarından, ordu ve polis mensuplarından, edebiyat, bilim ve sanat dünyasının "üst düzey" temsilcilerinden oluşan bu yeni elit, ortalama gelirlerin on onbeş katını alıyor, yokluk koşullarında da oldukça yüksek bir refah içinde yaşıyordu.

Doğal olarak bu yeni imtiyazlıların doğmakta olan dünyası dışarıya kapalı ve stabil değildi. Yeni rejimin lüks sayfiyelerinde fabrika müdürü, Stalin ödüllü roman yazarı,ya Devlet Güvenlik Teşkilatının subayı, Stahanovist madencilerle veya demir döküm işçileriyle tanışabilirdi. Öte yandan bugün iktidarı elinde bulunduran elite dahil olan ve adı saygıyla anılan şahsiyet, yarın herhangi bir maden ocağında taş kıran mahkumlardan biri haline gelebilir, dün yabancı basın mensuplarının önünde "kişiliği yeniden terbiye ediyor" diye savunduğu bu işi, bugün içinde olmak zorunda kalarak öğrenebilirdi. Bu dünya stabil değildi, dışardan gelenler için dahil olmak zor bir işti, ama vardı, giderek temelleri güçleniyor, yaygınlaşıyor ve kendini diğer dünyalardan ayıran sınırları be-

lirgenleştiriyordu. Kişiler değişebilirdi, ama kişiyi imtiyaz sahibi yapan mevkiler değişmiyordu. Çekoslavakya'da 1948'de işletme yöneticileri ayda 40 bin kron maaş alıyorlardı, öte yandan işçilerin ortalama geliri ise 2500 krondu. Romanya'da 1949'da çıkan bir kanun memur maaşlarının alt sınırını 3328 Ley, üst sınırını ise 42.600 Ley olarak tespit etmişti. Vasıfsız bir işçi aynı tarihte Romanya'da 2000-2500 Ley civarında ücret alıyordu. Tüm Halk Cumhuriyetlerinde durum benzerdi, bu farklılıklar 1950-51 yıllarında daha da derinleşti. Yugoslavya'da durum biraz farklıydı; Tito 14 Ekim 1950 tarihli bir kararnameyle bürokratlar kastının sahip olduğu imtiyazları sınırlamaya çalışmıştı. Ama bu imtiyazları başka ne gibi teşviklerle değiştirme imkanı vardı? İmtiyaz sahibi olanlar, bu imtiyazlar nedeniyle rejime çıkar ilişkileriyle ve şükran duygularıyla sıkı sıkıya bağlanıyorlardı. Halk Demokrasileri rejimlerinde genel memnuniyetsizlik ve yokluk koşulları içinde, acaba bu rejimlerin gerçek dayanakları iyi para kazanan, iyi evlerde oturan, güzel yaşayan, eşleri sabahtan akşama kuyruklara girmek zorunda kalmayan değişik düzey yöneticiler tabakası değil miydi? Bu rejimlerin temel tezini; "yani hayat standartlarının düşük olmasının ana nedeni verimliliğin düşüklüğüdür," yani işçi iyi yaşamak istiyorsa, daha iyi çalışsın vargısını bu imtiyazlar doğrultusunda düşünmek gerekir.

Uzun vadeli planların kabul edilmesinin hemen ardından, "üretkenliğin ve verimliliğin arttırılması" sihirli parola haline geldi. Artık her şey bu amaca tabiydi. Ama bu konuda işçileri ikna etmek kolay değildi: kapitalizm koşullarında, sömürüyü yoğunlaştırıyor diye karşı çıkılan yöntemler, şimdi sadece kapitalist sömürü sona erdi diye savunulabilir miydi? Ve bunun da ötesinde işçi sınıfı bu yöntemleri alıp, komünist partisi yardımıyla kendi üzerinde uygulayabilir miydi? Doğu Avrupa hükümetleri, işçilerin işleriyle olan ilişkilerini yeniden düzenleyebilmek için (ki bu nokta temel hareket noktası sayılıyordu) Sovyetler Birliği'ne başvurdular. Deney alış verişi sonunda daha önce Sovyetler Birliği'nde üretimi arttırmak için uygulanan ve Taylorizmin değişik türleri olan yöntemler alınıp Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanır hale geldi. İlk başlarda tedbirli davranıyorlar, "Stahanovist" kelimesini kullanmaktan kaçınıyorlar, aynen "kolhoz" kelimesinin kullanılmasının da tabu olduğu gibi ulusal karakterlere uygun iş yarışmaları bulmaya gayret ediyorlar, "önde gelen

işçileri", "öncü emekçileri" kutlayıp, "yenilik" yapanlara prim ve teşvik vermeye çalışıyorlardı.

Ama Sovyet deneylerinin uygulanmasında başlardaki ilk basamaklar kolayca atlandı, 1949 - 50'den itibaren sosyalist emek rekabetinin "yüksek" biçimlerine geçildi. Bu yöntemlerde ekonomik teşvikler (primler, ücret zamları, değişik mali imtiyazlar) artık doğrudan doğruya moral ve etik değerlerle bağlanıyordu. Artık işçilerin verimliliklerinin arttırılması için onların yurtseverlik, dürüstlük, Stalin ve Sovyetler Birliği'ne bağlılık, barışseverlik gibi duygularına hitap edilmeye çalışılıyordu.

Stahanovist hareketin sürekli istim üstünde olması için, Doğu Avrupa hükümetleri Sovyetler Birliği'nde uygulana gelen her türlü yönterni alıp kendi ülkelerinde de hayata geçirmeye çalıştılar. Mitingler birbirini takip etti, "militanlar"'toplantılarının ardından "iş kaşifleri" toplantıları başladı, "en gözde Stahanovistler" kursları açıldı, işçilerin deneylerini birbirlerine aktarmaları sağlandı. Değişik işletmeler uyguladıkları yöntemleri anlatmaları için Sovyetler Birliği'nden Stahanovistleri çağırdılar, Doğu Avrupa stahanovistleri ise Sovyetler Birliği'ne kurslara gittiler.

Diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da komünistler en büyük zararı, amaçlarına ulaşmak için gösterdikleri acelecilik nedeniyle verdiler. Hayata geçirilmeye çalışılan "yeniliğin" hazmedilmesi için zaman bırakmadılar. Üretimde konulan hedefe ulaşılmasının ardından hemen yeni bir hedef konuyordu. Fabrikalarda, laboratuarlarda, dairelerde süren bu zorlama, bu "sürekli devrim" sonunda üretim süreçlerini dağıttı, üretimi imkansız hale getirdi.

Bu gelişmelerin ardından, yürürlükte olan ücret sisteminin işçileri fazla teşvik etmediği, ücret sisteminin vasıfsız işçileri vasıflı hale getirmede, kalifiye işçilerin kendilerini daha da geliştirmelerinde pek etkili olmadığı tespit edildi. Macaristan'da örneğin 1950 yılında metalurji işkolunda en alt düzey işçi, yani hiçbir vasfa sahip olmayan düz işçinin saat ücreti 1,9 forint idi. Ve aynı işkolunda en üst yani sekizinci kategori işçiler, ki bunlar son derece karmaşık iş süreçlerine hakim olan yüksek derecede kalifiye usta işçilerdi, saat ücreti olarak 3,3 forint alıyorlardı. İşçilerin protestolarına aldırmadan 1951'de işçi ücret cetvelleri yeniden düzenlendi, farklar açıldı. (Çekoslavakya'da bu uygulamaya karşı aynı yılın mayıs ve aralık ay-

larında büyük gösteriler yapıldı, *eşitlikçiliğin* tarihsel köklere sahip olduğu Macaristan ve Polonya'da da gösteriler düzenlendi). Bu uygulamaya geçilmeden önce elden geldiğince hazırlık yapıldı, bazı alanlarda parça başına ücret sistemine geçildi.

"Sosyalist" ücret sistemine geçiş iş normlarının yükselmesiyle paralel gerçekleşti. Ekonomi uzmanları yürürlükteki eski normların artık hayata uymadığı kanısındaydılar. Normların yükseltilmesi fabrikalarda huzursuzluklar yaratıyordu. Ücretlerdeki azalma işyerinden hırsızlıkları, sahtekarlıkları ve işten ayrılmaları arttırdı. Kendilerini bir çarpışmada subay gibi gören işletme yöneticileri, kuralları ve yaptırımları sıkılaştırarak yanıt verdiler bu yeni gelişmelere.

Önce işyerlerinde "toplumsal mahkemeler" kuruldu. Bu hemen karar veren mahkemelerin görevi , fabrikalardaki "işten kaçan", "dalga geçen" işçileri yargılamak ve gerekirse para cezasına çarptırmaktı. Ama bu yöntem gerektiği gibi çalışmadı ve daha sert önlemlere başvuruldu. İlk olarak Polonya'da 19 Nisan 1950'de yürürlüğe giren yasa "sosyalist iş disiplinin" sağlanmasını hedefliyordu. Daha sonra 1 Nisan 1952'de bu yasa, Sovyet örneğinden yola çıkılarak daha da geliştirildi. Diğer Doğu Avrupa ülkelerinin de ilerde yararlanacağı bu yasaya göre, işyerine 20 dakikadan fazla geç kalan bir işçiden bir günlük ücreti kesilebilecekti. İş disiplinini ihlal etmenin cezası ücretlerde % 20'lik bir düşüşü beraberinde getirebilecekti. Bunun ne kadar süreyle uygulanacağı, disiplinsizliğe göre değişecekti. İşyerine, geçerli bir gerekçe olmadan dört gün gitmeyen işçinin ücreti üç ay boyunca % 10-25 düşürülecekti. Bu uygulamalar sırasında "işyeri hapishanesi" deyimi kullanılır olmuştu.

Başka türlü ifade edersek; işçi işyerinden atılmıyordu, ama cezasını ücretsiz çalışarak ödemek zorunda kalıyordu. Bu kanunun gereklerini yerine getirmemekte direnen işçiye altı aya kadar varan gerçek hapis cezası verilebiliyordu. Yani işçiler gerçek ekonomik teşvikin olmadığı koşullarda, sadece devletin, giderek artık polis devleti haline gelen devletin yaptırımlarıyla karşı karşıya kaldıklarından görevlerini yerine getireceklerdi.

Yüzbinlerce genç köylünün ve toplumun hemen her kademesinden kadınların ve erkeklerin sanayi alanlarına kaydırılması beraberinde birçok sorun getirdi. Barınma, temizlik, sağlık, beslenme, iş sü-

reçlerini öğrenme gibi. Yeni hayat koşullarına yeteri kadar uyum sağlayamayan yeni ve deneyimsiz ve huzursuz işçiler arasından bir kısmı ilerde rejimin potansiyel muhalifi haline gelecekti. Düşük ücretle çalışan, kalabalık ve sağlıksız işçi evlerinde kalan, gerektiği gibi beslenemeyen işçiler giderek yasalara kulak asmadan, işlerinden ayrılır oldular (yasa hiç kimsenin geçerli gerekçesi olmadan işinden ayrılamayacağını öngörüyordu). Bir işyerinden diğerine geçmek daha kârlı oluyordu. Sürekli yeni işyerleri açıldığından ve üretimin boyutları arttığından işletmeler sürekli yeni işçi arıyorlardı. İş ve İşçi Bulma Kurumunun yoğun çalışma temposu içinde yeterli olamadığından, işletmeler kendi işçilerini kendileri bulmak zorunda kalıyor, bu diğer işletmelerle sürdürdüğü işçi bulma yarışında de gerekirse yasal olmayan yöntemlere de başvurabiliyorlardı. 18 Ocak 1952 tarihli *Rude Pravo* bazı işletme yöneticilerine çatıyordu; gazeteye göre bu yöneticiler "işçi bulabilmek için yasalara aykırı bir şekilde yüksek ücret öneriyorlar,ya çalışmadığı halde fazla mesai yazıp ücretleri dolaylı olarak yükseltiyorlar, böylece de vatandaşlar arasında disiplinsizliği körüklüyorlardı."

Genel müdürlerin baş yardımcıları olarak tekrar göreve atanan Müdürlerin ve başmühendislerin üzerindeki baskı da giderek yoğunlaşıyordu: üst makamlar kullanabilecekleri araç gereç üzerinde yenilik yapmadan onlardan daha fazla iş ve verimlilik bekliyorlardı.

Bu ülkelerde devletleştirilen işletmeler hemen Alman işgalinden kurtuluşu takip eden dönemde; müdür, parti sekreteri ve sendika temsilcisinden oluşan üçlü komisyon tarafından idare edilmeye başlanmışlardı. Toplu sözleşmeyi bu üçlü hazırlayıp işçilere kabul ettiriyor, iş normlarını de yine aynı komite saptıyordu. Sendika temsilcisi ve parti sekreteri taraftar kazanma telaşıyla genellikle işçilerin çıkarını gözetmeye çalışırdı. Fabrika müdürleri de işçi temsilcileri tarafından "sabotajcı" veya "burjuva ajanı" diye itham edilmekten korktuğundan, komitenin diğer iki üyesinin iradesini genellikle kabul ederlerdi. Bu süreç içinde fabrika müdürlerinin prestijleri eridi. Bu andan itibaren artık fabrika müdürleri, yukardan istendiği gibi hükümetin hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan bir kadro değil, sadece işyeri sendika komitesinin elinde bir araçtı. Fabrika müdürleri her türlü sorumluluğu diğer iki üyenin üstüne atıyorlardı. Peki bu tutum sanayide demokrasinin ilkeleriyle bağdaşmıyor muydu?

Onunla bağdaşsa bile bu uygulama Halk Demokrasilerinin en önemli hedefi haline gelen; verimliliğin arttırılması çabasına tamamen terstı.

Bu nedenlerle 1949-50 yıllarından itibaren Doğu Avrupa ülkelerinin tümünde "üçlü yönetimlerden" vazgeçildi, "tek kişilik yönetimlere" geri dönüldü. İşyerlerindeki parti örgütleri, "tüm güçleriyle, tek kişilik yönetimlerin başarısı için çaba gösterme" emrini aldılar.

Öte yandan bu dönemde devletin ve partinin, sendikalar üzerinde egemenlik kurup bu örgütü kendi amaçları doğrultusunda faaliyete itmek konusunda da ciddi bir mücadele gündemdeydi. Bu çaba söz konusu dönemde Halk Demokrasisinde en belirgin mücadelelerden biriydi. Doğu Avrupa ülkeleri hükümetlerinin sendikalardan ne bekledikleri konusunda (Stalinist model doğrultusunda) vereceğimiz örnek konuya açıklık getirecektir: 1950'de hazırlanan Macar Sendikaları Ana Tüzüğü sendikaların birincil görevlerini şöyle kaleme alıyor;

"a) İşçiler arasında sosyalist emek yarışmasını örgütlemek, yaygınlaştırmak, daha iyi iş örgütlenmesi için mücadele etmek, iş disiplinini düzeltmeye çalışmak,rimliliği arttırıp, defolu üretimi azaltmak için gayret sarfetmek, ürünlerin kalitesini yükseltmek, maliyeti düşürmek.

"b) İşçilerin teknik-mesleki bilgi düzeylerini yükseltmeye çalışmak."

Öte yandan Halk Demokrasilerinde iş kanunu toplu iş sözleşmeleri imzalama ve iş normları üzerine anlaşma yetkisini sendikalara tanıyordu. Aslında toplu iş sözleşmeleri ve iş normları hükümet düzeyinde ve işletme yönetimlerinin ortak çabalarıyla hazırlanıyor ve sendikalara da bunları biraz tartıştıktan sonra kabul etme görevi kalıyordu. Yönetimler bazen sendikaların işyeri örgütlerine iş normları hazırlama görevini veriyor, ardından da sendikanın hazırladığı normlar içinde bazılarını "aşırı" bularak reddediyordu. Sendikaların kadroları, kendilerini işçiler önünde küçük düşürmeye yönelik bu tür uygulamalardan doğal olarak hoşlanmıyorlardı. Bazı durumlarda ise hükümet -kendi popüleritesini yükseltmek için- sendikalara çatıyor, sendika kadrolarını bürokratlıkla suçluyor ve örneğin şöyle ithamlarda bulunuyordu; "işyerlerinde iş kazaları konularında, sosyalist sanayiye yakışmayan bir duyarsızlık içindeler."

Sendikal kadroların açmazı; çalışanların şikayetlerini dinleyip, onların isteklerini dile getirmeleri halinde, denetim altında tutuldukları parti örgütünün tepkilerini, derhal üzerlerine toplayacak olmalarıydı. Öte yandan, işletme yönetimiyle, işverenle (yani devletle) ve partiyle aynı söylem içine girmeleri halindeyse, onları kendi temsilcilerinden, çok, yukarıların adamı olarak gören üyelerinin güvenlerini kaybedebilirlerdi. Bu nedenle sendikalı işçilerin sayısal artışına rağmen sendikaların işçiler üzerindeki etkisi azalıyordu. (Bu diğer kitle örgütleri için, özellikle de gençlik örgütleri için de geçerliydi.) İşçiler artık parti örgütlerinin toplantılarından hiçbir farkı kalmayan sendika toplantılarına gelmiyorlardı. 1951'de yapılan bir araştırma Çekoslavakya ve Macaristan'da birçok işletmede parti teşkilatının aynı yerdeki sendika teşkilatından daha fazla üyeye sahip olduğunu ortaya koymuştu (Oysa parti, işçilerin sadece "öncü müfrezesiydi"). Devletleştirilen sendikalar artık işçileri hükümetin politikasına destek olacak şekilde harekete geçiremiyordu. Eski ve yeni işçileri işyerlerinde eksiklikleri giderme yolunda çaba harcamaya, bir işyerinden diğerine göç etmemeye ikna edemiyordu. Bunlar Halk Demokrasilerinde ortaya çıkan en ciddi sorunlar arasında sıralanabilir. Yeni rejimler, sendikaları devletin ve partinin denetimi altına almakla bazı şeyler kazansalar da, bunun karşılığında işçilerin kendiliğinden desteğini kaybetmekle daha büyük bir zarara girmişlerdi. Üretimde artış talep eden yöneticilerle, işçiler ve aydınlar arasındaki uçurum giderek derinleşiyordu. Komünizm sanayi demokrasisi ile birlikte, iktidarın ve işlevlerin dağıtılması riskini kabul etmedi. Böylece Marksist anlamda sosyalist toplumun yaratılmasında mutlaka olması gereken önemli kriterleri de elden kaçırmış oldu.

Halk demokrasileri ülkelerinde 1948-1952 yılları arasındaki ekonomik ve toplumsal tarihin değerlendirilmesinden ortaya çıkan sonuç; Sovyetler Birliği'nin kendi idari ve gelişim modelini bu ülkelere dayatmasıyla birlikte, bu modelin temel çelişkisinin de gündeme gelmiş olmasıdır. Bu temel çelişki; bir yandan ekonomiye ve üretim güçlerinin geliştirilmesine her şeye rağmen öncelik verirken, diğer yandan ise merkezi planlama uygulamasıyla ekonomik yasallıkları ve piyasanın etki mekanizmasını sürekli zorlamaktır. Ütopyadan vaz geçilmişti artık, ama gerçekçilik de tam anlamıyla uygulanmıyordu.

Sendikal kadroların açmazı; çalışanların şikayetlerini dinleyip, onların isteklerini dile getirmeleri halinde, denetim altında tutuldukları parti örgütünün tepkilerini, derhal üzerlerine toplayacak olmalarıydı. Öte yandan, işletme yönetimiyle, işverenle (yani devletle) ve partiyle aynı söylem içine girmeleri halindeyse, onları kendi temsilcilerinden, çok, yukarıların adamı olarak gören üyelerinin güvenlerini kaybedebilirlerdi. Bu nedenle sendikalı işçilerin sayısal artışına rağmen sendikaların işçiler üzerindeki etkisi azalıyordu. (Bu diğer kitle örgütleri için, özellikle de gençlik örgütleri için de geçerliydi.) İşçiler artık parti örgütlerinin toplantılarından hiçbir farkı kalmayan sendika toplantılarına gelmiyorlardı. 1951'de yapılan bir araştırma Çekoslavakya ve Macaristan'da birçok işletmede parti teşkilatının aynı yerdeki sendika teşkilatından daha fazla üyeye sahip olduğunu ortaya koymuştu (Oysa parti, işçilerin sadece "öncü müfrezesiydi"). Devletleştirilen sendikalar artık işçileri hükümetin politikasına destek olacak şekilde harekete geçiremiyordu. Eski ve yeni işçileri işyerlerinde eksiklikleri giderme yolunda çaba harcamaya, bir işyerinden diğerine göç etmemeye ikna edemiyordu. Bunlar Halk Demokrasilerinde ortaya çıkan en ciddi sorunlar arasında sıralanabilir. Yeni rejimler, sendikaları devletin ve partinin denetimi altına almakla bazı şeyler kazansalar da, bunun karşılığında işçilerin kendiliğinden desteğini kaybetmekle daha büyük bir zarara girmişlerdi. Üretimde artış talep eden yöneticilerle, işçiler ve aydınlar arasındaki uçurum giderek derinleşiyordu. Komünizm sanayi demokrasisi ile birlikte, iktidarın ve işlevlerin dağıtılması riskini kabul etmedi. Böylece Marksist anlamda sosyalist toplumun yaratılmasında mutlaka olması gereken önemli kriterleri de elden kaçırmış oldu.

Halk demokrasileri ülkelerinde 1948-1952 yılları arasındaki ekonomik ve toplumsal tarihin değerlendirilmesinden ortaya çıkan sonuç; Sovyetler Birliği'nin kendi idari ve gelişim modelini bu ülkelere dayatmasıyla birlikte, bu modelin temel çelişkisinin de gündeme gelmiş olmasıdır. Bu temel çelişki; bir yandan ekonomiye ve üretim güçlerinin geliştirilmesine her şeye rağmen öncelik verirken, diğer yandan ise merkezi planlama uygulamasıyla ekonomik yasallıkları ve piyasanın etki mekanizmasını sürekli zorlamaktır. Ütopyadan vaz geçilmişti artık, ama gerçekçilik de tam anlamıyla uygulanmıyordu.

142 Aslında bilindiği gibi bu görevi Tito'ya Dimitrov vermişti.

143. Büyük ihtimalle Kostov'un bu hatası Çervenkof için önemli bir rakipten kurtulmanın yolunu açmıştı. (Çervenkof, Haziran 1947'de parti MK adına yaptığı bir açıklamasında Kostov için "partinin gücü, Bulgar işçi sınıfının öğretmeni ve ustası" gibi sıfatlar kullanmıştı). Kostov teorik olarak bağımsız düşünebilen bir insandı. Başlarda Marshall Planına katılmayı savunmuştu. Mart 1949'da Moskova'da görüşmelerde bulunurken delegasyonun üyelerine Ruslarla doğrudan görüşmeler yapmalarını yasaklamıştı. Çervenkof Kostov'u parti organlarından kademeli olarak uzaklaştırmıştı: Önce politbürodan dışlanmış, birkaç ay sonra da merkez komitesinden çıkarılmış, Ulusal Kütüphanenin müdürlüğüne atanmıştı. 1 Mayıs 1949'daki mitinge kütüphane çalışanlarıyla birlikte katılmıştı. 12 Haziranda merkez komitesi tarafından "sabotaj hazırlamakla" suçlanmış, beş gün sonra da tutuklanmıştı.

144. Bu dönemle ilgili bilgiler açısından Dominique Desanti'nin *Les Staliniens* adlı kitabı salık verilebilir (Fayard 1975). Bu kitapda Doğu Avrupada süren davaların Batı komünist partilerinin propaganda çalışmalarında nasıl yer aldığı da inceleniyor.

145. Slansky'nin bu cümlesi , 1956'da İçişleri Bakanı olan, merkez komitesi tarafından Slanski Davasının belgelerini incelemekle görevlendirilen komiteye başkanlık eden Rudolf Barak tarafından aktarılıyor. Bkz. *Rude Pravo* 13 Haziran 1956. Daha sonra, 1961 yılında Barak da tutuklandı, "görevi kötüye kullanmak ve hırsızlıkla" suçlandı ve mahkum oldu.

146. Löbl'ün kitabının Almanca baskısı; *Die Revolution rehabilitiert ihre Söhne*, Europa Verlag, 1968.

147. *Mlada Fronta*, 31 Mart 1968

148. *Literarnyi Listy* dergisinin Nisan-Mayıs 1968 tarihli sayısı. Anılar.

149. *Rude Pravo*, 14 Nisan 1968. Röportaj.

150. Bkz. Bratislava'da yayımlanan *Smena* dergisi, 28 Nisan 1968.

151. Lihaçev Sovyetler Birliği'inde "şefinin" idamından kısa bir süre sonra "likide edildi."

152. Löbl'ün yukarda alıntı yapılan kitabının yanısıra, bu ürperti veren işkenceler hakkında bkz. eski dışişleri bakan yardımcısı Artur London'ın anıları; l' *Aveu*, Gallimard, 1968.

153. *Svobodni Slovo*, 24 Mayıs 1968.

154. Kalıcı Barış için, Halk Demokrasisi için. Kasım 1952. Çekoslavakya Parti lideri Novotny'nin Slansky ve arkadaşlarının ifadelerinde Yugoslavya üzerine söylediklerinin gerçekle uzaktan yakından bir ilgisi bulunmadığını daha 1956 Haziranında açıkladığını burada belirtelim. Ama bu davanın başından sonuna komplo bir dava olduğu, iddianamenin dayandığı suçlamaların ve kararların gerekçelendirildiği kanıtların uydurma olduğu resmen 12 yıl sonra kabul edildi.

155. Ben Gurion'a göre Prag'ın İsraile silah satmasına Çekoslavak yöneticiler arasında sadece Slansky karşı çıkmıştı. Bu konudaki röportaj için bkz. 30 Nisan 1968 Tel Aviv'de yayımlanan *Jedioth Anarnoth* adlı dergi.

156. "Le coflit sovieto- roumain" *Revue française science politique*, Nisan 1968.

157. *Yvon, L' U. R. S. S. telle. qu' elle est*, Andre Gide'in giriş yazısıyla , Gallimard 1938.

158. La planification Soviétique, Riviere, 1939 Paris. s. 15 - 26.

159. İlksel sosyalist birikim, öncelikle sosyalist sektörlerin dışındaki kaynaklarda yaratılan maddi değerlerin devletin elinde toplanması sürecini tanımlayan bir kavramdır. Bkz. Carr *agy*. 361. Sovyet ekonomisinin ilk dönemleriyle ilgili en ayrıntılı ve geniş araştırma. Carr'ın da tespit ettiği gibi, Troçki için "sosyalizmin özü planlamadır".

160. L. Jan Wszelaki'nin önemli araştırması ; "The Rise of Industrial Middle - Europe", *Foreign Affairs*, içinde, New York, Ekim 1951. Ayrıca Gluckstein ; *Stalin's satellites in Europe*, London 1952. Bu kitabın: "Sanayileşmesinde geri kalmış bir büyük devletin sömürgesi olmak neden yararlı" başlıklı bölüm.

161. Hilary Minc üretim endekslerinin 1938 ve 1951 arasındaki değişimlerine dair şu rakamları veriyor; (Zycie Warsawy 13 Ekim 1951) 1938; tarım = 100, sanayi = 100, 1951; tarım = 106, sanayi = 268. Macaristan'da sanayi üretimi bu yıllar arasında % 150 arttı, tarım ise sadece % 16 oranında bir yükseliş gösterdi.

TARIMIN KOLEKTİVİZASYONU

"Tarım alanlarının geliştirilmesi Doğu Avrupa ülkelerinde bazen açık, bazen üstü kapalı, ama her zaman çetin sınıf savaşları koşullarında gerçekleşti"

Kalıcı Barış İçin, Halk Demokrasileri İçin.
15 Ocak 1952

1948 HAZİRAN'ının ardından Yugoslavya'nın Kominform tarafından mahkum edilmesinden sonra Doğu Avrupa kırsal alanları, giderek yoğunlaşan bir mücadeye tanık oldu; bu mücadele; bir yanda kolektivizasyonu sağlamaya çalışan komünist yönetim organları ve diğer yanda da elinden gelen her imkanı ve aracı kullanıp bu yöndeki baskıya karşı dayanmaya çalişan köylülük arasında sürüyordu.

Toprak ağalarının topraklarının küçük topraklar halinde yoksul köylülere ve tarım işçilerine dağıtıldığı büyük toprak reformlarının üzerinden sadece üç yıl geçmişti.

Toprak reformları feodal toprak ağalığı sistemine son vermişti: köylülerin sahip olduğu toprak büyüklüğü hemen savaşın sona erdiği yıl 7 -10 hektar dolaymda idi. Ama toprak reformunun ardından oluşturulan tarım mülkiyeti çok küçük ve dağınık birimlerden oluşuyor ve bu yapı içinde de rasyonal bir üretim mümkün görünmüyordu. Örneğin Polonya'da 2 milyon 765 bin köylü ailesinin % 56,8'inin sahip olduğu ortalama toprak miktarı 5 hektarın altında idi. Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da da durum bunun benzeriydi. Ülke toprakları, gerçekçi ve verimli bir üretim başlatma imkanı olmayan küçük birimlerden oluşur hale gelmişti. Yeni toprak sahipleri topraklarını sürebilmek için daha varlıklı köylülerden hayvan ödünç alı-

yorlar ve buna karşılık da 8-10 gün kadar onların hesabına, onların topraklarında "bedava" çalışıyorlardı. Yani tarım alanlarındaki ekonominin geliştirilmesi için bu küçük birimlerde süren üretimi bir yolunu bulup birleştirmek kaçınılmaz gibi görünüyordu. Daha savaş öncesi başlayan ve ekonomistlerin üzerinde çok çalıştıkları ekonomik durgunluğu atlatmanın yolunun buradan geçtiği görünüyordu. Toprak reformları bölgede tarım sektörünün sorunlarını azaltacağına daha da artırmıştı. Tarım sektöründe temel sorun tarım üretiminde verimliliğin olağanüstü düzeyde düşük olmasıydı. Öte yandan toprak reformları - NEP döneminde Rusya'da olduğu gibi- köylerde "kapitalist" gelişmenin yolunu açmıştı. Bu gelişme sürecinde biraz daha varlıklı köylüler, komünistler tarafından desteklenen yoksul köylülere göre daha çabuk zenginleşme sürecine girmişlerdi. Tüm bunlara rağmen komünistler 1945-1948 yılları arasında "devrimin ikinci sahnesine hazırlandıkları" ve bu dönemde Sovyetlerde olduğu gibi kolhozlar kuracakları yolundaki iddiaları kesinlikle reddedip, bu tür söylentileri "karşı devrimcilerin alçakca iftiraları" olarak niteliediler. 11 Mayıs 1945'de Matyas Rakosi güney Macaristan'daki Pecs kentindeki bir seçim konuşmasında şunları söylüyordu: "Komünistler hükümette olduğu sürece, kimse, ama hiç kimse toprak reformu sırasında mal sahibi olan yediyüzbin köylüden toprakları geri alamayacaktır." Ardından da şöyle devam ediyordu: "Orta ve küçük büyüklükte mülke sahip köylülerin hukuki durumu güçlendirilmeli, üretim hızlanmalı ve bu topraklar nesilden nesile miras yoluyla da kalabilmelidir."

Ama işte Yugoslavlara çatan, onları "SBKP'nin deneyimlerini küçümsemekle" ve hatta "sınıf mücadelesinden ve kırsal alanlardaki kapitalist unsurları tasfiye etmekten kaçmakla" suçlayan Kominform kararı yayımlanmıştı. Sovyet yöneticileri daha ilişkiler bozulmadan önce Yugoslavya ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyorlardı: "Yugoslavya'nın içinde bulunduğu koşullarda: yani toprakların devletleştirilmediği, tarım alanında özel mülkiyetin devam ettiği, toprakların alınıp satılabildiği ve ücretli işgücünün piyasada var olduğu koşullarda, parti çalışmalarında sınıf uzlaşmazlığının yumuşayacağı gibi tezleri gündeme getirmek yanlıştır. Eğer bu böyle giderse sosyalizmin inşasının önündeki en büyük engel olarak bu tavır karşımıza dikilecektir."

Kominform kararının toprak sorunuyla ilgili bölümleri Sovyetler Birliği'ne sadık ülkelerde de Yugoslavya'da olduğu kadar büyük şaşkınlık yarattı. Yugoslavya Komünist Partisi'nin V. Kongresinde ülkede "ekonominin diktatörü" lakabıyla tanınan Boris Kidriç şöyle diyordu; "Toprakların devletleştirmesi bir felakete yol açar! Bunlar bizi büyük bir maceraya zorlamak istiyorlar." Aynı şeyi Rakosi, Bierut ve Gottwald da söyleyebilirdi. Kaldı ki, Polonya'da Gomulka, Macaristan'da İmre Nagy bunları dile de getirdi.

Doğu Avrupa ülkeleri komünist liderleri Tito'yu mahkum eden kararı imzaladıklarında aslında 1945-1948 yılları arasındaki kendi politikalarını da yadsımış oluyorlardı ve bu onları kendi ülkelerinde zor durumda bırakıyordu. Gönderilen Sovyet uzmanları tarafından hazırlanan yeni politika bu partilerin kendi ülkelerindeki doğrudan çıkarlarıyla çelişiyordu. Ruslar tarafından önerilen tedbirlerin ülkede yol açacağı sonuçlar komünist partilere olan güveni kökten yokedecekti, tarım alanındaki çöküntü gıda ve yiyecek alanında yokluklara neden olabilecekti. Önce Yugoslavlar tarafından dile getirilen bu gerçeğin diğer komünist partiler de farkındaydı. Halkın çoğunluğunun şimdiye kadar da komünistlere karşı olduğu bu ülkelerde şimdi yeni bir alanda daha cephe açılması zorunluydu, komünist partiler bu cephenin açılmasıyla Sovyetler Birliği'ne her zamankinden daha çok muhtaç duruma düşeceklerdi, çünkü artık hiçbir komünist parti için Sovyetler Birliği dışında bir dayanak kalmıyordu. Belki de bu nedenle, Kominform toplantısında tarımın kolektifleştirilmesi üzerine teklifleri diğer ülkelerin delegeleri tarafından iyi karşılanmayan Sovyet delegasyonu hiçbir taviz vermeye yanaşmadı, teklifler kabul edilinceye kadar direndi. Kolektifleştirmenin "kardeş partilere" kabul ettirilmesi aslında, Doğu Avrupa'yı Sovyetler Birliği'nin koşullarına yakınlaştırmaya yönelik kapsamlı bir programın bir parçasıydı. Kremlin'in yöneticileri, komünist partilerin iktidarda olduğu ülkelerde, -bir yanda devletleştirilmiş sanayiye, öbür yanda özel mülkiyet üzerinde temellendirilmiş tarım üretimine dayanarak- komünist partilerin değişik yollar denemesine pek tahammülü yoktu, kaldı ki bu denenen yol, Stalin'in teorisine göre hiçbir yere çıkmazdı!

Komünist partilerin Kominform kararına nasıl tepki gösterdiklerine gelince: onların ilk tepkisi ve "dışlanan" Yugoslavların

tepkisi arasında ilginç bir paralellik vardı. Yugoslavlar bir yandan, tüm dünya önünde kendi siyasetlerinin Stalinizmin ilkelerine tam olarak denk düştüğünü kanıtlamaya çalışırken öte yandan bu yeni gelişme karşısında "bir ara yol bulma çabasına girmediler" diye yazıyordu AFP Belgrad muhabiri S. de Gunzbourg şöyle devam ediyordu; "Onlar bu noktada teoriyle pratiği birbirinden ayırdılar. Teorik düzeyde ilkelere bağlı olduklarını dile getirirken hatta bu bağlılıklarında herkesten ileri olduklarını vurgularken, pratikte her şeyden önce köylülerine güven aşılamaya gayret ettiler."[162]

Diğer Doğu Avrupa ülkeleri yöneticileri de benzer bir tavır içine girdiler. Kominform kararının yol açabileceği zararı hafifletmek için şöyle bir yol izlediler; bir yandan kolektivizasyonun gerekli olduğunu kabul eden açıklamalar yapıyorlardı, ama diğer yandan da bu sürecin "çok uzun" bir zaman dilimi gerektirdiğini de hemen ekliyorlardı. Ama bu oyalama politikasını sonsuza kadar sürdürmek mümkün değildi. Kominform yöneticileri akademik nitelikli tartışmaların ötesinde, işe başlanılmasını bekliyorlardı. Kolektifleştirme olmasa da, *kulak*ların geriletilmesine başlanmalıydı.

Bu zor bir iş de değildi, ama her şeyden önce kimin *kulak* olarak niteleneceği konusu netleşmeliydi. "Oldukça varlıklı" köylülerle "varlıklı" köylüler arasındaki sınır çok belirsizdi. Sonuçta kimin kulak olarak nitelenebileceği konusunda karar verme işini köylerdeki komünist parti örgütlerine bıraktılar. Bu durum, Hitler'in "ustam" diye bahsettiği, bir zamanların yahudi düşmanı Viyana Belediye başkanı *Lueger*'in bir sözünü hatırlatıyor; Lueger, yahudi dostları var diye suçlandığında şunları söylemişti: "*Wer Jude ist, bestimme ich*!" (Kimin yahudi olduğunu ben söylerim). Arnavutluk Başbakan yardımcısı Mehmet Shehu'nun konuyla ilgili olarak yürüttüğü mantık da buna benziyordu. O da şunları söylüyordu; "herhangi bir köylünün *kulak* olup olmadığına karar verirken, o şahsın siyasi tavrı ve savaş sırasında kimden yana tavır aldığı da dikkate alınmalıdır." Buradan da anlaşılıyorki, bu geri kalmış ve yoksul kırsal alanlara sahip olan ülkelerde kimin zengin olarak tanımlanabileceği oldukça göreceli bir olaydı. Bu nedenle de "*kulak*" sıfatı da öncelikle ekonomik durumu değil, politik ve ideolojik durumu saptayan bir tanımlama oluyordu. Hırvat başbakanı 1948'deki parti kongresinde yaptığı konuşmada

"*Kulak tabakası* kendini orta sınıf köylü gibi göstermeye çalışıyor" diye yakınıyordu.

Romanya'da Komünist Partisi Merkez Komitesi birçok kez "Kyabur'lara karşı mücadele bahanesiyle orta sınıf köylülük eziliyor"[163] saptamasını yaparak duruma müdehale etmek zorunda kalmıştı. Saptamasında şöyle deniyordu; "bu iki tabaka birbirine karıştırılmamalı ve herhangi bir köylüye yaptırım uygulamadan önce, o kişinin durumu çok iyi şekilde incelenmeli." Ama birçok yerde artık olan olmuştu, bunun nedeni olarak da yerel kadroların "beceriksizliği" veya "küçük burjuva ve anarşist tavır" gerekçe gösterildi.

*Kulak*ların olmadığı yerde ise *kulak tabakası* "yaratılmalıydı"! Sovyet pratiğinden yararlanarak, yoksul köylüler zenginlere karşı tahrik edildi. Ama Doğu Avrupa kırsal alanlarında yoksul köylüler, aynen bir zamanların Rus köylüleri gibi, tahriklere karşı sağduyuluydu; zengin köylüleri sevmedikleri doğruydu, ama onlara saygı duyuyor ve aynı zamanda onlardan çekiniyorlardı. Kaldı ki, son aşamada, "şehirli beylere" karşı zengin köylülerle dayanışmaya giriyorlardı.

Sonuçta *kulak*lara karşı mücadelenin örgütlenmesi işi hükümetlere ve parti örgütlerine kaldı. Önce çok yüksek vergiler saptamakla ve bu köylü tabakasını huzursuz etmekle işe koyuldular. Bulgaristan'da 1950'de *kulak* olarak tanımlanan köylülerin hayvanlarına ve tarım aletlerine el konuldu. İlk kooperatiflerin kurulmaya başlanmasıyla beraber yaptırımlar sistemli hale getirildi, çok değişik suçlamalarla kulak olarak tabir edilen varlıklı köylüler hapse atılmaya başlandı. Bazı yerlerde *kulak*lar tüm aileleriyle birlikte sahip oldukları topraklardan kovuldular. Kooperatiflere üye olmaları da yasaklandı. Böylece kırsal kesimlerde huzursuzluk baş gösterdi. Bu huzursuzluk gösterilere dönüşmedi, ama üretimi etkilediği muhakkaktı.

Aslında köylüler arasında *kulak* tabakasına karşı sürdürülen bu saldırılar sadece zaman kazanmaya yönelikti. Komünist partiler, kendi saflarından "milliyetçi" olarak tanımladıkları, bu tarım politikasının muhaliflerini temizledikten sonra, Mart 1949 tarihinin ardından dalga dalga kolektifleştirme işine başladılar.

Kooperatiflerin kuruluş tüzüğü üyelere isterlerse ilerde ayrılma hakkı tanıyordu ve üyeler, kooperatife verdikleri toprak oranında üründen pay alacaklardı. Kooperatiflere girmeleri için dil dökülen köylülere teorik olarak dört ayrı statüye sahip kooperatiften birini

seçme hakkı tanımıyordu. Yugoslavya'da birinci tip kooperatif üyesi köylüler toprakların ve hayvanların sahibi olarak kalıyorlardı. Sadece makineler ve tarım araçları kooperatifin malı oluyordu ve kooperatif gelire göre köylülere kira ödeyecekti. İkinci tip kooperatifte ödenecek olan kiranın miktarı toprakların değerine göre saptanacaktı. Üçüncü tip kooperatifte kira ödemesi yoktu. Yıllık gelir köylüler arasında dağıtılacaktı. Ama bu tip kooperatifte de köylüler topraklarının sahipleri olarak kalıyorlardı ve isterlerse ayrılma hakkına sahiptiler. (1949'da Yugoslav kooperatiflerinin % 63,5'i bu guruba giriyordu.) Son olarak kooperatiflerin son ve en üst tipinde köylüler kooperatiften ayrılma hakkına sahip değildiler, topraklar ve hayvanlar ortak mülkiyete dönüşüyordu.

Diğer Doğu Avrupa ülkelerinde de benzer koşullara sahip kooperatif tipleri oluşturulmuştu. Alt tiplerdeki kooperatifler geçici biçimler olarak değerlendiriliyordu ve bu tür örgütlenmelere köylülerin en üst tip kooperatifi seçinceye kadar, onlara ortak üretimin getireceği avantajları tanıtmak açısından gereksinim duyuluyordu. Bu nedenle hükümetler bazı özel tarım maddelerini üreten (tütün, üzüm, pirinç vb.) ama üyelerin topraklara tek tek sahip olarak kaldığı gruplaşmaları destekliyorlardı.

Sonuç olarak denilebilir ki; Arnavutluk, Polonya ve Romanya'da oluşan tarım kooperatiflerinde, toprak da dahil olmak üzere en önemli üretim araçları ortak mülkiyete geçmişti ve üretim sonucunda yaratılan değerler ise "sarfedilen emek birimlerine" göre dağıtılıyordu. Buna karşın Macaristan, Bulgaristan ve Çekoslavakya'da kooperatiflerin çoğunluğu köylülere kira ödüyordu. Aslında bu ülkelerde de bu kira sistemi pratikten çok teoride işliyordu, çünkü aynı kooperatife üye olan, kooperatife sadece işgücünü verebilen yoksul köylüler ve mülksüz tarım işçileri açısından daha varlıklılara kira ödenmesi uygulaması, aradaki eşitsizliği derinleştirici etki yaptığından, onlar buna karşı çıkıyorlardı.

Kooperatiflere katılan mülk sahibi üyeler ise, tarlalarının sınırını belirleyen sınır taşlarının kaldırılmasına doğal olarak karşı çıkıyorlardı. Ağustos 1951'de Kominformun yayın organında yayımlanan ve Çekoslavakya'daki tarım kooperatiflerinin durumunu ele alan bir makalesinde Slansky, Çekoslavakya'da tarım kooperatiflerinin

sadece beşte birinde tarlalar arasındaki sınırların kaldırılmış olmasını eleştiriyor, bunun yetersiz olduğunu söylüyordu.[164] Köylülerin kendi tarlalarından vazgeçmemeleri tarım kooperatiflerinin işini zorlaştırıyordu. Çünkü verimliliğin artması için kooperatifin kapsamına giren tüm toprakların yeniden düzenlenip ortak üretime sokulması gerekiyordu. Köylerde ortak ahırların oluşturulması da aynı sert tepkiyle reddediliyordu. Köylüler hiçbir koşul altında hayvanlarından ayrılmak istemiyorlardı, bu işi, hayvanlarından ayrılacaklarına onları kesmeye kadar götürdüler. 1950-51 yıllarında bu bölgede hayvan sayısının azalmasının bir nedeni de budur[165] (ayrıca o yıllardaki kuraklık da bu olayı etkilemiştir.)

Kooperatiflerin tüzüklerine göre eski toprak sahibi üyeler, evlerinin civarında 0.2- 0.5 hektar toprağı kendisine ayırıp orada istediği gibi ve ihtiyacına göre birşeyler yapma hakkına sahiptiler. Bu durum kooperatife toprak vermeden katılan, dolayısıyla evleri civarında bahçe sahibi olamayan üyelerin tepkisiyle karşılaşıyordu. Öte yandan kooperatif yönetimi de durumdan memnun değildi, çünkü ortak topraklarda sarfedilen iş saatlerinin azalmasından endişe ediyorlardı. Köylüler çoğu yerde, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu bölgelerde kendileri için tüzüğün tanıdığı orandan daha fazla toprak ayırmışlardı. Öte yandan yine tüzüğe göre bir inek, bir dana, yavrularıyla birlikte bir dişi domuz, bir kesimlik domuz, beş keçi ya da koyun, tavşan ve sınırsız tavuk ve arı kovanı hakkına da sahip olduklarından neredeyse tüm zamanlarını sadece kendi işlerine ayırıyor, ortak çalışmalara zor katılıyorlardı. Ayrıca kooperatife katılmak bireyseldi, yani köylülerin aileleriçleri, çalışma yaşına gelmiş çocukları- çoğunlukla tamamen kooperatif çalışmalarının dışında kalıyor, sadece kendi bahçelerindeki işlerle uğraşıyorlardı. Macaristan'da 1951 sayımlarında kooperatifler 260 bin haneyi kapsıyorlardı, ama çalışan üyeleri sadece 311 bindi. Daha yakın geçmişte aşırı bir işgücü fazlalığı olan kırsal alanlarda, eş ve çocukların ortak üretim faaliyetlerinin dışında kalmaları sonucu ciddi bir işgücü darlığı doğmuştu, bu 1951 yılı hasat mevsiminde önemli bir sorun haline gelmişti. (Tabi bunda köylerden şehirlerdeki sanayi alanlarına göçlerin de payı vardı.) Komünist yönetimler bu duruma bir çare bulmak amacıyla yeni düzenlemelere gittiler, yani köylülerin özel malı olarak kalan

bahçe miktarlarını azalttılar. Ayrıca kooperatif yönetimlerini, üyelerin aile fertlerini de ortak çalışmaya çekme konusunda tedbirler almaya teşvik etmeye çalıştılar. Öncelikle önemli gelir elde edebilecekleri propagandasını yürütmeye çalıştılar, bunun başarılı olmadığı yerlerde de üyelerin eşlerini ve çocuklarını hiç olmazsa mevsimlik işlerde ortak çalışmaya çekmek için üyelere baskı yaptılar.

Tarım kooperatiflerinin yapısı, aynen Sovyet kolhozlarının "sosyalist sektörün" bir tipi olan Sovyet solhozlarından farklı olması gibi, en azından teorik olarak devlet kuruluşlarının yapısından farklılıklar gösteriyordu. Stalin bu konuda şunları söylüyordu: "Bir devlet kuruluşu olan ve devletin araçlarını kullanan sovhozlardan farklı olarak kolhozlar, köylülerin gönüllü olarak kurdukları bir kooperatif türüdür ve bu kooperatifler köylülerin kendileri tarafından yönetilirler."[166] Devlet üretim çiftliklerinde idare, çiftlik müdürü ve ziraat mühendisi arasında paylaşılıyordu. Teknik anlamda çiftliğin idaresi mühendisin göreviydi. Buna karşın kooperatiflerde tüzüğe göre yönetim kurulu, üyeler tarafından seçiliyor ve daha sonra yönetim kurulu, kooperatifi yönetecek olan başkanı kendi seçiyordu. Ama pratikte kooperatifler daha işin başında demokratik bir süreçten uzaklaşmışlar, otoriter yönetimler oluşmaya başlamış ve kooperatifler de giderek devlet çiftliklerinin yapısına benzer bir değişim sürecine girmişlerdi.

Kooperatiflerin çoğunluğu başarılı işler yapamıyorlardı. 1951'de Yugoslavya'da yapılan bir araştırmaya göre ülkedeki kooperatiflerin üçte biri zarara çalışırken, üçte biri ancak giderlerini karşılayabiliyor ve kalan üçte biri ise kârla çalışıyordu. Diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki durumları ortaya koyan böylesine ayrıntılı araştırma sonuçlarına sahip değiliz, ama bir yandan basında çıkan haberlerden, diğer yandan da partilerin MK oturumlarında getirilen eleştirilerden çıkan sonuç, durumun diğer ülkelerde de buna benzer olduğunu ortaya koyuyor. 1951'de Doğu Avrupa ülkelerindeki kooperatifleri incelemek üzere bölgeye gelen çok sayıda Sovyet uzmanının, kooperatiflerin çalışmalarıyla ilgili olarak vardıkları sonuç olumsuzdu. Slansky 1951 yılının sonbaharında "kooperatifler, özel çiftçilerden daha iyi çalıştıklarını daha kanıtlayamadılar" diyordu. Macaristan tarım işleri sorumlularından Andras Hegedüs 1952'de "birçok kooperatifte üretimde verimlilik hesapları yapıldığında, bu verimliliğin aynı bölgede ta-

rımla uğraşan özel çiftçilerin aldıkları sonuçların gerisinde kaldığı anlaşılıyor," diye yakınıyordu.

Bu sorunlara bir çözüm bulmak amacıyla 1951 yılı kış aylarından itibaren kooperatiflerin yeniden düzenlenmesi süreci başlatıldı.[167] Bir yandan kooperatifler içinde demokrasiye saygı gösterilmesi gerektiği sürekli vurgulanırken, diğer yandan da kooperatif başkanlarının yetkileri ve sorumlulukları artırıldı. Başkanlara yardımcı olmak üzere kooperatifin önde gelen üyeleri arasından seçilen "denetim ve onur kurulları" oluşturuldu. Bu andan itibaren kooperatif başkanlarının "tembellere" ve "disiplinden kaçanlara" karşı yaptırım uygulama yetkisi vardı. Bu yaptırımlar ücretlerin kesilmesinden, kooperatif üyeliğinden ihraca kadar uzanan geniş bir yelpaze oluşturuyordu. Kooperatiflerin çalışmaları parti örgütleri tarafından ve yerel yönetimler tarafından sıkı bir şekilde denetleniyordu. (Bu işleri yürütmek üzere belediyeler ve kooperatif seksiyonları kurmuşlardı, bu seksiyonlar doğrudan Tarım Bakanlığının Kooperatifler Dairesine bağlıydılar.)

Buna paralel olarak kooperatiflerdeki gelir dağılım sistemi de kökden değişti. Daha önceki (1949-1951) yıllarda yürürlükte olan sistem, kişisel olarak yapılan çalışmaları da dikkate alarak, ama yıllık kârın eşit dağıtılması temeline oturtulmuştu. 1951 yılı sonuna kadar kooperatiflerin tümünde "sosyalist dağıtım sistemi" uygulanmaya başlandı. Bu sisteme göre gelir "iş günlerine" (emek birimlerine) göre dağıtılıyordu. "Emek birimlerinin" değerlendirilmesinde ise iş normları temel alınıyordu. Hedeflenen planları aşan kooperatif üyelerini ödüllendirmek amacıyla prim sistemi de uygulamaya sokuldu. Öte yandan; devlet çiftliklerinde olduğu gibi, kooperatiflerde de üyeler değişik işkollarına göre iş gruplarına ayrıldılar: örneğin hayvancılıkta iş grubu 15-20 kişiden, tahıl üretiminde ise 50-80 kişiden oluşuyordu. Her iş gurubu kooperatifin topraklarının, araç gereçlerinin ve hayvanlarının bir kısmını kullanıma alıyordu. Bu iş gruplarının başkanları doğrudan kooperatif başkanına bağlıydılar ve üyeler arasında yaptırım yetkileri vardı.

Devlet tarafından tarım alanında oluşturulan makine ve traktör merkezleri, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Halk Demokrasileri ülkelerinde de "tarım sektörünün sosyalist nitelikli dönüşümünün en önemli etkeni" olarak değerlendiriliyordu. Bu tür istasyonlardan ilki 1948 yılında kuruldu. Bu istasyonların her birinde belli sayıda traktör,

biçer döver ve iş makinesi vardı, istasyonlar bölgedeki kooperatiflerle yaptıkları sözleşmeler uyarınca ellerindeki makinelari belirli süreler için kooperatiflerin kullanımına veriyorlardı.

Bu ülkelerde hükümetler makine istasyonlarında çalışan işçilerin ve teknisyenlerin tarımın kolektivizasyonunda öncü işçiler rolünü üstlenmesini istiyorlar ve bu işçilerden en az üretim işlerine ayırdıkları zaman kadar, kooperatiflere üye bulmaya ve kolektifliğin propagandasını yapmaya da zaman ayırmalarını talep ediyorlardı. Ama bu istasyonlarda çalışanlar ayrıcalıklı konumlarına rağmen, belki de bu nedenle kendilerinden beklenenleri yerine getiremediler. Bazen köylülere yukardan bakmakla, onları küçümsemekle, bazen iişlerini ciddiye almamakla suçlandılar. Devletten saat başına ücret alarak çalışan makine istasyonları görevlileri gerçekten çok göstermelik iş yapıyorlardı ve bu nedenle de ziraat mühendisleriyle sık sık çatışıyorlardı. Ayrıca bu tür makine istasyonlarının giderleri de çok fazlaydı. Devlet müfettişleri birçok istasyonda benzinin gereğinden çok harcandığını ve yolsuzluklar yapıldığını tespit etmişti. Bu arada istasyondaki tarım makinelarinin durumu da (bakımlar gerektiği gibi yapılmadığından) giderek kötüleşiyordu. 1951 hasat mevsiminde tarım makinelarinin çoğu artık kullanılamaz haldeydi. Makina istasyonlarından pek azı planları gerçekleştirebildi.

1951 yılı sonunda kooperatiflere ve devlet üretim çiftliklerine paralel olarak tarım makineleri istasyonları da yeniden düzenlendi. Bu istasyonlarda müdürlerin inisiyatif ve sorumlulukları artırıldı, çok önemli bir değişiklik daha yapıldı; bu tarihten itibaren traktörcülerin devletten aldıkları maaş kesildi, bu kesim normal ve eşit haklı üye olarak kooperatiflere bağlandı. Böylece onlar da yaptıkları işe göre ortak kârdan pay almaya başladılar. Bu andan itibaren "traktörcünün" sadece kendi işini yapması yetmiyordu, çünkü eğer tüm kooperatif kötü çalışıyorsa, doğal olarak traktörcünün alacağı para da azalacaktı. Sonuçta onun çıkarı tüm kooperatif üyelerinin çıkarlarıyla bağdaşmıştı.

Ve son olarak -Sovyet örneklerinde olduğu gibi- hükümetler bu tür istasyonların başına siyasi müdür yardımcıları atadılar. Bu kadrolar doğrudan il makine istasyonları siyasi grubuna bağlıydılar. İller düzeyindeki bu gruplar ise tarım bakanlığının ilgili dairesine bağlı olarak faaliyet gösteriyorlardı. Makine istasyonlarında ve kooperatiflerde eğitim ve propaganda işlerinden bu kadrolar sorumluydular. Burada garip

gibi görünen olay, tarım alanındaki yüksek giderlere bir çare bulmaya çalışan, tasarrufa yönelik tedbirler alan hükümetlerin yeniden böylesi üretim dışı bir memur kademesini, sırf denetim ve propaganda amacıyla kurmalarıydı. Ama Sovyet deneyleri doğrultusunda saptandığı söylenen komünist ilkelere göre hem köylerde ve hem de fabrikalarda verimliliğin arttırılmasının yolu eğitim çalışmalarından ve insanları aydınlatmadan geçiyordu. Öte yandan yine bu ilkelere göre denetimin arttırılması ve sıkı kontrol da verimliliği arttırıcı etki yapardı. Bu nedenle 1952 yılında artık sürekli hale gelen kontrolleri, yeni bir denetim mekanizması yaratarak zenginleştirdiler; yerel yönetimler ve parti şubeleri tarafından kurulacak olan "seyyar denetim komiteleri" 15 Hazirana kadar tüm bölgeleri dolaşacaklar, hem özel çalışan ve hem de kooperatif üyesi olan köylülerin işini denetleyecekler, kooperatifleri, devlet üretim çiftliklerini ve makine istasyonlarını gezecekler ve sonuç olarak hasat işlerinin hazır olup olmadığı hakkında karar vereceklerdi. Öte yandan her biçer döverin başına özel bir görevli dikildi. Bu denetçinin işi, toplanan tahılın, en az daha önce tespit edilen miktarda olmak üzere ambarlara gönderilip gönderilmediğini kontrol etmekti.

1951 yılı sonuna kadar ulaşılan sonuçlar itibarıyla, kolektifleştirmenin en ileri noktaya ulaştığı ülke Bulgaristan'dı. Bu ülkede kırsal alandaki üreticilerin 1946'da % 3.6'sı, 1947'de % 4'ü, 1948'de % 6,7'si, 1949'da % 14,3'ü kooperatiflere üye olmuştu. 1 Ocak 1950'de Bulgaristan'da toplam 156 bin üye ve 550 bin hektarlıklık tarım alanında faaliyet gösteren 1600 kooperatif vardı. 1 Kasım 1950'de istatistiki verilere göre kooperatiflerin sayısı 2562'ye, bu kooperatiflere üye olanların sayısı da 525 bine yükselmişti. (Bu sayı toplam çiftçilerin % 48'i anlamına geliyordu.) Kooperatifler tarıma elverişli toprakların da % 43,6'sını kapsamlarına almışlardı. 1951 yılı başında kırsal alandaki toplam çiftçilerin % 53,8'i kooperatif üyesiydi ve bu kooperatifler işlenebilir toprakların % 47,9'unda faaliyet gösteriyorlardı.

Birkaç ay sonra "yığınsal" kolektifleştirme yeni bir ivme kazandı: Çernokolov kendine yönelik "sert ikazı" ciddiye almamış olsa gerek ki, nisan ayında Dobruca yöresini içeren devasa projesini açıkladı; 14 Nisan 1951 tarihli *Rabotniçesko Delo* gazetesi 300 bin nüfusa sahip vilayetin "Sovyetler Birliği'nin ve Stalin'in özel yardımıyla" kolektif

üretim birimlerinin birlikteliğinden oluşan, olağanüstü büyük tek bir kolektif yapıya dönüştürüleceğini açıkladı. Plana göre bölgede çok büyük sulama tesisleri inşa edilecek, toprağı rüzgara karşı korumak amacıyla geniş bölgelerde ağaçlandırma başlayacaktı. Çernokolov Dobruca'nın kolektifleştirilmesi emrini verdiği anda, "kolektifleştirmeye karşı olanları İngiliz, Amerikan, Titocu, monarşist ve faşist istihbarat merkezleri, karanlık ve bağnaz ajanlar kışkırtıyor" açıklamasını da yapıyordu. 23 Haziran 1951'de bu enerjik ve şiddet yanlısı politikacı hükümetten uzaklaştırıldı ve "kolektivizasyonun düşmanı," ilan edildi. Birkaç gün sonra politbürodan ihraç edildi, ardından da aynı yılın Ağustosunda hakkında suç duyurusu yapılarak tutuklandı. 1951 yılının yaz aylarında Bulgaristan köylerinde sabotajlar yaygınlaşmış, samanlık ve ambarlar yakılmaya başlanmıştı. Komünist parti kooperatifleri terkeden köylülere karşı sert önlemler almaya başladı.

Diğer Halk Demokrasisi ülkelerinde kolektifleştirme çalışmaları daha yavaş ve daha yumuşakt önlemler alınarak sürdü.

Polonya'da Ocak 1951'de 2200, aynı yılın Mayısında ise 3036 kooperatif vardı. Bunlar arasından 330 ilk kategoriye, 1800 ise son kategoriye giren tipdendi. Szczecin vilayetinde sözü geçen tarihte köylerin dörtte biri kolektifleştirilmişti.

Rokossovski ve çevresindeki Sovyet danışmanları Minc bölgesinde ve özellikle de eski Alman bölgelerindeki köylülere karşı uygulanan ılımlı politikayı destekliyorlardı. Kasım 1951'de çıkan bir yasaya göre Polonya hükümeti bu bölgelere göç eden ve topraklarını kendi işleten köylü ailelerine bu topraklara sahip olma hakkı tanıyordu. 27 Ocak 1952'de çıkan bir başka yasa ise şöyleydi: "Cumhuriyetimiz, yürürlükte olan yasalarıyla köylülerin ve zanaatkârların mülkiyetinde olan toprakların, üretim araçlarının özel mülkiyette olabileceğini ve bunların miras yoluyla devredilebileceğini garanti ediyor."

Macaristan'da 1950 yılı başlarında 1760 kooperatif vardı ve bu sayı yıl sonunda 2158'e yükseldi. Kooperatifler 120 bin üyeyi ve 444 bin hektar toprağı da bünyelerinde topluyorlardı. 1950 kışında toplam nüfusun % 70'den fazlasının kooperatiflerde bir araya geldiği "sosyalist" köy veya ilçelerin sayısı 260'ı bulmuştu ve bunlar içinde nüfusu 13-28 bin arasında olan 4 büyük merkez de vardı.

Nisan 1952'de kooperatiflerin sayısı 4663'e yükseldi ve bunlar arasında 1565'i birinci ya da ikinci tip kooepratifti. 1951-1952 kış aylarında 35 bin köylü ailesi kooperatiflere katıldı. Ama kooperatiflerin işlettikleri toprak sayısı 1951'de iki katına çıkmış olmasına rağmen, beslenen hayvanların sayısı sadece % 60 arttı. (Bu da gösteriyor ki, zora dayalı kolektivizasyon diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Macaristan'da da en fazla zararı hayvancılık sektörüne verdi.) Köylüler kooperatife katılmadan önce besledikleri hayvanları kestiler ya da sattılar. Kooperatiflerde ise zaten az olan hayvan sayısı yetersiz bakım nedeniyle daha da azalıyordu.

Çekoslavakya'da da kolektifleştirme 1950 yılından itibaren hızlandı: Eylül 1951'de Kominformun yayın organında yayımlanan bir araştırmasında Slansky, Çekoslavakya'da 5812 kooperatifin bulunduğu ve bu kooperatiflerin ülkedeki tarıma elverişli toprakların % 25'inde faaliyet gösterdiğini gururla açıklıyordu. Bu süreç Slansky ve yandaşlarının tutuklanmasından sonra da devam etti.

Romanya'da Mart 1950'de 184 kooperatif vardı. Bu sayı Ekimde 1006'ya, Aralıkta ise 1029'a yükseldi. Bu kooperatifler 65 bin köylü ailesini ve 278 bin hektar toprağı bünyesinde topluyordu. 1951 yılı sonuna kadar kooperatiflerin sayısı 1083'e yükselirken, üyelerin sayısı da 73 bin 438 aileye ulaşıyordu.

Tüm bunlar olup biterken tüm Doğu Avrupa ülkelerinde kooperatiflere üye olanların çoğunluğu sessiz ama kolektifleştirmeye ve ortak çalışmaya karşı dirençli bir tutum içindeydiler. Kooperatiflere gönülsüz bir şekilde ve yaptırımlardan korktukları için katılmışlardı. Bu gönülsüzlük ve direniş, sadece katılırken hayvanların kesilmesinde değil, işlerin üstünkörü ve gecikmeli yapılmasında, çalışmalara gelmemekte, işten kaçmakta, başkana karşı itaatsizlikte de kendini gösteriyordu. Bu durum hükümetleri giderek daha sert önlemler almaya, kooperatif yönetimlerinin prestij ve saygınlığını artırmak için çalışmalar yapmaya zorluyordu. Bu nedenle devletle, toprağını, kendi mülkünde aile temelinde bireysel olarak çalışmak isteyen özgür köylülük arasındaki mücadele bundan böyle kooperatiflerin içine yansıyarak sürüyordu.

Bu andan itibaren sanki kooperatif üyesi köylüler, komünistlerin "kolektif büyük çaplı üretim, küçük bireysel üretime göre daha verimlidir" tezini yalanlamak ister gibi bir tutum içine girdiler. Aslına

bakılırsa kolektivizasyonun başladığı ilk yıllarda hektar başına verimlilik ve üretim maliyetleri açısından küçük bağımsız üreticiler "sosyalist" sekterün kooperatiflerinin gerisinde kalmanın ötesinde, bu rekabette öndeydiler de. Kooperatif üyeleri de bu yarışmada kooperatiflere katılmama konusunda direnen bağımsız köylülere yardım etmekten geri kalmıyorlardı. Öte yandan üretim sürecinde köylü ailesi alelacele bir araya getirilen kooperatif üyelerinden oluşan üretim gruplarına göre çok daha randımanlı çalışıyordu.

Gelişmiş ülkelerde kapitalizmin gelişiminin en belirgin sonuçlarından biri tarımın modernizasyonu olmuştu. Bu süreç içinde tohumluklar iyileştirilmiş, gübreleme işlemi randımanlı hale getirilmiş, tarım makinelari kullanımı hızlanmıştı. Doğu Avrupada tarım sektörünün gelişmemişliği, bu ülkelerdeki kapitalizmin az gelişmişliğiyle ve yabancı sermayenin bu alanlara uzak kalmasıyla açıklanabilir. Bu nedenledir ki İkinci Dünya Savaşı öncesi bölgede feodal toprak ağalığı ve büyük feodal çiftlikler sistemi kapitalist çiftlikler haline gelememişlerdi.

Bu tarihsel perspektif içinden bakıldığında komünistlerin tarım politikası kapitalizmin -somut durumda devlet kapitalizminin- tarım alanlarına girmesi sürecinin özel bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Kapitalizmin Rus köylerine girmesinin ne kadar acılı ve sarsıntılı olacağını Engels önceden görebilmişti. Engels 1893'de Danielson'a yazdığı mektupta şu düşüncelerini aktarıyordu; "Rusya kapitalist büyük sanayinin fethettiği son ülke ve öte yandan kırsal alanlardaki köylü nüfusunun da en büyük olduğu ülke. Bu nedenledir ki ekonomik dönüşümlerin neden olabileceği karışıklık bu ülkede her tarafta olduğundan çok daha büyük olacaktır. 500 bin pomeçik (toprak ağası) ve 80 milyon köylünün yerine burjuva toprak sahiplerinin yeni bir sınıfının geçeceği süreç korkunç sancılı ve sarsıntılı bir süreç olabilirdi ancak. Ama ne yaparsın ki, tarih tanrılar arasında en acımasız olanıdır ve zafer arabasını sadece savaş döneminde değil, "barışçıl" ekonomik gelişme koşullarında da ölü yığınların üzerinde ilerletir."[168]

Burada "burjuva toprak sahipleri" yerine komünist "devlet kapitalizminin temsilcilerini" (komünist kadroları, yerel yönetim kademelerinin bürokratlarını, devlet çiftliklerinin ve kooperatiflerin yöneticilerini) koyduğumuzda, ilk defa 1929'da Rusya'yı ardından da oradan yayılarak diğer benzer toplumsal yapıdaki ülkeleri sarsan dalgalanmalara dair bir fikrimiz olabilir.

Sanayinin, banka sisteminin, ulaştırmanın, ticaretin devletleştirildiği Halk Demokrasileri ülkelerinde devletin desteği olmadan tarımın modernizasyonu sağlanamazdı ve tarım alanlarında gelişme başlatılamazdı. Devlet önünde sonunda ama her koşulda direnen köylülüğün üstesinden gelirdi. Ama komünist devlet sabırsızdı işini bir an önce bitirmek istiyordu. Bu nedenle köylerde propaganda müfrezeleriyle birlikte, devlet kapitalizminin yayılmasının bir sembolü olan traktör ve makineler ordusu da aynı anda sahneye çıktı.

Teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan küçük tarım üreticilerini "özel" kapitalizm koşulları da zor kullanarak yıkıyor ve dağıtıyor, ama bu kullanılan zor "tam anlamıyla" ekonomik biçimlerde kendini gösteriyor. (Steinback'in romanlarında çok güzel anlatılan, borçlanan çiftçilerin varlıklarını bankalara kaptırmaları gibi.) Komünist diktatörlüğün olduğu, ama devletin kapitalist yapıya sahip olduğu ülkelerde bu süreç daha çok siyasi, bürokratik ve polisiye nitelikler taşır. Ama komünistler bu uyguladıkları zordan utanıyorlardı da, çünkü komünizmin orjinal hümanist ilkeleri arasında zor kullanmaya yer yoktu. Bu nedenle toprakların birleştirilmesini, aslında el koyma olayını, kooperatiflerde birleşme maskesi altında becermeye çalışıyorlardı. Doğu Avrupa köylüleri ise, Sovyetler Birliği'nde yaşayan kardeşlerinin başlarına gelenlerden çıkardıkları deneyler ışığında) kooperatifleşmeyi topraklarının devletleştirilmesi yolunda atılan ilk adım olarak değerlendiriyorlardı. Köylüler kooperatiflerin sahibi olarak kendilerini görmüyorlardı. Onlar açısından emir veren kimse, işin sahibi de oydu. Emir veren ise -bir zamanlar toprağın sahibi olan üyeler, yani genel kurul değil, devletin atadığı kooperatif başkanı, devleti temsil eden parti sekreteri, devletin memuru olan makine istasyon şefi idi.

Durumu daha da trajik yapan nokta şuydu; kapitalist ilişkiler sistemi içinde borçlandığı için varını yoğunu kaybeden köylü, kabul ettiği bazı oyun kuralları içinde kaybettiği için durumunu kabul ediyor, kaderine boyun eğiyordu. (Onun düşüncesine göre de borçlunun şu veya bu şekilde borcunu ödemesi gereklidir.) Buna karşın komünist diktatörlüğün olduğu ülkelerde köylüler her ne kadar kendilerine karşı kapitalizmdeki kadar kötü davranılmasa da oyun kurallarını anlamadıkları ve küçük üretici olarak varlıklarını sürdürecek gücü kendilerinde hissettikleri için çok daha fazla direnç gösteriyorlardı. Öte yandan komünistler tarafından verilen tavizler ve köylüye önerilen

statü, devlete karşı çok daha etkili mücadele verme imkanını hazırlıyordu. Kapitalizm topraklarına el koyduğu köylüleri dağıtıyordu, komünist ülkelerdeki devlet kapitalizmi ise köylüleri bir araya topluyor ve örgütlüyordu. Çoğu kez de kendisine karşı.

Bu yeni sistemde oluşturulan kooperatiflerde üyelerin çoğunluğunun kooperatiflerin başarılı olmasında bir çıkarı yoktu, bu durum üyelerinin tutumlarında da bariz bir şekilde kendisini hissettiriyordu. Çoğunluk sürekli ayrılmadan yanaydı.

Bu tavrı savunanların toplum içinde ne kadar büyük bir oran oluşturdukları Yugoslavya'da; ilkesel ve taktik nedenlerle 1950-51 yıllarında köyler üzerindeki baskı azaldığında ortaya çıktı. Köylülerin büyük çoğunluğu kooperatiflerden ayrılmak istediklerini dile getirdiler. Birçok kooperatif devlet organlarının onayını bile beklemeden kendini feshetti. Hırvatistan başbakanı V. Bakariç komünistlerin sabırsız ve aceleci tavırlarıyla, Stalin'in teorisini uygulamakla, geride kalan yıllar içinde kooperatif idealini gözden düşürdüklerini kabul etmek zorunda kalmıştı. Tito da Drvar'da benzer şeyler söylüyordu; "Biz en büyük hatayı tarım kooperatiflerini kurmakla yaptık."

Yugoslav devleti sonuna geri adım atmak zorunda kalmıştı. Aksi halde bir zamanlar dost ve müttefik olduğu ülkelerle aynı yolun yolcusu olmak durumunda kalacaktı; bağımsız köylülerin, kooperatif üyelerinin, yani tüm köylülerin üzerindeki baskıyı giderek arttırmak zorunda kalacaktı. Yugoslavlar "özelleştiri yapmayı" ve yön değiştirmeyi tercih ettiler. Bu yeni girdikleri yolun daha riskli olduğu doğruydu, ama zor kullanılan yola göre, şimdi girilen bu yol "demokratik sosyalizm" stratejisine çok daha uygun düşüyordu.

Kominform ülkelerine gelince; onlar "dünyanın en gelişmiş tarım sektörü" olarak nitelendirdikleri Sovyet tarım sisteminin kendileri için çizdiği yolda ilerlemeye devam ettiler. Ancak Stalin'in ölümünün ardından köylülerin baskısı karşısında kooperatifleri dağıttılar; bu iş önce İmre Nagy'ın çabalarıyla ama geçici olarak Macaristan'da, ardından da 1956'da daha uzun vadeli olarak Polonya'da gündeme geldi. Ama bu sadece bir taviz olarak değerlendiriliyordu: olumsuz pratik sonuçlara rağmen amaç hâlâ tarım üretiminin tam anlamıyla toplumsallaşması idi.

KİLİSELERİN DENETİM ALTINA ALINMASI

1947 YILINDAN itibaren Halk Cumhuriyetleri, giderek insanların daha sert bir disiplin altında örgütlü faaliyetlere itildiği, büyük ideal olan; Sovyetler Birliği'ne benzeyen sanayi toplumlarının yaratılması için çaba gösterilen büyük fabrikalara benzemeye başlamışlardı. Bu anlayış içinde kültür faaliyetlerinin de bu çerçevede tek bir hedefi olabilirdi: o da bu çalışmalarda partiye yardımcı olmaktı. Üretim birimleri okullara bağlanır duruma geldi, okullar ise giderek propaganda kurslarına benzemeye başlamışlardı.

"Hristiyanlığın temel öğretisi; philosophia anchilla theologiae" diye öğretiyordu bir zamanlar. Komünist temel öğretisi ise; tüm kültür hayatına kendi felsefesine, siyasi pratiğine hizmet etme rolü biçiyordu. İşte komünist partilerin -halkı yola getirinc çalışmaları esnasında- kiliselerle, özellikle de bu geri kalmış ve feodal ülkelerde hâlâ insanların düşünce yapılarının oluşmasında büyük etkisi olan katolik kilisesiyle karşı karşıya gelinmemesi imkansızdı.

Halk Demokrasileri hükümetlerinin elinde kiliseleri denetim altına almak, hiç değilse uysallaştırmak için çok önemli araçları vardı. Bunlar arasında ilk sırayı maddi güç alıyordu. Arka arkaya birkaç safhada gerçekleştirilen, kiliselerin varlıklarının devletleştirilmesinin ardından, kiliseler kendi giderlerini karşılayacak durumda bile de-

ğildiler ve bu nedenle papazlar devlet desteğine muhtaçtılar. Devlet ise bu konuda çok bonkördü: piskoposlara ve papazlara önerilen maaşlar birçok batı ülkesinde erişilemeyecek kadar yüksekti. Her ne kadar *Osservatore Romano* gazetesi komünistlerin bu teklifini bir rüşvet denemesi olarak göstermeye çalışsa da, öyle kolayca reddedilemezdi.

Komünistler buna paralel olarak, kilisenin yönetim kademesindeki papazları, alt katmanlardaki papazlardan ayırmaya çalıştılar. Bir taraftan piskoposlara; kendi bölgelerinde olup da, yeni devlete veya partiye karşı tavrını dile getiren veya bu tavrını ima eden papazları cezalandırmalarını veya görevlerini askıya almalarını önerirken, öte yandan da komünistlerle işbirliğine hazır "yurtsever" papazlar örgütlerinin kurulmasına destek olmaya çalışıyorlardı. Bu tür örgütler yardımıyla devlet, gerek piskoposlar düzeyinde ve gerekse alt kademedeki din adamlarına giderek daha çok baskı yapabilirdi. Piskoposların faaliyetlerini de giderek daha fazla denetlemeye çalışıyorlardı. Amaç; piskoposların kiliseleri ziyaret eden halkla, papazlarla ve disiplinleri, örgütlülükleri nedeniyle giderek din cephesinin militan temsilcileri haline gelen tarikat örgütleriyle bağlarını koparmaktı. Komünistler tüm bu önlemler yetersiz kaldığında, ancak o zaman fiziki zora başvuruyorlardı; papazlar tutuklanıyor, ajanlık etme ve mali yolsuzluklara karışma suçlamalarıyla mahkeme önüne çıkartılıyor ve ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Papazları "kahramanlar" haline getirmekten de çekiniyorlardı, ama kiliselerin zor karşısında geri adım atmayacağı anlaşıldığında, parti kendi prestijini yitirmemek için bu yola girmekten de geri kalmadı.

Komünistlerin elinde, piskoposları "siyasi olarak" teslim almak için son bir koz daha vardı: bu da, hâlâ piskoposların sorumluluğunda olan tarikat örgütlerine karşı saldırı konusuydu. Bu anlamda komünistler 18. yüzyıl "aydın-merkezcilik" geleneklerini tekrar gündeme getirdiler: Katolik olan, ama pratik de düşünen Habsburg hanedanından II. Joseph, daha sonraları komünistlerin de kullanacakları nedenlerden ötürü, İmparatorluk topraklarında giderek etkisi artan ve yayılan tarikat örgütlerine karşı tarihte ilk savaşı açmıştı. Komünist hükümetler "devrimci imparator" gibi, piskopos atamayı devletin yetkileri dahiline alıyor, en azından bunu devletin iznine bağlıyor, pis-

koposlar konseyi ve Vatikan arasındaki ilişkileri denetlemek hakkına sahip olduğunu vurguluyor bu tür ilişkileri "yabancı bir devletle olan gizli ilişkiler" olarak tanımlıyordu.

Halk Demokrasisi ve katolik kilisesi arasındaki açık mücadele ilk olarak 1948 sonunda Macaristan'da başladı. Piskoposlar içinde en militanı olan Kardinal Mintszenty, devletin kilise okullarını devletleştirmesine yanıt olarak, Szekesfehervar ilinde komünistlere yakınlığıyla tanınan bir papazı aforoz etti, eski din okullarında öğretmen olarak çalışan papazlara bu okulları derhal terketmelerini emretti. Mintsenty'nin bu emrine 2500 papaz ve din görevlisi uydu. Budapeşte hükümeti de kardinalin bu adımını yanıtsız bırakmadı; 1948 Noelinin ikinci günü Mintszenty tutuklandı. Mintesnty'ye yakında tutuklanacağı haberi ulaştırılmıştı. Böylece kardinal bir yakınına kısa bir deklerasyon verme şansını yakaladı. Bu deklerasyon daha sonra yurtdışına da çıkarıldı. Mintszenty şunları vurguluyordu:

"1- Hiçbir darbe girişiminde asla yer almadım.

"2- Görevimden asla istifa etmeyeceğim

"3- Soruşturmalarda ifade vermeyi reddedeceğim.

"4- Eğer yine de ifade verdiğim,ya istifa ettiğim gibi haberler yayılırsa,ya ifadelerimi ve istifa mektubumu inanılır hale getirmek için imzamı kullanırlarsa, o zaman bu insan olmamın zayıflığına bağlanmalıdır."[169]

Acaba yurtdışındaki katolik çevrelerin Mindszenty'ye atfettikleri bu açıklamalar gerçek miydi? Eğer öyleyse tutuklanmasından biraz önce Kardinalin hangi düşünceler içinde olduğunu güzel hissetttiriyordu.

Ama dünya, Ocak 1949'da Budapeşte halk mahkemesi önüne çıkan Kardinal'i görünce şaşkınlığa uğradı; o güne kadar yaptıkları ve söyledikleri doğrultusunda cesur ve gözü kara olarak tanınan Kardinal mahkemede bu sıfatlara hiç de yakışmayacak şekilde hareket ediyordu. Üzerine çevrilen ışıkların altında yıkılmış, savunmasını yapmaya çalışan, ama bunu da beceremeyen, kendine karşı, yaptığı işlerle ilgili mahkeme heyeti tarafından yöneltilen suçlamalarda yorumu değiştirmeye çalışan, ama sorunun özüne inemeyen bir insan duruyordu. Sorunun asıl temeli şuydu; komünist devlet ve katolik kilisesi arasında bir uzlaşma mümkün değildi, Kardinal Mindszenty de bunun çok iyi farkındaydı.

Acaba Kardinal'in tavrındaki bu değişiklik ona karşı yapılan fiziki baskıda mı aranmalıydı? Bu baskının tavrı değiştirmesi de mümkündü. Ama mahkemenin, iddianamenin ve kardinalin savunmalarının ayrıntılı analizleri sonunda şu sonuca varabiliriz: Kardinal'in savcıları onun tavrının ve faaliyetlerinin zayıf noktasını yakalamışlar ve bu çelişkiler yardımıyla, salt hukuki platformda Mindszenty'yi "etkisiz hale" getirebilmişlerdi. Örneğin Mindszenty Macaristan'ın kurtuluşu uğruna Batı ve Sovyetler Birliği arasında bir savaş beklemekle suçlandı. Mindszenty Sovyet askeri birliklerinin ülkeden çekilmesi olasılığı üzerine kafa yorduğunu, askeri birliklerin çekilmesiyle oluşacak boşlukta, Atina Kardinali Damaskinos gibi geçici bir süreyle ülke idaresini ele alabileceğinin de aklına geldiğini kabul etmişti. Doğal olarak komünistler için Rusların ülkeden çekilmesi ve hükümetin düşmesi gibi hesaplar içinde olmak, savaşı istemekle ve savaş için çalışmakla eş anlamlıydı. Kardinal bu suçlama üzerine savaşı istemediğini, bir savaş çıkması için de hiçbir şey yapmadığını söyledi. Eğer burada bir çelişki var gibi görünüyorsa, çelişki bu kaoslu yılların Macar realitesinde gizliydi: bu yıllarda halkın çoğunluğu Batının askeri veya diplomatik müdahalesini bekliyor, böyle bir müdahale ile ülkeye zorla kabul ettirilen bu rejimden kurtulabileceğini umuyordu. Bu ümitleri Kardinal Mindszenty de paylaşıyordu.

Peki ama kilisenin veya Macaristan'ın yasaları temelinde bu umutlarını savunup haklı gösterebilir miydi? Savunması ancak Macaristan hükümetini yasadışı ilan etmesiyle net ve haklı olabilirdi. Bunu yapmaya ise onun hakkı yoktu ve herhalde bu durumda Vatikan da onun bu tavrını reddederdi. İşte bu nedenlerle, Mindszenty'nin önünde niyetinin temiz olduğunu ispat etmeye çalışmaktan başka çare kalmamıştı. O mahkemenin, cumhuriyet kanunları önünde suç sayılabilecek bazı fiilleri işlediğini kabul etmek zorundaydı. Bu fiillerden ötürü üzüntüsünü dile getirdi ve kilisesi için ise barış istedi. Budapeşte Mahkemesi Mindszenty'yi ömür boyu hapse mahkum etti.

Bir yıl sonra Macaristan hükümeti manastırların büyük çoğunluğuna el koydu ve 12 bin kadar rahibi ve rahibeyi de sokağa attı. Bu adım din savaşının yeni döneminin ilk habercisiydi. Din kurumları altından kalkamayacakları bir yerleştirme sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Haziran 1950'de devlet temsilcileri ve piskoposlar konseyi

arasında görüşmeler başladı ve 30 Ağustos 1950'de ilk anlaşma imzalandı: Bu anlaşmaya göre piskoposlar konseyi rejimi ve cumhuriyet anayasasını tanıyor, "nereden gelirse gelsin" kaydıyla her türlü rejim düşmanı faaliyeti mahkum ediyor, "hükümetin önderliğinde Macar halkının sürdürdüğü bu büyük yeniden yapılanma sürecine" tüm güçleriyle katılması için kiliseye gelen, dine inanan insanlara çağrı yapıyor, "barış hareketini" desteklediğini de deklere ediyordu. Hükümet de buna karşılık olarak "kilisenin faaliyet özgürlüğünü" garanti ediyor, kiliseye sekiz okulunu geri vereceğini vaad ediyor, bu okullarda eğitim işiyle uğraşan tarikat kuruluşlarının kadın ve erkek kadrolarının öğretmenlik yapmasını kabul ediyordu. Ve son olarak da hükümet diğer mezhep kurumlarıyla vardığı anlaşmalarda olduğu gibi, katolik kilisesine de onsekiz yıl boyunca maddi giderlerini karşılama konusunda garanti veriyordu. Ama bu sürenin dolmasının ardından kiliseler giderlerini kendi öz kaynaklarından karşılayacaklardı.

Bu anlaşmayı Piskoposlar Konseyi adına Kalocsa Bölgesi Piskoposu Lajos Grösz imzaladı. Grösz, Mindszenty'nin yakın arkadaşıydı ve Konseyde de en yaşlı üye olarak onur başkanlığı yapıyordu.

Ama daha aradan bir yıl bile geçmeden, Haziran 1951'de Grösz de Mindszenty'nin akibetine uğradı.

Grösz'ü mahkumiyet kararının açıklandığı gün, Csanad Bölgesi Piskoposu olan ve aynı zamanda Grösz davasının da sanıklarından olan Endre Hamvas, hapishaneden başbakana bir mektup gönderdi. Hamvas bu mektubunda geçmişte yaptıklarından ötürü pişmanlığını dile getirdi, kiliseyle devlet arasında barış sağlanabilmesi için elinden geleni yapacağını vaadetti. Birkaç gün sonra bütün Piskoposlar Konseyi Macaristan Halk Cumhuriyeti'ne sadakat andı içtiler.

Çekoslavakya'da Kardinal Beran Mayıs 1948'de yayımladığı bir bildirgede papazlarını ihtar ediyor, "kilisenin haklarını kısıtlayanlarla herhangi bir şekilde işbirliği yapanların aforoz edileceğini" bildiriyordu. Piskoposlar Konseyi aynı zamanda kendilerine bağlı papazların, hükümetle işbirliği yapmayı amaçlayan Plohyar'ın Katolik Eylem hareketinde yer almalarını da yasaklıyordu. Hükümet bu gelişmeye kilisenin elindeki tüm okulları devletleştirerek yanıt verdi.

Haziran 1949'da bunalım derinleşmeye başladı. Bazılarına göre komünist bir kadını ölüm döşeğindeyken kutsamayan, bazılarına göre ise bir yandan kutsarken bir yandan da partiden istifa etmesini sağ-

lamaya çalışan bir papaz tutuklandı. Slovakya'da anti-komünist nitelikli karışıklıklar baş gösterdi. Bu olayların kilisenin kışkırtmasıyla çıktığını öne süren hükümet, Prag piskoposluğunu denetlemesi için bir hükümet komisyonu kurdu. Çekoslavakya Kardinali önce Kardinallik binasında göz hapsine alındı, ardından Ekim 1949'da Pankrac hapishanesine götürüldü ve oradan da Ocak 1951'de Prag'dan 12 km. mesafedeki Brezany Sarayına nakledilerek ev hapsine alındı.

Nisan 1950'de vatana ihanet ve yabancı devletlere ajanlık etmek suçlamalarıyla birçok tarikat rahibi mahkum edildi. Bunlar arasında Premontre tarikatından iki rahip ve Cizvit tarikatı baş rahibi de vardı. Bu mahkemeler sırasında gündeme gelen "ifadeler" ve "ifşaalar"ı gerekçe gösteren hükümet, kiliseye ve Piskoposlar Konseyine sadık kalan tarikatlara karşı bir saldırı başlattı. 14 Nisanı 15'e bağlayan gece 6 tarikatın bütün manastırlarını kapatıp buralarda çalışan rahipleri de birkaç büyük kilisede topladılar ve bundan böyle sadece orada çalışabileceklerini bildirdiler.

1951'de kiliseyle ilgili davalar yeniden başladı. Ama bu arada kilise ve kardinaller tarafından mahkum edilen Papaz Ployhar'ın Katolik Hareketi faaliyetlerini sürdürüyordu. Ekim 1951'de Prag'da bin yediyüz papazın katılımıyla (tüm ülkedeki papazların çoğunluğu buradaydı) "Çekoslavakya Papazları Barış Kongresi" düzenlendi.

Polonya'da devlet ve kilise temsilcileri arasında Ağustos 1949'da başlayan görüşmeler Nisan 1950'de varılan anlaşmayla noktalandı. Bu anlaşma uyarınca Piskoposlar Konseyi halka, inananlara papazları aracılığıyla şu konuları telkin edeceğine söz veriyordu; halk yasalara ve devlete saygı göstermeliydi, kırsal alanlarda kooperatiflerin örgütlenmesi engellenmemeliydi, her türlü illegal örgütlenmeye karşı mücadele verilmeliydi, barışın güçlendirilmesine yönelik her türlü girişim desteklenmeliydi. Bu arada Piskoposlar Konseyi Vatikan'dan, savaş sonrası Çekoslavakya'ya bağlanan bölgeleri kilise yasalarına göre illere ayırıp buralara piskoposlar atamasını da istemeyi vaad ediyordu. Hükümet de bunlara karşın bazı okullarda katolik ilkeleri doğrultusunda süren eğitime karışmayacak, Lublin'deki katolik üniversitesini engellemeyecek ve halka açık dini törenlere hiçbir şekilde müdahale etmeyecekti.

Daha önce gelişmelerden haberdar edilmeyen Vatikan 1950'de imzalanan bu anlaşmaya çok sıcak bakmadı.

Ocak 1951'de Katolik İşçi Partisi'nin birkaç militanının yargılandığı davada verilen ifadeler nedeniyle Varşova Piskoposluğunun yayın organı olan Tygodik Warsawski'nin sorumlu müdürü Kaczynski tutuklandı. Moskova'da yayımlanan Pravda gazetesi Temmuz 1951'de Polonya kilisesi yöneticilerini Vatikan'la ve Vatikan aracılığıyla Alman rövanşistleriyle işbirliği yapmakla suçlayan yazılar yayımlamaya başladı. Komünistler kilisenin hem alt kademelerine ve hem de yöneticilerine giderek daha yoğun baskı uyguluyorlardı, bu süreçte hükümet, eski faşistlerden B. Piaseczki'nin liderliğinde kurulan ve şimdi artık Sovyet dostu bir siyasetle ilerici katolikleri bir araya getiren Pax adlı örgüt tarafından da destekleniyordu. Devletin kiliseye karşı verdiği mücadelenin doruk noktası 26 Eylül 1953'de Kardinal Wyszynski'nin tutuklanması oldu.

ÖNCEDEN PLANLANAN KÜLTÜR HAYATI

J. M. DOMENACH Sovyet tipi rejimlerde propagandanın nerede başlayıp nerede bittiğinin saptanmasının mümkün olmadığını yazar. Domenach'a göre propaganda "ilkokul eğitiminden başlayıp, tarım ve sanayi üretiminden edebiyata kadar giden, sanatı ve boş zamanları da kapsayan tüm toplumsal yaşamın sadece bir yüzüdür. Vatandaşın tüm hayatı propagandanın malzemesi haline gelir."[170] Bu gerçekten de böyleydi. Stalin döneminde ajitasyon-propaganda büroları olağanüstü büyüklüğe ve yaygınlığa erişmişlerdi, toplumsal hayatın her bir dalında varlıklarını hissettiriyorlardı. Sovyet tipi olan veya bu yönde ilerleyen rejimlerin doğası, amaçları ve hükümet etmenin araçları propagandaya böylesine büyük önem vermeyi gerekli kılıyordu.

Komünist partilerin resmi amacı sınıfsız, komünist topluma giden yolda birinci aşama olan sosyalizmdi. Burada söz konusu olan eşitlikciliği göz önünde bulunduran ama öte yandan hiyerarşiyi de yapılandıran bir sosyalizmdir. Partinin saptayacağı ve hedef olarak koyacağı çerçeve doğrultusunda toplumun tüm üyeleri güçlerini birleştirmek zorundadır. Her yönüyle değişim içinde olan toplumda parti aygıtı çok disiplinli bir azınlık oluşturur ve bu örgüt iradesini hayata geçirebilmek amacıyla devlet aygıtını da elinde tutar. Ama partinin devletin gücünü arttırmaya yönelik faaliyetleriyle karşıt ve muhalif güçlerin allak bullak edilen bilinçleri arasında psikolojik bir uçurum vardır. Ve bu uçurum zorlamayla, yaptırımlarla korkutmakla veya diktatörlüğün fiziki-polisiye gücüyle kapatılacak gibi de değildir.

İşte bu noktada gündeme, partinin geçmişinde biriken, yoğunlaşan, kurumsallaşan ve "insanları kazanma" sürecinin etkili aracı haline gelen komünist inanç geliyor. Bu inanç sağduyuyu ve bilinci ele geçirmek onun üzerinde hükmetmek istiyor, vicdanlara hakim olmak istiyor ve zaten devlete karşı fiziki anlamda tabi olan yığınlardan kesin ve tartışmasız bir itaat bekliyor.

Bu anlamda şu saptamayı yapabiliriz: Sovyet tipi siyasi rejimlerde gerçekten düşman olan veya düşman olduğu sanılan insanlar için kurulan "yeniden eğitim kampları" bu rejimlerdeki iktidar tekniklerinin sembolü olarak tanımlanabilir. Bu toplama kamplarındaki tutuklular siyasi ve felsefi eğitim çalışmalarına katılmak zorundadırlar ve bu çalışmaların amacı bu insanları bu tür cezalar yardımıyla rejim için tekrar kazanmaktır. Sovyet tipi bir toplum kurma yolunda ilerleyen herhangi bir toplum bir bütün olarak -mutatis mutandis- olağanüstü büyük ama bütünsel bir toplama kampı olarak adlandırılabilir. Macaristan Eğitim (yani propaganda) Bakanı Joszef Levai, 6 Eylül 1951'de şunları söylüyordu: "Ülkedeki temel eğitimimizin son amacı insanların Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in öğretilerindeki hakikatleri yakalayabilmelerini sağlamaktır." Olağanüstü kapsamlı bir faaliyetti bu. Amaç; insanları tekrar yoğurmak, ruhları kazanmak, inancı yaygınlaştırmaktı. Yetişkin insanlar yeni dogmalar sistemini öğrenmeleri için tekrar okullara gönderiliyorlardı.

Hızlandırılmış sanayileşme, üretim güçlerinin büyümesi, paranın sürekli değer kaybetmesi ideolojik değerlerin enflasyonuna da neden oluyordu. Ama bu arada standartlaştırılmış, uyumlulaştırılmış bir düşünce yapısı da yaratılmaya çalışılıyordu.

Yaygınlaştırılmaya çalışılan inanç, Stalinci yenilmez partinin her şeye hakim olduğu, bu partinin hiç yanılmayacağı ve yanıltılamayacağı inancıydı. Doğal olarak, her global inancın uluslarüstü öğretinin olduğu gibi, bu inancın da kendi dili vardı: "Nasıl ki sömürgeciliğin dili İngilizceyse, sosyalizmin dili de Rusçadır" diyordu Bratislava'da yayımlanan Pravda gazetesi 21 Ekim 1951'de. Stalinizmin propagandacılarının gözünde Rusça sıradan bir dil olamazdı; bu dil kutsal şeylerin, eylemin, ibadetin, toplumun yönlendirilmesinin ve imparatorluğun diliydi.

"Dekadent ve çürüyen" batı uygarlığı karşısında Sovyet kültürü gelişen ve üst düzey kültürün ifadesiydi, sadece sayısız çevirilerle

yaygınlaştırılması yetmezdi, insanlar bu kültüre doğrudan ve en çabuk ulaşabilecekleri yollara sahip kılınmalıydılar.

Ama sosyalizmin sadece kendine özel lisanı değil, kutsal kitabı, kendi İncili de vardı: *Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Tarihi* idi bu kitabın adı. Macaristan'da resmi yayın organı olan *Szabad Nep* 4 Ekim 1951 tarihli sayısında bu kitabı "en önemli ders kitabı" olarak ilan ediyordu. Kominformun yayın organı ise 5 Ekim 1951'de bu kitapla ilgili olarak şunları yazıyordu: "Büyük Bolşevik Partisinin zengin deneyimlerinin derin anlamlı bilimsel genellemesidir. Marksizm-Leninizmin temel öğretilerinin gerçek bir ansiklopedisidir. Tüm dünya insanlığının, milyonlarca okuyucunun zevkle ele alabileceği temel eserdir."

Komünist propaganda merkezileştirmenin ulaştığı yüksek düzey anlamında ve araçların çeşitliliği bakımından Batıdaki siyasi propagandadan farklılıklar gösteriyordu. Değişik kitle hareketlerinin; barış hareketinin, sendikaların, gençlik örgütlerinin, kadın örgütlerinin, öğrenci derneklerinin, spor klüplerinin ve hatta mezhep kuruluşlarının kendi propaganda bölümleri vardı ve bunların hepsi kültür bakanlığının emirlerini kendi alanlarına adapte edip uyguluyorlardı.

Her örgüt, başlarında parti olmak üzere kendine özel gazetelere, toplantı salonlarına ve ajitatörlere sahipti.

1948'e kadar çok çeşitli ve çok sesli olan Halk Demokrasileri basını, o tarihten itibaren hızlı bir şekilde yeniden gözden geçirildi, basın sadece partinin sözcüsü haline geldi. Kominform yayın organının 8 Aralık 1950 tarihinde yazdığı gibi, basın "sosyalizm yolunda verilen mücadelenin silahı, halkın eğitim ve terbiyesinin aracı" haline gelmişti. Amaç "Sovyetler Birliği'nin barış politikasını yaygınlaştırmak ve tanıtmak, sosyalizm yolunda ulaşılan büyük sonuçların propagandasını yapmak," ayrıca "İngiliz-Amerikan savaş kışkırtıcılarının gerçek yüzlerini ortaya çıkarmak" ve bunların da ötesinde "eekonomik planların gerçekleştirilmesi sırasında ortaya çıkan sorunları ele almak, ideolojik sapmalara karşı mücadele vermek"ti.

O günlere kadar haber veren gazeteler yok oluverdi! Gazeteler artık günlük haber vermiyorlar, serbest makaleler yayımlamıyorlardı. Bazen eleştirilerin çıktığı da olsa bunlar yönlendirilmiş, amaca yönelik eleştirilerdi. Halk Demokrasileri gazeteleri sektörel ve mezhep

kökenli gazeteler olmuşlardı. Artık gazetelerin hiçbirinin kendine özgü tadı, espirisi ve havası yoktu.

Komünistlerin "kültür üreten" insanlarla -bilim adamlarıyla, yazarlarla ve sanatçılarla- olan ilişkilerinde temel sayılabilecek bir çelişki vardı. Bir yandan, bu topluluğun çoğunluğu için savaş öncesi dönemle kıyaslanamayacak düzeyde ileri çalışma ve bilimsel araştırma olanakları yaratıyorlardı. Halk Demokrasileri ülkelerinde bütçe oluştururken bilimsel araştırmalara ve sanat dallarına büyük kalemler ayrılagelmişti. Telif hakları genel olarak kapitalist ülkelerden daha yüksekti, kendilerine bağlı yazarların değişik katmanların hayatını tanıyabilmesi için onlara sık sık gezi yapabilmelerine olanak verecek mali destekler sağlarlardı. Sanatçı evleri ve sanat atölyeleri açılarak sanatçıların elverişli koşullarda yaşayıp çalışmaları sağlanmaya çalışılırdı. Sanatçıların, yazarların şairlerin reklamları iyi yapılırdı. Örneğin Romanya'da Sadoveanu, sadece devlet yöneticilerinin sahip olabileceği bir saygınlığa sahipti. Yazarların, müzisyenlerin, mimarların düzenledikleri etkinlikler tüm ülkede birer bayram havasıyla kutlanırdı.

Komünist liderler ülkelerinin, Hegelci felsefe anlamında bir "kültür devleti" (kulturstaat) olduğunu her fırsatta tekrarlamaktan hoşlanırlardı. Tanınan bu sayısız fırsattan da biraz başı dönen birçok yetenekli bilim adamı, yazar ve sanatçı -komünistlerin vaad ettiği gibi- "toplumun yararına" olacağına inandığı faaliyetlere severek katıldı. Kaldı ki, başlarda onlardan istenen tek şey, kendi düşüncelerinin ulaştığı yolları takip ederek halka yaklaşmak ve toplumsal hayatta aktifleşmekti. György Lukacs 1948 Martında yayımlanan "Hür sanat mı, yoksa yönlendirilen sanat mı?" başlıklı makalesinde; kültürün "yönlendirilmesi" aydınların ve halkın karşılıklı olarak birbirine yaklaşmasının önünde duran sanatsal, ideolojik ve toplumsal nitelikli engellerin ortadan kaldırılmasından başka birşey değildir diyordu. Acaba bu sadece bir taktik miydi? Lukacs ve yandaşları vaad ettikleri şeyleri gerçekten ciddiye alıyorlardı sanırız; onlar halk demokrasisinin çok sesli, plüralist ve geçici olan bu döneminin oldukça uzun süreceğini ve bu süre içinde komünistlerin rahat bir şekilde toplumsal hayatın derinliklerine kökler salabileceklerini, komünist olmayanların ise bu dönem içinde koşulsuz bir şekilde partiye yaklaşacaklarını ümit ediyorlardı. Halk Demokrasilerinin ideologları bu

hayale kapılmamışlardı, böylesi düşünceler taşıyan bazılarının ise kısa sürede "akılları başlarına getirildi." 1949'da Lukacs -Marks ve Engels tarafından övgüyle bahsedilen- Heine'nin taraflı olmasının analizi üzerine temellendirdiği tezlerini geri çekti. Bir benzetme yapacak olursak; 1945-1949 arası bu ülkelerde aydınları partizanlar olarak kabul edersek, o yıldan sonra aydınların düzenli ordu saflarına katıldıkları gerçeğini kabul etmek gerek.

Aydınlar içinde o güne kadar liberalizmin ve töleranslı yaklaşımların savunuculuğunu yapanlar bile artık kendilerini Kremlin'in asık suratlı kadroları önünde aklayabilmek için Jdanov'cu kültür politikasını savunmaya ve taklit etmeye başladılar. O andan itibaren onlar da partinin kültür hayatını yönlendirmeye kesin olarak hakkı olduğunu vurguluyorlardı. 15 Ekim 1951 tarihinde tiyatro ve sinema sorunları üzerine düzenlenen bir konferansta Jozsef Levai şunları söylüyordu; "Senaryo yazarlarına ve dram yazarlarına, acaba bunlar gerçekten devletin, partinin ve halkın önemli sorunlarını ele alıyorlar mı sorusunu sormayacak kadar güvenemeyiz. Her şeyin planlı olması ilkesinden taviz veremeyiz. Bu şu anlama geliyor; konuların saptanmasında, konular temelinde senaryolar hazırlanmasında, edebiyat çalışmalarında, tiyatrolarımızın hangi eserleri oynayacakları ve hangi temalarda film çevrileceği konularında bizim inisiyatifimiz olmalı. Bundan vazgeçemeyiz."

Partinin giderek daha aktif bir şekilde sanat ve bilim hayatına müdahale etmesi, sadece temaların saptanmasının ötesinde estetik kriterleri de saptama inisiyatifini elinde tutmak istemesi, sanat ve bilim yaşamındaki "üretimi" de planlamak ve düzenlemek işinden taviz vermemesi doğal olarak bilim adamlarının ve sanatçıların direnişiyle karşılaşıyordu. İdeolojinin bir sonucu olarak ilkelerin uygulanması her ne kadar facia denilebilecek sonuçlara yol açsa da, taviz yoktu; bu ilkeler aynen tarım politikasında olduğu gibi kültür alanında da uygulanıyordu. Bilim ve sanat alanlarında zor kullanma yolu seçildiği andan itibaren artık geri adım atma imkanı da ortadan kalkmıştı. Hayatın diğer alanlarında olduğu gibi kültür hayatında da eleştiri ve özcleştiri mekanizması ve "safların temizlenmesi" ilkesi aynen uygulanıyordu. Yazarların, şairlerin ve sanatçıların bir kısmı aktif toplumsal hayattan geri çekilip, çaresiz yalnızlığı tercih ettiler. Yalıtılmaktan ve çaresizlikten hiçbir şeyden korkmadıkları kadar

korkan bazıları ise ki, bunların bir kısmı partiye daha sadıktılar, yeni politikaya uyum sağlamaya çalıştılar. Önceden saptanan konuları kendi kişisel görüş ve düşünceleriyle zenginleştirmeye çalıştılar ve kendilerinden beklenen üslupda yazdılar. Ama bu çabaların çoğu başarısızlığa mahkum olmak zorundaydı. Umutlarını ve heyecanlarını arka arkaya yitiren yazarlar ve sanatçılar artık susmaya başlamışlardı, onlardan boşalan yerler çoğunlukla vasat olan, ama partinin sihirli sloganlarını; sosyalist realizmi, iyimser sanatı, halk sanatını, bilimin yanlılığını göklere çıkaran gençler tarafından doldurulmaya başladı.

Halk Demokrasilerinde kültür yaşamı ki, bu hayat 1945 ve 1948 arasında realizmin sürrealist akımlarla rekabetine, modern sanatların figüralist stillerle serbestçe boy ölçüşebilmesine de olanak tanıyan çok zengin ve çok sesli bir dönem yaşamıştı yavaş yavaş fakirleşmeye başladı; parti banal ve pseudoklasik bir sanat anlayışını kabul etmişti ve bu her türlü seçkin değerden yoksundu. Ortada dolaşan çok sayıda vasat eseri açıkça eleştiren bir eleştirmen, bu çok düzeysiz eserlerin sayısının azaltılmasının, bunların yerine de klasiklerin ve Rusçadan çevrilen eserlerin yayımlanmasını açıkça önerdiğinde sert tepkiler aldı. Ama bu önerinin gündeme gelmesi bile var olan durumu çok iyi ifade ediyordu.

Marksist estetiğin temel ilkeleri Hegel'in estetiğinden kaynaklanıyordu. Hegel'in estetiği ise klassisizm ve romantizmin bir sentezi idi ve Alman sanat felsefesinin gerçek bir özeti olarak değerlendirilebilirdi. Aslında Marksist estetiğin temel kaynakları Marks ve Engels'in sanat ve edebiyat hakkında yazdıkları yazılar ve Franz Mehring'le Plehanov'un daha yüklü yazılarıydı. Bu estetik anlayış klassisizmin ve romantizmin çarpıklaşmasına karşı ortaya çıkan sağlıklı bir tepki olarak değerlendirilebilir; 18. ve 19. yüzyıldaki heroik, felsefi ve iyimser edebiyatının ve sanatının en güzel geleneklerini yeniden canlandırma ve sürdürme çabasına yönelikti. Marksist estetik tarafından önerilen örnekler dünyadaki en büyük düşünür ve edebiyatçılardı: Shakespeare, Milton, Herder, Goethe, Voltaire, Diderot, Balzac, Stendhal, Heine vb. Ve bu isimlerde hayatın çeşitliliği düşüncelerin zenginliğiyle bir araya gelmişti.

Bunun da ötesinde Marksist estetik aslında çağımızın edebiyatçılarının ve sanatçılarının, halka uzanan yolu, büyük sanata

doğru uzanan yolu bulabilmeleri yönündeki o sınırsız arzuyu dile getiriyordu. Marksist estetiğin ifade etmek istediği sanat ve edebiyat, toplumsal ya da bireysel gerçekliğin sadece bir bölümünü yansıtabilen parnansitlerin soğuk biçimselliğini, aristokratik hermetizmi ya da natüralizmi yetersiz buluyor, bu yetersizliğin vurgusunu yapıyordu. Sanatçıya neredeyse peygamber olma işlevini yüklüyordu; sanatçı daha güzel bir gelecek vaad etmeli, halkın lideri olmalıydı. Marksist tarihsel felsefeden hareket eden eleştirmenlerin ve sanatçıların ilk başlarda tanımladıkları sosyalist realizm hiçbir sınır tanımayan bir akımdı: düşünsel zenginlik ve ifade bulan hırs, devrimci ümitlerle ve beklentilerle bir oransallık içindeydi. Sosyalist realizm yabancılaşmanın ve baskının her türüne karşı, ezilenlerle birlikteliğin, asil bir ruha sahip olmanın, dünyaya açıklığın ve isyankarlığın sözcülüğünü yapıyordu.

Doğu Avrupa ülkelerinde bu yıllarda, kültür hayatının yönlendiricilerinin yazarlar, şairler ve sanatçılar için önerdiği ve talep ettiği estetik ülkünün ise, Rusya'da ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde devrim sanatının en güzel eserlerini yaratan düşüncelerle, adından başka artık tek bir ortak noktası yoktu. Sosyalist realizmin bu biçimi parti bürokratları ve devrimci sanatçılar arasında uzun süre devam eden ve sanatçıların yenilgisiyle sona eren mücadelenin bir sonucu olarak değerlendirilmeli. Sanatçılara bu dönemde partinin önüne, partiyi yücelten, karşı tarafla ise alay edip onu küçülten bir ayna tutmak görevi layık görülmüştü. İşte Halk Demokrasilerinde sosyalist realizm bu biçimiyle yerleşti.

Kullanılan deyimler eskiydi, ama bu deyimlerle tanımlanmak istenen içerik eskisinden tamamen farklıydı. Örneğin Polonya Yazarlar Birliği'nin Kongresinde Haziran 1950'de bir konuşma yapan Adam Wazyk yazarların sosyalist realist ülküleri özümsemeleri gerek derken, bu düşüncesinden aslında ne anladığını şöyle ifade ediyordu; "Eğer yazar ülkesinde olup biten tarihsel süreçlere yürekten ilgi duymuyorsa, eğer bu süreçlerde yer alınıyorsa, eğer toplumsal aktivitelerde yer almak istemiyorsa, eğer hayatın ilerici akımlarıyla olan ilişkilerini güçlendirmiyorsa, o zaman yazarın düşüncelerinin kısırlaşması ve kemikleşmesi tehlikesi doğacaktır." Bu şu anlama geliyordu; yazar toplumda olup bitenleri partinin gözlüğünü kullanarak görmek zorundadır. Yani pek çok şeye gözleri kapatmak gerekiyordu;

yani yazar o zamanlar Polonya'nın toplumsal hayatına damgasını vuran diktatörlük ve direniş, gelişme ve çöküntü, varediş ve yokediş ikilemlerini görmezden gelecekti... Yazarın gerçekliği olduğu gibi yazması, halkı gerçek hayatta nasılsa öyle tasvir etmesi, ya da kendi nasıl görüyorsa öyle aktarması yasaktı. Ama bu parti disiplini ise, sanatçının yarattığı sanatı kısır ve cansız kılıyordu.

Partinin önlerine koyduğu estetik kriterlere uyan yazar ve sanatçılar ise, kendilerini hayatın gerçeklerini tahrif etmeye mahkum ediyorlardı. 1951 Nisanında Macaristan Yazarlar Birliği kongresinde Jozsef Revai; "parti yazarlarımızdan halkın önüne pozitif kahraman tipleri çıkarmasını istiyor," diyordu. Ama Macaristan Halk Eğitim Bakanı, Polonya, Çekoslavakya veya Romanya propagandacılarının da bildiği gibi şunun da farkındaydı ki; "ama maalesef henüz tiyatro literatüründe veya edebiyat alanında bu türde olgun sayılabilecek eserler yaratılamıyor." Revai, partiye sadık veya partiye sempati duyan bir kısım yazarın kendiliğindenliğin tuzağına düşmediğini, ama çoğunluğun "şematizmden" kurtulamadığını belirtiyordu.

Revai Macar yazınını faaliyetinde cansız kahramanlardan ve "kâğıt" figürlerden başka birşey yaratamamakla suçladı. "Bu edebiyatın" diyordu Revai "terbiye eden, eğitim veren bir niteliği yok. Bunu yapmak istediğinde de kuru ve sıkıcı bir şekilde, Fegyin yoldaşın sözleriyle ifade edersek, evde kalmış kızkurusunun üslubuyla yapıyor." Diğer Halk Demokraislerinde de yazarlar benzer suçlamalar alıyorlardı. Halk Demokrasileri ülkeleri yazarları "sosyalist realizmin yöntemlerini" özümsemek için ellerinden geleni yapıyor, ama "pozitif kahraman" tiplemesine, yani korku tanımayan, kimseye çelme de takmayan komünist militan şemasına bir türlü hayat kıpırtısı üfleyemiyorlardı. Bu eksikliğin nedeni şu olabilirdi; toplumun çıkarları için "kendi öz benliğinden yabancılaşan" komünist militanın gerçek hayattaki psikolojisiyle, partinin idealize ettiği ve istediği tip arasında farklılıklar vardı. Zaten bu iç çelişkileri de hesaba katmazsak, komünist militan toplumu yeniden yaratan bu olağanüstü makinenin kişiliksi, basit bir dişlisi olmaktan öteye gidemiyordu. Parti bir komünist olarak, bu militanlara insani duyguları, çizgileri ve heyecanları yasaklıyorsa, en azından olduğunu inkar etmesini tavsiye ediyorsa, o zaman sanatçı komünist militan tiplemesini insani bir ruhla nasıl doldurabilirdi? İşte mesele buydu.

Eski kuşak tiyarto yazarı olan ve Weimar döneminde Alman tiyatrolarında birçok eseri başarıyla sergilenen Gyula Hay, yazarları felce uğratan bu çelişkiyi aşabilmek için kahramanın "ikili bağımlılığın" dikkate almayı öneriyordu. Yani ona göre, pozitif kahraman, komünist militan tam ve mükemmel insanlar olarak değil, geçmişle gelecek, parti ve kendi küçük burjuva duyguları arasında bocalayan, gidip gelen insanlar olarak tasvir edilmeliydi. Yaşayan, canlı komünist, Jeanne d'Arc'lar yaratamasa bile, komünist sanatçı, sorumluluklar ve tereddütler arasında bocalayan, ama sonunda komünizme sadakatın üstün geleceği (burada da partinin talebi göz önünde tutuluyor, edebiyattan trajedi dışlanıyordu) yeni Hamlet'ler yaratmalı, en azından bunu denemeliydiler. Ama komünist yöneticiler uzlaşmaya yanaşmıyorlardı. Joszef Revai her ne kadar işçi sınıfının, Gothe'nin insan için söylediği gibi "altın ve çamurun bir karışımı olduğunu kabul ediyorsa da, Hay'ın tezini yine de reddediyordu, çünkü ona göre halk demokrasilerinde tipik işçi, komünist kahraman "geçmişin değerlerine bağlanmıyordu." Onun benliğinde geçmişin kalıntıları olan eski ve geleceği temsil eden yeni kesinlikle eşit ağırlıklı olamazdı.

Yani sorun varlığını sürdürdü. Halk demokrasilerinin ideologları Adam Wazyk, Putrament, Revai ve Moraru (Moraru Romanya Kültür Bakanlığının Sovyet Romen ilişkileri dairesi yöneticisiydi) Sovyet yazarlarının eserlerinde partiye ve onun liderlerine karşı sevgiyi işleyen, sosyalist yurtseverliğin propagandasını yapan, "eğiten ve inşa eden" eserler yazabildiklerini öne sürüyordu. Bunlara örnek olarak da çoğunlukla, Fageyev, Boris Polevoy, Fegyin ve Siminov gibi, yarattıkları sahte kahramanlara canlılık ve gerçeklik görüntüsü verebilen usta ve becerikli yazarları gösteriyorlardı. Örneğin Macaristan'da da bu yazarlar taklit edilmeye çalışılıyordu, ama sonuç başarısızdı. Tiyarto oyun metni yazarlarının Ekim 1951'de düzenlenen kongresinde konuşan Jozsef Revai, yazarların kahramanlarının ruhlarını ahçılar misali yarattıklarını üzgün bir ifadeyle eleştiriyordu: "500 gram iş yarışması, 300 gram aşk, 500 gram sabotaj, 300 gram yurtseverlik sorunu alıyor ve bunu bir tencerede karıştırıyorlar."

Burada Halk Demokrasilerinde, müzisyenler, ressamlar, heykeltraşlar ve mimarlar gibi diğer sanat kollarının temsilcilerini, komünist yöneticilerle karşı karşıya getiren çelişkiler üzerinde dur-

muyoruz. Sanatsal faaliyetlerin hepsinde kozmopolitizme, yani Doğu Avrupa sanatçılarının Batı Avrupa akımlarıyla bütünleşme çabasına karşı aralıksız bir savaş veriliyordu. Adam Wazyk'a göre "burjuvazinin emperyalizm döneminde kültür hayatında yarattığı akım" olarak aşağılanan personalizme karşı da aynı sertlikle savaşılıyordu. Genellikle güzel, mükemmel biçimler yaratmayı amaçlayan formalizm de hoş görülmüyordu. Gerçeklikle acımasızca karşı karşıya gelen realizmin takma adı sayılan naturalizm de kara listedeydi. Ve son olarak "yararlılık" ilkesinin dayanılmaz ağırlığı istatistik sağanağı, partinin ve devletin zorbalığı karşısında erotik düşler duygusallığına, çocuk oyunları ya da gerçek dışı düşler dünyasına yönelen subjektivizmde bugün düşman ilan edilen akımlar listesinde yer alıyordu.

Ama tüm bunlara rağmen, yaratıcı dehanın her türlü sınırlamayı alt ettiği birkaç film, birkaç müzik eseri, bir iki tiyatro oyunu (örneğin Kruczkowski'nin "Almanlar" oyunu gibi) da yok değil. Yeni bir kültür, yeni bir uygarlık ve düşünce yapısı yaratmak isteyen bir politika hakkında 4-5 yıllık bir uygulamadan sonra bütünsel olarak karar vermek doğal olarak doğru değil. Kültür tarihine baktığımızda sanat dallarının ya da felsefi akımların toplumsal dönüşümlerden sonra başladığına, ya da Alman klassisizminde olduğu gibi, bu dönüşümün yerine işlev görebildiğine tanık oluyoruz. Devrimler, aynen savaşlar gibi, kendilerini gerçek benlikleriyle görüp kavrayabilen özgür ve rafine sanatçı ruhları sevmezler. İşte Halk Demokrasi devrimlerinde de bu böyle oldu. Hatta daha da ileri gidersek, bu dönem, daha Eflatun tarafından ortaya atılan tezi; total siyaset ve sanat arasında temel çelişki olduğu yolundaki tezi elle tutulur hale getirmiyor mu? Acaba bu, bilincin ve toplumsal aktivitenin şekillendirilmesinin ustalığı olan sanatın siyaset için bir yararının olmadığı anlamına mı geliyor? Bunu ileri sürmüyoruz; ama kültür hayatının, toplumsal gelişmeye yararlı olabilmesi, siyasete etki yapabilmesi, ahlaki değerleri geliştirebilmesi için özgürlüğe ihtiyacı vardı, bu özgürlüğü Stalinist komünizm sağlayamıyordu. Bu nedenle 1953 ve 1970 yılları arasındaki dönemin, yani "destalinizasyon" döneminin en önemli özelliklerinden biri, kültür hayatının temsilcilerinin, Stalin kültünün egemen olduğu dönemlerde devrim ve halk adına ellerinden alınan temel hak ve özgürlükleri geri alabilme mücadelesidir.[171]

157. Yvon, *L' U. R. S. S. telle qu' elle est*, Andre Gide'in giriş yazısıyla , Gallimard 1938.
158. La planification Soviétique, Riviere, 1939 Paris, s. 15 - 26.
159. İlksel sosyalist birikim, öncelikle sosyalist sektörlerin dışındaki kaynaklarda yaratılan maddi değerlerin devletin elinde toplanması sürecini tanımlayan bir kavramdır. Bkz. Carr agy. 361. Sovyet ekonomisinin ilk dönemleriyle ilgili en ayrıntılı ve geniş araştırma. Carr'ın da tespit ettiği gibi, Troçki için "sosyalizmin özü planlamadır."
160. L. Jan Wszelaki'nin önemli araştırması, "The Rise of Industrial Middle - Europe", *Foreign Affairs*, içinde, New York, Ekim 1951. Ayrıca Gluckstein ; *Stalin's satellites in Europe*, London 1952. Bu kitabın, "Sanayileşmesinde geri kalmış bir büyük devletin sömürgesi olmak neden yararlı" başlıklı bölüm.
161. Hilary Minc üretim endekslerinin 1938 ve 1951 arasındaki değişimlerine dair şu rakamları veriyor; (Zycie Warsawy 13 Ekim 1951) 1938; tarım = 100, sanayi = 100, 1951; tarım = 106, sanayi = 268. Macaristan'da sanayi üretimi bu yıllar arasında % 150 arttı, tarım ise sadece % 16 oranında bir yükseliş gösterdi.
162. *Information et Documentation* ,18 Kasım 1948.
163. Kyabur Rusların *kulak* olarak tanımladığı katmanın Romencesi.
164. L. Petruhov; *Temps nouveaux*, Moskova. 28 Mart 1951.
165. Bkz. Çekoslavakya Tarım Bakanı Julius Duris'in 6 Haziran 1951'de yaptığı açıklama.
166. SBKP(B) kararları ve genelgeleri, MK oturumları, II cilt, s. 423. 1.
167. Çekoslavakya'da bu süreç, devlet üretim çiftliklerindeki yöneticilerin değiştirilmesinin ve yeni makinelerin alınmasından sonra, Haziran 1952'de başlatıldı. Wiener Kurir gazetesinin 7 Haziran tarihli sayısında çıkan bir habere göre tarım işlerinden sorumlu kadrolar arasındaki temizlik hareketini, Çekoslavakya'da kolektivizasyon sürecini örgütleyen Kotatko'nun "emekliye ayrılmasının," ardından Buzulukov adında bir Sovyet uzmanı yönetti.
168. Marx,Engels *Toplu Esrerler* , cilt 39. s.38.1, 1979 Budapeşte.
169. *Ich widerrufe mein Gestandnis, Livre Blanc*, Edition Thomas, Zürih, 1949; Zolton K.-J.Csaki, *Ich schwöre, dass Kardinal Mindszenty unschuldig ist*. Thomas Verlag, Zürih 1949. Sigusmund Mihayloviç, *Mindszenty, Ungarn, Europa. Ein Zeugenbericht*, Badenio Verlag, Karlsruhe 1949. Mons. Gedeone Peterffy, *Il Cardinale Mindszenty, La vita et l'anima d'un Martire*, Edizione Paoline, Roma 1949. Nicola Boer, *Il Cardinale Mindszenty*, Edition Garzanti,1950. Budapeşte hükümetinin resmi tavrı: *Dokumentumok a Mindszenty-ügyröl* adlı kitap. (Budapeşte 1949 ocak.) Ve *Mindszenty Josef a nepbirosag elött*, 1949. Bu arada Budapeşte'deki mahkemede grafoloji uzmanı olarak görev yapan Laszlo Szulner 1950'de ülkesinden kaçarak Fransa'ya sığındı. Ağustos 1950'den itibaren *New York Herald Tribune*'nün Paris baskısında ve *La Figaro*'da yazı dizisi yayımlanan Szulner polis baskısı ne-

deniyle mahkeme esnasında bazı sahtekarlıklar yaptığını ve bunların Mindszenty'nin suçlanmasında kullanıldığını anlatıyor. Szulner hem kişilik itibarıyla ve hem de ileri sürdüğü tezlerde pek inandırıcı gelmiyor.

170. Bkz. Domenach, *La propagande politique* "Que sais- je?" dizisi, s.31.

171. Bkz. II. cilt.

STALİNİZMİN DORUK NOKTASI VE GERİLEMESİ

"...Kültler hiyerarşisinin doruk noktasında Stalin vardı. Alt basamaklarda olan herkes ona boyun eğmek zorundaydı. Ama sadece SBKP yöneticileri değil, sosyalist kampın komünist ve işçi partilerinin yöneticileri de onun önünde boyun eğerlerdi."
W. Gomulka (20 Ekim 1956)

SBKP'NİN 19. KONGRESİ

5 Kasım 1952'de SBKP'si 19. Kongresi Kremlin'in Büyük Kongre salonunda Stalin tarafından açıldı. Altı milyon parti üyesini temsil eden bin ikiyüz delege partinin yaşlı genel sekreterini bitmez tükenmez alkışlarla selamladı (Stalin o tarihte yetmiş üç yaşındaydı.)

Birkaç hafta sonra da Prag'da 20. yüzyılın en garip davalarından biri başladı. Baş sanık Çekoslavakya Komünist Partisinin eski genel sekreteri, bir zamanlar Stalin'in Çekoslavakya'daki birinci adamı Rudolf Slansky idi.

Stalin'in ölümünden sadece birkaç ay önce gündeme gelen bu iki gelişme, daha sonra tarihçilerin kişilere tapma dönemi olarak adlandıracakları bu dönemin en karekteristik birkaç özelliğini gözlerimizin önüne seriyor: bunlar arasında: Stalin'in hegemonyası, komünist dünyanın tek merkezi olarak Moskova'nın rolü, blöf yapma, gerçekleri saklama ve olguları çarpıtma gibi yöntemler, görüş ayrılıklarının ve kişiler arasındaki gerginliklerin ortadan kaldırılmasının yöntemi olarak temizlik hareketleri sayılabilir.

İki ayrı kampa bölünen dünya, SBKP'nin kongresini büyük bir ilgiyle izliyordu. Mart 1939'dan bu yana Sovyetler Birliği Komünist Partisi ilk kez kongre düzenliyordu. Yürürlükte olan tüzüğüne göre partinin her üç yılda bir kongresini düzenlemesi gerekiyordu. Son kongreden bu yana geçen süre içinde Sovyetler Birliği -olağanüstü çok sayıda kurban vererek ve maddi kayba uğrayarak da olsa- 2. Dünya Savaşından zaferle çıkmıştı. Topraklarını büyütmüştü ve bunun da ötesinde, kongre salonunda yerlerini alan yeni komünist ülkelerin yöneticilerinin de kanıtladığı gibi, Sovyetler Birliği kendi çevresinde dost ve müttefik ülkeler çemberi oluşturmayı başarmıştı, ki iki yıldır bu ülkelerin arasında Çin Halk Cumhuriyeti de vardı. Stalin Orta ve Doğu Avrupada oluşan bu durumu açıklamak için bu ülkelerin "savaş, işgal ve tutuklama kamplarındaki sefalet nedeniyle on altı milyon vatandaşını kaybetmiş olan ülkenin, yani Sovyetler Birliği'nin güvenliğini gelecekte garanti altına alacağını" belirtiyordu. [172]

Artık dört bir yandan kapitalist ülkelerle kuşatılmış tek bir sosyalist ülkenin var olduğu dönem geride kalmıştı. 1952 yılında artık on bir ülkeden oluşan sosyalist Blokun varlığından bahsetmek mümkündü. Bu ülkeler şunlardı; Arnavutluk, Demokratik Alman Cumhumhuriyeti, Bulgaristan, Çin, Kuzey Kore, Macaristan, Moğolistan, Polonya, Romanya, Çekoslavakya ve Sovyetler Birliği. (On ikinci ülke olan Yugoslavya 1948'de sosyalist Bloktan dışlanmış, Kuzey Vietnam ve Küba ise daha sonra katılmışlardı.)

1948 yılında Tito Yugoslavya'sının ayrılmasının ardından sosyalist Blokun homojen yapısı tehlikede değil gibi görünüyordu. Herkes Sovyetler Birliği'nin, SBKP'nin ve Stalin'in liderliğini tartışmasız kabul ediyordu. Komünist partilerin yöneticilerinin ve üyelerinin tümü sosyalist Blokun ve komünist hareketin strateji birliği içinde olmasının gereğine inanıyordu. Kapitalist dünyaya ve Birleşik Amerika'nın atom diplomasisine karşı koyabilmek için sosyalist Blokun birlik içinde yönetilmesine ve sert bir disipline gerek vardı. Ve yönetici rolü de ancak Sovyetler Birliği üstlenebilirdi. Lenin'in geleneklerinin korunmasını, burjuva toplumlar karşında kökten yenilenmiş devrimci toplumsal yapılanmaları, Kriegel'in deyimiyle "Rus bolşevizminin derin anlamının korunmasını"[173] ancak Sovyetler Birliği'nin gücü sağlayabilirdi. Sovyet Parti Kongresinin görevi

işte bu ortamda tüm Blok için, tüm dünya komünist hareketi için kanunlar çıkarmaktı.

Kongreden birkaç gün önce Stalin'in Pravda'da "Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin ekonomik nitelikli sorunları" başlıklı bir makalesi yayımlandı. Makale dalkavuklar tarafından derhal alkışlanmaya ve övülmeye başlandı. Bu makalede gündeme getirilen tezler aslında artık hem Sovyetler Birliği'nde hem de Halk Demokrasilerinde en ortodoks ekonomistleri bile tedirgin etmeye başlayan ekonomi politikasının (özellikle de tarım politikasının) savunulmasına yönelik zayıf bir çabaydı. Dört yıl sonraki gizli konuşmasında Kruşçev o zamanlar tarım alanlarında ve özellikle de hayvancılıkta ve besicilikte durumun çok kritik bir noktaya gelmiş olduğunu kabul edecekti. "Stalin, tarım ürünlerinin fiyatlarının artırılarak köylülerin hayvancılık konusunda teşvik edilmesi yolundaki önerilerin tümünü reddediyordu." Stalin'in savunduğu teze göre, "kapitalizmden farklı olarak, sosyalist üretimin amacı kâr değil, insanın maddi ve kültürel ihtiyaçlarının giderilmesidir". Ama pratikte uygulanan politikanın bu tezle uzaktan yakından bir ilgisi yoktu. Aslında kendi de bunu; "sosyalizmde üretim ilişkileri ve üretim güçleri arasında hiçbir çelişki yoktur" tezine karşı çıkarak üstü kapalı bir şekilde kabul ediyordu. "Çelişkiler vardır, bundan sonra da olacaktır"diyordu. "Ama eğer yönetim organları adaletli bir siyaset uygulayabilirlerse bu çelişkiler antagonistik çelişkiler haline gelmeyeceklerdir... Tabii biz siyasi nitelikli bir hata yaparsak, o başka... Bu durumda antagosnistik çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır ve bu durumda üretim ilişkileri, üretim güçlerinin ciddi freni haline gelecektir."[174] Yani Stalin iç çelişkilerin ortaya çıkması ihtmalini tamamen yadsımıyor, sadece var olan ortam içinde bu çelişkiler ortaya çıkamaz diye düşünüyordu. Stalin, uyguladığı politikanın doğruluğuna kesin olarak inanıyordu ve 19. Kongre de bu politikanın ekonomiyi ilgilendiren yanlarında hiçbir değişiklik getirmedi.

Dış siyasette Stalin soğuk savaş söylemlerinin ötesine geçemedi. Konuşmasında en fazla dikkat çeken yenilik, Batı ile olası bir "modus vivendi" üzerine iyimser olmasıydı. Stalin devamla Batının kendi içindeki ayrılıklarının ve anlaşmazlıklarının derinleşeceğini de öne

sürdü. Acaba gerçekten de böyle mi düşünüyordu? Söylenenlere bakılırsa 1950'li yıllarda bir kez çalışma arkadaşlarının yanında "1953 yılı son güç denemesi yılı olacak" demişti.[175] Şurası bir gerçek ki, 1952 yılının ilkbaharında, yani Federal Almanya Cumhuriyetinin NATO'ya katılmasından on hafta önce Stalin Batı'nın üç büyük devletine, gerçekleştirilecek hür seçimlerin ardından Almanya'nın birleştirilmesi teklifini yaptı. Bunun karşısında, Batı devletlerinden Potsdam Konferansında kabul edilen sınırları tanımalarını ve Almanya'nın tarafsız kalmasını sağlamalarını istiyordu. Batılı devletler bu önerileri reddedince (ki büyük bir olasılıkla Batılı devletlerin böyle tavır alacağını biliyordu) Stalin derhal teklifini geri çekti ve Doğu Almanya'yı Sovyet Blokuna bir an önce bağlamak için aktif bir çalışma başlatıldı. Böylece Avrupa'nın bölünmüşlüğü tescil edilmiş oluyordu. Stalin, batı ülkelerindeki komünist partilere, ülkelerinde burjuvazinin "Amerikalıların dolarlarına karşılık" sattığı ulusal bağımsızlığı korumaları için çağrı yaptı. Sanıyordu ki, sadece Amerikalıların egemenliğine karşı olan özel ve farklı bir milliyetçilik yaratmak mümkündür ve bu süreçte bilinçlenen ulusal güçler bir gün gelip kendi imparatorluğuna karşı da harekete geçmeyeceklerdir. Oysa Tito'nun isyanının üzerinden pek zaman geçmemişti ve Stalin eskisine göre daha tedbirliydi.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE YÖNETİMDEKİ DEĞİŞİKLİKLER.

19. Kongrenin en önemli sonucu, ki bunun o zamanlar pek farkında değillerdi SBKP üst yönetim organlarında olan değişikliklerdi. Onbir üyeli politbüronun yerine onbeş asil, on bir de yedek üyeden oluşan başkanlık kuruldu. Sekreterlik bölümü de iki katına çıkarıldı. Bu önerinin sunulması işi de Malenkof ve Beriya ile birlikte kongrenin hazırlanmasında önemli görevler üstlenen Kruşçev'e düşmüştü. Acaba Stalin kafasındaki planı gerçekleştirme görevini çevresindeki adamlar arasında, bu gelişmeye en karşı olana mı vermişti? Kruşçev daha sonraları bunu iddia edecekti. Kruşçev'e göre Stalin politbüroyu feshederek politbürodaki eski kadroları siyaset sahnesinden uzaklaştırmak ve parti üst yönetimine, kendi iradesini kolayca kabul ettirebileceğini düşündüğü yeni ve genç kadroları getirmek istemişti.

Çünkü kongre salonundaki iyimserlik, heyecan ve birlik havası aslında sadece bir görüntüydü. Kulislerin gerisinde çatışmalar giderek daha da şiddetleniyor, bunun bir sonucu olarak Jdanov'un ölümünün (1948) ve Voznyesesnski'nin görevden alınmasının ve idamının (1949) ardından partinin üst yönetimi arka arkaya birkaç kez değişiyordu. Kremlin'de "genel güvensizlik ve şüphe atmosferi" hakimdi ve bu giderek diğer komünist ülkelerin başkentlerine de yayılıyordu.[176] Stalin dışarıya karşı kendini yumuşak ve toleranslı gösteriyordu. Prestiji ve saygınlığı üç yıl önce, yani yetmişinci doğum yıldönümünde doruk noktasına ulaşmıştı. Napolyon'dan bu yana, bu kadar uzun süre, bu kadar saygınlığa sahip olan devlet adamı olmamıştı. 1949 ve 1952 yılları arasında bu tapınma neredeyse dinsel bir düzeye ulaşmıştı. Bu ibadetin subjesi haline gelen bu kişi -daha sonra Gomulka'nın tanımladığı üzre- "önüne çıkan her durumda çıkış yolunu buluyor, her şeyi biliyor ve her konuda görüş bildirip karar veriyordu. Bilgi birikiminden, yeteneklerinden ve kişilik özelliklerinden bağımsız olarak en bilge kişi o idii." Marksizmin tarihi haklılığını, bu dünyada gerçekleşecek olan dünya cenneti idealini simgeleştiren kişiydi Stalin. Ama dünyaya yukardan bakan bu insan bu süre içinde giderek şüpheci, iradeci ve despot olmaya başlamış, çevresindeki kişilerin daha sonraki anılarından da anlaşılacağı gibi etrafındaki hiç kimseye güvenmemeye başlamıştı. Stalin'de de, aynen bir zamanlar çarlarda olduğu gibi sürekli birilerinin kendine kötülük etmek istediği sabit fikri belirmişti. Artık en sadık, en güvenilir hizmetkârlarından bile emin değildi. "Vorosilov'un İngiliz ajanı olduğu üzerine inanılmaz ve gülünç düşünceleri belirmeye başamıştı." Vorosilov'un konuşmalarını dinlemek üzere çevresine mikrofonlar yerleştirmişti. 19. Kongrede seçilen merkez komitesinin ilk oturumunda Stalin, Molotof ve Mikoyan'ı "kendi hakkında gaddarca işler yaptığı üzerine dedikodular yaymakla" suçlamıştı. "polit büronun eski üyelerinin hepsini ortadan kaldırmak" niyetindeydi. Bu yıllarda bir defasında Bulganin bir gece aynı otomobilde Kruşçev'le evine dönerken şunları söylemişti. "Bazen öyle oluyor ki, Stalin bir dost olarak seni davet ediyor, sen de onu ziyaret ediyorsun, ama karşısında otururken bile o geceyi kendi evinde mi yoksa hapisanelerden birinde mi bitireceğini bilemiyorsun."

Doğal olarak bunlar küçük ayrıntılardı, ama "büyük" tarihi etkileyen küçük ayrıntılardır. Stalinizmin özü şuydu; iktidar önce küçük bir grubun eline geçmiş, ardından da tek başına Stalin'in iradesi belirleyici olmaya başlamıştı sonra da Stalin'in kişiliğindeki bozuklukların hem Sovyetler Birliği'ne ve hem de Halk Demokrasilerine çok ağır zararları olmuştu. Doğu Avrupa komünist ülkelerinin liderleri ise neredeyse dini bir duygu içinde Stalin'in her adımını ve her davranışını taklit ediyor, kendi ülkelerinde de kişileri putlaştıran bir süreç başlatıyor ve bu süreç içinde doğu despotizminin her türlü polisiye tedbirini de ülkelerinde uyguluyorlardı.

MÜTTEFİK ÜLKELER TESLİM OLUYOR

19. Kongrenin izleyicileri sistemin bu olumsuz yanlarından haberdar bile değillerdi. Kongreye katılanlar bilinçli devrimciliğin ve iyimserliğin gösterisiyle karşılaştıkları hissine kapılmışlardı. Raporunu okurken Malenkof "Sovyetler Birliği'nde insanlık tarihinin en mükemmel dehalarının düşüncelerinin gerçek olduğu bir toplum kuruluyor," diyordu. Sosyalizmin inşaası bitmişti. Artık kademeli bir şekilde daha yüksek aşama olan komünizmin inşaasına geçilmeliydi. Stalin'in üstün dehası bunun yolunu da gösteriyordu. Doğal olarak, Stalin'in kapanış konuşmasında vurguladığı üzere, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin çıkarları tüm barışsever halkların çıkarlarıyla denk düşüyordu. Stalin kongreye "Çin'den ve Kore'den başlayıp, Macaristan ve Çekoslavakya'ya kadar uzanan bölgelerden gelen yeni mücadele müfrezelerini özel olarak selamlıyordu." Matyas Rakosi ve Klement Gottwald kendilerini Mao ile aynı düzeye koyan bu sözlerden fazlasıyla memnun kalmışlardı. Konuşmasında Malenkof "demokratik ülkeler" arasında (dünya savaşı sonrası kabul edilen taktik uyarınca bu komünist ülkeler kendilerini bu sıfatla adlandırıyorlardı) insanlık tarihinde şimdiye kadar görülmemiş bir ilişki sistemi yaratılmış olmasından duyduğu sevinci dile getiriyordu. Mikoyan öncelikle ekonomik konular üzerinde durdu, ama Stalin, Sovyetler Birliği ve demokratik Bloka bağlı kardeş ülkeler arasındaki ilişkilerin güçlenmesinin ne kadar önemli olduğunu ayrıca vurguladı. Doğu Avrupa ülkelerinin geleneksel pazarları olan Batı ülkelerinden koparılması sürecine bir açıklama olarak şunları söyledi; "demokratik

Blok ülkeleri pazarlarında, her ülke her istediğini bulabilecek kadar zengin yeraltı kaynakları mevcuttur." (Bu Bloka bağlı ülkelerin dış ticari bağlantılarının nasıl bir değişiklik ivmesi izlediğini Çekoslavakya örneği yardımıyla açıklayabiliriz: Sovyetler Birliği'nin kendine bağlı olan ülkelere Marshall planını reddettirdiği dönemin başında, yani 1947'de Çekoslavakya'nın dış ticaretinin sadece % 6'sı Sovyetler Birliği'ne yönelikti. Bu oran 1950'de % 27,5'e, 1955'de % 34,5'e ve 1963'de ise 38,9'a yükseldi.) Mikoyan'a göre Sovyetler Birliği Halk Demokrasisi ülkelerinin sanayileşmelerine çok büyük katkılarda bulunmuştu: 1948'den 1952'ye kadar modern sanayi cihazlarının ve makinelerinin ihracatını 10 katına yükseltmişti. Mikoyan dört dörtlük Sovyet yardımına örnek olarak Romanya'yı gösterdi; Mikoyan, "Romanya artık Sovyetler Birliği'nden aldığı yardım sayesinde petrol üretimi için gerekli olan araç gereçleri tek başına üretebiliyor," diyordu.

İçinde bulunulan zaman dilimi güzeldi, gelecek ise çok daha muhteşem olacaktı. Kongre kürsüsünde söz alan Halk Demokrasileri liderleri de benzer duygular içinde konuştular. Liderler konuşmalarında Stalin'e, Sovyet halkına ve SBKP'ne karşılık beklemeden sundukları yardımlar için teşekkürlerini dile getirdiler. Polonya Birleşik İşçi Partisi lideri Boleslow Bierut konuşmasında şöyle diyordu: "Polonya emekçileri kendileri açısından en değerli olan kazanımları; özgürlüğü, bağımsızlığı, sanayinin ve ulusal kültürün hızla gelişmesini, ulusal güçlerin gelişmesini Sovyetler Birliği Komünist Partisine borçludurlar. Sovyet halkının kardeşçe yardımları, dostluğu ve pratikte gösterdiği örnek Polonya toplumunun tarihi gelişiminde büyük öneme sahiptir. Sovyetler Birliği, halklar arasında.... müttefiklik, kardeşçe dostluk ve karşılıklı işbirliği temelinde oluşturulabilecek iyi ilişkiler bakımından dünya için örnek teşkil eder."

Macar Emekçiler Partisini Matyas Rakosi temsil ediyordu. Rakosi şunları söyledi: "halkımız tüm tarihi boyunca ilk kez özgürlüğün tadını çıkarıyor. Halkımız ülkemizin barış Blokunda olması gerektiğine karar vermiştir. Bu Blokta 800 milyon insan yaşıyor ve öncülüğünü de Sovyetler Birliği yapıyor." Aynı konuda neredeyse kelimesi kelimesine benzer şeyler söyleyen Romen Gheorghiu-Dej, bu tarihten yaklaşık on yıl sonra Sovyetlerin ülkeler üzerinde kurduğu

ekonomik egemenliği sert cümlelerle mahkum edecekti. Gheorghiu-Dej kongrede şunları söylemişti: "tarih boyunca Romen halkı ilk kez gerçek özgürlüğe, bağımsızlığa ve egemenliğe kavuşmuştur." Dimitrov'un halefi olan ve amacına ulaşabilmek için hiçbir şeyden çekinmeyen ve acımasız bir siyasetçi olan Bulgar Vlko Çervenkov konuşmasında "Bulgar Komünist Partisinin ve tüm Bulgar halkının kardeş Sovyet halkına, Lenin ve Stalin'in bilge ve güçlü partisine, son olarak da halkların dahi öğretmeni ve önderi yoldaş Stalin'e karşı duyduğu takdir sevgi ve sınırsız sadakat" duygularını dile getirdi. Sovyetlerin yardımıyla ülkesinde inşaa edilen bir baraj hakkında bilgi veren Enver Hoca konuşmasının bir yerinde "tüm Arnavutluk üzerinde Stalin'in ışığı parıldıyor" diyordu. Enver Hoca bu fırsattan yararlanarak Stalin ve Arnavutluk'un ortak düşmanı olan "Belgrad'daki faşist çetelere" karşı da saldırıyor ve bu "düşmanlar ülkemizi sömürgeleştirmek ve partimizi yok etmek istiyorlar" diye haykırıyordu.

Doğu Avrupa ülkelerinden gelen konuşmacıların hepsi ağız birliği içinde Stalin'in "Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin ekonomik nitelikli sorunları" adlı eserinin önemini vurguluyor ve "Stalin'in bu eseri kaleme almakla iktidardaki komünist partilerin eline paha biçilmeyecek öneme sahip bir rehber verdiğini" söylüyorlardı. Tek bir aykırı cümle dile getirilmedi. Kimse eksikliklerden, aksaklıklardan söz etmedi: Konuşmacıların söylevlerinde kurdukları cümleler de o zamanlar sanat ve yazın hayatında var olan "sosyalist realizmin" kurallarına da denk düşüyordu: karamsar ve yoksul gerçekliğin üstünde dalgalanan olayları güzelleştirip süsleyen bir nevi klasisizmdi bu. İdeolojinin değer kaybı artık doruğa ulaşmıştı. Her ne kadar Malenkof konuşmasında Sovyet yazınındaki olağanüstü zayıflığa ve şematizme dikkat çekip "yeni Gogol'ların" ortaya çıkmasının zamanının geldiğini söylese de, Kremlin'in yarattığı ahlaki atmosferde, ortada olup biten her şeyin sadece dekor olduğu ve gerçeklerin kamuflajına yaradığı ortamda eleştirel ve mizahi yanı ağır basan akımların boy atması kolay değildi.

Sovyetler Birliği ve Halk Demokrasileri arasındaki ilişkiler üzerindeki perdenin kalkıp, gerçeklerin gün ışığına çıkmaya başlamasına kadar iki yılın daha geçmesi gerekiyordu. Mayıs 1955'de Kruşçev, Bulganyin ve Mikoyan Belgrad'a resmi bir ziyaret yapacaklar ve Yugoslavya ile olan ilişkilerde ağır hatalar yapıldığını ve bunun sorumlusunun ise öncelikle Beriya olduğunu resmen itiraf ede-

ceklerdi. Aynı yılın temmuzunda toplanan SBKP merkez komitesi, Mikoyan'ın raporu temelinde Sovyetler Birliği ve Halk Demokrasileri arasındaki ilişkileri gündemine aldı. Mikoyan Doğu Avrupa ülkelerinde hemen dünya savaşı sonrası kurulan daha sonra Mao'un karşı çıktığı ortak şirketlerden bahsederken şöyle diyordu: "Bu şirketler Halk Demokrasisi ülkelerinin içişlerine müdahale ortamı yaratan, aslında izin verilmemesi gereken gelişmelerdi. Bu işletmeler proleterya enternasyonalizmi ile çelişki oluşturuyor ve büyük devlet şovenizmini geliştiriyordu (daha sonraki yıllarda, Lenin'den miras kalan komünist terminolojiye göre, Sovyetler Birliği'nin egoizmini ve emperyalist eğilimlerini dile getiren bu tanımlama sık sık duyulacaktı.) Molotof, özellikle Polonya'nın iç işlerine çok açık ve kaba bir şekilde müdahale ettiği için suçlanacaktı. Varşova'daki Sovyet büyükelçisi Popov'un neredeyse bir eyalet valisi gibi fütursuz davranışlar içinde olduğunu da resmen kabul edeceklerdi.

1956'da birçok Doğu Avrupa ülkesi tanınmış şahsiyeti Sovyetler Birliği'nin hegemonyacı eğilimlerini ve "Soğuk savaş koşullarında doğan uluslararası gergin ortamın da etkisiyle, Halk Demokrasisi ülkeleriyle Sovyetler Birliği arasında oluşan asimetrik, eşitliğe dayanmayan ilişkileri "mahkum edeceklerdi.[177] Genel kanı "proleterya enternasyonalizminin hem teoride ve hem de pratikte büyük devlet şovenizminin çıkarlarına tabi kılındığı" şeklindeydi.[178] Genel baskı karşısında Sovyet hükümeti de resmen bir açıklama yaparak durumu kabullenecek ve şunları ifade edecekti: "sosyalist ülkelerin aralarındaki ilişkiler konusunda hatalar yapıldı, bu hatalarla sapmalar sosyalist ülkeler arasındaki ilişkilerde eşitlik ilkesinin yara almasına neden oldu."[179]

Bu hatalar bir tesadüf değildi; bu sapmaların kaynağı, 1947'de uygulamaya konulan ve temel organı Komünist Partiler Enformasyon Bürosu (Kominform) olan, sosyalist Blokun merkezi idaresi mekanizması idi. Doğu Avrupa ülkeleri egemenliklerini kaybetmeden önce parlamenter yapılarını yitirmişlerdi, komünist partiler ise Sovyetler Birliği'nin desteği ve baskısıyla kendi ülkelerinde iktidarların tek sahibi haline gelmişlerdi. Bu önüne geçilmez sürecin nasıl geliştiğini en iyi Slovakya örneğindei hissettirebiliriz: Ekim 1947'de azınlıkta olan Slovak komünistler siyasi rakiplerinden kurtulabilmek

için siyasi polisi kullandılar. Ama onlar bu galibiyetlerinden sonra Stalin'in desteklediği ve merkezi yapıyı savunan Prag'ın isteklerine uymak zorunda kalmışlardı. 1947 yılının "galiplerine" ise 1950'de sıra geldi; "milliyetçi sapma" olarak tanımlanan bu eğilim tasfiye edildi, Slovakya her türlü otonomisini böylece kaybetti. İktidarı ele geçirmenin bu yolu Doğu Avrupa ülkelerinin tümünde gündeme geldi. Komünistler ekonomik ve siyasi iktidarı ele alabilmek ve kullanabilmek için, halkın çoğunluğunun karşısında sırtlarını Sovyetlere dayamak zorundaydılar. Slansky davasını ele aldığımız bölümde Çekoslavakya Komünist Partisini Kremlin'in uysal aracı haline getirmek için ne gibi yöntemlerin kullanıldığına değinmiştik. Prag davasıyla Moskova'daki "beyaz önlüklü katiller" davası arasında nasıl bir ilişki olduğu da açık.

19. Kongrenin hemen ardından Stalin, doktor Tyimaçuk adındaki bir kadından bir mektup aldı. Devlet Güvenlik Örgütünün elemanlarından olan doktor Tyimaçuk Kremlin'deki doktorlardan çoğunu "bilinçli olarak hayati tehlike içeren tedavi yöntemleri uygulamakla" suçluyordu. İhbarı yapan kişiye göre, politbüro üyesi Sçerbatov'u 1945'de, ünlü Jdanov'u 1948'de bu doktorlar öldürmüşlerdi. Bu arada başkalarının hayatına da kasdetmişlerdi ve hatta şimdi de bu işe devam ediyorlardı. Stalin mektupda adı geçen doktorların derhal tutuklanmaları emrini verdi. Kruşçev'e göre "Stalin savcıyı çağırarak ona soruşturmayla ilgili direktifler verdi. Hangi yöntemleri kullanabileceğini de anlattı. Bu yöntemler basitti; dövmek, dövmek ve dövmek." Çoğunluğu yahudi olan doktorlar sonunda kendilerinden istenen suçları kabul ettiler; İsrail ve Birleşik Amerika yararına sürdürdükleri bu aşağılık faaliyetlere Birleşik Amerika istihbarat örgütlerinin ve özellikle de Joint Distribution Commitee (bu kurum Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan yahudilere yardım etmek amacıyla kurulmuştu) örgütünün teşvikleriyle katılmışlardı. Doktorların tutuklandığı ve mahkemelere sevkedildiği haberi 13 Ocak 1953 tarihli basın açıklamasıyla kamuoyuna duyuruldu. Haber Sovyetler Birliği'nde yaşayan 3 milyon civarındaki yahudi topluluğu arasında korku ve dehşet yarattı. Moskova'da yahudilere karşı yaptırımların gündeme geleceği, ülkedeki tüm yahudilerin sürüleceği yolunda habeler yayılmaya başladı.

Bu olay daha sonra Kruşçev'in ifşaalarına rağmen hâlâ tam olarak açıklığa kavuşmadı. Kruşçev daha sonraları olayın tüm sorumluluğunu Stalin'e ve Beriya'ya yüklemeye çalıştı. Beriya Stalin'in kendine karşı her an bir suikast düzenlenebileceği yolundaki neredeyse paranoyaya varan korkusunu kullanmış olabilir. Ama cadı kazanını ilk olarak kaynatmaya başlayan ister Beriya, isterse başkası olsun, şurası kesin ki, bu anti-semit nitelikli temizlik operasyonlarına yeşil ışık yakan Stalin'dir. Daha önceki bölümlerde Romanya Komünist Partisi Genel Sekreteri Gheorghiu-Dej'in Kremlin'deki gelişmelerden nasıl yararlandığını ve bu ortamdan istifade ederek kendi partisindeki yahudi asıllı iki yüksek düzey yöneticiyi nasıl saf dışı bıraktığını görmüştük. Bu yöneticiler, yani Anna Pauker ve Vasile Luca her ikisi de Sovyetler Birliği'ne sadakat konusunda kuşku bile duyulamayacak kişilerdi.

Polonya'da politbüronun yahudi asıllı iki üyesi -Jakob Berman ve Roman Zambrowski- kendilerini kurtarabilmek için daha alt kademelerden birçok yahudi asıllı kadroyu feda ettiler.[180] Anti-semit geleneklerin oldukça ciddi köklerinin olduğu bu ülkede parti içindeki yahudi karşıtı hareketlenme biraz daha geç başladı; ilk olarak 1956'da Bierut'tan sonra, ardından da 1967-68'de Gomulka'dan boşalan liderlik koltuğu kavgasında gündeme geldi.

Macaristan'da parti genel sekreteri olan Matyas Rakosi yahudi olduğundan kendini de tehlikede hissediyordu. Bu nedenle 1952'de siyasi polis şefi olan ve Rajk Davasının hazırlayıcısı Gabor Peter'in, bazı yahudi doktorların ve bazı yüksek düzey yahudi bürokratların tutuklanması emrini verdi.

Son olarak; "Slansky Davasının ifşaaları" Doğu Almanya'da Ulbricht'e politbüro üyesi ve aynı zamanda da yahudi asıllı olan Paul Merker'i tutuklatma ve baş rakibi Franz Dahlem'e karşı da iddianame hazırlatma fırsatı verdi.[181]

Doğal olarak 1951-1952 yıllarında Doğu Avrupa Halk Demokrasilerinde esen fırtınanın perde arkasında olup bitenleri net olarak görebilmek için birçok şey hâlâ eksik. Ana zorluklardan biri Sovyetler Birliği'nin etkisinin her yerde eşit olarak algılanmaması gerektiğidir. Gerçekte Kremlin'de var olan ve birbirine karşı iktidar mücadelesi veren her grubun Halk Demokrasileri ülkelerinde destekledikleri ve kolladıkları guruplar vardı. Örneğin Beriya ve Ma-

lenkof Macaristan'da 1948'de dışlanan Başbakan Yardımcısı İmre Nağy'ı destekliyor ve yahudi asıllı olan Matyas Rakosi'ye karşı olası bir alternatif olarak görüyorlardı. Çekoslavakya'da Malenkof'un desteklediği kişi herhalde Zapotecky idi. Antonin Novotny ise Kruşçev'le dirsek teması içindeydi bu aralar. Yukarda bir kez adı geçen ve Çekoslavakya'nın önde gelen ikvizisyoncularından olan Bacilek Aralık 1952'de yaptığı bir konuşmada Novotny'yi övüyor ve "Slansky'ye karşı ileri sürülen iddialarda cesurca yerini aldığı için" onu kutluyordu. Bacilek bu aslında hiç de hoş olmayan övgüsünü 1968'de, Novotny'nin uzaklaşmasından sonra Prag Davasının perde arkası aydınlatılmaya çalışılırken de tekrarlıyordu.

Bölgedeki komünist partilerin saflarında, hatta yönetim kademelerinde bile, Stalinizmin doruk noktası sayılan, ama aslında Stalinizmin çöküşünün yaşandığı bu dönemde uygulanan yöntemlere karşı çıkan insanlar da vardı. Bazıları pisliğe daha az bulaşmışlardı ve daha sonraları bu kadrolar, diğerlerinin fırsat tanıdığı oranda partilerinin namusunu korumaya çalışacaklardı. Ama tüm bunlara rağmen daha sonraki kuşaklar şu tür sorulara yanıt bulmakta zorlanacaklardı; örneğin Gottwald gibi tartışmasız bir şekilde çok yetenekli kabul edilen ve korkak da sayılmayan işçi liderlerine "hayatının artık son dönemini yaşarken, sadece tüm hayatı boyunca yarattığı tüm eseri mahvettirmekle kalmayıp, arkadaşlarının ve yoldaşlarının ölüm fermanını da imzalatturan sonuçta temsil ettiği hareketi de yokoluşa sürükleyen adımlar attıran" nedenler acaba nelerdi.[182] Gottwald'da olduğu oranda Stalin'de, Rakosi'de, Ulbrich'te, daha başka birçok komünist liderde görülen bu ahlaki çöküntü acaba sadece iktidarda olmanın getirdiği "sarhoşlukla", ya da iktidara tam anlamıyla ve kontrol edilemeyecek şekilde sahip olmakla birlikte boy veren yolsuzluklara karışmış olmakla tam olarak açıklanabilir miydi? Bu olup bitenler aslında komünist sistemin iç çelişkilerini de yansıtıyordu; teori ve pratik arasındaki çelişki (hümanist ve ilerici teori ve totaliter pratik arasındaki çelişki) bunlardan biriydi. Öte yandan, toplumsal ve ekonomik olguların, ütopist ideolojilerin (daha doğrusu volunterizmin) iradesine karşı inatla direnmelerinin yarattığı sinirlilik de giderek belirginleşiyordu. Ve son olarak burada korkuya, duyulan o dehşetli korkuya değinelim: bu korku bir türlü denetleyemedikleri toplumsal, ekonomik ve düşünsel güçler nedeniyle sürekli büyüyordu.

Stalin'in hayatının son evresinde bu korku paranoyaya dönüştü. Bu korku nedeniyle toplumda baskı mekanizmaları kurumsallaştırıldı, baş yere oturtuldu. Bu korku nedeniyle tarihin yaptırımcı polisiye yöntemi haline getirilen Marksizm-Leninizm, Manes Sperber'in dediği gibi, mitoslar yaratarak (önce Troçkizm, sonra da siyonist darbe hazırlıkları) baskıyı haklı göstermeye çalıştı. 1951 ve 1953 yılları arasında gündeme gelen anti- semit uygulamalar, yani olup biten olumsuzlukların sorumluluğunu yahudilere yükleme çabası tesadüfi değildi. 2. Ciltte inceleyeceğimiz dönemin sonlarında Arap-İsrail savaşının ardından bu eğilim Sovyetler Birliği'nde, Çekoslavakya'da, Polonya'da tekrar güçlenmeye başlayacak, bu noktada hareketin iç çelişkileri keskinleşirken ve dış çatışmalar yeniden gündeme gelirken, teşkilatın (özellikle de polis teşkilatının) bazı unsurları -aynen Stalin döneminin sonlarında olduğu gibi, baskıyı yoğunlaştırarak ve ideolojik sapmaları ifşa ederek parti diktatörlüğünü ayakta tutabileceklerini sanacaklardı.

Oysa 1952'den sonraki dönemde, hatta 1948'de bile, teorik olarak da olsa, Attila Joszef'in (Stalinizmi kasdederek) "faşist komünizm" dediği yolun dışında bir alternatif daha vardı. Bu komünizmin demokratikleştirilmesi yoluydu. Yani halkın ulusal nitelikli ve demokrasi yanlısı talepleri karşısında gerçekçi tavizler vererek, sosyalizmin bünyesinde var olan "demokratik olanakları" gerçekleştirerek sosyalist yapının güçlendirilmesiydi yapılması gereken. Stalin'den sonraki dönemde yenilenme ve rehabilitasyon hareketleri yardımıyla ortaya çıkan ve gelişen, komünist partileri ve kamuoyunu dalga dalga hareketlendiren eğilim aslında buydu. Bu konuda şunu hatırlatmakla yetinelim: örneğin Çekoslavakya'daki liberalleşme sürecinde Goldstücker, ekonomist Loebl, Prag isyanının lideri Smrkovsky, Slovak liderler; Husak, Novomevsky, Holdos vb. gibi eski ve rehabilite edilmiş komünist kadroların payı büyük olmuştur.

Şimdi böyle tarihsel perspektiften bakıldığında Slansky davası ve davadan sonra halk demokrasilerinde başlatılan büyük temizlik hareketleri, Sovyet bürokrasisinin en reaksiyoner ve en emperyalist kesimlerinin, artık görünen yüzeyin altında kıpırdanmaya başlayan ve çok derinlerden gelen ulusal ve reformist hareketlere karşı başlattıkları muazzam saldırının ilk habercisi olarak nitelenebilir. Bu sal-

dırının birincil hedefi, dilleri, gelenekleri, kalkınmışlık düzeyleri ve hedefleri bakımından birbirinden çok büyük farklılıklar taşıyan Doğu Avrupa ülkelerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yapısında eritmekti. Slansky davası sadece Çekoslavakya'nın ve diğer komünist ülkelerin Stalinizasyonu anlamına gelmiyor, onun da ötesinde bu ülkelerin böylece kesin bir şekilde bağımlılıkları da ilan edilmiş oluyordu.

Halkların Atasının ölümü, totaliter sisteme bağlanma sürecini bir anlamda kısalttı. Totaliter sisteme bağlanma süreci, dünyada var olan güç dengeleri, komünist ülkelerin ve partilerin monolitik ve merkezi yapıları ve kendini toplumsal strüktürde var olan tüm kurumların üzerinde gören polis teşkilatı gibi nedenlerle kaçınılmaz ve önüne geçilmez gibi geliyordu. Daha sonraları bu baskı ve eritme süreçlerinin 1953 yılında doruk noktasına ulaştığı anlaşıldı. Eğer bu yolda aynı şekilde devam edilseydi bu önünde sonunda patlamalara yol açabilirdi. Artık uygulanan baskı silahı, bu baskıyı uygulayanlara karşı dönmüştü. Savaş öncesi ve savaş sonrası dönemin anti-komünist hükümetleri bile Stalinist hükümetlerin 1949 ve 1952 yılları arasında hapsedip ölüme mahkum ettiği sayıda komüniste zulum uygulamamışlardı. Dünyada tek bir anti-komünist hükümet bile bu hükümetlerin kendileri kadar zararlı olmamış, Sovyetler Birliği'ne karşı böylesi büyük bir nefret yaratamamıştı. Anlaşıldı ki, 1949 ve 1953 yılları arasında uygulanan terörist yöntemler, Sovyetler Birliği'nin kesinlikle taviz vermediği hegemonist çıkarları ve komünist partilerin dar çıkarları açısından bile yararsız ve anlamsızdı; çünkü bunlar insanlar arasında "tahammülsüzlük" yaratıyorlar ve ekonomik hayatta da derin sorunlara neden oluyorlardı. Aslında Stalin'in çevresindeki insanlar arasında da, keyfi uygulamalarda, sağduyunun dikkate alınmamasında, ulusal ve toplumsal değerlerin çiğnenmesinde ve her türlü girişimin önünün tıkanmasında "çok ileri gidildiğini" düşünen insanlar da vardı. Eğer bu kadrolar devraldıkları mirasta önemli olan noktaları Sovyetler Birliği'nin diğer ülkeler üzerindeki egemenliği ve komünist ülkelerde parti diktatörlüğü korumak istiyorlarsa, bunun tek yolu geri adım atmaktan, tavizler vermekten, sağduyuyu işletmekten ve NEP politikasına yeniden başlamaktan geçiyordu.

Üstesinden gelinmesi gereken sorun bu geri çekilişin nasıl yön-

lendirileceği idi. Stalinizmin fiziki ve ahlaki anlamda yar aldığı, düşünce sistemlerinin erozyona uğradığı, benlik ve kimlik bilincinin zedelendiği, siyasi ekonomik ve toplumsal yapılarının çöküntüye uğradığı halkların durumu ne olacaktı? (Nisan 1968'de Çekoslavak tarihçisi Bartosek "hasta bir halk haline geldik" diyordu. Aslında uygulanan baskı politikası tüm Doğu Avrupa halklarında hastalıklar yaratmıştı.) Stalin'den sonraki dönemde Halk Demokrasileri tarihini işte bu sorunları hükümetlerin ve halkların bulmak istedikleri cevaplar belirlemiştir. Bu süreçler önce Kremlin'in teşvikiyle, sonra bu ülkelerin kendi liderlerinin girişimiyle, hastalıkları iyileştirmeye yönelik değilse de, hiç olmazsa belli ölçüde tedaviye yönelik yöntemler gündeme gelmiştir.

Hedef olarak saptanan bu yeni perspektif (olağan koşullara dönüşün ardından yeniden yapılanma) ülke liderlerinin ideolojilere karşı realizmi tercih etmelerini, zaten değişim süreci yaşayan Sovyet modelini, ülke koşullarına göre ve ulusal geleneklere uygun bir şekilde adapte etme çalışmalarını başlatmalarını sağladı. Entegrasyon döneminin ardından ulusal karekterlerin daha çok su yüzeyine çıktığı ve bağımsızlık eğiliminin ağırlık kazandığı bir dönem başlıyordu. Terörün ardından, bazı durumlarda tökezlense ve geri adımlar atılsa da, kademeli bir yumuşama dönemi gelişiyordu. Büyük davaların ardından Büyük rehabilitasyonlar, tartışmasız iteatın ardından karşı çıkışlar, içe kapanmanın ardından da dışa açılma gözlemleniyordu. Ama bu süreç inişli çıkışlı bir yol izliyor, yumuşamanın ardından tekrar bir sertleşme dönemi de gelebiliyordu.

Stalin'in ölümü hangi koşullarda olmuş olursa olsun, (bunda kendi yoldaşlarının payı olsa da olmasa da) şu bir gerçek ki; diktatör 1953 yılı başlarında artık kendi döneminin sonuna gelmişti. Doğu Avrupa ülkelerine miras bıraktığı son ortam; katliam ve kırımların yaygın olduğu ortaçağlara özgü bir atmosferdi ve dalga dalga yayılan barbar terör Avrupanın en ileri ülkeleri sayılabilecek ülkeleri de burgacına almış, hiçbir Halk Demokrasisi ülkesini de affetmemişti.

1. DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN NÜFUS VE YÜZÖLÇÜM BAKIMINDAN 1948'DEKİ VE SAVAŞ ÖNCESİ DURUMU [184]

	Nüfus 1948'de	Nüfus savaş öncesi	yüzölçüm (km.²)	nüfus yoğ. (km.² başına)
Arnavutluk (1946)	1.175.000	-	28.748	41
Bulgaristan	7.100.000	6.273.000	110.842	64
Çekoslavakya	12.339.000	15.263.000	127.827	97
Macaristan	9.165.000	9.038.000	93.011	99
Polonya	23.970.000	35.090.000	311.730	77
Romanya	16.000.000	19.646.151	237.384	67
	69.749.000	89.310.739	909.542	
Yugoslavya	15.749.000	15.490.000	256.880	61
Doğu Almanya	-	17.313.734	107.173	-

2. KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GELİR

Kişi başına düşen gelir düzeyi bir ülkenin uygarlığın hangi düzeyine ulaştığının oldukça iyi göstergelerinden biridir. Birleşik Amerika Senatosu Finans Komisyonu için hazırlanan bir raporun sonuçlarına göre Doğu Avrupa ülkeleri ekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından, sanayileşmelerinin arefesinde, kalkınmış Batı Avrupa ülkeleri (Fransa, İskandinav ülkeleri ve Belçika) ve geri kalmış Uzak Doğu ve Orta Doğu ülkeleri arasında bir yerdedirler.[184] Eğer Dünya ülkelerini kişi başına düşen milli gelir bakımından 200 doların üstü, 100-200 dolar arası ve 100 doların altı olarak üç guruba ayırırsak, 1939'da üç Doğu Avrupa ülkesini (Çekoslavakya, Macaristan ve Bulgaristan) ikinci gruba, Polonya ve Yugoslavya'yı ise, 95 ve 96 dolarlık gelirle sınırın hemen altında olmak kaydıyla üçüncü gruba (Mısır'a yakın olarak) dahil edebiliriz. Ekonomik ve toplumsal koşulların birbiriyle kıyaslamalı analizi aslında Doğu Avrupa ülkeleri ve çok daha geri kalmış Doğu ülkeleri arasındaki yapısal benzerlikleri ortaya çıkaracaktır: bunlar; kırsal alanda feodalizmin çok uzun zaman ayakta kalması, sermaye eksikliği, teknik alandaki ve eği-

tim sistemindeki yetersizlikler, yabancı sermayenin ülkeye girişindeki aksaklıklar, vb. olarak sıralanabilir. Bu tür araştırmalar bir yandan Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalizmin özgül "doğu" biçimine (Stalinizme) karşı neden belli bir "yatkınlık" olduğunu ortaya koyarken, diğer yandan da daha gelişmiş yapılara sahip olan ülkelerin Stalinizmin kendi ülkelerine mekanik bir şekilde nakline neden inatla karşı koyabildiklerinin de açıklaması olacaktır.

3. DOĞU AVRUPA'DA KIRSAL KESİMLERDEKİ YOĞUNLAŞMA (1937'DE)[185]

	tüm nüfus	tarımsal nüfus	tarım alanındaki nüfus	fazlalık, nüfusun %'si olarak
	(1000 kişi)			
Polonya	34.515	21.090	5.000	24
Çekoslavakya	13.815	2.175	1075	49,5
Karpat Ukrayna	810	540	466	86
Romanya	19.646	15.000	2950	20
Macaristan	9.035	4.749	850	18
Yugoslavya	15.400	11.400	4000	35
Bulgaristan	6.319	4.070	1145	28

4. ORTAK İŞLETMELER

Mayıs 1945'de imzalanan anlaşmaya göre Romanya ve Sovyetler Birliği arasında kurulan ortak işletmeler şunlardı;

1. *Sovrom-Petrol:* Petrol sektöründeki üretimin % 30'unu tekelinde tutuyor. Yeni petrol yataklarının aranması da bu şirketin tekelinde.

2. *Sovrom-Transport*: Deniz ve nehirler üzerinden süren nakliyatı organize eden şirket. Bu şirketin kurulması sırasında Romenler tüm gemi tersanelerini ve sahip oldukları şileplerin tümünü şirkete devrettiler. Sovyetler ise Romanya limanlarında savaş tazminatı olarak elkoydukları birkaç gemiyi şirkete devrederek ortak oldular. Tahminlere göre Sovyet tarafının şirkete ortak olurken devrettikleri mal varlığı şirketin toplam sermayesinin % 5'ini geçmiyordu. Ama buna rağmen şirketin hisselerinin % 51,2'si Sovyetlerin mülkiyetinde.

3. *Sovrom-Metal:* (Bu şirketin mülkiyetinin % 51'i Sovyetlerin.)

Bu şirket Almanların, yahudi Auschnitt'den el koyduğu işletmelerin tümünü kapsıyor. Bu işletmeler savaş sonrası, eski Alman mülkiyeti adı altında Sovyetlerin mülkiyetine geçtiler. Sonuç olarak Romanya'daki demir çelik sektöründeki belli başlı işletmelerin tümü bu şirketin bünyesindedir.

4. Hava ulaşım şirketi olan Tars kendi sektöründe tekel durumunda.

5. *Sovrom-Lemnu:* Romanya'daki inşaat sektöründeki ağaç üretiminin % 50'sini elinde tutuyor. Bu şirket dünya pazarlarına yine Romen şirketi olan ve aynı sektörde faaliyet gösteren Lemnu-Esport şirketine göre çok daha ucuz fiyatla ağaç ürünü satıyor. Aslında bu sık sık karşılaşılan bir durumdu. Ulusal şirketlere göre çok daha uygun koşullarda üretim yapan ve vergi muafiyeti alan ortak şirketler ulusal şirketlerle kıyasıya bir rekabete giriyorlardı.

Son olarak Sovrom-Bank'ı sıralıyalım; bu ortak şirket finans piyasasında faaliyet gösteriyor ve ülkedeki sermayenin % 40'ını, ihracatın ise % 90'ını elinde tutuyor. Önemli yatırımların da % 75'i bu şirketin elindedir.

Macaristan'da da ekonomik hayatın önemli bir bölümü ortak şirketlerin denetiminde. Maszovol ve Malaj petrol sektöründe, Bauxit Aluminium Vallalat Boksit sektöründe, Masovlet hava ulaşım sektöründe, Maszhat da deniz nakliyat sektöründe faaliyet gösteriyor. Belli sayıda ortak işletme Bulgaristan'da da kuruldu.

Ruslar ortak işletmelerin kurulması konusunu Yugoslavya için de planlamışlardı. Ama bu tür ilişkilerde karşılıklı eşitlilik ilkesine büyük hassasiyet gösteren Yugoslavlar Sovyetlerin mülkiyet konusunda öne sürdükleri koşullara karşı ciddi bir direnç gösterdiler. 1948'de Yugoslavlar ve Sovyetler arasında ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi konusu görüşülürken ortak iş yapmalar üzerine yoğun tartışmalar oldu ve Yugoslavlar her konuda olduğu gibi bu konuda da kendi tavırları gerekçelendirmek için teorik bir ilkesel düzeyde tartışmalar başlattılar. Tartışma giderek ilginç bir şekilde teorik tartışmalara dönüştü. Öte yandan kömür, petrol ve deniz ulaşım sektörlerinde ortak şirketlerin kurulması konuları da gündemdeydi. Sovyetler Yugoslavlardan en zengin kömür madenlerini ortak şirketi devretmelerini talep ediyorlardı. Yugoslavlar bu talebe kökten karşı

çıkmıyor sadece kendi katılım payları saptanırken var olan kömür rezervlerine karşılık olarak "toprak rantını" da dikkate alınmasını öneriyorlardı. Sovyet uzmanları ise buna karşı çıkıyor ve "toprak rantı" diye bir şey olmadığını ve bu nedenle sosyalist ülkeler arasında böylesi rantlar ödenmesinin gündeme gelmiyeceğini savunuyorlardı. Onlar toprağın derinlerindeki herhangi bir zenginliğin "cansız" sayılacağını, bunun "toplumsal bir değer" haline gelebilmesi için "herhangi bir sermayenin" harekete geçirmesinin gerekli olduğunu öne sürüyorlardı. Sovyet uzmanları Marx'ın *"her türlü* değerin yaratıcısı insan emeğidir" saptamasını kaynak gösteriyorlardı. Bunun üzerine Yugoslav teorisyenleri de Marx'a başvurdu; "kapitalizmin yasalarına göre toprak rantı kapitalistin değil, toprak sahibinin hakkıydı." Ve Yugoslavlara göre Ortak Şirketlerin kuruluş koşulları kapitalist ilkeler temelinde yükseliyordu, bu nedenle de "Yugoslav devleti bu somut durumda toprak sahibi işlevi görecek ve toprak rantını alacaktı."

Ama Popoviç'in dediği gibi burada söz konusu olan sadece teorik nitelikli bir tartışma değildi. "Sovyetler'e göre kurulacak olan ortak şirkette Yugoslavlar sadece verdikleri toprağın değeri kadar ortak olabileceklerdi. Ve toprağın değeri de basit bir toprak gibi, yani petrol rezervleri bakımından getireceği kâr göz önüne alınmadan saptanacaktı." Yugoslavlar Sovyetlerin aynı dönemde İran'la vardıkları benzer konulu anlaşmayı örnek gösterdiler. 1946'da imzalanan bu anlaşmaya göre kurulan ortak şirketin mülkiyetinin %40'ı İran tarafının elindeydi ve bu oran hesaplanırken sadece petrol rezervlerinin potansiyel değeri dikkate alınmıştı. Yugoslav komünistleri "Yugoslavya hem müttefik ve hem de sosyalist bir ülkeyken, aynı konuda varılan bir anlaşmada İran'a göre neden daha az kârlı olsun?" diye soruyorlardı. Sonuçta varılan ortak karar; "şu an için ortak bir şirketin yarar sağlamayacağı" yolundaydı. Bu noktada Sovyetler "ortak şirketler bağımlı ülkelerle işbirliğinin araçlarıdır" itirafını da açıkça yapıyorlardı.

1949 yılında kurulan KOMECON çerçevesinde Halk Demokrasisi ülkelerinin kendi aralarında kurdukları ortak şirketler de gündeme geldi: bunlar arasında Çekoslavak-Macar boksit işletmesi, Rumen-Macar doğal gaz işletmesi örnek gösterilebilir.

5. DOĞU AVRUPA KALKINMA PLANLARI VE PLANLARIN ÖNGÖRDÜĞÜ YATIRIMLAR[186]

		Yatırımlar milyon Dolar olarak		yatırımların % oranı				
	dönem	toplam	yıllık	sanayi madencilik	nakliyat	tarım	konut	hizmet
Polonya	1947-49	1950	650	39	24	13	9	11
	1949-55	1950	650	39	24	13	9	11
Çekoslavakya	1947-48	1340	670	36	22	7	20	15
	1948-53	5800	116	41	16	8	12	20
Macaristan	1947-49	570	190	32	27	9	12	20
	1950-54	3285	657	47	17	18	11	5
Yugoslavya	1947-51	2900	580	43	26	8	23	
Bulgaristan	1947-48	221	111	45	15	6	11	17
	1949-53	850	170	40	19	13	5	19

172. Bkz., Stalin, *Apres la victorie, pour paix durable*. Editions sociales Paris, 1949.
173. Michelle Perrot, Annie Kriegel, *Le socializme françeis et la pouvoir*, E. D. I. Paris 1966, 103.
174. *SZKP XIX. Kongressusa*. Szikra, Budapeşte, 1954.
175. Bkz. Peskova ve Weber, *Notes sur l'histoire du culte de la personnalite en TchÈcoslovaquie*, Acta Univèrsitatis Carolinea, Prag 1966.
176. Bkz. Stalin döneminin entrikaları üzerine Çekoslavak Komünist Partisinin yayımladığı belge. *Le Monde*, Mayıs 29- 30, 1966.
177. Oskar Lange "Sosyalist Demokrasiye Doğru", *Trybuna Ludu*, 5 Aralık 1956.
178. A. Mandalian'ın makalesi. *Nowa Kultura*, 13 Ocak 1957. Varşova.
179. Sovyet hükümetinin 31 Ekim 1956 tarihli açıklaması. Alıntı F. Fejtö, Budapest 1956 "Archives" dizisi, 1966, s.206.I.
180. J. Burgin "La contagion" bkz. *Przeglad Kulturalny*, 1957 Şubat 13.
181. Bak. Carola Stern, *Ulbricht, eine politische Biographie*, Berlin 1964, 143 ve 175. C. Stern, Portrait einer bolschewistischen Partei, Köln Marienburg, 1957, IV. Bölüm.
182. Bu soru D. Hamsik tarafından baş redaktörü olduğu *Literarny Listy* dergisinin 29 Mart 1968 tarihli sayısında soruluyor.
183. Bu ülkelerden Polonya'nın nüfusunun azalmasının bir nedeni savaş dönemindeki kitlesel ölümlerdir, ama öte yandan sınırlardaki değişiklikler de bu ülkeyi ciddi olarak etkilemiştir. Doğu Polonya Sovyetler Birliği'ne bağlanmış buna karşılık Odera Neisse hattının doğusunda kalan Alman toprakları Polonya'ya verilmiş, ama bu bölgelerdeki Almanlar batıya göç ettirilmiştir. Polonya'nın şu anki sınırları içinde savaş öncesi 32 milyon insan yaşamaktaydı. Romanya'nın nüfusunun azalmasının nedeni Beserabya'nın ve Kuzey Bukovina'nın Sovyetler Birliği'ne, Dobruca'nın ise Bulgaristan'a bağlanmasıdır. Çekoslavakya'nın nüfusunun azalmasının nedeni ise Sudet bölgesinden Almanların sürülmesi ve 850 bin nüfusa sahip Karpat Ukraynasının da Sovyetler Birliği'ne bağlanmasıdır.
184. Bkz. *Per capita national income*, A Report to the Senate Committee on Finance, by the National Advisory Council on international Monetary and Financial Problems, 12 aralık 1947.
185. *Memorandum on agricultural surplus population*. Londra'daki *Royal Institute of International Affairs* için Yeniden Yapılanma Komisyonu tarafından hazırlandı (Committee on Reconstruction). Bu tabloda yer alan rakamlar Doğu Avrupa ülkelerinde köklü bir toprak reformuna ve canlı bir sanayileşmeye neden gereksinim olduğunu açıkça ortaya koyuyor.
186. Doreen Warriner, agy, 182.1.

"20. Yüzyılın tarihsel gelişmeleri arasında insanlık tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek önemde iki toplumsal süreçten söz etmek olasıdır: Bunlardan biri 1917'yle başlayan sosyalist yapılanma süreciyse, ikincisi de 1989'da zirveye ulaşan reel sosyalizmin çöküş sürecidir."

1917 ile başlayan dönem, pek çok çalışmayla anlaşılmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır.

1989'la başlayansa, henüz haber/yorum sınırını aşamayan çabalarla gündemimizde duruyor.

1917 ile başlayan artık bilinmez değil. Neyin ne olduğu çok yönlü biçimde anlaşılmış durumda.

1989 sonrasıysa tam bir bilinmez, aynen körlerin fili tanıttığı gibi.

Tanınmış Macar tarihçi ve politikacı Fejtö'nün elinizde ilk cildi olan çalışması, İkinci Dünya Savaşıyla başlayan ve 1990'larda biten bir deneyi, Halk Demokrasileri tarihini işliyor. İlk ciltte Stalin'in ölümüne kadar olan dönemi, ikincisindeyse Stalin sonrasını neredeyse bir roman biçemiyle irdeliyor.

Eğer, hemen yanında yer aldığımız bir bölgenin bugünleri sizler için sorular yaratıyorsa, onların tarihine yönelmeniz gerekir. İşte, Fejtö'nün kitabı ve onu anadilinden bize kazandıran Tarık Demirkan bu olanağı bize sunuyor.

ISBN 975 366 054 5